

השילוח – כתב עת ישראלי להגות ומדיניות

גיליון מס' 27, כסלו תשפ"ב – נובמבר 2021

רואה אור בירושלים

השילוח – כתב עת ישראלי להגות ומדיניות

עורך: יואב שורק

עורך משנה: צור ארליך

סגני עורך: אלון שלו, ליאת נטוביץ-קושיצקי

סיוע בעריכה: שמואל מרצבך, יאיר רוטשילד

מנהלת מערכת: דניאל גינזבורג-לויטן

עובדת מערכת: נעם ציונית

מו"ל: עמיעד כהן

איורי מאמרים: מנחם הלברשטט

איור השער: יוני שלמון

עיצוב: נריה צור ונילי דביר // סטודיו דוב אברמסון

דפוס: דפוס העיר העתיקה בע"מ

כתובת המערכת: אהליאב 5, ירושלים 9446778

אתר הבית: www.hashiloach.org.il

למכתבים: main@hashiloach.org.il

מנהלה: office@hashiloach.org.il

המעוניינים לכתוב ל'השילוח' מוזמנים לשלוח תקציר בן כ-300 מילה ובו תיאור המאמר המוצע (נושא המאמר, טענתו העיקרית ודרכי הטיעון) לכתובת main@hashiloach.org.il. מאמרים שיתקבלו לפרסום ימנו 10 אלפים מילה לכל היותר (ומאמרי ביקורת - לא יותר מ-3,000). מאמרים המתקבלים לפרסום מזכים את כותביהם בתשלום.

השילוח

39 וושינגטון וירושלים: תמונה אסטרטגית • יעקב עמידרוד

חילופי השלטון בשתי הבירות משפיעים, אבל נתוני הפתיחה משפיעים יותר. סקירה

59 פיכחון מסמא: מסה על הציניות • עילי יונייב

הנטייה להתייחס למערכת הפוליטית בציניות היא חרב פיפיות שמחירה קשים

85 החינוך המיני הנעדר • מאור קפלן

בעידן של שיח 'הסכמה', מי ילמד את ילדינו לחבר בין מיניות לאינטימיות, עומק ועונג?

111 היועמ"ש שלך ואתה: מדריך לנבחר הציבור • איתן דל

לא בהכרח לעומת, לא תמיד צודק – מה שלא תמיד יודעים על ייעוץ משפטי

קלאסיקה עברית

133 פך אחד של שמן • משה שמיר

סיפור מחולן של קדושה לחג החנוכה, וקצת על הפולמוס שעורר

ביקורת

152 אבוי לעם שמדינה היא משמעות חיו • אלון שלו

ארי שביט משרטט תמונה מרשימה, אך מוטה, ומציב חזון שדורש עוד דיוק

165 לא על הנזק לבדו • ליאת נטוביץ-קושיצקי

הדיסטופיות מעלות לדין את האינטואיציות המוסריות. בעקבות 'חופשי זה' ו'השלישי'

דעות: יואב שורק על האתגר של המאמינים ועל מזגם של עובדי ציבור 5 | גדעון חזן וניסים סלמה על עיוותי הממשלה הנוכחית 10 | אלדד בק על הבחירות בגרמניה וטוביה גרינג על הזירה האינדו-פסיפית 17

תגובות 29 | שיחה עולמית 31

קריאה ראשונה 180 | קריאה שנייה על 'פליישמן בצרות' 194 | זמנים מודרניים 202

יואב שורק

עניין של אמונה

השמרנות היא בשר מבשרה של ההגות המערבית, שצמחה מתהליכים של חילון. אבל מגיניה כיום מצויים במחנה המאמינים

הברית – אף שנמנו על מבקרי הכנסייה הממוסדת – היו אנשים מאמינים, שראו עצמם כמממשי ערכי התנ"ך בארץ החדשה. למעשה, המאמר מלין בעיקר על נטישת המסורת היודו-נוצרית באירופה המערבית, נטישה המובילה אותה להתאבדות – וטוען כי החירויות אומנם נצרפו בכור הנאורות (החילונית), אבל מוצאן הקדום הוא מחשבת המקרא.

המתבונן במאבק שבין פרוגרסיבים לשמרנים ימצא שהוויכוח מתנהל כולו בזירת התבונה האנושית והמסורת התרבותית: מה ראוי ומה מועיל, מה מוסרי ומה נכון, אילו ערכים יש לקדם ולחדש ואילו ערכים יש לשמר ולתקן. זוהי זירה

בגיליון הראשון של 'השילוח' קרא דניאל ג'ונסון, אז עורך המגזין הבריטי השמרני 'סטנדרט', "להגן על בשורת החירות המערבית". באיור שצירף מנחם הלב שטט למאמר נראה ראשה הערוף של ליברטאס, הדמות הנשית של פסל החירות, כשמאחוריה דמות הנראית כלוחם דאעש עם סיף בוהק בידו.

במבט ראשון עשוי אפוא הקורא לחשוב שעניין לנו עם מאבק בין חילוניות לקנאות דתית; ויש בכך, כמובן, מידה ידועה של אמת. אלא שה'חילוניות' של בשורת החירות המערבית אינה, וכנראה מעולם לא הייתה, נטולת-אלוהים. ג'ונסון, כותב המאמר, הוא קתולי מאמין, וגם מייסדי ארצות

של טיעונים וטיעוני-נגד, הנשענים על ההיסטוריה והניסיון מחד גיסא ועל חזונות אוטופיים וערכים מופשטים מאידך גיסא. אבל המתבונן המסתכל מעבר לטיעונים עצמם, יגלה שכמעט כל השמרנים בשיח המערבי היום הם אנשים מאמינים. עם השנים המצטמצם המרחב שבין כתב העת הדתי "פירסט ת'נגז", שנוסד על ידי הכומר ריצ'רד נויאהוז במטרה מוצהרת להביא את דברה של הדת אל המרחב של המדיניות הציבורית – והפך לבמה שבה כותבים גם יהודים אורתודוקסים, וכמרים מכנסיות שונות – לבין כתבי העת השמרניים הקלאסיים, השומרים על מרחק מעיסוק בסוגיות תיאולוגיות. גם שם, מסתבר, חלק ניכר מהכותבים הם אנשים מאמינים – ולרוב אף כאלה המשתייכים לקהילה דתית מוגדרת.

אשוב רגע לבשורת החירות המערבית, שג'ונסון מבקש להגן עליה מפני האסלאם הרדיקלי. מדוע נחלש כוחה של הבשורה הזו? מה הפך אותה לטרף קל לקמים עליה, מהאסלאם ועד לסינים? לא אחדש אם אומר שהחולשה – או שמא, המוות המוזר של אירופה – מקורה בהתפוררות פנימית, בחוסר ביטחון של הדוגלים בה, במתיחת העקרונות המונחים ביסוד המודרנה עצמה אל האבסורד הנע בין רלטיביזם נטול עוגן לבין אימוץ גורף וקיצוני של אידיאות מופשטות וכוללניות; אבסורד המחליף את תמונת העולם המורכבת והעשירה ההכרחית לקיומה ושגשוגה של ציוויליזציה.

כמו בני הדור הראשון לציונות החילונית, שמה שעוד ספגו ב'חדר' ומרדו בו המשך להעניק להם נקודת מוצא מאזנת, כך בני הדורות הראשונים לנאורות, שצמחו מתוך קרקע רבת-דורות של אידיאות מקראיות,

הצליחו להניף את בשורת החירות המערבית ולכונן מכוחה עולם מנצח, גם כאשר קסתם שפכה ביקורת ארסית (ולא פעם מוצדקת) על הכנסייה. אך מסתבר שבדורות הללו, רק מי שיש לו נקודת אחיזה מחוץ להיגיון המערבי-מודרני – רק מי שאיננו רק בן התרבות הזאת, אלא גם מעוגן באמונה שאיננה נגזרת מן התבונה – רק הוא מצליח להמשיך לראות את בשורת החירות הזו כבת-קיימא ולנסות להגן עליה מפני אויביה.

אבל זו מציאות שאינה יכולה להתמיד. תרבות אינה יכולה להישען על מי שרגלם האחת בה ורגלם האחרת במקום אחר. יתרה מכך: בשורת החירות המערבית יכולה הייתה להתפתח דווקא מתוך המרידה בצורה הדתית שעיצבה את החברה האירופית לפני כן, וגם כיום האויב הגדול הניצב לעומתה חמוש בדתיות פונדמנטליסטית. הציפייה כי הדת בצורותיה הישנות תושיע את המערב מחולשתו היא ניסיון חסר טעם להשיב את הגלגל אחור, והתעלמות מהמשקולות הכבדים שהדת הניחה על ההתפתחות האנושית במשך דורות רבים.

הדת אינה יכולה להושיע את האנושות, אבל האמונה יכולה לעשות זאת. האמונה, כלומר הביטחון הקיומי במה שאיננו ניתן להכלה בידי השכל האנושי – כמו עקרונות הבחירה החופשית (הסותרת את הדטרמיניזם המטריאליסטי), ערך האדם כנזר הבריאה, וההנחה שיש לחיינו כאן משמעות – חייבת למצוא מחדש את מכונה בתוך התרבות שקידשה את הרעיונות אשר קידמו את הציוויליזציה מעידן הנאורות והלאה. האמונה במובן זה מוכרת לנו בעיקר דרך מופעה בתוך הדתות הממוסדות, שמטיבות להזין אותה ולהעצים אותה דרך ריטואל, הגות ופרקסיס,

הכול חיפשו את הדרך ליישב בין המסורת הדתית לבין ההומניזם האופטימי והנאור המבקש שחרור ממנה; האומנם נחוץ לנו ש'השילוח' של עתה ינער את האבק מהסוגיות שהסעירו את קוראי 'השילוח' הישן, של אחד-העם, ביאליק וקלוזנר?

ובכן, במידה ידועה נראה שכן. אפשר שהאתגר לא נענה כראוי בעת ההיא, והנה כעת הוא מונח שוב לפתחנו, ואפשר שהתמורות הגדולות שחלו מאז בחיים האנושיים מציבים את האתגר הזה מחדש בפנינו, בלבוש חדש. כך או כך, זוהי המשימה הגדולה של ההגות הצעירה בת זמננו. השיח האופנתי על 'הרצף הדתי' ועל ה'מסורתיות' מסתיר מאחוריו דיון עמוק יותר, סבוך יותר, ורחב הרבה יותר, החורג מן המרחב הישראלי-יהודי אל השאלות שהמערב כולו טרוד בהן. אם לא נידרש לאתגר הזה כראוי, ניאלץ, לבחור בין התרוקנות האנושי בשם האידיאות המופשטות של התבונה לבין הקריסה של התודעה המודרנית חזרה אל פונדמנטליזם דתי.

אבל היא יכולה גם ללבוש צורות חדשות, רעננות וחילוניות יותר, שתאפשרנה לה להוות את התשתית לתודעה האנושית של הדורות הבאים גם בעבור מי שהצורה הדתית מעוררת בו התנגדות.

אכן, האתגר המונח כיום לפתחם של אנשי האמונה, כמו האתגר המונח לפתחם של אנשי התבונה, הוא אתגר השזירה של היסודות הללו, ומציאת הדרך למודלים חדשים של אמונה שיחליפו את המודלים הישנים של מאבק 'הדת והחיים'. האנשים השייכים לתרבות המערבית המודרנית, ובה בשעה אווזים באמונה דתית, נדרשים להיות לא רק שמרנים המנהלים קרב בלימה – אלא גם אנשי רוח יוצרים, המנסחים לדור הבא את הנוסחה של הומניזם מאמין. אולי אין זה מקרה שהרב יונתן זקס, שהמוסד שבראשו עמד לא נתפס בתחילה כיותר מאשר ממסד שמרני, הפך לאחד מהדוברים המבוקשים ביותר בדור האחרון – בכל הקשור לשאלות הגדולות של החיים והתרבות.

באופן משעשע נדמה שהאתגר הזה משיב אותנו אל המאה ה-19, אל הימים שבהם

בדידותו של ליברל

הנטייה להגדיל בירוקרטיה ולצמצם את החופש שבועה עמוק בקרב שוחרי טוב וחוצה מחנות פוליטיים

המועצה מורכבת כולה מנציגי-ציבור מתנדבים, בעלי רקע בתחומי התרבות, והיא נועדה להבטיח הגינות וסטנדרט אמנותי ראוי בחלוקת התמיכות – כאזון לכוחם של השר, של סביבתו הפוליטית ושל הפקידות המקצועית.

בימים אלה אני מסיים כהונה בת שלוש שנים ב"מועצה לתרבות ואמנות", גוף המלווה את התמיכות שמשרד התרבות מעניק למגוון של מוסדות – מלהקות מחול עד כתבי עת ספרותיים, ממרכזי מורשת עדות עד לתיאטראות רפרטואריים.

מבקשת הממשלה לקדם יעדים ציבוריים מוגדרים.

בעניין זה מצאתי את עצמי לא פעם בודד, בודד מאוד.

אסביר. בעבודה השוטפת של המועצה נידונים כל העת שינויים ועדכונים בתקנות שעל פיהן מחולקת התמיכה הממשלתית. חלק מהשינויים נובעים משינויים במציאות ומהפקת לקחים, כדי שפעילות מבורכת תוכל ליהנות מהחלקים הראויים לה מעוגת התמיכה; אך חלק לא קטן מהשינויים נובעים מהרצון לדחוף את המוסדות והגופים להתנהלות מסוימת, על ידי הטבות כספיות.

לעיתים, כאמור, מדובר ביעדים מוגדרים של הממשלה או הציבור, שקל להצדיק אותם: למשל, עידוד ארכיונים לרכז את המאמץ התיעודי שלהם בשנים הקרובות בניצולי שואה דווקא, לפני שיהיה מאוחר מדי, או דחיפת תיאטרון רפרטוארי להביא את הצגותיו לפריפריה. בהנחה שמדינה צריכה לתמוך בפעולות תרבות, ובהנחה שיש למדינה יעדים לאומיים (כמו זיכרון השואה או פיזור האוכלוסין) אין טבעי מכך שהמדינה תשתמש בכספי התמיכות כדי לדחוף למען יעדים אלה. בכלל זה, כמובן, גם שלילת תמיכה מיצירות החותרות תחת יסודותיה של המדינה – נושא שעלה לשיח הציבורי במהלך השנים הללו.

אך לעיתים קרובות עוד יותר, השינויים בתקנות באו כדי להפוך את הגופים והמוסדות ל'מהוגנים' יותר, או לקדם סדריום ביורוקרטי שאין לו דבר עם תוכני התרבות או הפצתם. כך, למשל, ביקשו לשנות את התקנות כך שייטיבו עם תיאטראות שבהם השחקנים מועסקים כשכירים דווקא, ולא כפריילנסרים,

הרכב המועצה נקבע במין תמהיל (צפוי וסביר בעיניי) בין ייצוגיות של מגזרים, עמידה בקריטריונים בסיסיים, מניעת ניגודי עניינים ואג'נדה של לשכת השר או השרה. לנוכח התלונות המתמידות שלפיהן ענייני התרבות בישראל מנוהלים על ידי 'תל-אביבים' מן האליטות הישנות, התקשיתי לסרב כאשר פנו אליי להצטרף למועצה ואף לעמוד בראש אחד המדורים המלווים את חלוקת התמיכות בתחום תרבותי מוגדר. והנה, בניגוד להשמצות הרווחות, מצאתי במועצה מגוון נאה של אנשים שייצגו ציבורים מגוונים, במלוא הפסיפס הישראלי; ובניגוד להשמצות אחרות, מצאתי גם תרבות דיון ראויה ושיח ענייני. למדתי גם בשנים הללו על שורה ארוכה של מוסדות תרבות, בפריפריה ובמרכז, על קשיי התפעול ועל חדות היצירה.

אכן, עדיין אין לי עמדה חד-משמעית באשר לעצם הצורך של המדינה לתמוך במוסדות תרבות 'פרטיים' (להבדיל ממוסדות כמו הספרייה הלאומית). אך בהנחה שיש אינטרס לאומי לחברה בטיפוחה של התרבות, ובהנחה שבתחום התרבות האיוכותית יש מעין 'כשל-שוק' מובנה המקשה עליה לפרוח בהעדר תמיכה, אפשר לראות ערך בתמיכה כזו – ובלבד שזו תהיה 'רוחבית' ככל האפשר: כלומר כזו שלא תחנוק את ההתפתחות הספונטנית של התרבות העולה מן 'השטח', ולא תנסה למשטר אותה, אלא רק תיתן לה מכפיל-כוח כלכלי. מבחינה זו, ראוי להפוך את הקריטריונים לתמיכה לכלליים ככל האפשר, למעט בדרישות ביורוקרטיות (כדי לטפח את העשייה התרבותית הספונטנית ולא רק הממוסדת), וכמובן לא להתערב בתכנים – למעט בעניינים מוגדרים היטב, שבהם

באו רוב נציגי הציבור היושבים בוועדות הללו. כמעט כולם יוצאי המגזר הציבורי. רבים מהם פנסיונרים של מערכת החינוך, האקדמיה או השלטון המקומי, או בעלי עבר בהנהלות של גופי תרבות גדולים וממוסדים. כולם, מן הסתם, שכירים או גמלאים; כמעט כולם בני גילי או מבוגרים ממני. יש בהם, כאמור, דתיים וחילונים, מתנחלים ומצביעי מרצ; הדבר אינו משנה. כולם מצביעים "בעד מה שטוב ונגד מה שרע", ורחוקים מלחשוב באופן המחבר בין הכרעותיהם המנהליות, המקדמות טוב מופשט, לבין ההשלכות בשטח, המשלם את מחיר הרצון הטוב והיד הקלה על העט. התרבות הארגונית שלתוכה הם צמחו היא תרבות שאוהבת חקיקה, אוהבת רגולציה, ומאמינה בתפקידה המחנך של המדינה – גם במקומות שבהם אין לכל זה דבר וחצי דבר עם היעדים של התמיכה הזאת, שכזכור נועדה – ובכן – לקדם את התרבות והיצירה בישראל.

מקובל לומר שישראל היא 'מדינה של שכירים', המנהלת את מדיניותה בעיקר בהתאם לרוב המועסקים במשק – שהינם שכירים בעצמם. מסתבר שהיא גם, במקרים רבים, 'מדינה של פקידים', שבה גם ועדות ציבוריות מתגלות כחותמת גומי יעילה ליוהרתה של הביורוקרטיה. אפשר שהדבר קשור בטבורו לאופיין של ועדות ציבוריות מעין אלה, ולנוחות ששיתוף פעולה ביניהן ובין "הדרג המקצועי" במשרד מעניק לכל הצדדים; אפשר גם שזה עניין של דור, והקולות החותרים למדינה מעורבת פחות ולתמיכה המטפחת יזמות יחלו להישמע יותר בשנים הקרובות.

יואב שורק

כדי "לתקן" את השוק החופשי הקיים כיום (ולהכביד כמובן על יזמי-תרבות, שגם כך מוצאים עצמם מקבלים פירוים מהתקציבים של התיאטרות הרפרטואריים); להעדיף מוסדות שבהם יש בצוות הניהול יותר נשים; ולדרוש כתנאי סף לקבלת תמיכה מינוי ממונה על הטרדה מינית, גם כאשר מדובר במוסדות קטנים שאינם חייבים בכך על פי חוק.

והנה, בעניינים כאלה מצאתי עצמי פעם אחר פעם בעמדת מיעוט מזהירה. חברי המועצה, הנפרשים על פני הקשת הפוליטית ועל פני כל הקשת הדתית, נטו לתמוך בלי להרהר לרגע בכל תיקון מן הסוג הזה. כשהערתי שהעמסת דרישות בירוקרטיות מקשה על טיפוחן של תרבות ויצירה חופשיות, כלומר על מה שהתמיכות נועדו לעודד, דבריי נפלו על אוזניים ערלות. הם כלל לא הובנו. האם לא טוב שנילחם בהטרדות המיניות? האם לא חשוב לקדם נשים? האם תנאי העסקה ראויים של שחקנים אינם עניין לענות בו? בידינו, הרי, הכוח, לתקן את העולם במחי החלטה מנהלית; מדוע שלא נעשה זאת?

אינני מתכוון לנהל כאן את הוויכוח הזה, ואני מניח שרוב קוראי 'השילוח' קרובים יותר לעמדתי מאשר לעמדת עמיתי. אני מבקש, במקום הוויכוח, לנסות ולהשיב על מה שהטריד אותי כל העת: מדוע עמיתי הללו עיוורים למחירים של החלטותיהם? מדוע העמדה שלפיה יש למעט ברגולציה כל כך זרה להם? מדוע הקונצנזוס המנהלי כל כך רחב, ודעתי המתנגדת נותרת קוריוז בלבד? התשובה, לעניות דעתי, נוגעת למקום שממנו

גדעון חזן

אסון ציוני: ממשיכה דו-לאומית

הוויכוח הפוליטי בתוך החברה הישראלית מניע חלקים מהציבור לעמינת הראש בחול לנוכח המשמעות הרת הסכנות של השותפות הערבית בממשלה

החזון" שיצאו תחת ידיה של ועדת המעקב העליונה של ערביי ישראל, דרך סדר היום של מרכז מוסאווה ו"החזון הדמוקרטי" של ארגון עדאלה ועד "הצהרת חיפה", עולה תמונה ברורה: המנהיגות הערבית מחויבת לשינוי מן היסוד של מדינת ישראל שהוקמה בחטא. היא נחושה להחזיר את מחוגי השעון ל-1917, ערב הצהרת בלפור, ולתקן את "העוול" של תמיכת המעצמות בהקמת בית לאומי יהודי. היא רוצה אוטונומיה שאינה רק לשונית ותרבותית, אלא "זכות וטו בכל העניינים שיש להם השפעה עמוקה על האוכלוסייה הערבית", ובכללם שליטה מלאה בחינוך שיבטא את הנרטיב שלהם כאומה ילידית תחת דיכוי, רפורמה בחוקי האזרחות לטובת הכנסת ערבים פליטי ארצות שכנות ואזרחם, מנגנון פיצוי לנפגעי הנכבה, זכות שיבה מלאה לשטחי הכפרים שנחרבו ב-48' ועוד. בקצרה, כלשונו של שיפטן, "שינוי במבנה החוקתי של ישראל, שינוי בהגדרתה - ממדינה יהודית למדינה דמוקרטית המבוססת על שוויון לאומי ואזרחי בין שתי הקבוצות הלאומיות" (עמ' 213, 223).

מדובר בתהליך הקצנה שתחילתו בשנות השבעים המאוחרות, במקביל לירידת תודעת צדקת הדרך של המנהיגות היהודית ורפיון תחושת המגויסות של הציבור היהודי ונכונותו להמשך תשלום המחיר על המאבק. כיצד הגיב הרוב היהודי להתרסה המסוכנת של המיעוט בהנפת דגל פלסטין ובציון יום

שום יהודי שענינו בראשו לא היה אמור להיות מופתע מהטיפול הכושל של המדינה בהשתוללות שוצפת-השנאה מצד מיעוטים נושאי תעודת זהות כחולה בחודש מאי האחרון. אבל כל נשלה את עצמנו. הבעיה אינה בעיקרה מנהלית או ביצועית, בדמות מפכ"ל או יועמ"ש כזה או אחר, או אפילו בתי המשפט המקלים שלנו ותנאיהם הטובים של האסירים הביטחוניים. ודאי, יש לנו כעס מוצדק על אוזלת היד שמגלות זרועות האכיפה שלנו כלפי ונדליזם ואליומות בכלל וכלפי אלו הנובעים מרקע לאומני בפרט. סגירתם של מאות תיקים של אזרחים שהיו מעורבים בפרעות היא איתות מעודד למסיתים המקצועיים ולהמון המוסת, ומסר מדכא לכל השאר. זוהי חדלות-מעשה שנותנת תמריצים גרועים מאוד ומחזקת התנהגות שלילית שהולכת וצוברת תעוזה.

כל זה נכון אבל לא יורד לשורש המשבר.

בדיוק לפני עשור פרסם פרופ' דן שיפטן את מחקרו המקיף על הרדיקליזציה שעברו האליטות של המיעוט הערבי. בספרו 'פלסטינים בישראל: מאבקו של המיעוט הערבי במדינה היהודית' מפרט שיפטן כיצד פוליטיקאים בכירים, ראשי מועצות, אמנים, אנשי דת, אקדמאים ופעילים בולטים בעשרות ארגוני חברה אזרחית אימצו תפיסת עולם קיצונית העומדת בניגוד למגמות של השתלבות במדינת ישראל. למן "מסמכי

הגבית שקיבלו מבית המשפט לא היו עוברות את הסף הנדרש ב'חוק יסוד: הכנסת', בשל תמיכתן באויבי מדינת ישראל ומחויבותן לשינוי אופייה. למעשה, אין שום הבדל בין אנשי אופוזיציה כמו אחמד טיבי מתע"ל, שאמר בריאיון גלוי לעיתון 'על השרון' (9.4.1999) "אנו גורסים שצריך לבטל את האופי היהודי של מדינת ישראל", או מוחמד ברפה, שבהיותו מנהיג חד"ש המצדיק רצח משתפי פעולה עם ישראל וכינם "יצורים תת-אנושיים... שמשרתים את מי שמרעיב, מדכא וכובש" (כל העיר, 5.10.2001) – לבין חבר הקואליציה טאלב א-סאנע הרואה בניסיונות להגביל את ההשתלטות הלא חוקית של הבדווים על מרחבי הנגב בתור אפרטהייד ונישול, "ולא רק שאני לא מתנגד לבנייה לא חוקית, אני מעודד את חבריי לעבור על חוקי התכנון והבנייה" (זמן הנגב, 26.1.2001; מובאה זו וקודמותיה מצוטטות בספרו של שיפטן בעמודים 332, 388, 398), או עמיתו וליד טהא, הנושא כיום בתואר יושב ראש ועדת הפנים והסביבה של הכנסת, שהשתתף בתהלוכות תמיכה לצעדות חמאס על הגדר, וחתום על הפוסט הקובע כי "מאז שהתנועה הציונית השיקה את הפרויקט הגזעני האכזרי שלה לפני יותר ממאה שנה, רצח, גירוש, הריסה, אפליה, גזענות והתעללות הברברית בזכויות של בעלי האדמה היו ההתנהגות הבולטת ביותר של פרויקט השנאה הזה".

כעת, בזכות סכסוכינו הפנימיים, הציבור הערבי בישראל שבוחר במנהיגות הפוליטית המסיתה והחתרנית הזו מינף את כוחו האלקטורלי לשליטה דה-פקטו בממשלה, ביועדו שזו תהיה מוכרחת להתפזר במקרה של חוסר הסכמה עם נציגיו. בשל ההישענות הבלתי הפוסקת על רע"מ מבפנים והצורך

הנפפה? מה עשו היהודים כשראו את תמיכת המנהיגות הערבית המשכילה בחיזבאללה, במשטר הסורי ובחמאס? ובכן, הם לא הציבו לערבים שום קווים אדומים – למעט פעילות טרור אלימה. גם לנוכח התקפה ברורה על אושיות מדינתם המשיכו היהודים להיתלות כמוצאי שלל רב ברטוריקה הערבית על חתירה לדמוקרטיה ולשוויון, והתוצאה היא "דחיפה מתמדת של מעטפת הסובלנות של הציבור היהודי אל גבולותיה ומיסוד נורמות המשמשות קרש קפיצה אל השלבים הבאים" (עמ' 237).

תסמונת בת-היענה שלוקה בה הרוב היהודי מגיעה לשיאים חדשים בהקמתה של ממשלה הנשענת על מפלגה ערבית המצהירה על נאמנותה לחזון אסלום המזרח התיכון, ואשר עושה, כמעט כמו כל התארגנויות האסלאמיסטיות הדומות לה סביבנו, שימוש אינסטרומנטלי בכלי הפרלמנטרי לצבירת כוח והשפעה שיאפשרו לה לקדם את חזונה. שיטוט זריז בוויקיפדיה, בערך "התנועה האסלאמית", מראה לכל סקרן שמפלגת רע"מ היא שלוחתו הפוליטית של הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית בישראל, וזו "משתייכת אידאולוגית לקבוצה רחבה של תנועות אסלאמיות בעולם השואפות לתחיית האסלאם ודוגלות בעיקרון: 'האסלאם הוא הפתרון', אך היא נבדלת מהם בעידודה את הלאומיות הפלסטינית". עמדתה האידיאולוגית הברורה של רע"מ היא "אי הכרה בזכות הקיום של מדינת ישראל כמדינה יהודית, נכונות להשתתף במוסדות השלטון ולהשפיע מבפנים על ההחלטות בה".

על אף המחלוקת בנושא מקומה של הדת בין רע"מ לבין בל"ד, הגרעין הלאומני-חילוני של הרשימה הערבית, המשותף ביניהן רב על המפריד. שתי המפלגות הללו, אלמלא הרוח

שום מהפכה משטרית או שינוי דמוגרפי. האקטיביזם השיפוטי, שיטת הבחירות הגרועה והפוליטיקה הכושלת נתנו להם אותה על מגש של כסף. ולנוכח הקשר הברור בין עלייתן של האליטות הערביות המסיתות לבין הרדיקליות הגוברת מצד המגזר המוסת, את דמותן של הפרעות הבאות אפשר לראות כבר מכאן והן תהיינה רחבות ואלימות יותר.

הדרך היחידה שיש לפנינו, אם חפצי חיים אנחנו, היא סילוק הגורמים האנטי-ציוניים מרשות הרבים שלנו. אסור לנו להסכין למצב שבו אנו מפרנסים – אם בעצמנו, אם באפשרנו מימון חיצוני – את יוצרי הסרטים המרעילים, את אקדמאים שיוצרים לחץ על ישראל תוך הכפשתה, את התקשורת שנותנת להם במה אוהדת, את המטיפים המסיתים במסגדים, ואת הפוליטיקאים וארגוני המגזר השלישי המגדלים דור שני של אזרחים פלסטינים חדורי שנאה לישראל נושאי תעודת זהות כחולה. אם נשאיר את הטיפול בעוינות הערבית כלפינו רק למקרים שבהם תתפרץ האלימות, נמצא את עצמנו ניצבים בפני אינתיפאדה פנימית כוללת בלי שום כלים לבלימתה. לעם היהודי צפוי מאבק קשה שרק עילית מגויסת ובעלת תחושת כורח ודחיפות יכולה להניע. בשנות החמישים והשישים התייצבה המדינה החדשה החלשה בזכות שילוב של היעדר מנהיגות ערבית מחד גיסא, וקיומה של אליטה יהודית נחושה מהצד השני. לנוכח היפוך התפקידים, מתחדד הצורך הבהול לא רק באיחוד הגורמים הציוניים בכל הרמות אלא גם, וביתר מאמץ והיקף, בהנחלת ידע ובמסגרת חשיבה שיתרמו להוצאת הראש מהחול.

לעיתים בתמיכתה של הרשימה המשותפת מבחון, לכדו שונאי ישראל את הממשלה בתנועת מלקחיים: אם תבקש הממשלה שחברי רע"מ יתנגדו לניסיונות המשותפת לבטל את "חוק קמיניץ", היא תיאלץ להתפשר איתם על הלכנת התיישבות לא חוקית בנגב וחיבורה לחשמל. אם תצטרך את אצבעותיהם לבלימת הלחץ לאיחוד משפחות סיטוני של פלסטינים, היא תיכנס בעל כורחה למשא ומתן על פעימות של מכסות, היתרים והקלות. השארת 'חוק יסוד: הלאום' על מכונו תעלה לממשלה בהתחייבות להכניס אליו סעיף שוויון. ועוד ועוד, וכל זאת מבלי לרסן את הרטוריקה המתסיסה כלפי הרוב היהודי. אפשר תמיד להתנגד להקמתן של תחנות משטרה במגזר וגם להאשים את המשטרה והמדינה במכת הפשיעה והאלימות שלו.

לעומת ההשקעות במגזר הערבי שקידמו ממשלות הימין האחרונות, ואשר הגיעו לרשויות המקומיות ולאזרחים שלא דרך מיקוח עם המפלגות הערביות, התקציבים שרע"מ תקבל והשינויים במדיניות שתצליח להעביר בזכות הזדקקותה של הממשלה ליציבות עתידים לעזור לה למצות את פוטנציאל ההצבעה בעבורה. וכמובן, נקודת המקסימום של הגמישות בקרב מפלגות הימין של היום תהפוך מייד לרף המינימלי של ההכלה מהצד השמאלי של המפה. מפה ומשם תקבל מגמת ההקצנה של המיעוט זריקת מרץ, בראותו שהמנהיגות הקיצונית הזו, לא רק שלא גרמה לו לשלם מחיר על קריאת התיגר, אלא אף הוכחה כיעילה. חזון "זכות הווטו בכל העניינים שיש להם השפעה עמוקה על האוכלוסייה הערבית" קורם עור וגידים לנגד עינינו, ללא

ד"ר גזעון חזן הוא ראש תוכנית 'אקסודוס' בירושלים של מכון ארגמן.

ניסים סלמה

הליברליזם נשאר בימין

הליברליזם השלם, שז'בוטינסקי נשא את דגלו, אינו מתיישב עם מה שמייחסים לו נוטשי המחנה: לא עם טיפוח שלטון בג"ץ, ולא עם הוויתור על לב הארץ

שז'בוטינסקי היה ליברל.

בעיני ז'בוטינסקי וליברלים אחרים – ליברלים במובנו המקורי של המונח – שוויון אינו ערך משל עצמו הנמדד מול ערכים אחרים. השוויון הוא שוויון בין בעלי הערך – ערך האדם. כל אדם הוא שווה ערך לרעהו. הביטוי של השוויון אינו ב"זכויות אדם", אלא בשוויון של האזרחים בפני החוק, ובקלפי.

על כן, ז'בוטינסקי לא היה "קצת קפיטליסט" כפי שאמר גודמן בדרך אגב וכאילו אין לדבר קשר לליברליות שלו. ז'בוטינסקי היה ליברל, ומכאן נגזרת עמדתו בכלל הנושאים. מתוך אותה תפיסת עולם עצמה, תפיסה ליברלית, ז'בוטינסקי דורש שוויון פוליטי לנשים ואי-אפליה על רקע נטייה מינית – ומתנגד להתערבות בשוק החופשי, דורש מנגנוני בורות במקום שביתות, ונלחם נגד ההסתדרות.

ומתוך אותה ליברליות הוא גם דורש דמוקרטיה. כאשר ז'בוטינסקי מבקש הגנה על המיעוט, כמו כל הוגי הדמוקרטיה לדורותיהם, הוא מבקש להגן לא על מיעוט אתני/לאומי/מגדרי וכדומה אלא על המיעוט האלקטורלי המשתנה, קרי על המפסידים בבחירות. ליברליזם הוא יסוד הדמוקרטיה, כי מקור החירות של הליברליזם הוא כאמור שוויון ערך האדם – וכיוון שכך, שוויון בין דעותיהם של האזרחים בבחירת מדיניות.

על אילו עיקרים עומד הימין הישראלי הלא-דתי? המבקש אבחנות חדות, שמסדרות את הראש, באשר למציאויות חברתיות ופוליטיות סבוכות, ילך לו ודאי אצל מיכה גודמן – אשר, כמצוין גם בגיליון זה בביקורת על ספרו, הוא אומן האבחנות הללו.

בסדרת ההסככים שלו 'מפלגת המחשבות' מקדיש גודמן לימין הזה שלושה פרקים, העוברים מן העבר אל ההווה. תחילה הוא מנתח את ארבע התפיסות המרכזיות של ז'בוטינסקי: מקסימליזם טריטוריאלי ("שתי גדות לירדן") על פי הדין הבינלאומי, ליברליזם, דרישה לרוב יהודי בארץ, וההבנה שהעולם הוא מקום מסוכן לכולם ומסוכן כפליים ליהודים.

כדי להראות את הליברליות של ז'בוטינסקי, מצטט מפיו גודמן דברים על מרכזיות היחיד ועל היחס לערבים במדינה שבה יהיה רוב יהודי מובהק. ז'בוטינסקי, בעיניו, היה חסיד של ערך השוויון ושל "זכויות אדם", ובזאת נעוצה ליברליותו, שכביכול הימין בן זמננו רחק ממנה. כאן נעוצה שגיאתו של גודמן החכם, שגיאה המשקפת אי-הבנה רווחת בשיח הישראלי. שגיאה שבמקום להנהיר את השאלות שעל הפרק, מטשטשת אותן ומערבבת מושגים. הימין הלא-דתי בישראל הוא במהותו ליברלי, ומאותן סיבות

"רפורמות" שהן לא יותר מאיפור שיכסה על הצדדים המכוערים, האנטי-ליברליים, של המערכת המשפטית.

כל אלה, למעשה, מוותרים לא רק על הליברליות אלא גם על הרוב היהודי, בהגנם על מערכת המתאמצת להפוך את ישראל למדינה כל לאומיה שאין בה הבדל בין אזרח למסתנן, בין עולה למהגר עבודה; מערכת המחבלת בכל ניסיון של יישום מדיניות הגירה שתגן על הרוב הלאומי היהודי בארצנו. הם גם, אולי בלי לשים לב, מגנים על מערכת הנלחמת, לעיתים תוך עיוות דין, נגד ההתיישבות היהודית ביהודה ושומרון.

מעברם של אישים אלה ממחנה למחנה מתגלה אפוא, לנוכח דבקותם בעליונותו של בג"ץ על החוק, כויתור לא רק על ה"מקסימליזם הטריטוריאלי" אלא על שני היסודות הז'בוטינסקאיים הנוספים, אליבא דגודמן: הליברליות והרוב היהודי בארץ. נראה שלא זו הנקודה המסבירה את השינוי, אלא נקודה אחרת שגודמן עומד עליה בהסכת, הפעם בשלישי מבין הפרקים המדוברים. שם הוא מנתח את המחלוקת בין מחנה "רק ביבי" למחנה "רק לא ביבי".

בעיניו, זו מחלוקת זהותית בין אלה שמרגישים "בבית", בעלי הבית על הישראליות, השייכים לאיזה רוב מדומה, אינסידרים בלשוננו, אותם ישראלים ותיקים, הנתפסים כאשכנזים בדרך כלל, תושבי המרכז ברובם, לבין אזרחי ישראל היהודים בני קבוצות אחרות, כגון חרדים ודתיים, מזרחים ועולים, המצויים מחוץ לגרעין הרוב-בעיני-עצמו: אוטסיידרים. השסע בין האוטסיידרים לאוטסיידרים, סבור גודמן, הוא זה המבדיל בין מחנה ביבי

מערכת הערכים של המוכר בשוק מחנה יהודה, של העובד בחברת ההזנק במגדל תל-אביבי יוקרתי או של האברך בכולל במאה שערים שווה בדיוק לזה של שופט עליון.

יש לשער, אם כן, שז'בוטינסקי היה מאבד את עשתונותיו למראה משטר המציב את מערכת הערכים של שופטים, שלא נבחרו באופן דמוקרטי, מעל לזו של האזרחים מן המניין, כששוב ושוב הם פוסקים לפי דעתם גם בניגוד ללשון החוק ולכוונתו, פוסלים ללא סמכות חוקים שאינם לטעמם, ונמצאים מעל כלל המערכת. כל עצמותיו הליברליות היו נרעשות לנוכח משטר שקיימת בו אכיפה בדרנית על ידי יועץ משפטי ופרקליטים שלא נבחרו באופן דמוקרטי, על בסיס לאומי (מה שמותר לערבי אסור ליהודי) או פוליטי (מה שמותר לשמאלני אסור לימני).

כאשר מיכה גודמן מסביר לנו שדמויות כמו דן מרידור או ציפי לבני בחרו בליברליזם על פני המקסימליזם הטריטוריאלי (או במילים אחרות, נתנו את יהודה ושומרון תמורת רוב יהודי) הוא טועה ומטעה. כי דמויות אלו לא ויתרו רק על ה"שטחים" אלא גם, ולפני הכול, על הליברליות של ז'בוטינסקי. כי אי-אפשר לטעון לליברליות ובו בזמן לגונן באופן אוטומטי ומוחץ על מערכת המשפט, הפרקליטות והייעוץ המשפטי כפי שהיא מפני כל ביקורת ורפורמה ליברלית.

אישים אחרים מיוצאי הליכוד, אולי כמס שפתיים ואולי מתוך אמונה אמיתית, עדיין לא ויתרו לגמרי על הטריטוריה (הגם שכולנו ויתרנו על הגדה המזרחית). אנשים כגון בני בגין או גדעון סער עמלים על מצג שווא של ליברליזם ז'בוטינסקאי. האחרון אף מציע

למחנה רק לא ביבי.

זוהי אפוא מחלוקת סוציולוגית יותר מאשר עקרונית. אלה ש"עברו צד" הם, אם לאמץ את האבחנה של גודמן, אלה שהחליטו שנות, חמים ונעים יותר עם האנשים הדומים להם, עם האינסיידרים. הם מעדיפים את חיבוק התקשורת והברנזה על החיבוק משדרות ומדימונה.

השטח כתנאי לרוב יהודי

אך מה בדבר הטענה העקרונית כי ליברליזם אינו מתיישב החזקת יהודה ושומרון, ודאי שלא עם החלת הריבונות בהם? ההנחה שקנתה לה שביתה בשיח בישראל, ומיכה גודמן מבטאה בחדות, כאילו יש מתח מובנה בין ליברליזם לבין הדרישה הטריטוריאלית, אינה נכונה לא על פי ניתוח רציני של תורת ז'בוטינסקי ולא בתפיסתו של הימין כיום.

על פי הטענה, כדי שישראל תישאר מדינה יהודית ועם זאת תהיה ליברלית, מוכרח שיהיה בה רוב יהודי מובהק, ורוב זה אינו יכול להתקיים כאשר מחילים ריבונות על יהודה ושומרון ומאזרחים את אוכלוסייתם. על פי גודמן, הימין של היום בחר ביהודה ושומרון ויותר על רוב יהודי, היינו על הליברליזם. זהו בדיוק הטיעון השמאלני הקלאסי הדורש נסיגה פן נהפוך למדינת אפרטהייד וכתנאי להיותנו מדינה יהודית.

אלא שעל פי תפיסת הימין, ההפך הוא הנכון. אין ולא יכול להיות רוב יהודי בארץ ישראל המערבית ללא שליטה יהודית על יהודה ושומרון. גם אצל ז'בוטינסקי שדיבר לא רק על הגדה המערבית אלא גם על המזרחית, וגם היום בימין, מדובר לא רק בליברליזם ורוב יהודי בתלות הדדית, אלא בתלות משולשת עם החזקה טריטוריאלית.

ז'בוטינסקי ראה מסות של מיליוני יהודים עולים ארצה. דרישתו מהבריטים, עוד לפני מדינה יהודית, הייתה עלייה חופשית. הרי אין רוב יהודי ללא כמויות האנשים הללו. אך הגעתם תחייב טריטוריה להתיישב בה. ערב מותו ב-1940 כתב: "השטח הדרוש להצלת בניה החורגים של אירופה מוכרח להיות גדול כל הצורך, כדי שיוכל להכילם" (חזית המלחמה של עם ישראל); מובא אצל משה בלע, עולמו של ז'בוטינסקי: מבחר דבריו ועיקרי תורתו, ירושלים: תשמ"ד, עמ' 37).

ויתרנו על הגדה המזרחית. ועדיין, אם הימין מבין שהבעיה היא דמוגרפית, הוא גם מבין את זאת: לבעיה דמוגרפית פתרון דמוגרפי. הגברת העלייה באמצעות חיזוק כלכלת ישראל (על ידי מדיניות ליברלית), מדיניות של חסימת הגירה לא יהודית, ילודה יהודית (גם היא בזכות כלכלה חזקה כתוצר של ליברליזם), והגירה ערבית. והפתרון הדמוגרפי, קרי רוב יהודי מובהק, תלוי בשליטה יהודית על יהודה ושומרון.

בראיה הימנית (ובמציאות), הקו הירוק הוא פיקציה. יהודים חיים משני צדדיו, וכך גם ערבים הרואים עצמם בני אותו הלאום. אומנם יש הבדל מהותי בין החיים ב"מרכז" הארץ לחיים בפריפריה, אבל אותה פריפריה של שלטון ישראלי רופף, סכנות ביטחוניות ומאבק דמוגרפי נמצאת בנגב ובגליל ובערים המעורבות במרכז הארץ לא פחות מכפי שהיא נמצאת בשומרון, ביהודה ובבקעה.

ויתור על יהודה ושומרון אינו ישים ללא טרנספר דו-צדדי של אוכלוסייה, כלומר לא רק גירוש יהודים מיו"ש אלא גם גירושם של הערבים אזרחי מדינת ישראל מגבולות המדינה – ולטרנספר ז'בוטינסקי התנגד בתוקף. בוותור כזה, מיליוני הערבים

שיקבלו זכות הגירה ("שיבה" בנרטיב שלהם) ביהודה ושומרון, יגלשו למדינת ישראל ויהפכו לצבא עצום שלא רק יאיים קיומית על מדינת ישראל הקטנה והנחותה מכל הבחינות הצבאיות, אלא אף יממש את איומו. המדינה תהפוך לחזית תמידית: הרי כל חוליית מחבלים יכולה עם מרגמה פשוטה להשבית את המשק ולגבות מחיר דמים כבד. מיליוני יהודים יברחו ממדינה כזאת.

אפשר להבין בנקל שניתוח זה של המציאות מתחבר עם התפיסה החשובה של ז'בוטינסקי וממשיכיו: העולם הוא מקום מסוכן, כפליים ליהודים, ואין לסמוך על הגויים; לא על הבטחות הערבים ולא על ערבויות העולם. יותר ממאה שנות ציונות מדינית הוכיחו לנו את הדבר פעם אחר פעם.

החשש הזה, ההבנה כי "אדם לאדם זאב", הוא הבסיס צורך בליברליזם (משום שאין לסמוך על המדינה), לצורך ברוב יהודי, וגם לצורך בטריטוריה.

אין, אם כן, מתח, וגם לא כורח בבחירה, בין ארבעת הרעיונות המרכזיים של ז'בוטינסקי, לא בתקופתו ולא היום. הרוב היהודי והליברליזם תלויים זה בזה, ותנאי הכרחי לרוב הוא המקסימליזם הטריטוריאלי. הסיבה לצורך הבסיסי בשלושתם גם יחד נובעת מאי אמון בטבע האדם – תפיסה ליברלית ימנית קלאסית. מי שעזב את המחנה לא בחר להקריב חלק אחד ממשנת ז'בוטינסקי למען קיום החלק האחר, אלא זנח את כל החלקים גם יחד, בהעדיפו את הסוציולוגיה על פני כלל האידיאולוגיה.

ניסים סלמה הוא מרצה, מורה דרך וממייסדי הלל, הפורום הליכודי לריבונות העם.

אלדד בק

אירופה: ימין שבור

בעידן שאחרי מרקל, שאולי יתברר גם כעידן שאחרי קורץ, אורבן וקצ'ינסקי, השמרנים המתמרכזים משלמים על החרמת הימין הלאומי באובדן השלטון, בעוד המאבק על ריבונות מדינות היבשת עולה מדרגה

לנגד עינינו נוצרה התנגשות בין שתי גישות ביחס לעתידה של אירופה. מצד אחד תפיסת "אירופה של מדינות הלאום", המעוניינת שהאיחוד האירופי יחזור להיות מעין שוק משותף משודרג, עם גבולות פתוחים המאפשרים שיתוף פעולה כלכלי, מסחרי ופיננסי התואם את האינטרסים של המדינות החברות – ומדינות הלאום ישמרו על ריבונותן המלאה. ומנגד, תפיסת "ארצות הברית של אירופה", המעוניינת בהפיכתו של האיחוד האירופי למעצמה פוליטית בינלאומית בעלת מבנה פדרלי עם ממשלת-על, שבה המדינות החברות מאבדות את מריבונותן בתחומים נרחבים ומפקידות את סמכות ההחלטה וההכרעה בידי המוסדות הכלל-אירופיים.

המאבק בין נאמני הלאום לנאמני האיחוד מגיע לשלב מתקדם ביותר. האיחוד עדיין נתפס בידי רבים בכל חלקי האיחוד כדיקטטורה פקידותית שנואה (עוכרי הלאום בעיני הימנים; בא כוחם של התאגידים ובעלי ההון בעיני השמאל הרדיקלי); אבל בידי האיחוד האירופי יש אמצעי לחץ רבים, בעיקר כלכליים, והוא יכול לכפות את רצונו על אזרחי המדינות החברות. נראה שהוא לא יחסס לעשות זאת.

האם מה שאירע בבחירות הכלליות האחרונות בגרמניה – קריסתו הראוותנית של איחוד השמרנים, על שתי המפלגות החברות בו, הנוצרים הדמוקרטיים והנוצרים-הסוציאליים – מעיד על מצבו של הימין השמרני באירופה כולה? ואם כן, האם מדובר במשבר זמני חולף, או בשינוי פרדיגמות עמוק בזירה הפוליטית האירופית, שישראל צריכה להביא בחשבון?

רק לפני שנתיים נדמה היה שהשמאל הסוציאלי-דמוקרטי והסוציאליסטי האירופי נמצא בתהליך של גסיסה ודאית. בגרמניה, בצרפת, באיטליה וברוב מדינות מרכז אירופה ומזרחה, מפלגות השמאל הגדולות דעכו מבחירות לבחירות בעוד מפלגות פופוליסטיות, משמאל (דוגמת 'סיריזה' היוונית או 'צרפת המתמרדת' של ז'ן-לוק מלונשון) ומימין, שאבו מהן קולות למכביר. דובר על "גל לאומני" השוטף את מדינות אירופה, וקשה היה שלא להבחין בדמיון אידיאולוגי בין הקצוות השמאליים והימניים של המפה הפוליטית: אלו ואלו הביעו התנגדות נחרצת לשלטון הבירוקרטי של "האליטות הליברליות", המנהלות מבריסל את האיחוד האירופי, וקראו להשבת ריבונות וסמכויות מהאיחוד לידי הממשלות הלאומיות, או לפחות למניעת העברתן של סמכויות נוספות ממדינות הלאום לבריסל.

מגמת ה'ארה' ביציה' של האיחוד האירופי באה לידי ביטוי, בין היתר, ברצון לגבש מדיניות חוץ אחידה לכל מדינות האיחוד. עד כה היה מקובל עקרון קבלת ההחלטות בקונצנזוס מלא, וכל מדינה הייתה יכולה להטיל וטו על קבלת החלטה כלשהי; כעת, בעיקר לנוכח הצלחתן של ידידות ישראל במרכז ומזרח אירופה להכשיל הצעות החלטה אנטי-ישראליות, נשקלת האפשרות להעביר החלטות ברוב פשוט. תפיסת "ארצות הברית של אירופה" מתבטאת גם בשאיפה להקים צבא אירופי ולכפות את מערכות המשפט הלאומיות למערכת משפט כלל-אירופית.

קיימת, כמובן, הסוגיה הרגישה מאוד של הענקת מקלט לפליטים. האיחוד האירופי פועל לכפות על כל מדינות האיחוד מכסות קליטת פליטים יחסיות לגודלן, בניגוד לעמדותיהן של ממשלות רבות בעיקר במרכז ומזרח אירופה. מעבר לכל אלה, סמכויותיו של הפרלמנט האירופי אמורות להתרחב, על חשבון בתי הפרלמנט הלאומיים. מאחר שתהליך הארה"ביציה של האיחוד האירופי לא זכה לתמיכה עממית גורפת בכל מדינות האיחוד, החליטו מנווטי האיחוד לעקוף את דעת הקהל ולהאיץ את הפדרליזציה בדרכים לא דמוקרטיות. הדוגמה הברורה ביותר לכך הייתה אימוצה של מעין חוקה אירופית חלופית שגובשה כתחליף לזו שנדחתה במשאלי-עם בכמה ממדינות האיחוד. מאז כישלונות אלה לא הובאו החלטות משמעותיות ביחס לעתידו של האיחוד לאישור במשאל עם כלשהו.

בחירת הציבור הבריטי ב"ברקזיט", כלומר עזיבת האיחוד האירופי, בקיץ 2016, הייתה נקודת מפנה בתולדותיו של האיחוד

האירופי. לציר המייסדים של האיחוד, ציר גרמניה-צרפת, התבררה שבירותו של המיזם. לפתע הפך האיחוד האירופי מרכבת מהירה, שמושכת אליה כמגנט עוד ועוד מדינות-חברות ומדינות-שותפות, לעגלה בעלת גלגלים רעועים, שציריהם מאיימים בכל רגע להתפרק ולהישבר. במקום לעצור, לבדוק את הבעיות ולתקן, החליטו קברניטי האיחוד ללחוץ על דוושת המהירות בתקווה שכך ניתן יהיה להגיע ליעד – ארה"ב של אירופה – בטרם תתרחש תאונה. אך התאוצה הזו הגבירה את ההתנגדות העממית.

תהיה זו אפוא טעות לייחס את רגשות האנטי כלפי האיחוד האירופי רק ל"חברות החדשות", מדינות מרכז ומזרח אירופה. בריטניה, שכבר נטשה את הספינה, הייתה חברה ותיקה ומערבית. כך גם צרפת, הולנד ואירלנד, שבכולן דחו האזרחים בעשור הראשון למאה ה-21 במשאלי-עם את ההצעה לחוקה משותפת לאיחוד.

הבומרנג של החרמת הימין הרחוק

מפלגות לאומיות, המאמינות ב"אירופה של מדינות הלאום", זוכות לתמיכתה של חמישית מכלל האוכלוסייה, לפעמים אף יותר, במדינות מערביות כאוסטריה, דנמרק, בלגיה, פינלנד, שוודיה ואיטליה. גם בצרפת, בספרד, בהולנד ובגרמניה מפלגות אלו הן כוח פוליטי ממשי. התחזקותן של מפלגות אלו, המכונות גם מפלגות "הימין הרחוק" (Far Right), ובהקשר האירופי, המפלגות ה"אירו-סקפטיות", שונות גררה בהכרח את היחלשותן של מפלגות הזרם המרכזי, משמאל ומימין.

הראשונים שנכוו מהפנייה ללאומיות ומדחיית העצמת הרעיון האירופי היו

להוציאו אל מחוץ למחנה, ובכך נמנעה שוב ושוב ממפלגות שמרניות האפשרות להשיג רוב ימני למשול.

גרמניה היא דוגמה ברורה לכך: מפלגת הימין הרחוק 'אלטרנטיבה לגרמניה' נוסדה ב-2013 כמחאה נגד החלטת הקנצלרית אנגלה מרקל להציל את האירו ואת הכלכלה היוונית באמצעות סיוע כספי נדיב.

בבחירות הכלליות, שנערכו חודשים ספורים לאחר הקמת המפלגה, כמעט הצליחה 'אלטרנטיבה' לחצות את אחוז החסימה הגבוה, 5%. המפלגה הצעירה שאבה קולות מהשמרנים ומהמפלגה הליברלית, וכך גרמה לזו האחרונה ליפול מתחת לאחוז החסימה ולהישאר מחוץ לבונדסטג. לימין לא היה רוב, ומרקל נאלצה להקים ממשלת "קואליציה גדולה" עם יריביה הסוציאל-דמוקרטים. בבחירות הכלליות ב-2017 הגדילה 'אלטרנטיבה' את כוחה ליותר מ-12%, בעיקר על חשבון השמרנים. מאחר שמרקל התחייבה מראש לחרם מוחלט על מפלגה זו ולא הצליחה להקים ממשלה עם שותפים אחרים, נותרה בפניה רק ברירה אחת: הקמת ממשלת "קואליציה גדולה" נוספת עם הסוציאל-דמוקרטים. השותפות הארוכה הזאת בין שתי המפלגות היריבות הראשיות פגעה זמן רב בכוח המשיכה האלקטורלי של הסוציאל-דמוקרטים. עד לבחירות הכלליות האחרונות.

בבחירות בספטמבר האחרון, שבהן לא התמודדה מרקל על תפקיד הקנצלר, רשמו שתי מפלגות איחוד השמרנים את התוצאות הגרועות ביותר בתולדותיהן ואיבדו את הבכורה הפוליטית לסוציאל-דמוקרטים. גם 'אלטרנטיבה' נחלשה קמעה, אם כי בניגוד לתקוות יריביה לא התפוגגה באוויר. אחת

הסוציאל-דמוקרטים והסוציאליסטים. אך גם המפלגות השמרניות החלו לחוש בלהבות המתפשטות, ונפגעו מאוד מהתחזקות הימין הרחוק. התחזקותן של אלו הקשתה יותר ויותר על מפלגות שמרניות אירופיות להקים ממשלות ימניות עם רוב מוצק, בשל סירובן של המפלגות השמרניות להקים קואליציות עם מפלגות הימין הרחוק.

הסיבה האמיתית לסירוב הזה הייתה ועודנה שהמפלגות השמרניות ומפלגות הימין הרחוק בונות על אותו ציבור מצביעים ומתחרות עליו. הנימוק הרשמי אחר כמובן: מפלגות אלו מוצגות כאסורות במגע, מאחר שמייחסים להן נטייה לגזענות, לאנטישמיות ולדחיית עקרונות הדמוקרטיה הליברלית. זה מקור הלחץ המופעל מצד השמרנים האירופים על ישראל להמשיך בהחרמת מפלגות הימין הרחוק. כך יכולות המפלגות השמרניות להדביק למפלגות הימין הרחוק תווית של קיצוניות אידאולוגית פשיסטית ונאצית, ולשמר את העילה העקרונית לסירוב להכניס את המפלגות הללו לקואליציות ימין.

בכמה מדינות מערביות התערערה גישת הדחייה הזו: באוסטריה ובאיטליה הוקמו כבר לפני שני עשורים ממשלות שבהן ישבו מפלגות מהימין הרחוק. בדנמרק ובהולנד נשענו תקופות מסוימות ממשלות מיעוט ימניות על תמיכה חיצונית של מפלגות ימין רחוק. כל שותפות כזאת נועדה לאפשר לשמרנים "לבלוע" את שותפיהם מהימין שמימין להם. הטקטיקה הזו הצליחה, לפעמים, אך תמיד לטווח קצר. בעשור האחרון, לנוכח התחזקות הימין הרחוק ברחבי האיחוד האירופי והחששות הגוברים לעתידו של האיחוד, גברה שוב הנטייה

הסיבות להיחלשותה, סבורים ראשי הזרם הפחות לאומני בה, הייתה הכללת קריאה לעזיבת האיחוד האירופי במצע הבחירות של המפלגה. עם זאת, נראה שהפגיעה העיקרית במשיכה האלקטורלית של 'אלטרנטיבה לגרמניה' נבעה משתי סיבות מרכזיות אחרות.

בראש ובראשונה, חילוקי הדעות הפנימיים הגוברים בין שני הזרמים העיקריים במפלגה – הזרם הליברלי-שמרני-לאומי והזרם הלאומני-הקיצוני. הזרם הראשון מבקש, בין היתר, לייצר למפלגה לגיטימציה פוליטית, שתאפשר לה בעתיד הקרוב להפוך שותפה קואליציונית מקובלת על שאר מפלגות הימין. לכן, הוא פועל להרחיק משורות המפלגה כל גורם בעל דעות ימין קיצוניות או שהיה בעבר בקשר עם תנועות נאציות למיניהן. הזרם השני מאמין בצורך ליזום מהפכה עממית חוץ-פרלמנטרית, שתאפשר "להציל את גרמניה מפני הפיכתה לחברה רבת-תרבותית ולשמר את זהותה הלאומית והתרבותית". הזרם הזה מאפשר ליריביה של 'אלטרנטיבה' לייצר לה תדמית של מפלגה מוקצית מחמת קיצוניות.

ומכאן הסיבה השנייה: 'אלטרנטיבה לגרמניה' כולה נתונה – בשנתיים האחרונות ביתר שאת – תחת קמפיין דמוניזציה טוטאלי, ששיאו בא לידי ביטוי בהודעת הסוכנות הפדרלית לשמירת החוקה (השב"כ הגרמני) באביב שעבר, חודשים ספורים בלבד לפני הבחירות, על הכוונה להכריז על המפלגה כעל מפלגת ימין קיצונית, הפועלת נגד הדמוקרטיה הגרמנית, ובכך לסלול את הדרך להוצאתה אל מחוץ לחוק. בית משפט גרמני עצר את היוזמה הזו, מאחר שהיא יצרה אפליה נגד המפלגה בעיצומה

של מערכת בחירות. אך אין ספק שנוק משמעותי נגרם לה באמצעות מהלך זה, בעיקר בקרב המצביעים בחלקיה המערביים של גרמניה.

לולא החרם על 'אלטרנטיבה' יכלו כל ארבע מפלגות הימין בבונדסטג – הנוצרים-דמוקרטים, הנוצרים-סוציאליים, 'אלטרנטיבה' והליברלים – להקים ממשלת ימין, שהייתה נשענת על רוב דחוק. השמרנים העדיפו ללכת לאופוזיציה, ושם צפוי להם בשנים הקרובות מאבק מרתק לא רק בממשלה אלא גם ב'אלטרנטיבה'.

התמרכזות ומחירה

האם התבוסה של השמרנים הגרמנים נבעה מפרישתה של מרקל, או שמא דווקא ממעשיה של מרקל עצמה כשכיהנה?

ב-16 שנות כהונתה כקנצלרית שינתה מרקל לחלוטין את פניו של איחוד השמרנים. היא לקחה אותו למרכז הפוליטי ואף שמאלה מכך. הנחת העבודה שלה הייתה שהשמרנים יכולים לזכות בבחירות רק ממרכז המפה הפוליטית, ולא כשהם בצידה הימני. הנחת עבודה כזו, בתמונת ראי, הנחתה בזמנו גם את טוני בלייר וגרהרד שרדר. הללו הצעידו בסוף שנות ה-90 את מפלגות השמאל שלהם, הלייבור הבריטית והמפלגה הסוציאל-דמוקרטית הגרמנית, משהות ארוכה מאוד באופוזיציה בחזרה לשלטון, באמצעות מרכזן. אך בסופו של דבר שתי המפלגות הללו שילמו מחיר כבד מאוד בדמות אובדן הפרופיל הרעיוני שלהם. הסוציאל-דמוקרטים הגרמנים אומנם היו חברים בשלוש מארבע ממשלותיה של מרקל השמרנית, אך הקנצלרית הצליחה לרוקן גם אותם מתכנים ועקרונות למען

ויקטור אורבן. קורץ הודיע לאחרונה על התפטרותו בעקבות "פרשיית סיקור אוהד בתשלום", שלדבריו נתפרה לו בידי התביעה. אורבן ומפלגתו עזבו את שורות סיעת המפלגות השמרניות בפרלמנט האירופי, זמן קצר לפני שחברותם בה בוטלה בגלל חילוקי דעות על עניינים הקשורים ל"שלטון החוק". האיחוד האירופי טוען שרפורמות שממשלות אורבן קידמו בתחומי המשפט והתקשורת הצרו באופן ממשי את מרחבי הפעילות של האופוזיציה ההונגרית והביאו למעשה להשתלטות של מפלגת השלטון על תחומים אלו.

אורבן, הטוען שהשמרנים האירופים איבדו את דרכם השמרנית, שוקל כעת להקים סיעה חדשה בפרלמנט האירופי בשותפות עם כמה מפלגות ימין רחוק. עם זאת, באפריל הקרוב צפויה לאורבן התמודדות לא פשוטה בבחירות הכלליות בארצו: שש מפלגות אופוזיציה – מהשמאל ועד לימין הקיצוני – מתכוונות להריץ מולו ומול אנשי מפלגתו מועמדים משותפים משלהן, בהנחה שרק "קואליציית שינוי", מעין קואליציית רק-לא-אורבן, תוכל להדיח אותו לאחר 12 שנות כהונה רצופות. מועמד האופוזיציה הוא פוליטיקאי שמרן אלמוני למדי ושמו פטר מרקיי-זאי, המכהן כיום כראש עיר ומזוהה כתומך האיחוד האירופי.

עתידו של הימין האירופי תלוי כעת ביכולת ההישרדות של השמרנים בווינה, בבודפשט וגם בוורשה. בווינה ובוורשה מכהנות ממשלות לא מאוד יציבות. לא מן הנמנע שבאוסטריה תיערכנה בקרוב בחירות מוקדמות, ולפי הסקרים האחרונים השמרנים נמצאים ראש בראש עם הסוציאל-דמוקרטים. ממשלת פולין, שנמצאת כעת

יצירת "מרכז". מחליפה הצפוי של מרקל, אולאף שולץ מן המפלגה הסוציאל-דמוקרטית, ניצח בבחירות כי הוא נתפס כממשיך דרכה של מרקל, ולא כמבשר מהפך. עם המסר ה"מרכזי" הזה, לא ימין ולא שמאל, גם עמנואל מקרון זכה בבחירות לנשיאות בצרפת ב-2017. וכמובן, עם מחויבות מוחלטת לרעיון האיחוד האירופי החזק, על חשבון מדינות הלאום.

השמרנים הגרמנים יצטרכו כעת לגבש לעצמם זהות חדשה-ישנה נגד ממשלת מרכז של הסוציאל-דמוקרטים, הירוקים והליברלים. הם יוכלו לעשות זאת רק אם יפנו חזק ימינה. אחרת, הם יאבדו את זכות הקיום שלהם. השמרנים הגרמנים אומנם נאמנים ביותר לרעיון האיחוד האירופי החזק ופיתוחו, אך הם יוכלו לשים דגש על בלימת ההגירה ההמונית לגרמניה – בין היתר באמצעות הגברת הפיקוח על גבולות המדינה והאיחוד האירופי, יצירת התניה לקליטתם בגרמניה של פליטים ומהגרים, החמרת מדיניות של חוק וסדר להגברת הביטחון האישי, ומניעת אסלאמיזציה של המרחב הציבורי. זאת, לצד הצעת מדיניות כלכלית ליברלית יותר מזו שתציע הממשלה הבאה.

החומה הפרו-ישראלית מתנדנדת

פנייתם של השמרנים בגרמניה למרכז יצרה קרע בינם לבין מפלגות אחיות במרכז אירופה, בעיקר בהונגריה, בסלובניה ובמידה מסוימת גם באוסטריה. שני ראשי ממשלה שמרנים במרכז היבשת יצרו קוטב רעיוני מנוגד לזה שהובילה אנגלה מרקל, בעיקר סביב מדינה ההגירה וקליטת אוכלוסיות מוסלמיות: קנצלר אוסטריה הצעיר, סבסטיאן קורץ, וראש ממשלת הונגריה,

בקרב אגרוף עם בריסל על סוגיית קדימותה של מערכת המשפט הלאומית על פני מערכת המשפט של האיחוד האירופי, נהנית מרוב זעום בבית הנבחרים התחתון, בעוד בית הנבחרים העליון נשלט בידי האופוזיציה. לראשות מפלגת האופוזיציה הגדולה, 'הפלטפורמה האזרחית', נבחר לאחרונה מי שכהן כנשיא מועצת האיחוד האירופי, ראש הממשלה לשעבר ויו"ר סיעת המפלגות השמרניות בפרלמנט האירופי דונלד טוסק. טוסק הוא תומך נלהב של האיחוד האירופי. מפלגת השלטון הפולני, 'חוק וצדק', ניצבת גם היא מול אופוזיציה רחבה מימין ומשמאל, המשלהבת את ההתנגדות לממשלה בהפחדת הציבור הפולני שהממשלה הנוכחית חותרת לעזיבת האיחוד האירופי.

היחלשות הזרם הימני במרכז ובמזרח אירופה, אם אכן תתרחש, תגרור בהכרח גם שינוי לרעה ביחס לישראל והתיישרות עם הקו העוין לישראל של נציבות האיחוד האירופי. עם זאת, נראה שפולין כבר אבדה לישראל, בגלל המלחמה שהכריז עליה שר החוץ יאיר לפיד.

מבחן גדול נוסף עומד בפתח: הבחירות לנשיאות בצרפת. גם שם ימין מסוכסך עם עצמו בין שמרנים לבין לאומנים-פופוליסטים יתקשה ככל הנראה להציב מועמד מוסכם שיצליח בקלות להדיח את עמנואל מקרון. הימין האירופי, נראה, הפך לאויב הגדול ביותר של עצמו.

אלדד בק הוא עיתונאי וסופר. ספריו 'מעבר לגבול', 'גרמניה, אחרת' ו'הקנצלרית: מרקל ישראל והיהודים' הופיעו בהוצאת ידיעות ספרים.

טוביה גרינג

האזור האינדו-פסיפי קורא לישראל

ישראל חייבת להביט מעבר ליריבות בין סין וארה"ב כדי לתרום
באמצעים העומדים לרשותה למאזן כוחות יציב יותר במאה ה-21

ההצהרה הדרמטית על מכירת צוללות
גרעיניות במסגרת שותפות הגנה משולשת
בין אוסטרליה, בריטניה וארה"ב (AUKUS).

בשעה שאמריקה ובעלות בריתה מאששות
את מחויבותן ל"אזור אינדו-פסיפי חופשי
ופתוח לכול" ול"סדר בינלאומי מבוסס חוק",
מעצבי המדיניות הסיניים רואים במושג
"אינדו-פסיפי" שם קוד שמאחוריו מזימה
אמריקנית "לטוות רשת הולכת ומתהדקת
במטרה ללכוד את סין" ולהכשיל את "יוזמת
החגורה והדרך". אכן, בנאומו הראשון לפני
הקונגרס הציב נשיא ארה"ב ג'ו ביידן את
מדינתו ובעלות בריתה בצד אחד, ואילו את
סין הציב במחנה היריב. במאבק זה, האזור
האינדו-פסיפי מסתמן כזירה העיקרית.

אשליית הבחירה

מדינות כמו יפן, הודו ואוסטרליה זיהו את
השינוי במרכז הכובד הגאו-אסטרטגי כבר
בתחילת המאה. בהדרגה, בעלות ברית
נוספות של ארה"ב ברחבי העולם יישרו
קו, וב-16 בספטמבר השנה הצטרף אליהן
האיחוד האירופי עם אסטרטגיה אינדו-
פסיפית משלו. ישראל, לעומת זאת,
שהייתה מהראשונות להשתמש בתפיסה
"אסייתית-פסיפית", ועד 2017 מדיניות
החוץ שלה נטתה לעבר אסיה "באופן ברור
ומכוון מאוד" כלשונו של נתניהו – נחשלת
כיום מאחור.

הנאום של מזכיר המדינה האמריקני אנתוני
בלינקן בוועידת מזרח אסיה (EAS),
בתחילת אוגוסט השנה הדהד את זה של
קודמתו בתפקיד הילרי קלינטון לפני עשור.
קלינטון הכריזה אז כי וושינגטון מבצעת
"איזון מחדש" במדיניות החוץ, במה שנודע
לימים כ"הפניית המאמץ" (pivot) לאסיה.
בשנים שחלפו, הרעיון האסטרטגי שליווה
את הפניית המאמץ השתלב בתפיסות של
בניית מערך כוחות שיקיף את כל המרחב בין
האוקיינוס השקט (הפסיפי בלעז) לאוקיינוס
ההודי, הלא הוא "האזור האינדו-פסיפי".

התפיסה "האינדו-פסיפית" עשתה את דרכה
לחזית מדיניות החוץ והביטחון האמריקנית
בעידן טראמפ. אז פורסמו כמה מסמכים
אסטרטגיים חשובים בנושא, ואף הוחלף
שם הפיקוד הקרבי המאוחד הוותיק ביותר
במחלקת ההגנה של ארה"ב, מ"הפיקוד
הפסיפי" (PACOM) ל"פיקוד האינדו-
פסיפי", האמון כעת על שטח יבשתי וימי
של יותר מ-260 מיליון קמ"ר.

ההשתתפות הווירטואלית של בלינקן בכנס
היא מופע אחד בסדרה של ביקורים הדדיים
בין בכירים בממשל ביידן למקביליהם
במדינות האזור האינדו-פסיפי. זאת הגיעה
לשיאה ב-24 בספטמבר בוועידת פסגה
בוושינגטון של מנהיגי ה"רביעייה" (Quad)
– ארה"ב, הודו, יפן ואוסטרליה – כשברקע

וקשרים אקדמיים, עסקיים ובין-אישיים פרחו. בינואר 2020 סין עקפה את ארה"ב כמקור היבוא הגדול ביותר של ישראל והייתה לשותפת הסחר השנייה בגודלה בסך הכול. בנק ישראל צופה כי עד שנת 2035 היא תתבסס כשותפת הסחר המובילה של ישראל.

שמירה על יחסים טובים עם ישראל היא גם האינטרס לטווח הארוך של סין. בייג'ין זיהתה את התרומה הפוטנציאלית של ה"סיליקון ואדי" לאסטרטגיית הפיתוח הלאומית שלה ושאפה לרתום את החדשנות הישראלית ליתרון בתחרות על "המהפכה התעשייתית הרביעית". כתוצאה מכך נהפכה החדשנות לאבן היסוד בבניין היחסים הדו-צדדיים. בשנת 2014 שתי הממשלות ייסדו את ועידת החדשנות השנתית ישראל-סין (JCIC), שבה צמרות ההנהגה של שתי המדינות מתכנסות בירושלים ובבייג'ין לסירוגין, ובשנת 2017 שדרגו את היחסים הדיפלומטיים לרמה של "שותפות מקיפה בחדשנות".

ממשל טראמפ הרבה למתוח ביקורת על הקשרים הכלכליים המתהדקים בין המדינות ואף איים לצמצם את שיתוף הפעולה הביטחוני והמודיעיני עם ישראל בשל המעורבות הסינית במגזר ההייטק הישראלי ובתשתיות אסטרטגיות. תחת הנהגתו של ביידן, ארה"ב אף הגבירה את הלחץ על ישראל. אפשר היה להיווכח בזאת בעת ביקורו של ראש סוכנות הביון המרכזית (CIA) ביל ברנס בירושלים בתחילת אוגוסט האחרון; ברנס דאג להעביר את המסר לראשי הממשלה של ישראל באופן אישי. לאור כל זאת, קל להבין מדוע פרשנים בישראל ובארה"ב דוחקים בירושלים שוב ושוב "לשים לב

בעוד בבחירות לנשיאות ארה"ב סין עמדה בלב השיח הפוליטי, בארבע מערכות הבחירות שידעה ישראל בשנתיים האחרונות שמה של סין כלל לא עלה על סדר היום, לא כל שכן האזור האינדו-פסיפי. הפער התפיסתי בין ישראל לארה"ב בראייה האסטרטגית של סין בפרט והמרחב האינדו-פסיפי בכלל מומחש היטב בדברים שנשא ראש המוסד לשעבר יוסי כהן בחודש מאי האחרון באוניברסיטת בר-אילן: "אני לא מבין מה האמריקנים רוצים מסין. אם מישו מבין שיסביר לי. סין לא נגדנו והיא לא אויבת שלנו".

לפני עשור היה לישראל אינטרס ברור לבחור בגרסה משלה ל"פנייה" האמריקנית לאסיה. לאחר המשבר הפיננסי ב-2008, לנוכח התעצמות תנועת החרם של ה-BDS במערב, כמו גם על רקע המחאה החברתית על יוקר המחיה ב-2011 ומערכת היחסים הבעייתית בין ממשל אובמה לראש הממשלה לשעבר בנימין נתניהו, ישראל ראתה הזדמנות לגוון את מדיניות החוץ שלה עם המדינות המתפתחות למען חיזוק חוסנה הכלכלי והדיפלומטי. במקביל לאותם שיקולים מבית ומחוץ, הענקית ממזרח הציגה צמיחה דו ספרתית. לכן, עם שובו של נתניהו מביקור ראשון בבייג'ין בתחילת מאי 2013, העבירה הממשלה החלטה לחיזוק הקשרים הכלכליים בין שתי המדינות.

העבודה הקשה השתלמה. היקף הסחר בין סין וישראל בשנת 2020 עמד על 11.9 מיליארד דולר, עלייה של 45 אחוזים לעומת 2011, ואילו השקעת החוץ הישירה (FDI) וההשקעה הסינית בתשתיות בישראל תפחו לכדי 13 מיליארד דולר. יותר מ-150 אלף תיירים סינים פקדו את ישראל ב-2019,

הביניים נחות עליהן במטרה למנוע ממזימה צדדים "לנצח", מחשש לערעור חריף של מאזן הכוחות. ישראל, לעומת זאת, היא שותף מבוקש בעיניהן.

כמדינת לאום יהודית ודמוקרטית, בעלת מעמד ייחודי בעולמות החימוש המתקדם, ההייטק והסייבר, אשר נתונה בסכנה קיומית במשך רוב שנותיה ויושבת במפגש בין שלוש יבשות ושני ימים, מדינת ישראל נאלצה לשחק במגרש של הגדולים כבר בשלב מוקדם בהיסטוריה שלה. מעלות אלו לא נעלמו מעיני מדינות האזור האינו-פסיפי, והן החלו שמות פעמיהן לירושלים לשחר אחר שיתופי פעולה אסטרטגיים.

הפנייה הגלויה ביותר נעשתה באוגוסט השנה, כשר החוץ היפני מוטגי טושימיצו הציג בפני ראש הממשלה נפתלי בנט את רעיון ה"אזור האינו-פסיפי החופשי והפתוח לכול". אדריכל הרעיון, ראש ממשלת יפן לשעבר שינו אבה, רואה בנתיבי הים המחברים את יפן למזרח התיכון עורקים אסטרטגיים, מכיוון שדרכם עוברים 90 אחוזים מהנפט הגולמי שטוקיו מייבאת, כמו גם חלק הארי של הסחר העולמי. במזרח התיכון של אחרי הסכמי אברהם, יפן רואה בישראל עמוד תווך יציב עוד יותר לשמירה על האיזון מול שחקניות כמו איראן, רוסיה וטורקיה המערערות אותו.

גם בעבר, מדינות אסיה מסין ועד סינגפור היו להוטות ללמוד ממיומנותה הצבאית של ישראל ולרכוש ממנה כלי נשק וטכנולוגיות צבאיות, גם כאשר סירבו לכונן עימה יחסים דיפלומטיים. במהלך העשור האחרון, שיתוף הפעולה הצבאי-ביטחוני ממשיך לסלול את הדרך מישראל לדרום-מזרח אסיה, ובמיוחד

יותר למאבק הכוחות המחרף בין שתי המעצמות ו"לבחור צד".

מעצמה אינדו-פסיפית חדשה?

אך זוהי "האשליה הבינארית" שהדיפלומט הסינגפורי בילהארי קאוסיקאן הזהיר מפניה; אותו מרוץ סוסים דטרמיניסטי לעיצוב פניה של המאה ה-21. המנכ"ל לשעבר של משרד החוץ הסינגפורי (שארצו הקטנה מנהלת באופן מתמיד תמרון מורכב, לצד שותפותיה באיגוד מדינות דרום-מזרח אסיה, ASEAN) מצביע על כך שמסגרת פשטנית זו של "בחירה" מסווה תחתיה עתיד מורכב הרבה יותר באזור האינו-פסיפי. את העתיד הזה, לדבריו, יקבעו לא ושינגטון ולא בייג'ין. תקבע אותו הדרך שבה יבחרו ללכת "מדינות התווך", מעצמות גדולות ובינוניות ומדינות קטנות יותר. דפוסי ההתאגדות והפעולה שלהן הם שישפיעו באופן מכריע על מאזן הכוחות.

לנוכח עלייתה של סין והירידה היחסית בדומיננטיות של אמריקה במערכת הבינלאומית שלאחר המלחמה הקרה, מדינות התווך באזור האינו-פסיפי חשות מאוימות וחלשות יותר במונחים יחסיים לתוקפנות הסינית. מטוקיו ועד דלהי ומקנברה ועד ג'קרטה הן תרות אחר שותפים חדשים למסגרות בינלאומיות שיעניקו להן את הכוח להשפיע על עיצוב המרחב.

לא כל מדינות האוקיינוס ההודי והשקט רוצות לכלול באותן מסגרות את ארה"ב; זאת, בשל מדיניות משחק סכום-האפס והפרוטקציוניזם שלה. יתרה מכך, אין הן רוצות לשלול את הצטרפותה של סין על הסף. במשחק הורדת הידיים המאפיין כיום את יחסי סין-ארה"ב, כפותיהם של שחקני

לדווייט טנאם. בעתיד ישראל צפויה להישאר מוקד עלייה לרגל לכל מאן דבעי חימוש מתקדם, טכנולוגיות צבאיות והכשרה בדרגים בכירים.

בראש ובראשונה אמורים הדברים בהודו, המדינה ששמה הוא מחצית משמו של האזור האינו-דו-פסיפי. בין 2016 ל-2020, ישראל הייתה יצרנית הנשק השמינית בגודלה בעולם, והודו הייתה אחראית ל-43 אחוזים מסך המכירות שלה. המדינות שדרגו את יחסיהן לרמה של שותפות אסטרטגית ביולי 2017, כאשר נרנדרה מודי ערך את הביקור הראשון של ראש ממשלה הודי מכהן בישראל. באותה עת התרחש העימות בגבול הודו-סין-בוטאן על רכס ההימלאיה, אשר הדגיש עוד יותר את אחדות הגורל בין דלהי לירושלים, הניצבות שתיהן נגד שחקנים עוינים מעבר לגבולותיהן, ומתמודדות שתיהן עם איום מצד האסלאם הקיצוני.

דוח של המכון הבינלאומי ללימודים אסטרטגיים (IIS) הגדיר את ישראל כאחת משתי בעלות הברית המובילות של "ברית חמש העיניים" (מערך בין משותף בין ארה"ב, קנדה, בריטניה, אוסטרליה וניו זילנד), שאינה נופלת ביכולותיה ממעצמות סייבר כמו סין, רוסיה ובריטניה. בכנס שבוע הסייבר הלאומי ביולי, ראש הממשלה נפתלי בנט, בעברו יום מתחום אבטחת המידע, חשף יוזמה ישראלית בינלאומית בשם "מגן סייברנט גלובלי" שתהווה סוכנות בינלאומית למלחמה בתקיפות סייבר, והזמין מדינות שותפות לדרך להצטרף לישראל ו-12 המדינות שכבר חברות בה. "אם תנסו להילחם לבד", נימק בנט, "אתם הולכים להפסיד".

קריאתו הגיעה עד לקצה השני של אסיה. בשבוע שלאחר הכנס, שרת הדיגיטל של טייוואן, אודרי טאנג, ושר החוץ שלה, ג'וזף וו, פרסמו במפתיע מאמר בג'רוזלם פוסט הקורא לעזרתה ישראל. האי הדמוקרטי, שב"ג"ן טוענת לבעלות עליו, נתון למתקפת סייבר מתמדת, עם כ-30 מיליון ניסיונות פריצה בחודש, כשמחצית מתוכם ניתן לייחס לסין העממית. המאמר התפרסם בדיוק בזמן שקואליציה חסרת תקדים של מדינות וארגונים בהנהגת ארה"ב הצביעה בביורו על המשרד הסיני לביטחון לאומי (MSS) כאחראי על מתקפת הסייבר המסיבית על מיקרוסופט בתחילת השנה. בד בבד, חברות אבטחה פרטיות ייחסו לסין מבצעי סייבר רחבי היקף בדרום מזרח אסיה ובמזרח התיכון, כולל בישראל, ובאוקטובר דווח כי האקרים סינים עומדים מאחורי מתקפת הכופרה על המרכז הרפואי הלל יפה.

בתחומי הביטחון והסייבר, המודיעין והטכנולוגיה, המדינות הבינוניות באזור האינו-דו-פסיפי רואות אפוא בישראל מכפיל כוח נגד ההתנהגות הבריונית של סין – וחלופה לדחפים הלעומתיים של ארה"ב.

מגמה זו ניכרת היטב ביחסי ישראל-אוסטרליה. מאז 2015 מארחות המדינות את "דיאלוג באר-שבע" (על שם חלקה המכריע של אוגדת הפרשים האוסטרלית בקרב באר שבע במלחמת העולם הראשונה). מפגש הפסגה השנתי מאגד מעצבי מדיניות ומובילי דעת קהל משתי המדינות במטרה לקדם שיתופי פעולה במגוון תחומים אסטרטגיים. במופע האחרון, "האתגר הסיני" עמד בראש סדר היום, אך שני הצדדים מתחו ביקורת גם על המדיניות הפרוטקציוניסטית של ארה"ב ועל התרופפות מחויבותה במזרח התיכון.

רואים את ההבדל

מבחינה טקטית, ישראל ממשיכה לנהוג במדיניות חוץ פרואקטיבית ומכילה כלפי האזור שהיא עדיין מכנה "אסיה-פסיפיק". אולם מבחינה אסטרטגית, ירושלים אינה פעילה דיה. הנטייה הטבעית של ישראל להתמקד בענייני פנים ובאתגרים אזוריים, לתכנן ברמה הטקטית או האופרטיבית ולנהל מדיניות חוץ דו-צדדית (לא רב-צדדית) מציבה אותה בנקודת פתיחה נחותה בהשוואה לשחקנים גדולים ואסטרטגיים יותר.

חשוב להדגיש כי סין אינה נתפסת כמתחרה אסטרטגית או כאיום על ישראל; אדרבה, שני הצדדים הביעו רצון לחיזוק היחסים ביניהם. באופן דומה, מבחינת ישראל מעולם לא הייתה שאלה של בחירה בין ארצות הברית לסין. המחויבות האסטרטגית של ישראל לשותפה האסטרטגית החשובה ביותר שלה קיבלה ביטוי בתחילת המאה, כשנאלצה לבטל עסקאות נשק גדולות עם בייג'ין בהוראת וושינגטון. סין מצידה הצהירה חד-משמעית שהיא מכירה ב"קשרים המיוחדים של ישראל עם מדינות מסוימות".

ובכל זאת, סין לא נרתעה מלכפות את רצונה על חברות ישראליות, להתערב בענייניה הפנימיים של ישראל, לפגוע בחופש הביטוי של אזרחיה ולנצל את מעמדה בארגונים בינלאומיים כדי להתנגח בארה"ב דרך ישראל, ובדרך לקבל "נקודות זכות" אצל המדינות המוסלמיות. ייצוא הנשק של סין, גלגל ההצלה הכלכלי והדיפלומטי שהיא סיפקה לאיראן תחת הסנקציות, ויוזמות שלום וביטחון אלטרנטיביות הן רק דוגמאות בודדות לאופן שבו היא יכולה לערער את

היציבות במזרח התיכון בזמן שהיא שומרת לכאורה על "יחסי ידידות עם כל המדינות".

אומנם צה"ל אינו הצבא האפגני, והסקת מסקנות מהנסיגה המחפירה של ארה"ב מקאבול לגבי מחויבותה לביטחון ישראל – או ביטחונה של טייוואן לצורך העניין – היא מוגזמת מאוד. ובכל זאת, הדבר מדגיש את הצורך של בעלות בריתה של ארה"ב לחזק את תפיסת הביטחון ויכולת ההרתעה שלהן כדי להבטיח את עצמאותן האסטרטגית ואת ריבונותן.

אתגרים אלה אינם ייחודיים לישראל. מכיוון שסין רואה במערכת הבריתות האמריקנית איום על האינטרסים שלה, היא מנצלת כל סדק ושסע כדי להפריד ולמשול. מדינות התווך חייבות לגשר על הפער ולשלב ידניים במסגרות חדשות כדי למנף את כוחן המשותף. ב-15 בספטמבר ישראל ושותפותיה החדשות ממדינות ערב ציינו שנה להסכמי-אברהם, המאפשרים לישראל הזדמנות חסרת תקדים להשתלב במסגרות כאלה. קואליציות שלא עלו על הדעת בעבר כמו מסדרון Arab-Med בין הודו ליוון (מסדרון תחבורתי-מסחרי שיחליף נתיבי סחר ישנים), ברית "אינדו-אברהמית", או שותפות ביטחונית בין ישראל, אוסטרליה ואיחוד האמירויות – כבר קורמות עור וגידים.

ברמה הרעיונית, ישראל זקוקה לשבור את הפרדיגמה של "אסיה והפסיפיק" ולהמירה בשיבה במושגי האינדו-פסיפיק. כמדינה ימית, עליה ללכת בעקבות תריסר בעלות ברית אחרות של ארה"ב ולשקוד על פרסום אסטרטגיה ביטחונית ימית למאה ה-21, שתיתן מענה מערכתית גם לאתגר של מאזן הכוחות במרחב האינדו-פסיפי, לעליית

של סין (וקשריה המתהדקים עם איראן) ולנסיגתה של ארה"ב מהמזרח התיכון. מענה זה צריך לבוא לידי ביטוי בתוכניות העבודה הממשלתיות ויעדי המשרדים, בתקציב, בתקנים, בבסיס הידע והמודיעין, בדיפלומטיה ובביטחון.

ברמה המעשית, מוקדם מדי לישראל להצטרף במוצהר לרביעייה (הכוללת את ארה"ב, יפן, אוסטרליה והודו), ל-AUKUS (השותפות בין ארה"ב, בריטניה ואוסטרליה) או לברית חמש העיניים, משום שהן נתפסות לעומתיות מדי כלפי סין. ובכל זאת, יש מקום לשתף פעולה דה-פקטו עם קבוצות אלו ביוזמות נושאות ממוקדות, כגון ההסכם המתהווה עתה בין מדינות הרביעייה לאבטחת קווי אספקה של מוליכים למחצה, או בהיבטי הסייבר, המחשוב הקוונטי והבינה מלאכותית של AUKUS. יוזמת "מגן סייברנט גלובלי" של בנט מדגימה כיצד ישראל יכולה למנף

את יתרונותיה היחסיים ולהוביל מסגרות כוללניות שמעצימות את חבריה.

לבסוף, אם במהלך העשור האחרון ישראל ביקשה לגוון את תלותה הכלכלית והדיפלומטית בארה"ב ובאירופה באמצעות ביסוס קשרים עם המדינות המתפתחות במזרח ודרום אמריקה, עליה כעת לעשות צעד נוסף ולחזק את שיתוף הפעולה שלה עם יפן, קוריאה, טייוואן ומדינות ASEAN, במיוחד על ידי נורמליזציה עם אינדונזיה. בשנים האחרונות הדמוקרטיה המוסלמית מיצבה את עצמה מחדש כמובילה אזורית בקרב מדינות דרום-מזרח אסיה, וכעת צופים כי עד 2050 תהפוך לכלכלה הרביעית בגודלה בעולם. גם אם ג'קרטה עוד לא בשלה להכרה רשמית בישראל, אפשר להמשיך ולבסס את הקשרים באמצעות בעלות בריתה באוקיינוס השקט, במיוחד אוסטרליה, ואפיקי הקשר הבלתי-רשמיים הקיימים זה מכבר.

עוביה גרינג הוא עמית מחקר במכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון (JISS) ועמית קראוטהמר מבית קרן תקווה. המאמר משקף את עמדת המחבר בלבד.

תגובות

בבתגובה ל"עולם חדש מופלא" מאת יצחק בר-זאב ו"הורות מכוח האופנה" מאת מיכאל ויהודה פואה, גיליון 25

זאב שבידל

יחי הדיון

כיצד תיראה ההכרעה באותו דיון. שנית, ניכר כי חשוב למחברים לערוך את הדיון דווקא סביב הלגיטימיות הגוברת למשפחות ההומו-לסביות, ולא באופן כללי סביב הנתק בין ההורות לזיקה הביולוגית. למשל: פונדקאות מוכרת בישראל משנת 1996, ובאופן עקרוני מעלה לדיון את כל הסוגיות האתיות לגבי הזיקה הביולוגית להורה וכו'. שני המחברים נמנעים בעקביות מלהזכיר, למשל, את פסק הדין של בג"ץ בפרשת רותי נחמני, שהוכרה זכותה להורות פונדקאית למרות התנגדותו הנמרצת של בעלה לשעבר.

שלישית, תמוה ששלושת המחברים, שניכר כי עשו עבודת מחקר יסודית בטרם כתיבת המאמר (במיוחד פואה), נמנעים לחלוטין מלהזכיר את חוות הדעת של הארגונים המקצועיים בתחום בריאות הנפש והתפתחות הילד, בישראל ובחו"ל (ארגוני הפסיכיאטרים, הפסיכולוגים, רופאי הילדים והעובדים הסוציאליים), שרובם המוחלט תומכים באופן גורף בהורות ההומו-לסבית על גווניה, לאור מסה מצטברת של נתוני מחקר המצביעים על בריאותם הנפשית ותפקודם היומיומי השפיר של הילדים הגדלים בקרב משפחות עם הורים מאותו מין.¹

אני נוטה מטבעי לראות בצירופי-מקרים צירופי-מקרים בלבד עד אשר יוכח ההפך, וגם אז איני ממנה להשתכנע שיד מכוונת בדבר. על כן, יש צירוף מקרים מופלא בכך שבגיליון 'השילוח' 25 (שבאורח מקרי ראה אור בחודש יוני, חודש הגאווה) התפרסמו שני מאמרים שעיקרם התנגדות להכרה בתאים המשפחתיים ההומו-לסביים (מאמר נוסף, מאת ד"ר יגיל הנקין, מרבה להתייחס לקהילה הגאה, אך היא אינה נושא המאמר במובהק) – ושבעות ספורים לאחר מכן, הכיר בג"ץ בזכותם של זוגות גברים וגברים יחידניים לפונדקאות בישראל, ונתן לממשלה ארכה להסדיר את העניין.

מאמריהם של בר-זאב ושל האב והבן פואה (להלן: פואה) אינם זהים, אך מתקבל הרושם שמטרתם היא בסך הכול לעורר דיון בנושא. מבנה המשפחה עומד להשתנות, שינוי חברתי מופלג בפתח – האם לא ראוי, לכל הפחות, שנעורר דיון בנושא? אסור כבר לבקש דיון? ובכן, אבקש לטעון שהמחברים אינם מבקשים דיון, אלא משהו אחר.

ראשית, לא ברור לאיזה דיון המחברים מתכוונים. מהי הבמה שבה הדיון צריך להיערך, מיהם הצדדים המתדיינים, מי אמור להנחות את הדיון, מי יהיה אחראי על הניסוח של השאלות הנידונות – ובעיקר,

לשלול כליל מכל הזוגות החד-מיניים את כל האופציות להורות ולהכרה בהורות; אך זו שאיפה המתעלמת לחלוטין מהמציאות הקיימת בשטח ומהווקטור הנוכחי שלה (ע"ע פסיקת בג"ץ בנושא הפונדקאות).

מדינת ישראל היא ייחודית בעולם, בהיותה מדינה מפותחת חברה ב-OECD עם מאזן ילודה חיובי חזק, הכרה נרחבת בזכויות הקהילה ההומו-לסבית ותפוצה רחבה של המשפחות ההומו-לסביות. ככל שהומואים ולסביות יוצאים מהארון ומשתלבים בזרם המרכזי של החברה הישראלית, במקום להסתופף בשוליה, הם מאמצים את הערכים של הרוב ההטרוסקסואלי, ובכלל זה הערך של פוריות והולדה. משום כך על החברה הישראלית, כולל רכיביה השמרניים-מסורתיים, לגבש תפיסה רחבה ומכילה של משפחתיות, המאפשרת לעודד את המשפחה המסורתית המבוססת זיקה ביולוגית, תוך טיפוח וחיזוק של המודלים החלופיים-משלימים של דפוסי ההורות. זו בהחלט משימה מורכבת. מן הראוי שסוף סוף יתקיים בה דיון.

זאב שביידל הוא עובד סוציאלי, פובליציסט ופעיל בקהילה הגאה.

אם בר-זאב רוצה רק לנהל דיון, הינה לפואה יש כבר מסקנה ברורה, אף ללא דיון שנערך: כל הורה שאינו ביולוגי, דינו שלא יוכר כהורה, אלא רק כאפוטרופוס או מאמץ. זאת תוך התעלמות מוחלטת מכל מה שאנו יודעים על המשמעות הרגשית, התרבותית והפסיכולוגית של ההורות, שיכולה להיות משמעותית הרבה יותר מהרכיב הביולוגי.²

ואולי ההתעלמות המוזרה ביותר של הכותבים היא התעלמות מן המציאות. אומנם אין בידי נתונים עדכניים בעניין, אך ברור שכבר היום קיימות במדינת ישראל רבבות (!) משפחות גאות, כלומר ילדים שגדלים עם אימא ואימא, אבא ואבא, או אימא ואבא כשלאבא יש בן זוג – ומשפחות חדשות מתווספות אליהן מדי שבוע או חודש. לא ברור מה המחברים מציעים לעשות עם כל המאגר הגדול הזה: כיצד להסדיר את הזיקה בין הורים לילדיהם, ומהו לדעתם המסלול הרצוי והנכון שבו זוגות של הומואים ולסביות בישראל יוכלו להביא ילדים. למעשה, מהנימה הכללית של הכתיבה, ברור שהמחברים היו מעוניינים

מאחורי השינויים המשפטיים במוסד ההורות. לאור זאת, יש להצטרף על כך שאינם מוכנים במסגרת המאמר לחשוף את האג'נדה שלהם עצמם: מניעת הכרה רשמית בכל קשר זוגי הומו-לסבי, אף כזה שאין בו ילדים. עיינו, לדוגמה, בקישור הבא בדיון שבו מסביר מיכאל פואה את התנגדותו לתיקון לחוק הירושה שלפיו בני זוג מאותו מין יוכלו לרשת זה את זה: <https://www.inn.co.il/news/490118>

1. למחקר חדש בנושא, עם מדגם גדול מאוד ומתודולוגיה מוקפדת, ראו Dennis Mazrekaj, Kristof De Witte, & Sofie Cabus, "School Outcomes of Children Raised by Same-Sex Parents: Evidence from Administrative Panel Data", *American Sociological Review*, 85(5), 2020, 830-856.

2. פואה מאריכים בחשיפת האג'נדות העומדות, לדעתם,

שיחה עולמית

דברים שכותבים בחו"ל | ישי פלג

כי לא הכול אפשרי

בגרמנית אפשר ליצור מיילים ארוכות כדי לסכם כל מונח כמעט. כזאת היא למשל המילה Machbarkeitswahn, להלן: מכברקייצוואן, שאפשר לתרגמה איכשהו לעברית בתור "טירוף האמונה שהכול אפשרי (בעזרת המדע)". לפי ד"ר אלכסנדר גראו, עיתונאי תרבות ומדע, הטירוף הזה שולט היום בחברה המודרנית, מתבטא בתגובות חריפות וקיצוניות למשברים, ומוביל אותנו לעבר פוליטיקה רודנית. במאמר "המכברקייצוואן החדש" בכתב העת הגרמני 'קיקרו' (23 באוקטובר) הוא מסביר מדוע.

אנשי דת, שמאלנים קיצוניים ושמרנים המפקפקים במודרנה מתחו ביקורת חמורה על החברה המערבית, מסביר גראו, וטענו שהיא נשענת על רציונליות טכנולוגית לפתרון בעיותיה, ובכך יוצרת בעיות נוספות. לאימתם הם חזו בציוויליזציה המערבית יוצרת את מלחמות העולם ואת המלחמה הקרה, ובמיוחד את פצצת האטום; לחרדתם הם ראו את התעשייה המתפתחת מחריבה את הטבע; המאמצים הפוליטיים לפתור את בעיית העוני פוררו את המשפחה, הקהילה והדת. אבל ככל שהטכנולוגיה התחזקה, ובמיוחד לאחר תום המלחמה הקרה, שקעה הביקורת, ובאזורים הטכנולוגיים במערב גברה התחושה שהכול אכן אפשרי.

"בשלושת העשורים האחרונים, האמונה ביכולת הבלתי מוגבלת לעצב את העולם התפתחה לאידיאלוגיה חובקת כול", כותב גראו. השמאל במיוחד אימץ לחיקו את האמונה שהכול אפשרי. הדור המייסד של התנועה הירוקה נסוג מהטכנולוגיה ומתח עליה ביקורת; אבל בקרב ילדיהם ונכדיהם מושלת רוח טכנולוגית. הם מעלים תוכניות לנטיעת טורבינות רוח ולזריעת לוחות סולאריים בכל רחבי היבשה (והים), למעבר לתחבורה חשמלית בתוך שנים ספורות, למחיקת כל תחנות הכוח הפחמיות והאטומיות, להפסקת צריכת הבשר – והכול בגישת "כלכלה ואקלים בלי משבר", אחת מסיסמאות מפלגת הירוקים במערכת הבחירות האחרונה בגרמניה.

"האם זו תמימות או פשטנות?", תוהה גראו. תחום הגנת הסביבה הוא הדוגמה הטובה ביותר למדיניות "מכברקייצוואן" שהתנתקה מהמציאות. הירוקים מתעלמים מחישובי עלות-תועלת, מנזקים משניים שנגרמים ממיזמים סביבתיים ומקצב השינוי האפשרי. מגבלת יעד עליית הטמפרטורה – 1.5 מעלות או 2 מעלות – לא תיתכן פשוט משום שהמוני האנושות לא יכולים להרשות לעצמם לחשוש מהדברים שמדאיגים את השיעור הקטן של רוכבי האופניים בערים העשירות של אירופה. כבר

מזמן היה על המערב להסכין עם עליית הטמפרטורה הצפויה ולהיערך לה, במקום לנסות במאמצי שווא למנוע אותה.

נדמה שבשנתיים האחרונות, טירוף "הכול אפשרי" התבטא היטב גם בפוליטיקת הקורונה. ברחבי העולם, ממשלות חתרו לאפס הדבקה ולשליטה מלאה במגפה גם כשכבר היה ברור שהנגיף נמלט מכל הסגר ועובר מוטציות שעלולות להפוך אותו לנגיף עונתי בעל כוח מתחדש. הטירוף הסתמן גם בתגובה הפוליטית והאלקטורלית למדיניות של פוליטיקאים שסירבו להטיל הסגרים בלתי-אכיפים ולבלום כלכלות שלמות. למדיניות יש מחיר, ולא הכול אפשרי. אבל הסוגדים לטכנולוגיה האמינו שתיתכן שליטה מוחלטת במגפה, וביקשו מהציבור להאמין להם אף שזה לא היה נכון כלל.

גם בשדה המדיניות הציבורית שולטת האמונה ביכולת להשיג כל דבר – באמצעות תמרון האוכלוסייה בטכניקות פסיכו-חברתיות שנולדו מתזות הרציונליות המוגבלות, כגון "נדנוד" ו"מסגור", ובאמצעות לחצים כלכליים. אבל מאמצים כאלה, גם כשהם מתוכננים היטב, נכשלים לעיתים קרובות. תוצאתם של הכישלונות, מזהיר גראו, היא שעבוד. מי שמאמינים שהכול אפשרי לא יבטלו את המדיניות שלהם לאחר כישלון, אלא יגיבו לו בעקשנות ובהקשחת עמדות, ובעקבותיהן מאמץ להקשות עוד יותר את המקל ולהמתיק עוד יותר את הגור. שהרי היעד תמיד "אפשרי".

בעקבות זאת נוצרת מדיניות יותר ויותר רודנית ובזבזנית, אף שהיא תמיד חווה עתיד אופטימי. למשל, האמונה שאפשר לחסל לחלוטין את בעיית פקקי התנועה מובילה לסלילת כבישים ולהנחת מסילות רכבת, לפיתוח נתיבי תחבורה ציבורית, להטלת אגרות גודש ולבניית חניונים גדולים מחוץ לערים, ואם כל זה לא יעבוד – תימצא עוד מדיניות יקרה ומכאיבה שתנסה לקדם אותנו לפתרון, ותדרוש חיזוק נוסף של כוחו של השלטון. לפי גראו, לא זו הדרך. לפעמים אנחנו פשוט "זקוקים לענווה ולהבנת המורכבות והאי-פתירות של בעיות רבות".

נזקיו של מסע הצלב

"בעבר הוזנחו האנטומיה והפיזיולוגיה של גופים עם ואגינה" – המילים האלו הודפסו בשערו של גיליון 25 בספטמבר של כתב העת הרפואי הוותיק 'הלאנסט', בהפניה לסקירת תערוכה העוסקת בתולדות המחזור הנשי. הניסוח הקליני לכאורה "גופים עם ואגינה" הטריד רבים, ובהם בין השאר דבי הייטון – מורה לפיזיקה, פעילת איגודי עובדים, עיתונאית וטרנסקסואלית. בכתב העת המקוון הלונדוני 'אנהרד' (Unherd), הנוטה לליברל-דמוקרטים, היא פרסמה את המאמר "היכן טועה הלאנסט בקשר לנשים", וטענה שעורך הלאנסט ריצ'רד הורטון מוביל מסע צלב דתי – וממש לא מדעי – למען אידיאולוגיית המגדר.

הורטון התנצל, אגב, על בחירת המילים שהוצבו בשער הלאנסט. "יצרנו רושם שאנחנו מקטינים נשים ונוטלים מהן את אנושיותן", הוא כתב בהודעה לקוראים לאחר הסערה שהתעוררה. "קוראי הלאנסט הקבועים יבינו שזו מעולם לא הייתה כוונתנו". אבל מדברים אחרים של הורטון נראה שהוא ידע בדיוק מה הוא עושה: "הרעיון של הלאנסט נולד ברגע בלתי רגיל בתולדות העולם בראשית המאה ה-19, שהיה רגע של מהפכה פוליטית והתקוממות חברתית", תיאר הורטון את חזונו בסרטון יוטיוב של הלאנסט. "עלינו ללכוד את הרעיון הזה במעשינו בכל יום ויום".

המהפכנות של הלאנסט תחת הורטון במשך השנים כללה בין השאר מכתב גלוי פוליטי לחלוטין, המאשים את ישראל בטבח פלסטינים במהלך מבצע צוק איתן ברצועת עזה ב-2014 (האנטישמיות הגלויה כמעט של כמה מראשי החתומים על המכתב הפתוח הוכחה לאחר פרסומו). כעת, אומרת הייטון, הלאנסט "תעה לתוך אחד מהוויכוחים הפוליטיים הטעונים ביותר בימינו: המציאות החומרית של בשר ודם".

בשנים האחרונות קידמה אידיאולוגיית המגדר שימוש בכינויים עקיפים לנשים, כמו זה שהופיע בשער הלאנסט וביטויים ברוח "אנשים עם ואגינה" או "אנשים שחווים מחזור". זאת, כדי לשמור את השם "נשים" לכל מי שמזדהה כאישה מבחינה מגדרית. אבל משמעותם של הניסוחים האלה אינה מדעית, אלא תאולוגית ומטפיזית. "האם הורטון באמת חושב ש'גופים עם ואגינה' הם מערכת היקפית לאנושיות כמו, למשל, שמכוניות עם תא מטען הן לנוסעים? מעין כלי משוטט המוביל את מהותנו המטפיזית ממקום למקום?", שואלת הייטון. לפי פרשנותה, עמדתו של הורטון מזכירה תורת גוף-נפש עתיקה ומוכרת: גנוסטיקה.

הגנוסטים מן העת העתיקה התקיימו ברבות מהדתות והתרבויות דאז, הבדילו בין הרוחני לגשמי בחלוקה חדה וחותכת, ויצרו דואליזם מוחלט: הגוף רע, הרוח טובה. כמו הגנוסטים, כוהני אידיאולוגיית המגדר קבעו שיש סכיום – שסע תהומי – בין השכל לגוף, ושהשכל מסוגל לאתר "זהות מגדרית" מנותקת מן הגוף ומן החוויה הפיזית, "איכות מסתורית שרומסת לכאורה את הביולוגיה הפשוטה".

הקביעות האידיאולוגיות הללו נחשבות בעיני הייטון למעין "ידע אזוטרי" מן הדתות העתיקות. עקרון היסוד של אידיאולוגיית המגדר – הזהות המגדרית – אינו ניתן להוכחה ואינו ניתן להכחשה, אבל מצפים מכולם להאמין בו ובמה שנובע ממנו. "משפטי תפילה" מסורתיים ("נשים טרנסג'נדריות הן נשים", למשל) מוכרזים בהפגנות ומצוירים על שלטי מחאה. גם מעמד כהונה יש, "טרנסג'נדרים, כמוני, שיש להם כביכול ידע אזוטרי בלעדי מהו להיות טרנס". אבל "המציאות – ובחזית בקפידה במילה הזאת – שונה למדי", קובעת הייטון. "יש קסם בגנוסטיות, אבל היא חסרת טעם. אנחנו הגוף שלנו. הגיע הזמן שפוליטיקאים, קובעי מדיניות ואפילו עורך הלאנסט יכירו באמת הזאת".

הפיכת אידיאולוגיית המגדר לדת שאין לפקפק בה פוגעת מאוד בטרנסג'נדרים, שהמאבקים לביטול האפליה נגדם נדחקים הצידה ומוחלפים ב"מריבות חסרות טעם על שמות תואר". העימותים בענייני הלשון אינם מסייעים לאיש לחיות בעולם האמיתי, שהמין חשוב בו. ואגב המאבק המגדרי-גנוסטי הזה פוגע במיוחד בנשים, והייטון מדגימה כיצד ההתייחסות הלשונית-קלינית הנדמית לרגישה ולמכילה עדיין לא חצתה את הקווים וטרם התייחסה גם לגברים בתור "גופים עם פין".

חמורה עוד יותר היא הפגיעה האיומה בילדים. אידיאולוגיית המגדר מבטיחה לנו שאפילו ילדים יודעים לחוש ולדעת מהו "המגדר האמיתי שלהם". בהכרח משתמע מכך שעליהם לבחור בין חוויית גיל ההתבגרות במגדר שנולדו איתו ובין החלפת מגדר. מאפשרות הבחירה כיצד לעבור את גיל ההתבגרות משתמעת תמיד אפשרות הטעות. הטענה שילדים שהתפתחותם השכלית טרם הושלמה יכולים וצריכים לבחור מגדר על בסיס איזה ידע פנימי מוחלט היא מדאיגה מאוד.

הייטון מזכירה שהלאנסט פרסם ב-1998 את המאמר הנודע לשמצה של אנדרו וייקפילד, שטען לקיומו של קשר בין החיסון המשולש נגד אדמת, חצבת וחזרת ובין התפתחות אוטיזם; נדרשו ללאנסט 12 שנה עד שמשך את המאמר מפרסום והכחיש את נכונותו. המאמר של וייקפילד היה כשל מדעי, זיוף ושחיתות; בדחיפת דת המגדר לתוך מדעי הרפואה נוכחים כל שלושת הגורמים הללו, וגם הפעם קורבנותיהם הגדולים ביותר הם הילדים.

סין: אידיאולוגיה בשירות העריצות

המפלגה הקומוניסטית בסין מנסה תמיד להעמיד פנים שהיא ממהרת קדימה, טוען פרופ' פרי לינק מאוניברסיטת פרינסטון, אבל כל סיסמאותיה הן מן השפה ולחוץ; העמדת פנים אינטלקטואלית שפיתח שלטון מאפיוזי, הכופה את עצמו על העם הסיני. במאמר "תרבות הפחד של המפלגה הקומוניסטית הסינית" בניו-יורק רוויו אוף בוקס הוא מסביר מדוע מנהיגי סין, ברונים שודדים הנוטלים את משאבי ארצם ומועלים בכל הזדמנות, ממשיכים בכל זאת לשמר את החזות האידיאולוגית הסוציאליסטית, אף שברור שערכים כאלה מעולם לא עמדו בראש מעייניהם.

מאז פגשה סין את המערב והוכתה בהלם, כותב לינק, השאלה המרכזית בסין היא איך לחתור למודרנה. הסינים מסגירים את השאיפה הזאת בשמות תוכניות המדיניות הרבות שקידמו מנהיגיהם והוגי הדעות שלהם. ב-1902 נטבע המושג "האזרח החדש" בידי הפעיל החברתי-פוליטי והעיתונאי ליאנג צ'י'או; ב-1922, תנועת הארבעה במאי כונתה גם "תנועת התרבות החדשה"; ב-1934 – "תנועת החיים החדשים"; ב-1949 – "סין החדשה"; ב-1960 "מהפכת התרבות" היללה את האדם הסוציאליסטי החדש; השנים שאחרי מותו של מאו דזה דונג ב-1976 כונו "התקופה החדשה", ועכשיו שי ג'נפינג מקדם "סוציאליזם עם מאפיינים סיניים לקראת עידן חדש".

נדמה שהמפלגה הקומוניסטית במיוחד מנסה למהר אל ה"חדש" – בקפיצה הגדולה קדימה, במהפכת התרבות, במדיניות הילד האחד. אבל לינק טוען שזהו זיוף, שנועד בעיקר להוליך שולל את העם הסיני. בשנות השלושים והארבעים של המאה שעברה צעירי סין נמשכו למפלגה הקומוניסטית בגלל מטרותיה המוצהרות, שכללו גם חופש ביטוי ודמוקרטיה, וסיכנו את הקריירות שלהם ואפילו את חייהם כדי להצטרף אליה. לקראת תום המאה, ב-1991, כתב העת 'יאנהואנג צ'ונצ'יו' החל לפרסם את זיכרונותיהם של הצעירים הללו – "אנשים זקנים כעת, המפרטים כיצד המפלגה הקומוניסטית הוליכה אותם שולל בשנותיהם המוקדמות". מהסיפורים עלה שהצעירים המאוהבים בסוציאליזם הבינו שמנהיגי המפלגה הקומוניסטית דומים יותר להנהגותיהן של התמרדויות חקלאים עתיקות, שביקשו רק להשיג לעצמן כוח, ולא לשחרר את החקלאים.

"הטורבנים האדומים" מהמאה ה-14, מרד "הלוטוס הלבן" בסוף המאה ה-18 והקומוניזם הסיני במאה ה-20 אחזו כולם באידיאולוגיה "שוויונית" לכאורה, שהסתירה מאחוריה מבנה שלטון היררכי, נצלני וחשאי. בשפה הסינית יש מושג המתייחס לכך: "ליומנג ז'נגפו", ממשלת גנגסטרים. המפלגה הקומוניסטית מנהיגה את סין, לפי לינק, באמצעות מדרג כוח, נאמנויות אישיות ומרדף חסר רחמים אחר האינטרס האישי.

אבל לצד כל זה מתקיימת העמדת פנים אינטלקטואלית בקנה מידה עצום. פנתאון ההוגים המרקסיסטי כולל לא רק את מרקס, אנגלס, לנין וסטלין, אלא גם את מאו. בשעה שהקים את הארגון הנצלני שלו הוא גם הפך את עצמו להוגה ודרש מההמונים ומהאינטלקטואלים ללמוד את הגותו. בעשרים השנים האחרונות של המאואיזם, העמדת הפנים האידיאולוגית באמצעות ציטוט משפטים מהגותו של מאו הפכה להכרחית בקרב חברי המפלגה ומחוצה לה. במהלך מהפכת התרבות, מזכיר לינק, אנשים נדרשו להשתתף ב"שיעורים" שבהם הם תיארו את השקפתם האידיאולוגית, ואז חברי הקבוצה מתחו עליהם ביקורת בגלל סטיית דבריהם מהעמדה "הנכונה" בכתבי מאו. איתור פגמים בדבריו של אדם אחר העניק נקודות זכות למשתתפים בשיעור.

שנים אחרי מאו, ברוני המפלגה החלו להשתלט על הכלכלה באופן גלוי יותר ויותר. פקידים בכירים השתמשו במפעלים ובמכרות שתחת פיקוחם כדי לחזק את כוחם הפוליטי ולמעול במשאבי הציבור. הבזיזה של הכלכלה הסינית הפכה לחסרת בוש, ובכל זאת נמשכה העמדת הפנים הסוציאליסטית. הסיבה אינה נוסטלגיה, קובע לינק. ראשית, יש לכך מטרה בינלאומית. זרים אוהבים את התווית "סוציאליזם", ואינם מודעים לאופי המאפיוני של המפלגה הקומוניסטית. השימוש במונח "סוציאליזם" ובהגות המבססת אותו מעניק ערך מוסרי למעשיה של סין בזירה הבינלאומית.

שנית, בתוך סין פנימה, האידיאולוגיה הסוציאליסטית משמשת לא רק להצדקת המדיניות אלא לטרור. סיסמאות כמו "שירות העם" של מאו, "ארבעת העקרונות" של

דנג, "דוקטרינת ההתפתחות המדעית" של הו ג'נטאו או "סוציאליזם עם מאפיינים סיניים לעידן החדש" של שי ג'נפינג משמשות לאיתות על נאמנות לכוח. במדרגי המפלגה, כדי להעניש מישוהו ולהדיחו תמיד יש צורך בהוכחות רשמיות ל"שחיתות" כלשהי, לפשע מיני (גם מומצא) ולכישלון בתפקיד, או לחלופין בעדות לכך שהדיבור של מישוהו היה "שגוי". כאשר כל דיבור שגוי עלול להעניק בידי אחרים את הכוח לגרור אותך ל"שיחה" עם המשטרה, לשלול מילדיך את מוסד הלימודים המועדף עליהם, ולהוביל אותך למעצר, לגלות או לדין מוות, נוצר פחד.

לינג מבהיר שאין זה בדרך כלל פחד "דוקר", המאיץ את דפיקות הלב ומפריע לתפקוד. הוא דומה יותר לפחדו של מטייל המטפס על הר: החשש גורם לו להימנע מטיפוס על סלעים מסוכנים, ומאלץ אותו להיצמד לשביל. האיום התמידי, החובק כול, מנחה את רוב האנשים בדרך הנכונה. פיתוח "אידיאולוגיה" סוציאליסטית, שינויה והתאמתה מעת לעת מאפשרים לכפות על האזרחים את הפחד הזה, ולבלום את התפתחותן של תנועות אזרחיות שאינן נצמדות לתורה העדכנית.

איש בסין או מחוצה לה אינו רואה בשי ג'נפינג אינטלקטואל גדול. ובכל זאת, בסין פועלים "מרכז מחקר למחשבתו הדיפלומטית של שי ג'נפינג" ו"מרכז מחקר

למחשבתו הכלכלית של שי ג'נפינג". המזכיר הכללי של המפלגה הקומוניסטית הנוכחי עושה את מה שעשה מאז; אבל אף שהיו מי שראו במאו, מתוך התלהבות, מקור להגות מרתקת, במקרה של שי יצירתו האידיאולוגית היא קליפה ריקה, שנועדה לאפשר את המשך הטלת האימה על האוכלוסייה.

עמק הסיליקון בפלורידה?

"איך אני יכול לעזור?" ארבע המילים האלה, שציין ראש עיריית מיאמי פרנסיס סוארו בטוויטר ב-5 בדצמבר 2020, היו אות הפתיחה למסע יחסי ציבור גדול שנועד להפוך את העיר בדרום פלורידה – ליבו של אזור עירוני בן 6 מיליון תושבים – למרכז הבא של תעשיית ההייטק באמריקה. הציוץ של סוארו נכתב בתגובה לציוץ קודם של דליאן אספרנוב, יזם הון סיכון מסן-פרנסיסקו, שהציע: "תקשיבו רגע, מה אם נעביר את עמק הסיליקון למיאמי?". ראש העיר, במיטתו בביתו בשכונת קוקונט גרוב, התלהב.

היתרונות של מיאמי ברורים: שמש גבוהה ומיסים נמוכים. שיעור מס ההכנסה המדינתי בפלורידה עומד על 0 אחוזים בדיוק, 13.3 אחוזים פחות משיעור מס ההכנסה שגובה מדינת קליפורניה, משכנו של עמק הסיליקון. את היתרונות האחרים – ואת החסרונות, ואת התהייה אם יש ממש במסע יחסי הציבור הזה – בחן בנג'מין ואלאס בכתבה "איך מיאמי פיתתה את עמק הסיליקון", בגיליון ספטמבר של הניו-יורק מגזין. לפי ואלאס, ההתעניינות של יזמי עמק הסיליקון בפלורידה היא אמיתית,

אבל לא ברור מה תוחלתה. לא כל תושבי מיאמי מצפים ליהנות ממנה, וגם לא כולם בפלורידה אוהבים את המגמה.

מחיריהם של נכסי יוקרה – וילות פאר בשכונות הטובות ביותר בעיר – זינקו בחודשים האחרונים כשמשקיעי טכנולוגיה, מטבעות קריפטוגרפיים, מדיה חדשה ועוד הגיעו לפלורידה מסן-פרנסיסקו (ובמידה רבה גם מניו-יורק) מאז תחילת מגפת הקורונה. העבודה מרחוק מאפשרת זאת. את הגל מסמן מושג שהזכירו מרואייניו של ואלאס שוב ושוב: "יחס הֶכְסְטִי", כלומר מספר החברים הטובים ביותר שלהם שחיים גם הם בסביבת מיאמי. קית' ראבוי, שותף בקרן השקעות של המיליארדר פטר תיל, עבר למיאמי ב־2020 (הוא רכש בית בשווי 29 מיליון דולר). לדבריו תשעה מ־12 חבריו הטובים ביותר גרים במיאמי. פמלה ליבמן, מנכ"לית ענקית הנדל"ן קורקורן שעברה גם היא לעיר, אמרה לוואלאס שחמישה מחבריה הקרובים קנו בתים במיאמי בשנה החולפת. ג'ף זלזניק, שותף בקבוצת המסעדות "מייג'ור פוד גרופ", עבר לעיר עם משפחתו במהלך האביב הראשון של הקורונה: אחרי חודשיים התאהב והחליט להישאר. תשעה מעשרת החברים הטובים ביותר שלו עברו גם הם לעיר.

האקדמאי והיום סקוט גאלוויי (שמתגורר חלק ניכר מהשנה בביתו בדלריי ביץ', מצפון למיאמי) העריך שמחצית מהאנשים שהוא מכיר אישית, ששווי 10 מיליון דולר או יותר, פנו אליו בשנה האחרונה וביקשו לדעת על החיים בפלורידה. "מעולם לא ראיתי חוגים חברתיים שלמים מאזורים שונים באמריקה עוברים לגור במקום אחד", אמר לוואלאס קרייג רובינס, יזם הנדל"ן שפיתח את "רובע העיצוב" במיאמי.

ראבוי מקדם את רעיון שמיאמי צריכה להפוך ליעד ההגירה של הנמלטים ממפרץ סן-פרנסיסקו. הוא אמר לוואלאס שהמחירים והמיסים בקליפורניה גבוהים מדי, וכך גם מספר ההומלסים ברחוב ומקרי הפשיעה. "כולם פשוט שמחים יותר פה", הוא טען. הוא איש ימין שמתייחס בביטול לחששות מפני עליית מי הים, אבל מציין שגם אנשי שמאל המודאגים מההתחממות גלובלית רואים בשרפות הענק בקליפורניה איום גדול יותר ודחוף יותר על בריאותם מאשר הצפות עתידיות בגלל עליית מפלס האוקיינוס העולמי.

אחד ההישגים החשובים שראש העיר סוארו צריך להשיג כדי להפוך את מיאמי לחוף הסיליקון הוא משיכת אוניברסיטה איכותית ופורצת דרך. ואלאס צפה בו משוחח עם ראשי האוניברסיטה הפוליטכנית של פלורידה, מוסד צעיר בלייקלנד שבין טמפה לאורלנדו ("באמצע שום מקום"). הוא הציע לאוניברסיטה, בתמורה לבואה, קרקע (האמת היא שקרקע היא אחת הבעיות העיקריות של המאמץ להקים את חוף הסיליקון בעיר: אפשרויות הפיתוח במיאמי מוגבלות מאוד, בין האוקיינוס לבין הפארק הלאומי אוורגליידס). כלכלת פלורידה מבוססת על נדל"ן ועל מלונאות, שני ענפים הדורשים זרם בלתי נגמר של לקוחות חדשים, ולכן גם עליות מחירים וירידות חוזרות ונשנות (היא מכונה "מדינת הפונזי"). מתווך הנדל"ן אורן אלכסנדר הראה לוואלאס את

השכונות הטובות ביותר בעיר, הזכיר בפניו שמות של לקוחות כמו קניה וסט ובני הזוג ג'ארד קושנר ואיוונקה טראמפ, וציין רמות מחירים דמיוניות – 30 מיליון, 48 מיליון, 65 מיליון דולר. דווקא המחירים הגבוהים מרמזים שיום אחד תבוא התרסקות.

לפי בילי קורבין, יוצר תיעודי שלועג לפלורידה בכל הזדמנות, ההיפ שגוי לחלוטין. לדבריו, זהו רק עוד מסע קצירת רווחים של מתוככי נדל"ן, שבסופו מיאמי תשוב להיות "מקום מואר לאנשים אפלים", אחרי שהתושבים החדשים יבינו כמה פגומה, מסוכסכת ומושחתת הפוליטיקה העירונית. הקהילה הקובנית החזקה בעיר אינה מעוניינת להידחק ולהפוך לסוג ב', ולכן היא תיאבק בפיתוח שיקדם הגירת הייטק. מיאמי גם נמצאת במדינה מתנדנדת, כלומר כזו שאין בה רוב קבוע לאחת משתי המפלגות – והמושל הרפובליקני שלה, רון דה-סנטיס, ממש לא ישמח להציף אותה במהגרים דמוקרטים מסן-פרנסיסקו. העיר גם לא מוכנה לזרם העשירים החדשים: הביקוש לסירות גובר על ההיצע, בבתי הספר הפרטיים אין מקום לתלמידים חדשים, ודה-סנטיס לא רוצה "תורמים רפובליקנים עשירים שעברו הנה מניו-יורק ויתקשרו אליו להתלונן שאין להם מקום בקאנטרי קלאב".

אבל הפוליטיקה המקומית היא גם סיבה טובה לעבור לפלורידה. אספרוב, בעל הציוץ הראשוני שהצית את ההתעניינות במיאמי, לא חיבב אותה בגלל השמש: למעשה, הוא חשש ממזג האוויר הטוב. חברות ההייטק זקוקות למהנדסים שישבו ויעשו את עבודתם במשך שעות, ולא יימשכו כל הזמן החוצה, אל החופים. אבל אחרי שגילה שהוא יכול לפצוח במרתון עבודה מנותק גם במיאמי, הוא התאהב בעיר, לדבריו כי היא "סגולה", דהיינו לא כחולה-דמוקרטית באופן מוחלט כל כך. עדיין אפשר לראות כאן דגלים מונפים על הבתים והחנויות, הוא אמר לוואלאס.

מגמת הנהירה ממעוזי הדמוקרטים מאיימת על יכולתם של הרפובליקנים לנצח בבחירות לאומיות ומקומיות, אבל היא גם המחמאה הגדולה ביותר למדיניות הרפובליקנית ולאופי הקהילתי הנוצר בערים מעורבות, המכילות אנשים מכל צבעי הקשת הפוליטית.

ושינגטון וירושלים: תמונה אסטרטגית

נשיא ארצות הברית וראש ממשלת ישראל עסוקים שניהם
באיומים על מדינותיהם ובמערך הכוחות הבינלאומי. כשהאחד
חושב על טהראן ועזה, פניו של השני מופנות לבייג'ין

נשיא ארה"ב, ג'ו ביידן, נבחר לסנאט בשנת 1973. עמיתו לשיחה בסוף אוגוסט, ראש
ממשלת ישראל נפתלי בנט, היה אז בן שנה. הרי לנו אינטראקציה בין-דורית מעניינת:
מן הצד האחד מנהיג מבוגר שצמח כמעט כל חייו בפוליטיקה של וושינגטון, ואשר
זוכר את המלחמה הקרה ואת עיצובו של העולם כשנדמה היה שארה"ב היא המעצמה
היחידה שנותרת. מן העבר השני מי שנכנס לחיים הפוליטיים לאחר התמוטטות ברית
המועצות וניסיון החיים שלו עוצב כיום סטארט-אפ וכמפקד ביחידה מיוחדת, וזאת
כדי לשנות את אופן קבלת ההחלטות בישראל.

במובן מסוים יש לשניים ערכים בסיסיים משותפים, ובראשם ראיית הדמוקרטיה
הליברלית כדרך הפוליטית הראויה לעולם ואולי גם תפיסה מוסרית דומה הנשענת על
מסורת יהודית-נוצרית; אבל אלה הערכים המינימליים ההכרחיים לקיומה של מערכת
היחסים המיוחדת שבין ישראל לארה"ב. מעליהם ומעבר להם יש מציאות עולמית
שצריך להתחשב בה, פוליטיקה פנימית שהם לא יכולים להתעלם ממנה, ואינטרסים
אישיים שמשפיעים על כל אדם בחשיבתו ובמעשיו.

אין זו רק אינטראקציה בין-דורית, אלא גם – ואולי בראש ובראשונה – נקודת מבט
שונה. הנשיא משקיף על העולם מוושינגטון, שהייתה בירת העולם ועכשיו התערער
מעמדה (אך היא עדיין כנראה בירת המדינה החזקה בעולם), בעוד ראש ממשלת
ישראל חי במדינה שיש עליה איום קבוע של אויבים המנסים לפגוע בה ואף להשמידה

אלוף (מיל') יעקב עמידרור הוא עמית בכיר במכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון. שימש ראש המטה לביטחון לאומי,
ראש חטיבת המחקר באמ"ן, מזכיר צבאי לשר הביטחון ומפקד המכללות הצבאיות.

והיא מצויה במזרח התיכון הגועש והבלתי יציב.

נסיגתה של ארה"ב מאפגניסטאן ערב השיחה ביניהם לוותה בתמונות קשות. רבים מהכותבים העלו אותה לרמה של אירוע היסטורי שישנה את העולם, או בלשון ציורית של אחד הכותבים במכון ישראלי: "אירוע מעצב שהקרנותיו האסטרטגיות יהדהדו עוד שנים קדימה". תפיסתי שונה מעט. חלק ניכר מחיי הבוגרים עסקתי בהערכה, הן בחיל המודיעין הן במרכזן של מערכות קבלת ההחלטות במדינה, בתחומים של ביטחון ובאירועים אזרחיים רחבים. אחד הלקחים החשובים הוא אותו לקח שמוכר גם דרך הניסוח של ראש ממשלת סין צ'ו אנ לאי (שהיה בתפקיד בשנים 1949–1979), שכאשר נשאל מה דעתו על המהפכה הצרפתית ענה "מוקדם מכדי לדעת" (או "מוקדם מכדי לשפוט", לפי גרסה שונה). לפי אחת הדעות, השאלה נשאלה ב-1972 וכוונה למהפכה הסטודנטים של 1968; לפי האחרת, היא נשאלה בשנות החמישים וכוונה למהפכה הצרפתית של 1789. כך או כך, גם לממעיטים מדובר בהמלצה לא לשפוט אירועים לכאורה גדולים לאחר תקופה קצרה.

אני מציע לאמץ את הפילוסופיה הזו ולא להעריך את השפעתם הרחבה של אירועים תוך כדי התרחשותם; מעט ריחוק תמיד מועיל ויותר ריחוק מועיל עוד יותר. לכן אנסה לשרטט כאן תמונה רחבה יותר, תמונה המתעלמת מהשפעת אירועי היציאה החפוזה מאפגניסטאן ומציגה את העולם כפי שהוא משתמע לשתי פנים: פניו המשתקפות מעיניו של בידן בקפיטול, לעומת אלו המשתקפות מעיניו של בנט בקריית הממשלה בירושלים. אותו עולם לכאורה אך מזוויות שונות של גיל, ניסיון ומקום.

א. העולם הנראה מושינגטון

מבחינת נשיא ארה"ב העולם היום מתנהל בצילו של אירוע היסטורי המאפיל כמעט על כל תופעה אחרת: התחרות בין סין, העולה ומתחזקת – לבין ארה"ב, שהייתה בצמרת ומנסה להיאחז בה על אף ירידת כוחה; ירידת כוחה היחסי לעומת סין, אך כנראה גם ירידת כוחה בכלל. סין מערערת על הסדר העולמי שעוצב על ידי ארצות הברית לאחר מלחמת העולם השנייה. כתוצאה ממאבק זה, שיש לו הרבה שלוחות והשלכות, העולם כמרקחה וכמעט בכל מקום ובכל אירוע יש לכך משמעות, בהקשר ישיר או עקיף.

עם התמוטטות ברית המועצות לפני כ-30 שנה דובר על "קץ ההיסטוריה", ועל כך שמתעצב עולם בהובלת ארה"ב, עולם של Pax Americana. והנה, האשליה הזו התפוגגה, ואת מקום המתח הבין-גושי הישן החליף המתח החדש, זה שבין סין ובין אמריקה. גם היציאה מאפגניסטאן קשורה לכך בעקיפין: היא גובעת בין השאר מהרצון למקד את כוחותיה של ארה"ב מול סין והיא מהווה עוד הוכחה שארה"ב נכשלה במאמציה בשנים האחרונות לקדם את תפיסת עולמה הדמוקרטית ברחבי

העולם. זה סופו של החלום האמריקני בעוד תחום, למגינת ליבם של רבים בעולם המעדיפים את הדמוקרטיה על פני דיקטטורה, ולשמחתם של שליטי סין, ואולי גם רבים מתושביה, שאינם רואים את השיטה הדמוקרטית כעדיפה על "השיטה הסינית", זו שבמרכזה מפלגה אחת שידה בכול.

המצב הזה הוא תוצאה של התפתחות הפוכה בשתי המעצמות. מצד אחד ארה"ב נחלשת. היא מצויה במשבר פנימי לא פשוט, בעת שבתחומים מסוימים איבדה את ההובלה בעולם וכאשר בחלקים רבים בחברה האמריקנית נעלמה גם תחושת הגאווה והביטחון העצמי, החיוניים למעצמה כדי לשמר את מקומה המוביל. לעומתה סין מתחזקת: היא הופכת לדיקטטורה הדוקה יותר כלפי פנים ונועזת ואגרסיבית יותר כלפי חוץ – כשהיא נשענת על הצלחה כלכלית פנומנלית שהביאה מיליונים רבים של סינים לעבור מעוני לחיים נוחים ולתחושת יציבות, בלי להידרש לשם כך למדינה ליברלית או דמוקרטית.

בצורה ציורית הדגים זאת פרופסור סיני כשדנתי איתו במפגש בסין בשאלת הדמוקרטיה אל מול השלטון החד מפלגתי. הוא שאל שאלה רטורית: היכן יש יותר אנשים רעבים? בסין, הנשלטת על ידי המפלגה הקומוניסטית, או בהודו, הדמוקרטית הגדולה בעולם? אין ספק ששאלה דומה יכול היה הוא לשאול לגבי הטיפול בקורונה. השאלה העקרונית שהסינים משאירים לאורחיהם לענות עליה, כי בעיניהם אין זאת שאלה כלל, היא מה עדיף: שלטון דיקטטורי עם (הרבה) פחות אזרחים רעבים, יציבות פנימית ובטחון אישי, או דמוקרטיה עם רעבים רבים, חוסר ביטחון אישי ושינויי משטר תכופים ולא סימפטיים?

בניגוד לביטחון שמשדרים הסינים במפגשיהם עם אנשי המערב, כאילו התשובה ברורה, אין תשובה טובה לשאלות אלה. הרי במקביל למיגור הרעב אלפים, רבבות ואולי מיליונים של סינים סובלים מנחת זרועה של הממשלה הטוטליטרית, וחלקם מוצאים להורג או נכלאים במחנות חינוך מחדש; שלא לדבר על חוסר היכולת של רוב רובם להביע את דעתם באיזו שהיא שאלה שחשובה להם.

ההתעצמות הסינית

סין, שחגגה לאחרונה את שנת ה-100 ליסוד המפלגה הקומוניסטית השלטת בה ללא עוררין, חשה שמעמדה בעולם אינו תואם את עוצמתה וכי הגיעה העת לשנות כליל את המערך העולמי, המאופיין זה כמאתיים שנה בדומיננטיות של המערב. יתר על כן, הצלחתה הברורה של השיטה הסינית מעמידה את האלטרנטיבה שהיא מובילה כתחליף נכון ומתאים יותר לרוב רובו של העולם, עולם שבו יציבות ודי מזון לכל אזרח חשובים מחופש הביטוי והיכולת להפגין. באופן גס ניתן לומר שארה"ב ניסתה לקדם את העולם לעבר יותר דמוקרטיה על בסיס של כלכלה קפיטליסטית, חברה פתוחה,

הגינות פשרה ויציבות – ליברליזם הנוטה מעט ימינה; בעוד סין מנסה לעצב כללי התנהגות שאינם מתיימרים להתערב באופי של השלטון במדינות השונות, מתוך הנחה שכל מדינה בוחרת את השיטה המתאימה לה, ללא שום עדיפות מוסרית לאחת הגישות.

סין אינה היחידה שבתפיסת העולם התרבותית שלה היא "מרכז העולם", אבל אצל הסינים התפיסה הרומנטית-לאומנית הזאת משפיעה מאוד גם בחיי המעשה הפוליטיים. הם באמת מאמינים שהם והשיטה הסוציאליסטית המיוחדת שלהם עליונים על פני שאר העולם, ויש לכך מעין הוכחה במציאות בהצלחתה הברורה של סין לעומת קשיי המערב. אלא שתפקידם בעולם אינו לקדם את הסוציאליזם הזה; הוא, כאמור, רק הוכחה שיש אלטרנטיבה לדמוקרטיה הליברלית. סין אינה מקדמת תפיסת עולם מסוימת אלא את ההגמוניה של סין. חובת השלטונות לדאוג לרווחתם של אזרחי סין, והדרך לכך עוברת בחיזוק מעמדה של סין בעולם, בעיקר על חשבון ארה"ב, ה"אשמה" בארגונו של העולם כפי שאנו מכירים אותו.

חלק מהצלחתה של סין נובע מכך שסין מנהלת את מדיניות החוץ והפנים שלה באופן ריכוזי וטוטלי. אין חברה רצינית או גוף סיני אחר הפועלים מתוך סין שאינם כפופים למדיניות המפלגה. מי מראשי החברות הללו שחשב אחרת נוכח בטעות ולעיתים שילם על כך מחיר אישי גדול. רבים בעולם, ולא רק בסין, סבורים שאם זה עבד טוב בסין אין שום סיבה שהשיטה לא תאומץ על ידי עוד מדינות, ודאי אלו המונהגות על ידי דיקטטורים המתקשים מאוד להיפרד מהשלטון. אלא שדווקא עכשיו, משחזק השלטון את אחיזתו בכלכלת סין, מתגלעים סדקים קטנים במה שנראה עד כה לרבים כדרך המובילה לעוד התקדמות כלכלית ללא מכשול רציני. כך למשל קרסה חברת יזמות הנדל"ן הגדולה בסין, וכמות החובות של הפירמות בסין הגיעה לסכומים המטילים ספק ביכולת המערכת הפיננסית בסין להתמודד איתם. שוב עולות השאלות הישנות שנדמה היה כי פסו מן העולם בדבר יכולתה של מדינה לחיות במעין דואליות, כשהכלכלה מתיימרת לעבוד על פי כללי השוק עם תחרות, יצירתיות והתחדשות בעוד השיטה הפוליטית האוחזת בה נותרה ריכוזית מאוד, אינה נוחה לחידושים ובנויה בהיררכיה נוקשה שאינה מעודדת יצירתיות וגמישות.

הסינים לא רק מציעים שיטה אחרת ורצון לשנות כללי משחק. הם גם מפירים בגלוי ובאופן בוטה את החוק הבינלאומי, בעוד רוממות חשיבות הארגונים הבינלאומיים מודגשת על ידם בכל הזדמנות, כי הם למדו כיצד להשתלב בהם, לממן אותם ולשלוט בהם. הסינים כבר לא מתביישים במעשיהם או מסתירים את האגרסיביות שהם נוהגים. זאת מתוך תחושת העוצמה שלהם מחד גיסא, והערכתם, מאידך גיסא, כי למערב ובראשו ארה"ב אין נכונות להתעמת היכן-שהוא או על משהו.

אין בעולם מקבילה לשילוב מקורות העוצמה הסיני: משאבי אנוש – מאות מיליוני

בני אדם משכילים ועובדים קשה הפועלים לקידום אינטרסים המוגדרים על ידי שליטי המדינה; תוכנית פעולה אסטרטגית ברורה – המובלת בידי הנהגה נחושה שאין עליה עוררין; ויכולת ארגונית – הנשענת על מערכות פיקוד ושליטה של מדינה מודרנית וריכוזית שבידיה עתודות כסף גדולות. לכן, ככל שאפשר לחזות, סין אינה עומדת להיעלם או לקרוס. התקדים של קריסת ברית המועצות אינו רלוונטי. סין שונה מברית המועצות באופן מוחלט.

לסין דרך משל עצמה לחתור למנהיגות גלובלית, לצבור עושר ועוצמה, ולמנף את נכסיה להשגת השפעה. זאת, בין היתר, בשל אופייה הייחודי של שאיפתה הבינלאומית: אין היא שואפת לשלוט בעולם, אלא שהעולם יתאים את עצמו לאינטרסים שלה ולדרך ראייתה. ייתכן שהתוצאה הסופית תהיה זהה בשני המקרים, אך הדרך לשם תהיה שונה ותצריך כלים אחרים של עוצמה והשפעה, שהמערב מתקשה לזהות כי חלקם אינו מוגדר במונחים המוכרים למערב. המטרה אינה לכבוש או להכניע, אלא לשדל ולקנות את לבבות המחליטים באמצעות מנופים רבי-השפעה. בתפיסת העולם הסינית קיים מרכיב חזק של בניית תודעה ותחושה, ובעיקר ביצור הדימוי של עוצמה מכריעה ומרתיעה שנועד לצמצם את המוטיבציה של גורמים עוינים לתקוף את סין ואף להתגונן מפניה. הניצחון המושלם מושג תוך הימנעות מעימות ישיר, בכוח הפחד מן העוצמה הסינית המשולבת הכלכלית, המדינית והצבאית. הד חזק לתפיסת העולם הזאת ניתן למצוא בספרו של ההוגה הצבאי הסיני סון דזה (או סון צו), בן המאה השישית לפני הספירה, 'אמנות המלחמה', שעותק שלו, באנגלית ובסינית, מודפס על נייר אורז מפואר, מוגש על ידי הסינים לכל אורח חשוב.

המתיחות העולמית לא תיחלש בעתיד הנראה לעין. השלטון בסין מטפח רגשות לאומיים עזים וטינה כלפי ארה"ב גם יחד, החל ממערכת החינוך לבני הגיל הצעיר וכלה במוסדות החינוך הגבוהים של המפלגה, ולכן משריש את הטינה ואת המתיחות המובנית בין שתי המעצמות.

התגובה האמריקנית

ארה"ב חשה כי סין גונבת את הבכורה ולא זוכה בה בדין. בעיניה, ערעורה של סין על מעמדה נעשה באמצעים פסולים. על כן צריך וגם צודק להילחם בה ובתוקפנותה בכל דרך אפשרית, למעט (לעת עתה לפחות) שימוש בכוח צבאי ישיר.

ארה"ב החלה להכיר בכך שהתפיסה שהביאה לפתיחת הדיאלוג עם סין, בתקופת ניקסון וקיסינג'ר, הייתה טעות. בבסיסה עמדה הערכה כי ככל שסין תהיה קשורה יותר לעולם ומפותחת כלכלית כך היא תהפוך גם ליותר פתוחה פוליטית, וכי שכבת מעמד הביניים שתצמח שם תרצה יותר חופש. ההנחה הייתה שהמהלך יקרב את סין לדמוקרטיה, או לפחות להרפיה של ממש באחיזת הברזל של המפלגה. אך הערכה

זו לא התממשה במציאות, והיא רחוקה ממנה מרחק עצום. המפלגה דווקא חיזקה עם השנים את אחיזתה הפנימית, וסין התרחקה מכל סממן דמוקרטי. יתר על כן, שלטונות סין מחזקים את הרגשות הלאומניים על אף – ואולי משום – שסין הצליחה לשפר ולהרחיב את כלכלתה ללא הכר והיא חלק אינטגרלי חשוב (ולעיתים חיוני) מהכלכלה העולמית. מסתבר שדווקא בזכות הצלחתה הכלכלית קיבלה סין ביטחון ביכולותיה, והיא מקדמת יחסי חוץ אגרסיביים במקביל ליד ברזל של המפלגה בפוליטיקה הפנימית.

הנשיא אובמה הבין שזאת עומדת להיות בעייתה המרכזית של ארה"ב, והוא הגדיר את כוונתה של ארה"ב במונח עמום מעט, אך כזה המצביע על הכיוון: הוא דיבר על הסטת מרכז הכובד מזרחה (pivoting to the East). החרה החזיק אחריו הנשיא טראמפ, שאף דיבר על הענשת סין על התנהגותה התוקפנית. טראמפ התכוון לשבירת הכללים במערכת הבינלאומית, לשימוש אגרסיבי בסייבר כדי לגנוב סודות מדעיים וכלכליים מחברות ממשלתיות ופרטיות גם יחד, ולאי כיבוד הבעלות על קניין רוחני, קרי העתקת כל מה שרק אפשר להעלות על הדעת מבלי לשלם תגמולים לאיש. ממשל ביידן מחזיק באותה דעה, ואולי אפילו באופן נחרץ יותר, ובכוונתו לבלום את ההיסחפות של רבים בעולם לצידה של סין. לשם כך הוא מוכן לשלם מחירים של ממש, כולל שינוי בנכונות לקחת סיכונים שארה"ב נמנעה מהם עד כה.

אלא שמצב עולם זה מחייב זהירות, כי הוא טומן בחובו אפשרות לאירוע שכנראה איש לא רוצה בו, אבל צריך להיות מודע לאפשרות התגשמותו. בספרו 'מלכודת תוקידידס' מנתח פרופ' גרהם אליסון (שעמד בראש Kennedy school באוניברסיטת הרווארד) 16 מקרים ב-500 השנים האחרונות שבהם עלייתה של מדינה אתגרה את מי שהייתה המעצמה המובילה באותה עת. לא פחות מתריסר מאותם מקרים הסתיימו במלחמה. ברור שההיסטוריה אינה חוזרת, אבל תהיה זאת טעות של ממש להתעלם ממנה.

לכן אין פלא שמחדרו בבית הלבן רואה הנשיא ביידן את האיום הסיני על ההגמוניה האמריקנית כאתגר הראשון במעלה, והוא מבין שעליו לרכז את מאמצי ארה"ב בשלושה תחומים (מלבד הטיפול בקורונה שנכפה עליו בצוק העיתים):

א. **בהשקעות ענק בתשתיות ובתחומים חברתיים בארה"ב**, כדי להקטין את הפער בחברה האמריקנית בין אלה המתקשים להשיג אוכל לבין העשירים המופלגים, וכדי להעמיד מדינה מודרנית יותר בתחומי תחבורה, תקשורת, נמלים ושדות תעופה. הוא מבין שההזנחה רבת השנים של תחומים אלה פוגעת בכושר התחרות של ארה"ב, וכי כמעצמה עולמית מובילה אין היא יכולה להסתמך רק על עוצמת עמק הסיליקון ודומיו; עליה לדאוג לעוצמתה החברתית ולתשתיות הפיזיות שלה בכל רחבי ארה"ב.

ב. **בבריתות וגיוס תומכים למדיניות ארה"ב ברחבי העולם**. מכירת צוללות מונעות

גרעין לאוסטרליה, למרות ההתנגדות הצרפתית, היא דוגמה ברורה לכך שהנשיא מתכוון לבנות את הבריתות הללו גם באמצעים חריגים השונים מהנהוג עד כה. הוא מבין שגיוסן של מדינות האזור הפסיפי במובנו הרחב, בעיקר הודו, יפן, אוסטרליה ודרום קוריאה, חיוני כדי ליצור מנגנון בעל עוצמה צבאית וכלכלית היכול לאזן במידת מה את התגברות הפעילות התוקפנית של סין באזור. ארה"ב השקיעה ומשקיעה עוד הרבה אמצעים ותשומת לב נשיאותית כדי לבנות את הבריתות והשותפויות הללו.

זו מלאכה מורכבת, בין השאר כי לאף אחת מהמדינות החשובות בברית אין איום על גבולותיה מהצד הסיני (להוציא סכסוך מקומי בהימלאיה בין סין להודו, ותפיסת איים בים סין המזרחי שיפן טוענת לבעלות עליהם). "דבק האיום המידי" שיצר את נאט"ו אינו קיים במקרה זה, והדבר מקשה על יצירת מערכת מחייבת כנאט"ו. יתר על כן, בניגוד לברית המועצות, סין היא חלק אינטגרלי, חשוב ומשפיע בכלכלה העולמית. להתייצבות חד-משמעית לצידה של ארה"ב, בוודאי בחבירה למערך צבאי בהובלתה כנגד סין, גם אם לא במוצהר, יכול להיות מחיר כלכלי כבד. סין יודעת להשתמש במנופים כלכליים גם כשיש חילוקי דעות קטנים יותר, כפי שלמדו זאת בדרך הקשה הפיליפינים, אוסטרליה ודרום קוריאה. אבל לארה"ב לא יהיה מנוס מיצירת גוש שכזה, עמומות ככול שתהינה מטרותיו המוצהרות, כי לבדה היא תתקשה להתמודד עם הענק הסיני, ונשיא ארה"ב יודע זאת.

כדי להתמודד סביב העולם עם המאמץ הסיני לקניית השפעה דרך מעורבות במיזמי תשתית גדולים, על ארה"ב להתארגן באופן שונה. התחרות עם סין תחייב כנראה מעורבות ממשלתית רבה יותר, בכסף ובערבויות, במקומות ובמיזמים שעד כה היו בידי השוק הפרטי בלבד. יתר על כן, חברות אמריקניות גדולות אינן מוכנות לוותר על הפוטנציאל הגלום מבחינה כלכלית בשוק הסיני הענק, ורבות מההשקעות בסין הן השקעות של חברות אלו. באופן אירוני ואולי מפתיע, במקביל למאבק בסין חלק ניכר מהכלכלה הסינית עדיין נשענת על השקעות אמריקניות. התלות ההדדית בין כלכלת סין לכלכלת ארה"ב הופכת את המאבק הסיני-אמריקני למורכב יותר לשני הצדדים. כלל לא בטוח שארה"ב מוכנה פוליטית וארגונית למהלכים שכאלה, אם כי ההחלטה על מכירת הצוללות הגרעיניות היא צעד בכיוון הנכון.

ג. **בבניית הכוח הצבאי של ארה"ב** כדי שיהיה מודרני יותר ויוכל להתמודד עם האתגרים שמעמידות סין ורוסיה בתחום הבטחוני. שתי המדינות עשו לאחרונה כמה קפיצות מדרגה בתחומים של טכנולוגיה צבאית, והללו מטרידות את מפקדי צבא ארה"ב. בייחוד בולט היתרון שהן רכשו בתחום הטילים ההיפר-סוניים. הנשיא רוצה להחזיר את הובלת הטכנולוגיה הצבאית בעולם לארה"ב. ההשקעה הנדרשת בכלל התחומים, ובתוכם חידוש הנשק הגרעיני של ארה"ב ואמצעי השיגור שלו, גדולה ביותר אפילו במונחים אמריקנים. נראה שלנוכח האתגר שמעמידות סין ורוסיה בפני העליונות הצבאית האמריקנית בכמה תחומים קריטיים, הנשיא הדמוקרטי יאלץ

להשקיע השקעות ענק בתחום הביטחוני אף שצרכים אקוטיים אלה יתחרו בהוצאות לצורכי פנים, קרי בנדרש לתחומי החברה והתשתיות.

הנשיא מודע ודאי לכך שחלקים ממפלגתו חושבים כמעט רק במונחים של צורכי פנים, ומלחמה בסין רחוקה מסדר היום הפוליטי שלהם – אך הוא גם מבין שאין לו ברירה ועליו לממן את המודרניזציה של צבא ארה"ב. במסגרת זאת ירוכזו המאמצים הצבאיים לגזרות הרלוונטיות למאבק בסין. הנסיגה מאפגניסטאן, וצמצום הכוחות במזרח התיכון, נועדו לאפשר את העברת מוקד הפעילות מזרחה לשם מימוש יעד זה, ובהזדמנות זאת לחסוך לא מעט כסף (לפי דיווחים לא מאומתים עלו עשרים שנות המלחמה באפגניסטאן כ-2 טריליון דולר).

הבעיה הגדולה של ארצות הברית, והאתגר הגדול של הממשל הנוכחי, נובעים מכך שארה"ב איבדה חלק מאמינותה כמעצמה, כי העולם מבין שאין לה נכונות להשתמש בכוחה הצבאי הגדול נגד מי שאינו תוקף אותה ישירות. מדינות חוששות מלהסתמך על ארה"ב, כי הן לא בטוחות שהיא תתייצב לצידן של בנות בריתה במצבים קשים. כלל לא ברור שהממשל הנוכחי ינסה לאושש את הממד הזה של האמינות האמריקנית, שנפגע עוד יותר בעקבות הנסיגה מאפגניסטאן ומאופן ביצועה. סימנים ראשונים לערעור הביטחון של מדינות המזוהות עם ארה"ב ניתן לראות במערכת הדיונים של מדינות המפרץ ובראשן סעודיה ואיחוד האמירויות עם איראן. חששן מהמדינה השיעית האלימה לא פחת, אך ביטחונן שארה"ב תתמוך בהן ואם צריך אף תפעיל כוח לטובתן אינו כתמול שלשום, ולכן הן "קונות ביטוח" בפתיחת ערוץ שיחות עם האיראנים.

לצורה של ארה"ב מידת התמיכה שהיא יכולה לקבל מאירופה, בת בריתה הגדולה והעשירה, קטנה ביותר. שלא כלאחר מלחמת העולם השנייה, עת פרסה ברית המועצות את כוחותיה במרכז אירופה ואיום זה גרם למערב אירופה להתארגן בברית נאט"ו, הפעם אין אירופה רואה בסין איום מיידי, ודאי לא צבאי. על כן תיאלץ כנראה ארה"ב לבנות מנגנונים שונים, במסגרות שמרכז הכובד שלהן יהיה באוקיינוס השקט וסביבתו הקרובה. אחרי הפיאסקו באפגניסטאן ייתכן שגם מדינות המפרץ תיתפסנה כתורמות להיערכות שונה זאת, אך לשם כך תהיה ארה"ב חייבת לחזק את ביטחונן בנכונותה לעמוד לצידן בפני איומי איראן, וזה לא יהיה קל.

ומה באשר לרוסיה? זו, מבחינת ארה"ב, פחות משמעותית כעת מאשר סין. רוסיה היא יריב ההולך ונחלש מבחינה כלכלית ודמוגרפית – ועם זאת שומר על מעמדו בתחום יצוא האנרגיה ותעשיית הנשק, ואינו מהסס להפעיל את שריריו הצבאיים כאשר הוא מאבחן חולשה, ויהיה זה באוקראינה בקווקז או בסוריה. בדרכה שלה רוסיה היא מדינה רצינית עם מסורת ארוכה של מעורבות בעולם והיא מוכיחה כי על אף חולשתה האובייקטיבית, היא יודעת למצות את נכונותה להשקיע כוח כדי לקדם

את האינטרס שלה, בעיקר במרחבים הקרובים לגבולותיה. אכן, ארה"ב ממשיכה "להשגיח" על רוסיה, בעיקר כמקור לפגיעה ביציבות באירופה, ולשם כך היא אף הרחיבה את פריסתם של חיילים אמריקנים בפולין וסביב הים הבלטי; אבל העיסוק העיקרי של וושינגטון בהקשר הרוסי מתמקד בניסיון לצמצם את משק הנשק הגרעיני שנותר ברובו הגדול מאוד, עוד מימי המלחמה הקרה, בידי רוסיה וארה"ב.

אגב, באופן אובייקטיבי צריכה רוסיה לדאוג יותר מחלומות התפשטות אפשריים של סין לסיביר הריקה מאדם מאשר מרצון של האיחוד האירופי או נאט"ו להתפשט מזרחה; אבל רוסיה בהנהגתה הנוכחית משמרת את החששות מפני המערב ומפתחת דווקא מולו אמצעי לחימה מן השורה הראשונה.

האתגר של הנשיא

את כל המאמצים הכבירים הללו, הכרוכים בשינוי מרכזי הכובד החיצוני והפנים אמריקני בעת ובעונה אחת, צריך הנשיא לקדם כאשר ארה"ב מצויה במשבר פנימי חריף. חלק מהמשבר הפנימי וחוסר היציבות המאפיינים את ארה"ב והמערכת הפוליטית שלה הם תוצאה של שינויים רחבים בהרכב החברה האמריקנית ושל התחושה שהשיטה הדמוקרטית אינה מיטיבה להתמודד עם האתגרים הגדולים והאיזמים המורכבים העומדים בפני המדינה המודרנית, כגון, לאחרונה, הקורונה.

לא זה המקום לנתח את השינוי הפנימי העמוק שעוברת ארה"ב, אך עיקרו נובע מהשינוי באופייה הדמוגרפי בשל הגירת המונים מדרום אמריקה לתוך ארצות הברית וגידול במספר המוסלמים בתוכה, ומהעמקת הפערים בין האוכלוסייה העשירה, הגלובליסטית והליברלית, החיה בעיקר בחוף המזרחי ובחוף המערבי, לבין אזרחי ארה"ב המאכלסים את המרחב העצום שביניהם. הפערים בחברה האמריקנית הופכים את הפוליטיקה ברמה הפדרלית למרה. כזו שנעדר ממנה יחס הכבוד ההדדי שהיה מקובל בין נציגי המפלגות השונות. זאת פוליטיקה שמקשה מאד לרכז מספיק תומכים בקונגרס כדי להשיג את הנדרש על מנת לתקן עיוותים ולקדם החלטות שמבחינה עניינית נציגים משתי המפלגות היו יכולים להתאחד סביבן.

הנשיא מצוי במאבק פנימי גם בתוך מפלגתו. הענף הפרוגרסיבי הקיצוני בתוכה מודד את העולם במונחים שאינם רלוונטיים לאתגרים שהנשיא רוצה לטפל בהם. הקבוצה הזאת מדברת בשפה ומשתמשת במושגים הלקוחים מעולם התקינות הפוליטית של הקמפוסים ומעמידה בראש מעייניה את הצורך "להעניש את הלבנים שניצלו את כולם והתנהגו כבני מעמד עליון" (ישראל שייכת כמובן למעמד המנצל שנגדו יוצאת קבוצה קטנה אך רעשנית זאת). גישה צרה זאת מקשה על מאמצי הנשיא, כי על פיה סין אינה האויב הגדול – היא אפילו יכולה להיחשב כשייכת למדוכאים – ומשום שהיא פוסלת כל שיתוף פעולה עם המפלגה הרפובליקנית ונציגיה בקונגרס,

כי שיתוף פעולה מחייב פשרה והפשרה פסולה מעצם הגדרתה.

יתר על כן, הנשיא יודע שיש סבירות גבוהה שזמנו האפקטיבי כנשיא קצר. על פי הניסיון ההיסטורי, סיכוייה של מפלגתו לשמר את הרוב בבית הנבחרים בבחירות בעוד כשנה קטן מאוד, וגם בסנאט עלולה מפלגתו לאבד את היכולת להעביר חוקים. אף שזהו נשיא המצוי ברזיה של הפוליטיקה בקונגרס, מקום שם בילה את מרבית שנות חייו, אם יאבד את יכולתו להעביר החלטות בשני חלקי הבית יתקשה ליישם מדיניות משנת-מציאות.

ב. העולם הנראה מירושלים

תמונת העולם שהביא איתו ראש ממשלתה של ישראל לפגישה בבית הלבן שונה לחלוטין, כי העולם הנצפה מלשכתו בירושלים הוא עולם אחר, שיש בו יריבים אחרים, עדיפויות אחרות ואויבים מרים שלדידה של ארה"ב הם שחקנים בשולי הבמה. ישראל כמדינה קטנה מאוד, גודלה כגודל ניו-ג'רזי או כווייט, אינה יכולה להרשות לעצמה את מרווח הטעות שיש לנשיא ארה"ב, שזה דורות רבים ששום מדינה או כוח של ממש אינם מאיימים על גבולותיה.

ראש ממשלת ישראל הגיע למפגש כראש ממשלה יוצא דופן. אין כנראה עוד דוגמה למנהיג פוליטי שבבחירות דמוקרטיות קיבל חמישה אחוזי תמיכה בקרב ציבור המצביעים – ובכל זאת מכהן כראש ממשלה. הרקע מוכר: שנתיים של משבר פוליטי וחוקתי קשה, שלא נפתר בארבעה סבבי בחירות. המשבר הזה מצביע על כך שגם החברה הישראלית מצויה בליבו של עימות עמוק ביותר. הביטוי החיצוני למשבר זה הוא בשדה הפוליטיקה, וכדרכו של השיח התקשורתי הרדוד הוא התמקד באדם אחד – אך לאמיתות של דבר הוא מהותי יותר ונובע בין השאר מתחושתם הלא נוחה של רבים מבני האליטה ששלטו במדינת ישראל שנים לא מעטות מהעברת שרביט ההנהגה לקבוצה אחרת, מסורתית יותר, המצויה ברובה גם בשכבה סוציו-אקונומית נמוכה יותר. הממשלה פועלת על רקע המשבר הזה: עצם הקמתה עם מרכיבים מכל קצות הקשת הפוליטית הופך אותה לחסרת מרכז כובד, ולכזאת שאינה יכולה לבצע מהלכים גדולים ובוודאי לא מכריעים.

אלא שעל אף אווירת הקיטוב בתקשורת הישראלית, המחלוקת בישראל תחומה יותר מאשר בארה"ב והקרע בין החלקים השונים בחברה הישראלית אינו חריף כפי שהוא באמריקה. זאת בין השאר משום שישראל מדינה קטנה שיש בה הכרות טובה בין אנשים מקבוצות שונות, ומשום שישראל בניגוד לארה"ב עומדת באורח קבוע במאבק בעל משמעות קיומית. נכון שמקובל לומר (בעקבות הנרי קיסינג'ר) כי לישראל אין מדיניות חוץ אלא רק מדיניות פנים, ובכל זאת לעובדה שישראל נתונה בליבו של אזור גועש ומאיים יש השפעה גדולה על מדיניות הממשלה, גם אם היא רוצה להתמקד

בבעיות פנים ולהסתפק ב'תחזוקה'. הסביבה הרגישה והגועשת לא מאפשרת להתעלם ממנה.

כשראש ממשלת ישראל מבקש לצייר את העולם הרלוונטי להחלטותיו, הוא מוצא בו שלושה מרכיבים דומיננטיים. הראשון: ישראל תישאר לעולם ועד מדינה קטנה המצויה בא-סימטריה מובהקת ביחס לשכנותיה שהן גם יריבותיה. היא קטנה מבחינה גיאוגרפית, היא חסרת עומק טופוגרפי, והאוכלוסייה היהודית שבה תיוותר לעד מייעוט קטן במרחב. במערכת הבינלאומית היא מדינה יהודית יחידה אל מול 22 מדינות ערביות ו-57 מוסלמיות, שגם אם לא כולן עוינות את ישראל הן יוצרות גוש מדיני גדול בכל פורום בינלאומי. תעשה ישראל אשר תעשה – את הא-סימטריות הללו היא לא יכולה לפתור. לכן היא עסוקה במרוץ אין סופי לשפר את "היתרון האיכותי" שלה כדי לשרוד. אין ראש ממשלה שיכול להתעלם מהמטלות והצרכים הנובעים מהצורך הקריטי והמתמיד הזה.

יתר על כן, בניגוד למדינות מפותחות אחרות, יש סביב ישראל, בקרבה זאת או אחרת לגבולותיה, אויבים המאיימים להשמדה. כאלה שאינם מוכנים לקבל את עצם זכות קיומה, ובונים את כוחם כדי לממש את רצונם לחסלה. במילים אחרות, ישראל מצויה כל ימיה בעימות מתמשך, גם אם קצבו ועוצמתו משתנים. הדבר מחייב מאמץ לאומי בלתי-פוסק, הקצאת משאבים גדולים יחסית לבניין היכולות הצבאיות והמודיעיניות, שמירה על תודעת צדק ולגיטימציה בדעת הקהל (דבר שאינו קל במדינה דמוקרטית), ונכונות להשתמש בכוח על אף הסיכונים הרבים.

ושלישית, ראש ממשלת ישראל הוא כנראה אחד המנהיגים הדמוקרטיים היחידים שחייב לקבל החלטות ביטחוניות קונקרטיות מדי יום: החלטות על מבצעים צבאיים המגבירים את החיכוך עם הסביבה העוינת ועל מבצעים חשאיים שגילויים יגרום למדינת ישראל מבוכה ואף נזקים של ממש, שלא לדבר על סיכונם של לוחמים. הטיפול בצרכים אלה וקבלת החלטות מסוג זה מורכבים שבעתיים בחברה שבה יש מחלוקות עמוקות, ולכן לראש הממשלה המבין לעומק את מהות תפקידו יש משימה חשובה בתחום הפנימי: מניעת היגררות העימות הפוליטי לכדי מתחים וחוסר אמון שיפריעו להתמודדות עם האיום הקיומי. זה לא פשוט, בחברה המחולקת כמעט מחצית על מחצית ושאיין הסכמה בתוכה בכל כך הרבה נושאים.

שימור היחסים עם ארה"ב

ובכל זאת יש כמה אמיתות יסוד שהן חלק בלתי ניתן לוויטור בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל. אחת מהן היא שאין לישראל בטווח הנראה לעין תחליף אמיתי ליחסיה עם ארה"ב, גם אם בנושאים שונים תהיינה מחלוקות עם הבית הלבן. כל אחד מראשי הממשלה מאז 1967 הכיר טובה לארה"ב על מאמציה לסייע לישראל

בגופים הבין-לאומיים כמו גם על הסיוע הכספי לרכישת ציוד צבאי בארה"ב ומכירת טכנולוגיות צבאיות מן המתקדמות בעולם. המחלוקת בין ארה"ב לסין ועוצמת התחרות ביניהן מובנות בישראל, וכל מנהיג ישראלי יודע מה תהיה ההחלטה בירושלים אם תעמוד ישראל בפני הבחירה בין יחסיה עם סין להמשך יחסיה עם ארה"ב. לכן משתדלת ישראל שלא להיקלע לפינה זאת שבה יהיה צורך להכריע, והיא מנצלת את המרחב האפור המאפשר בינתיים לקיים מערכת יחסים עם סין ועם ארה"ב גם יחד, תוך אמירה ברורה שישראל תמשיך לקיים את המגבלות שסוכם עליהן עם ארה"ב – ולכן לא תספק לסין שום אמצעי לחימה או טכנולוגיה היכולה לשרת את מערכת הביטחון שלה.

במשך שנים רבות מאז הקמתה (ואף לפני כן) ישראל נעזרה בתמיכתם הבלתי מסויגת של יהודי ארה"ב כדי לשפר את מערכת היחסים בינה לבין המעצמה האמריקנית, אך גם קבוצה זאת משתנה כחלק מהשינוי של כלל החברה האמריקנית. נראה כי בקרב הקבוצה הגדולה מאוד של יהודים ליברליים יש ירידה של ממש בחשיבות הקשר עם מדינת ישראל. השינויים הללו מושפעים אך מעט ממעשיה ומחלליה של מדינת ישראל; הם מושפעים בעיקר מתחושת ההזדהות עם הקבוצות הליברליות בחברה האמריקנית. על אף זאת, יש לעשות יותר כדי לשמר ואף לחזק את יחסיה המיוחדים של ישראל עם הקהילות היהודיות השונות ברחבי אמריקה, ולנוכח חשיבות היחסים עם ארה"ב זה מאמץ שראוי כי ראש הממשלה יטול בו חלק מרכזי.

אומנם כאן ישנו מרכיב נוסף המסבך מעט את העניין: מזה שנים מתקיים קשר אמיץ מאוד בין ישראל לקהילות פרוטסטנטיות גדולות וחשובות, שעמדתן הפרו-ישראלית הביאה רווחים אסטרטגיים של ממש למדינת ישראל. אלא שתמיכת האוונגליסטים גם מרחיקה את ישראל עוד יותר מהקבוצה הליברלית הגדולה שהיא עיקר בניינה ומניינה של המפלגה הדמוקרטית. אחד המאמצים החשובים של ראש ממשלת ישראל לנוכח מצב זה הוא להשיב את ישראל למעמדה המסורתי ככזאת שנתמכת על ידי שתי המפלגות הגדולות. כוחו של המיעוט הפרוגרסיבי הקיצוני אוהד הפלסטינים בקרב המפלגה הדמוקרטית הופך את המאמץ הזה לאתגרי ביותר, וכלל לא בטוח שניתן להחזיר את המצב לקדמותו, אך חייבים לנסות.

כל עוד לא עמד בפני ארה"ב אתגר גדול ישיר וברור כמו האתגר הסיני, קל היה לה לתת כתף לישראל במאבקים שנבעו מהתנהגותם של שחקנים מקומיים במזרח התיכון. עתה מאפיל האתגר הסיני על יכולת זאת. וכך, הסבת תשומת הלב האמריקנית מזרחה מקבלת ביטוי מעשי דווקא כאשר המזרח התיכון זקוק ליד אמריקנית פעילה ולמטרייה אמריקנית חזקה כדי להניא את אויבי היציבות והסטטוס-קוו מהטלת המזרח התיכון כולו למערבולת קשה שתביא למלחמות של ממש. ראש ממשלת ישראל, בהגיעו לושינגטון, הדגיש בריש גלי כי בעייתה העיקרית של ישראל וכנראה האיום העיקרי על יציבות המזרח התיכון כולו היא איראן.

האתגר האיראני

איראן – ולא הסוגייה הפלסטינית – עמדה במוקד הפגישה מבחינת ראש הממשלה. זאת משום שהסכסוך עם הפלסטינים לא היה הכוח המניע של אי היציבות במזרח התיכון בשנים האחרונות, לא כאשר מיליוני מפגינים נואשים במזרח התיכון יצאו לרחובות בשיאו של מה שנקרא (בטעות) "האביב הערבי", ולא כאשר השליטים הערביים נלחמו לשימור שלטונם. מאחורי ההתפרקות של לוב, לבנון, סוריה, תימן ובמידה מסוימת גם עיראק עמדו גורמי יסוד שאין להם קשר לסכסוך הישראלי-ערבי (במובנו הפלסטיני). המזרח התיכון סובל מכך שבחלקים גדולים ממנו האנשים אינם מזדהים עם המדינה ומוסדותיה אלא עם המשפחה, השבט, העדה והדת – זאת בעייתו הגדולה. האכזריות של אסד כלפי המורדים בשלטונו ובשלטון העדה העלווית לא הייתה תוצאה של הסכסוך ב"פלסטיין", ואם היה לו הסכם מדיני עם ישראל הוא ככל הנראה לא היה מתנהג אחרת. מובן שבמקרה זה התנאים הגאו-אסטרטגיים היו שונים, וייתכן ומיליציות איראניות היו משתכשכות במי הכנרת, וכלל לא בטוח שאפשר היה לאחר הסכם לפעול נגדן; אבל המצב שם אינו קשור למה שמכונה "הסכסוך".

המציאות מוכיחה באופן ברור וחד-משמעי שמעשיה של איראן משפיעים על המזרח התיכון פי כמה וכמה יותר מאשר החיכוכים עם הפלסטינים ביו"ש או בעזה. הבעיה בעיניים ישראליות היא שהאיום האיראני, שיש לו מבחינת ישראל ארבע זרועות המכוונות מטהראן, אינו נראה אקוטי לרוב מדינות העולם, ובכלל זה לרוב תושבי ארה"ב. הממשל הנוכחי רוצה להוריד את הנושא מרשימת הנושאים הדחופים, על ידי חזרה להסכם הגרעין מ-2015 והבטחה חסרת בסיס להשיג בעתיד הסכם ארוך טווח ומקיף יותר שיגביל את האיראנים יותר. בישראל מבינים שהסיכוי למימוש הבטחה זו אפסי, כי ברגע שיוסרו העיצומים על איראן עקב חזרה להסכם הקודם לא יהיה בידי ארה"ב שום אמצעי לחץ עליה. לאחר חזרה להסכם, איראן תשוב לסורה ברחבי המזרח התיכון ביתר עוצמה ועם יותר כסף כדי לתמוך בשליחיה הרבים.

לכן ברור למה איראן עומדת בראש המטלות הביטחוניות והמדיניות על סדר יומו של ראש ממשלת ישראל: הוא כנראה טרוד בשאלה כיצד ניתן לעצור את התגרענותה של איראן גם בשלבים המתקדמים מאוד שהגיעה אליהם, ומה נכון ואפשר יהיה לעשות אם יסתבר שרק בכוח ניתן יהיה לעצור את מימוש החלום הגרעיני של איראן. ברור לו שבינתיים יש להמשיך ולבלום את ההתעצמות של איראן ובני בריתה בלבנון ובסוריה, בדגש על פרויקט הדיוק של חזבאללה ועל התעצמות הכוח ההתקפי של איראן בסוריה. הוא מודע למאמצי חמאס והג'יהאד האסלאמי לבנות יכולות לשיגור טילים ומל"טים בעזה ולניסיונות חמאס לחדור ליו"ש ולפתח שם תשתית טרור ענפה – ולכן שחלק ניכר מהכסף והידע הטכני לשני הארגונים מגיע מאיראן. בגלל פעילות טרור איראנית שנחשפה בקפריסין ובארה"ב גברה לאחרונה בישראל גם המודעות לכך שאיראן ממשיכה לחזק את מערך הטרור העולמי וההבנה שאין היא מהססת

להשתמש בו, ישירות או על ידי שליחים.

מנקודת המבט של ישראל, האסטרטגיה האיראנית רבת הפנים היא בעלת היגיון פנימי חזק המקשר בין התופעות השונות ולכן אין להזניח אף אחת מהן. ישראל מבינה כי הכוונה האיראנית היא לקדם את היכולות הצבאיות לתקיפת ישראל בחזיתות השונות – ביו"ש, בעזה, בלבנון, בסוריה, ואולי אף בתימן – כדי לייצר "מצב קוריאני", כלומר להעמיד מול ישראל איום קונבנציונלי כה חזק ומסוכן ששום מנהיג ישראלי לא יוכל להחליט לתקוף את הגרעין האיראני, בודעו שגם תקיפה מוצלחת ביותר תעלה לישראל בנזק כביר. כדי שההרתעה הזאת תעבוד, האיראנים רוצים להיערך בקרבתה של ישראל בעוד טהראן נותרת רחוקה ובלתי-מושגת. לאיראן חשוב להגיע ליכולת גרעין צבאי לשתי תכליות. האחת, כדי ליצור יכולת לחסל את מדינת ישראל, "מדינה של פצצה אחת" כדברי נשיא איראן לשעבר רפסנג'אני; והשנייה, כדי ליצור מטרייה גרעינית שתחתיה תוכל איראן לקדם את מדיניותה התוקפנית בכל רחבי המזרח התיכון. בניית הכוח הקונבנציונלי נועדה ליצור את מסך ההגנה שמאחוריו תמשיך איראן לבנות את הכוח הגרעיני. זה, לכשיושג, ייתן לאיראן את מלוא ההגנה שתאפשר לה לפורר את המזרח התיכון ולהפוך למעצמה האזורית החזקה ביותר.

ישראל מבינה כי המרוץ לגרעין לא יסתיים כשאיראן תרכוש יכולת זאת או כשהיא תהפוך מדינת סף גרעיני; זאת משום שמדינות האזור האחרות לא תוכלנה להיות בשלווה כשלמעצמה השיעית-פרסית יש בלעדיות על נשק גרעיני במרחב. לכן לפחות שלוש מהן תיכנסנה למרוץ הגרעיני: המדינה הערבית הגדולה ביותר, מצרים; המדינה הסונית הרואה עצמה מנהיגת הסונים ויורשת הח'ליפות, טורקיה; והמדינה הערבית העשירה ביותר ושכנתה הקרובה של איראן, סעודיה. לפחות שלוש מדינות אלה תנסינה לפתח נשק גרעיני כתגובה להתגרענותה של איראן. הן כבר אמרו זאת, כל אחת בדרכה שלה. המזרח התיכון יהפוך בשל כך למקום הקבורה של ההסכמים הבינלאומיים למניעת הפצת נשק גרעיני ולמקום מסוכן לעתיד העולם, והכול כי ארה"ב מהססת לפעול בכוח לעצירת איראן.

כמוסבר, במערכת היחסים בין ישראל לארה"ב (וכלל העולם הדמוקרטי) יש כיום נקודת חיכוך מרכזית. היא נוגעת לכך שברוב תחומי המאבק בין ישראל לאיראן מצויה ישראל במערכה מתמשכת, כשהיא נתונה בה לבדה, ללא שותפים של ממש בלחימה היום-יומית, אף על פי שיש כלפיה סימפטיה של ממש במערכת האמריקנית. חלק ניכר ממאמצי ההנהגה הישראלית ממוקדים בנקודה זאת: לנסות לשכנע את העולם בכללו, ובמיוחד את ארה"ב, לעמוד מאחורי מלחמתה של ישראל כדי למנוע את התגרענותה של איראן כמו גם את יכולתה ליצור טבעת אש סביב ישראל ולערער את יציבות המדינות באזור.

לראש ממשלת ישראל יש גם אתגרים נוספים. אחד מהם הוא הטיפול בערביי ישראל,

סוגיה שנהפכה לאחרונה לאקוטית יותר מאשר בעבר. מדובר באוכלוסייה שרמתה הסוציו-אקונומית נופלת במידה ניכרת מזו של כלל האוכלוסייה, ואשר נגועה בתוך עצמה באלומות הרבה מעל הממוצע בשאר חלקי החברה בישראל. הבעיה סבוכה ביותר בגלל תחושת השייכות המוצהרת והמעשית של ערביי ישראל לעם הפלסטיני הנמצא ביריבות, שלא לומר מלחמה, נגד מדינת ישראל מעזה ומיהודה ושומרון. הקשר הרגשי-הלאומי וכמובן הגאוגרפי מסבך את הטיפול בערביי ישראל, ומגביר את האיום הגלום ביכולתם לסייע לגורמי אויב בעת מערכה. אמנם רק מיעוט קטן מתוכם לוקח חלק בפעולות טרור נגד ישראלים יהודים, אבל רובם מצויים ביחסי הזדהות עם הפלסטינים ברמה כזו או אחרת. כל אלה הופכים את ההתמודדות בחזית הזאת למורכבת לאין ערוך מהתמודדות עם מיעוטים או אוכלוסיות חלשות בארצות אחרות (כמו האפרו-אמריקנים בארה"ב).

בריתות אזוריות

כשראש הממשלה בוחן את מצבה של ישראל יש מול עיניו גם התפתחות חיובית ביותר שהפוטנציאל שלה עוד לא מומש. השינוי הגדול לטובה שחל במעמדה האזורי והבינלאומי של ישראל בשנים האחרונות הוא דרמטי. במשך שנים רבות הייתה ישראל במעמד המצורעת של המזרח התיכון, למרות ההסכמים עם מצרים, ירדן והרשות הפלסטינית. העולם קבע כמעין מוסכמה כי ללא הסכם קבע פלסטיני-ישראלי לא תצליח ישראל לצאת מטבעת הבידוד המקיפה אותה. את המוסכמה הזאת חיסל נשיא ארה"ב טראמפ במהלך מורכב שכלל ויתור ישראלי על החלת ריבונות על חלקים ביו"ש והבטחה אמריקנית לספק לאיחוד האמירויות מטוסי אף-35. ההסכמים המפורטים עם איחוד האמירויות, מרוקו ובחריין, כמו גם כמה מחוות מצידה של סעודיה (כגון אישור טיסות לישראל וממנה מעל שטחה), ותחילת צעדים לכינון יחסים עם סודאן הצביעו על שינוי עמוק: מדינות ערביות מוכנות לחתום הסכם פומבי עם ישראל ולחמם את היחסים עימה באופן כמעט גורף גם ללא הסכם ישראלי-פלסטיני.

השינוי הזה התחולל בעיקר משלוש סיבות:

- א. תחושה של מדינות אלו כי הן יכולות לקדם את האינטרסים שלהן בסיועה של ישראל. הן נוכחות כי יש לישראל טכנולוגיה מתקדמת בתחומים חשובים להן כגון חקלאות, מים והשקיה, וכי הן יכולות ללמוד מישראל לא מעט גם בתחומי החינוך והבריאות ואולי אף להסתייע בה בנושאים הקשורים ליכולות ההגנה שלהן וליחסים עם ארה"ב.
- ב. החשש של מדינות ערב, במיוחד באזור המפרץ, כי האיום האיראני ממשי ועלול לפגוע בהן.
- ג. הבנה שארה"ב מתכוונת לצמצם את מעורבותה במזרח התיכון. מאז תקיפת אל-

קאעידה בלב ארה"ב בספטמבר 2001, ניהלה ארה"ב עשרים שנות מלחמה בלתי פוסקת ששחטו אותה כלכלית ומורלית, הביאו לה תועלת קטנה מאוד אם בכלל, והוציאו ממנה כל רצון להתחיל מלחמה חדשה.

בגלל שינויים אלה נוצר במזרח התיכון מצב חדש, שבו, לראשונה מאז הקמתה של ישראל, היחסים איתה חשובים למדינות ערביות לא פחות מכפי של ישראל חשובים יחסים עימן. בזמנו דיבר ראש הממשלה הראשון של ישראל דוד בן-גוריון במונחים של "ברית הפריפריה". כוונתו הייתה ליחסים בין ישראל לטורקיה וליראן, קרי ברית בין שלוש המדינות הלא ערביות במזרח התיכון לבלימת מדינות ערב. במציאות הנוכחית, המדינות הערביות רואות דווקא בישראל את הגורם החזק והיציב המאפשר התארגנות נגד שתי המדינות המוסלמיות שאינן ערביות, הלוא הן אותן איראן וטורקיה, שכן שתיים אלו והתנועות האסלאמיסטיות הקיצוניות, ולא ישראל, נתפסות כאיום העיקרי על שלמות המדינות הערביות ועל שליטיהן.

לאור זאת, אחת ממשימותיה החשובות של ממשלת ישראל בעתיד הקרוב והרחוק היא הרחבת מערכת היחסים עם מדינות ערביות ומוסלמיות נוספות במזרח התיכון ומעבר לו, והעמקת היחסים עם המדינות שכבר יש הסכמים איתן. בעניין זה אין לשכוח את מצרים וירדן, שתי המדינות שעמן יש הסכמים מדיניים בני עשרות שנים ועתה יש לנצל את המצב ולשנות לטובה את מהות היחסים איתן, שנותרו עד כה צרים ומוגבלים.

ישראל חיצקה בשנים האחרונות את יחסיה עם עוד מדינות באפריקה ובמזרח אירופה ועם יפן, אך נראה שהמהלך החשוב ביותר הוא הרחבתו הרבה של הקשר עם הודו, בהקשר של יצוא בטחוני ובהקשרים נוספים חשובים. ליחסים עם מדינות אלו ואחרות באזורים שבהם לא היו לישראל בני שיח יש חשיבות כלכלית גדולה אך גם משמעות מדינית. מערכות יחסים כאלה, ככל שתתרחבנה, יוצרות שורה של מדינות שגם אם אין עימן ברית צבאית, יש עימן אינטרסים משותפים וקשרים רבי ערך לביטחון הלאומי.

במקביל להתחממות עם מדינות ערב, ישראל גם נעשתה לשחקן ציר במארג מדיני אחר, והוא הברית של מזרח הים התיכון. זו דוגמה למערך שאינו ברית צבאית אך חשיבותו רבה. גילוי שדות הגז, והחשש מהטורקים המעוניינים בשליטה אימפריאלית במרחב, הובילו את יוון, קפריסין וישראל לרקום קשרים חזקים ביניהן. לישראל חשוב שלקבוצת המדינות המתאמות ביניהן את מדיניות האנרגיה ישתייכו גם השכנה הקרובה מצרים, האמירויות, ממלכת ירדן, הרשות הפלשתינית ואולי אף צרפת, מעצמה ים תיכונית בפני עצמה. ככל שהתארגנויות אלו תקומנה עור וגידים, ומילים יפות יביאו לחוזים מעשיים ולשיתופי פעולה לרווחת עמי האזור, כן יהפוך המערך החדש של דרום ומזרח הים התיכון והמדינות המצטרפות מחוץ לו לבעל השפעה של ממש. מערך מורכב כזה יכול למתן את התוקפנות הטורקית, להקשות על ההתפשטות

האיראנית (איראן מדברת על חזון של צי איראני בים התיכון), ובפני עצמו יתרום תרומה חיובית גדולה לכלכלת המדינות החברות בו וליכולתן להתמודד עם אתגרי העתיד. הגוש הזה יתקרב מאוד לאיחוד האירופי ויאפשר את התרחבותו, לפחות בצד הכלכלי, מעבר לגבולות הטבעיים של אירופה אל השוליים של אפריקה ואסיה.

סוגיות אלו הטורדות את ישראל בזירה האזורית נוגעות בדרךן לשאלה האמריקנית: עד כמה תפיסת העולם הפרוגרסיבית הקיצונית, זו המרחיקה את ארה"ב מישראל ומהמדינות העשירות במרחב והמחייבת את ריצוי הפלסטינים ותנועות אסלאמיות שונות, תקבל עוצמה כזאת שתותיר את המדינות באזור לגורלן אל מול איראן? מה יקרה אם ארה"ב לא תרצה להשקיע בקידום מערכות היחסים בין ישראל למדינות מוסלמיות? האם יחול אז שינוי דרסטי לרעה וישראל תשוב לבדידותה במרחב? אין לאיש תשובה טובה לשאלה זאת. התרחיש הקשה אינו נראה סביר בטווח הקצר, אך מדינות בונות את ביטחונן הלאומי על סמך אפשרויות העלולות להתממש גם בטווח הארוך.

ג. סיכום

המפגש בין ראש ממשלת ישראל לנשיא ארה"ב הוא מפגש בין שני עולמות.

מן הצד הישראלי, ראש ממשלה בעל ניסיון קצר בתחומי המדיניות הבינלאומית, אדם צעיר שעולמו עוצב כמפקד זוטר בלחימה בלבנון ובעולם הסטארט-אפ שבו הפליא להצליח. הוא גדל במציאות שבה ארה"ב היא המעצמה היחידה, רוסיה מדינה בשוליים, אירופה חסרת משמעות וסין היא כוח כלכלי עולה אך לא מאיים על ישראל.

לעומתו נשיא ארה"ב הוא אדם בעל ניסיון של יותר מ-35 שנה כסנאטור, ועוד שמונה שנים כסגן נשיא המשתתף בקבלת ההחלטות ברמה הבכירה ביותר בארה"ב. אדם שעולמו עוצב מנקודת מבט של מעצמה עולמית המצויה במלחמה קרה עם ברית המועצות ובמלחמות לא פשוטות שארצו הייתה מעורבת בהן – מלחמות שהוא ראה ואף לקח בהן חלק כחבר סנאט – ולבסוף חווית התמוטטות ברית המועצות, עת נדמה היה שהגיעה עת "השלום האמריקני" ו"סוף ההיסטוריה". הנשיא היה נוכח כסנאטור בקרבת מקבלי ההחלטות כשארה"ב ספגה מתקפת טרור נוראה בניו-יורק ובוושינגטון עצמה, וכסגנו של הנשיא אובמה נכח לצד המפקד הכללי במהלכן של שמונה שנות מלחמה. הוא נצרב באופן אישי כאשר הסתבר שהמלחמות הארוכות רחוק מהבית, בעיראק ובאפגניסטאן, לא תרמו לאינטרס האמריקני את התרומה שתומכיהן, והוא בתוכם, ציפו לה, אך גבו מחיר כלכלי אדיר וחיי אדם רבים בצד האמריקני ובצד השני (ובכלל זה אזרחים רבים).

שני המנהיגים הם נציגים של דורות שונים לחלוטין, אבל גם של עולמות מושגיים שונים.

הנשיא חי בעולמה של מעצמה המאבדת את השפעתה בעולם ועומדת מול ערעור

על הרלוונטיות שלה כמנהיגת העולם וכדמוקרטיה החזקה ביותר. עולם שהוא עצמו אינו בטוח בצדקת דרכו לנוכח המגמות הפנימיות במדינות הדמוקרטיות: התפשטות חוסר-האמון של האזרחים באליטות השליטות והאכזבה הרבה בציבור מתפקודן של הממשלות. המשבר הזה חריף במיוחד בארה"ב, והוא מתרחש בעת שסין מערערת על מנהיגותה ועל תפיסת עולמה, כשהיא נישאת על גלי ההצלחה של המפלגה הקומוניסטית לקדם את כלכלת סין ואת תנאי החיים של אזרחיה תוך המשך ואף חיזוק של המשטר החד-מפלגתי ואחיותו בכל מרקם החיים של סין.

הנשיא מודע לערעור על מעמדה המוביל של ארה"ב ועל הסדר העולמי שהיא גיבשה לפני כ-75 שנה. הוא רואה את ייעודו בעצירת הסחף. את זאת הוא מבקש לעשות, כלפי פנים, במאמץ גדול לריפוי השברים בחברה ובכלכלה האמריקנית, וכלפי חוץ בבלימת סין ובבניית בריתות אזוריות חדשות בדגש על המזרח, ללא הזנחתן של בריתות ישנות בעיקר באירופה אך גם במזרח התיכון.

ראש הממשלה, לעומתו, רואה איומים שחלקם, ובפרט האיום האיראני, נוגעים לעצם קיומה של מדינת ישראל וליכולתה לעמוד על נפשה. הוא מבין שחל שינוי לטובה במעמדה האזורי של ישראל, הן ביחסיה עם מדינות ערביות, הן עקב הבריתות הקמות במזרח הים התיכון ויחסיה ברחבי העולם, וכי בניגוד לעבר ישראל היא מעצמה טכנולוגית שיש לה כלכלה חזקה ומודרנית שעל בסיסה נכון לקדם את ישראל לשלב הבא. המאמץ הביטחוני העומד בפניו לא יהיה קל. הוא יחייב הקצאת אמצעים נוספים, על אף ההשפעה השלילית של הקורונה; ובעיקר הוא יחייב שינוי בגישה לנכונות להשתמש בכוחו של צה"ל למניעת התחזקותו של האויב ולהסרתם של איומים. את זה צריך לעשות ראש ממשלה צעיר ללא בסיס תמיכה רחב למפלגה שהוא מייצג, ולכן יחייב הדבר מאמץ קשה מאוד בעולם האכזרי והלא מתחשב של הפוליטיקה הפנימית.

המפגש בין המנהיגים, שהוא מפגש בין-דורי ובין נקודות מבט שונות מאוד, הוא מפגש חשוב ביותר מנקודת המבט הישראלית. זאת משום שישראל תתקשה לקדם את האינטרסים שלה, כולל יכולתה לבנות את הכוח הנדרש להגנתה, ללא שיתוף פעולה עם ארה"ב, על אף חילוקי דעות שהתגלעו ויתגלעו ביניהן מדי פעם.

יש הטוענים כי ארה"ב, עקב סיבות פנימיות, לעולם לא תשוב להיות אותה תומכת ללא חשבון של ישראל כפי שהיה ביובל השנים שמאז מלחמת ששת הימים, וכי התרחקותה מישראל תחליש את ישראל במרחב ואת מעמדה כלפי מדינות המזרח התיכון – אויבות, ריביות וידידות. לישראל חשוב לשנות מגמה זאת, על אף שמעטים בידיה הכלים להצליח בכך. עם זאת ברור ששכנועו של הדרג מקבל ההחלטות בושינגטון לסייע למדינת ישראל בשנים הבאות יצלח רק אם ישראל תשכנע את היושב בבית הלבן כי תמונת המצב שהיא מציגה מייצגת את המציאות האמיתית

וכי היא תנהל מדיניות אחראית, גם אם נחרצת. זה היה לב העניין מנקודת המבט הישראלית במפגש האחרון.

חשוב כי ישראל תייצר בקרב מקבלי ההחלטות בארה"ב את ההבנה כי בעולם החדש, שבו תיחלש אחיזתה של ארה"ב במזרח התיכון, עדיין ייוותר האזור חשוב לארה"ב – אם מן ההיבט החיובי, של אספקת אנרגיה לעולם, או מן ההיבט השלילי, כאזור העלול לייצר בעיות לארה"ב ולסדר העולמי. כדי לשמר את יכולתה לפעול באזור בעת הצורך, ארה"ב זקוקה לבסיס יציב שאליו יוכלו כוחותיה להגיע וממנו לצאת לכל המרחב. ובמילים אחרות, ארה"ב זקוקה לישראל, שכאי של דמוקרטיה יציבה היא הבסיס היציב המובטח, בעתיד כנראה עוד יותר מאשר היום. לשם כך על ישראל לשדר יציבות ועוצמה.

מכל הדברים לעיל עולה כי את עקרון היסוד שהנחה את ישראל מאז קמה עליה לשמר בכל מצב: על ישראל לעשות הכול כדי להיות במצב שבו היא יכולה להגן על עצמה בעצמה, הן מבחינת יכולותיה הטקטיות-לוגיסטיות והאופרטיביות, הן מבחינת נכונותה ונחישותה לעשות זאת. הדבר נכון שבעתיים נוכח ההכרה בעולם שארה"ב לא תעשה שימוש בכוח, אלא אם תותקף, וכי יריבי ישראל (וידידיה) מבינים זאת היטב ומכלכלים את מעשיהם על פי הבנה זאת. בכל מצב חייבת ישראל לשמור את חופש הפעולה להגן על האינטרס הבטחוני והקיומי שלה, על פי שיפוטתה.

כיצד עושים זאת תוך שממשיכים את מערכת היחסים המיוחדת עם ארה"ב, המתערערת עקב חילופי דורות ושינויים אידיאולוגיים – זו היא ככל הנראה שאלת המפתח, והאתגר האסטרטגי הגדול ביותר המוטל לפתחו של ראש הממשלה בישראל.

פיכחון מסמא: מסה על הציניות

החשיבה הצינית חיונית כדי לגונן עלינו מפני פוליטיקאים ומוסדות מנוונים ומושחתים, אך הפרזה בה עלולה להוביל דווקא להעמקה של השחתה וניוון. מסע רעיוני בעקבות גישה פופולרית קצת יותר מדי

ציניות במיטבה היא כלי חזק ומושחז המשמש לחשיפת הצביעות והשקר הפושים בעולמנו. הפיכחון הציני – המודעות לכך שאנחנו מונעים בחזקה על ידי תשוקה לכוח, תאוות שררה ורדיפת כבוד – קורע את מסכת הייצוגיות וחושף את מחשבי הנפש. בזכות פשטותה וחסכנותה של הציניות וכוחה ההסברי הרב, ההעדפה לפרש מעשים מנקודת מבט צינית נדמית כבחירה הרציונלית: הלוא כך מורנו עיקרון התער של אוקהם, הגורס שההסבר המועדף לתופעה הוא זה הפשוט, המכיל הנחות מעטות ככל האפשר. התבונה הצינית חושפת בפנינו את תמימותן של פרשנויות אחרות. פרשנות שתניח למעשי אנוש מניעים כמו יושר, נאמנות או השקפת עולם תזכה את הפרשן במבטי בוז, המסמנים לו שהוא לוקה בתמימות הגובלת בילדותיות.

ובכל זאת ציניות אינה נחשבת למעלה גדולה, והיא אף מוקעת השכם והערב כהרגל רע בפיהם של אנשי מוסר וחינוך. ולא בכדי. למרות יתרונותיה, ועל אף יומרתה לחשוף את המציאות במערומיה, חשיבה צינית מופרזת מובילה לעיוות בתפיסת המציאות, ומתוך כך – ליצירת מציאות מעוותת.

במאמר זה אבקש להציג את הבעייתיות של ציניות מופרזת בהקשר שבו היא מזיקה ביותר: החשיבה הפוליטית. בחלקו הראשון של המאמר אציג ניתוח של החשיבה הצינית: האלגנטיות הגלומה בה, הסיבות לפריחתה בעולם המודרני והתועלת הצומחת ממנה; אך לצד זאת גם את מגבלות כוח ההסבר שלה ואת נזיקה למרחב הציבורי ולגוף הפוליטי. בחלק השני אבקש להראות שהגישה הצינית אינה מבינה פוליטיקאים היטב, אלא רק באופן חלקי. בחלק השלישי והאחרון אפנה זקור לחשיבה הצינית המופרזת במדינת ישראל – ואציע מתווה למזור.

עילי יונייב הוא סטודנט במרכז האקדמי שלם.

א. על העוקצנות ועל העוקץ

לציניות פנים רבות. לבל נתבלבל, נבחין תחילה בין שני מובנים רווחים של ציניות: "חשיבה צינית" ו"התנהגות צינית". חשיבה צינית היא נטייה לייחס למעשי אנוש מניעים אישיים, צרים ושפלים. ביסוד החשיבה הצינית עומדת ההנחה שמאחורי כל מעשה, חוק או נורמה נמצא אינטרס צר כלשהו שהם משרתים. ההומור הציני הוא ההיבט החינני והמשעשע של החשיבה הזו. התנהגות צינית, לעומת זאת, היא חוסר עקביות ופער בין אמונות למעשים; פער הנובע ככל הנראה מחוסר הזדהות פנימית עם האמונות המוצהרות.¹ ניתן לומר שחשיבה צינית היא כזו הנוטה לשפוט מעשים של אחרים כהתנהגות צינית.

פעולתה של החשיבה הצינית היא חשיפת הכוח המסתתר מאחורי הסדר הקיים וקעקוע סמכויות. הציניות מסבה את תשומת ליבנו לכך שפעמים רבות מוסדות אינם עומדים בקריטריון המוסרי שעשוי להקנות להם לגיטימציה. בסיפור היהודי, החשיבה הצינית מופיעה כבר מיד אחר הבריאה: הנחש משיא את האישה לאכול מפרי עץ הדעת ולהפר את צו האל באמצעות הכתמת מניעיו של האל. כך ערער גם מרטין לותר על סמכות הכנסייה הקתולית בטענה שהאפיפיור והכנסייה מעוניינים בכספם של המאמינים יותר מאשר בגאולת נשמותיהם. סוציאליסטים מאשימים את הקפיטליזם בתאוות בצע וניצול, וליברטריאנים את המדינה בכוחנות ובשעבוד. התבנית הזאת חוזרת במאבקים רבים. חשיבה צינית איננה ניהיליזם או אפילו פטליזם: היא אינה טוענת ששום דבר אינו חשוב או ששום דבר אינו ניתן להשתנות. להפך, היא מתפקדת דווקא כורז חיוני לכל מאבק מוסרי.

המושג המשלים אפוא של החשיבה הצינית, אשר בלעדיו אין לה ממש פשר, הוא אם כן הלגיטימיות: התובנה שסמכות אינה זהה לכוח; שמשטר לא מוצדק רק מעצם קיומו; שישנו קנה מידה מוסרי שלאורו ניתן לשפוט את המציאות ורף מוסר ויושרה מינימלי שיש לעמוד בו, ואשר הפרתו גוררת את הפקעת הלגיטימיות של הסמכות הפוליטית. שורשיו של רעיון הלגיטימציה – כמו מושגים רבים מהשדה הפוליטי – מצויים במקרא. רק משהפסיקו העברים הקדמונים לראות את המוסר כ"כוח" או "דחף" אחד מני רבים, והחלו לראות בו חוק עליון פרי רצונו של אל יחיד החופשי מאילוצים, יכלו לראות בדרמה העולמית כזו הנסובה סביב היענות האדם, מאיכר ועד למלך, לצו המוסרי של האל.² במובן זה אפשר לראות בנביאי ישראל דמויות בעלות חשיבה צינית המערערות על כוחה וסמכותה של המלוכה ללא הרף בהצביען על מניעיה הזרים והאנוכיים.

החשיבה הצינית שבה ומנכיחה את רעיון הלגיטימציה, וזוהי לדעתי האמת שבציניות. אך ככל השקפה, גם ציניות מופרזת הופכת בעצמה לשקר וגורמת לנזקים קשים, כפי שנראה בהמשך.

מרכזיותו של המוסר בחשיבה הצינית מעמידה במוקד עניינו של הציניקן את הפוליטיקה. ובאמת, היכרותנו עם נבחר ציבור מאששת את הציניות שלנו: חוסר עקביות, ספינים מתוכננים בקפידה, יריבויות אישיות ומכוערות, הצעת תוכניות פופולריות אך בלתי מעשיות, שימוש בטרגדיות פרטיות ולאומיות לשם קידום עצמי, הסתה, ואולי הגרועות מכול: מעילות בכספי ציבור ושחיתות שלטונית. לציבור הישראלי זכור היטב, בין היתר, המקרה שבו ערקו חברי הכנסת אלכס גולדפרב וגונן שגב ממפלגת 'צומת' והצביעו בניגוד לעמדותיהם המוצהרות תמורת רכבי שרד (וזכורה גם הרשעתו של אותו שגב, שנים לאחר מכן, בהברחת סמים ובריגול למען מדינת אויב); מקרה זה ואחרים לא רק איששו את עמדתנו הצינית משכבר, אלא גם תרמו לה במידה רבה. הציניות שלנו היא תגובה מתבקשת לנוכח כיעור מוסרי שהופיע בפנינו, והיא בראש ובראשונה ביטוי לאכזבה.

אך האכזבות שמזמנת המציאות הפוליטית הן הסבר חלקי בלבד להופעתה של החשיבה הצינית ולתפוצתה הרבה. נטעה אם נצמצם אותה לרגש בלבד, למנגנון שנועד להגן עלינו מפני אכזבות, ונתעלם מיסודותיה הנטועים בנו. כמו כל השקפה משגשגת, גם הציניות נשענת על כמה נטיות ראשוניות בהתנהגותנו.

הנטייה הראשונה המעודדת ציניות היא הנטייה לייחס לפעולותינו שלנו מניעים חיוביים, אך לייחס למעשי הזולת, אפילו יהיו זהים לשלנו, מניעים שליליים, אנוכיים ולעיתים אף זדוניים. במחקר מסוים נשאלו סטודנטים למשפטים מדוע הם רוצים להיות עורכי דין. רובם השיבו שברצונם לעזור לאנשים אחרים להיחלץ ממצוקות. אולם כששאלו אותם מדוע לדעתם חבריהם לכיתה בחרו כך, הם ענו שככל הנראה הסיבה היא כלכלית. אין כל דבר רע ברצון להשתכר היטב, אך הסטודנטים ראו זאת כמעשה לא "טהור", כמניע זר; מסיבה זו לא ייחסו אותו לעצמם, אך באופן טבעי ייחסו אותו לאחרים.³

הנטייה השנייה קשורה להבנה שלנו באשר לטוב. אנו נוטים לתפוס מעשה כטוב יותר אם הוא נסתר. ברגע שמעשה טוב זוכה לגילוי ופרסום, נובעת מכך תועלת מסוימת לעושהו, ומייד מתעורר בליבנו החשד שזו הייתה מטרתו האמיתית. הפילוסופית חנה ארנדט ניסחה זאת היטב: "גלוי וברור שברגע שמעשה טוב הופך ידוע ופומבי הוא מאבד את תכונת הטוב המיוחדת שלו, היותו דבר שנעשה לשם הטוב בלבד ולא משום סיבה אחרת. כאשר הטוב מופיע בגלוי, הוא כבר איננו טוב, גם אם הוא עדיין עשוי להועיל בתור צדקה מאורגנת או מעשה של סולידריות".⁴ לכן, גם כשאנחנו נתקלים במעשה טוב פומבי, יש לנו נטייה להתאמץ להסביר מדוע זו בעצם רק אשליה המכסה על מניע קלוקל.

*

ובכל זאת, גם אם הנטיות הללו אכן נטועות בנו עמוק ואוניברסליות, עדיין לא די בכך כדי להסביר את שגשוגה של החשיבה הצניית בתקופה אחת דווקא לעומת אחרות. החשיבה הצניית רווחת בעולם המודרני – ואכן, היא עולה בקנה אחד עם כמה תפיסות מודרניות שגורות מתחום הפוליטיקה, המיוצגות נאמנה בהגות הפוליטית המודרנית.

נפתח במקיאווולי. בחיבוריו השונים הציע מקיאווולי נקודת מבט חדשה על הפוליטיקה. את ההילה האופפת נסיכויות ורפובליקות במניעים נאצלים המיר מקיאווולי במניעים ארציים ולרוב נקלים. בספרו הגדול 'דיונים' כותב מקיאווולי שבראשית בני האדם חיו מפוזרים כבעלי חיים עד שהשכילו להבין שייטיבו להתגונן מפני סכנות אם יתקבצו יחד, וששאפתנותם ואנוכיותם של בני אדם היא חסרת תקנה;⁵ בספרו 'הנסיך' יעץ מקיאווולי לשליט הרוצה לשמר את שלטונו להיראות תמיד רחום, נאמן, אנושי וירא שמיים, לשקוד על תדמית של אדם ישר-דרך, אך לדעת שבמוקדם או במאוחר יצטרך לסטות ממנה באכזריות בלי נקיפות מצפון או היסוס. עוד מלמד מקיאווולי שכל אמצעי יישפט כמכובד אם רק ישיג את התוצאות הרצויות, ולכן אל לו לנסיך להטריד עצמו בנקיפות מצפון מיותרות. מבטו המפוכח של מקיאווולי על הפוליטיקה הוא אבן דרך חשובה בהשבת הפוליטיקה ארצה ובהסרת הילתה המזויפת, אך גם בחילולה.

כוחנות הכרוכה באלימות מעולם לא הייתה מרכזית להבנה העצמית של בני האדם כפי שבא לידי ביטוי בהגותו של ההוגה האנגלי בן המאה הי"ז תומאס הובס. האמנה החברתית פרי הגותו של הובס מושתתת על עיקרון פשוט אך שולי למדי בחשיבה הפוליטית עד העת החדשה, שכבר ציין רבי חנינא סגן הכהנים: "הווי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו".⁶ בלי סמכות וכוח שיטילו את אימתם עלינו, ננהג כחיות פרא המונעות מתאוות בצע ומוניטין עד שהפחד מפני מוות אלים ומלחמת הקיום האכזרית יובילו אותנו לכריתת בריתות שלום. אפילו את פעולת הצחוק פירש הובס כמעין כוחנות סמויה.

הגדיל לעשות קרל שמיט, "משפטן הכתר של הרייך השלישי", שהעמיד את המושג "פוליטי" כולו על האבחנה הבסיסית בין ידידים לבין אויבים, בין "אנחנו" ל"הם". הפוליטי הוא במהותו מאבק שאינו יכול להיפתר בפשרה או בהסכמה, משום שהאויב איננו יריב, איננו מתחרה רעיוני שניתן לשאת ולתת עמו.⁷ שמיט אומנם פיתח את תפיסתו בהקשר היחסים שבין מדינות, אך כיום רבים מבינים כך גם את היחסים שבין צדדי המפה הפוליטית במדינות דמוקרטיות.

אף תורת הכלכלה הקלאסית מתבססת במידה רבה על חשיבה צניית, שלפיה אומנם אנו פועלים בדרך כלל באופן הפועל לטובת כולנו, אך זאת לא מטוב ליבנו. תמריצים חיוביים ושלייליים שולטים בנו כך ששני אדונים בלבד מכתיבים את פעולותינו: עונג

וכאב. התכחות לכך היא הדחקה. הצלחתו של השוק מסמנת לנו שההנחות העומדות ביסודו נכונות. הן משקפות התנהגות שהשוק אומנם מעצים, אך לא יוצר יש מאין.

חשיבה צינית מאפיינת גם, ואולי ביתר שאת, את הקוטב הנגדי של ההגות הכלכלית והסוציולוגית: המרקסיזם. המושג "אידיאולוגיה" במובנו המרקסיסטי פירושו הכלי שבו משתמש המעמד הנהנה מהסדר הקיים כדי לשמר את מעמדו ואת הבעלות על אמצעי הייצור לרווחתו, תוך ניצול המעמדות שתחתיו ושדית הערך העודף שהם מייצרים. לפי גישה זו רעיונות, אידיאולוגיות או דתות הם לא יותר מאמצעים מתוחכמים לביצור שררה ולניצול במסגרת מלחמת הקיום המעמדית.

גם רעיונות ותפיסות שאינם ציניים מצד עצמם עלולים להתגלות כמחוללי ציניות איומים. כזה הוא לדעתי הליברליזם הפוליטי. חירויות יסוד ומניעת אפליה הן תנאים הכרחיים לכל שלטון צודק, אך הליברליזם הפוליטי דורש יותר מכך. הליברליזם בהגדרתו הנפוצה והמקובלת היום, בעיקר בזכות הגותו של ג'ון רולס, הוא דוקטרינה הגורסת שעל הציבור להימנע מלערב שיקולים בנוגע לטוב, "החיים הטובים" או "השקפות מקיפות" במדיניות הציבורית, ושעל הפוליטיקה להתמצות ברווחה, שמירה על זכויות הפרט ויישוב סכסוכים בין פרטים. בתפיסת האזרחות הליברלית היחס בין האזרח למדינה דומה ליחס שבין צרכן לבין קבלן המספק לו שירותים. בתפיסה כזו של האזרחות אין מובן לנאמנות, לפטריוטיות או לחזון משותף.⁸ בעיני ליברלים "השקפות מקיפות" – קרי, דתות, אידיאולוגיות ומערכות ערכים – הן מוקש שיש להסיר מן השדה הפוליטי. לתפיסתם, אם נחרוג מעיסוק בקיום הבסיסי בלבד, בהכרח ניקלע למאבק מיותר. על המדינה להיות ניטרלית ונטולת משוא פנים ביחס לזהות פרטיקולרית ולחזון מכל סוג. בניגוד לפרשנות המקובלת הרואה בהדרת השקפות כוללות מהפוליטיקה ברכה המאפשרת חיים משותפים בחברה פלורליסטית, אני סבור שדווקא כאן טמונה הסכנה שבלברליזם הפוליטי – סכנת הצביעות והכוחניות.

מקורה של סכנה זו בכך שניתן להציג כל רעיון גם כחלק מתפיסה כוללת וגם כרעיון עצמאי שניתן להחזיק בו בלי תלות בהשקפה מקפת כלשהי. כך, למשל, יש אנשים שלדידם השוק הוא התגלמות ערכים נעלים כחופש וצדק – ויש אנשים שפשוט חושבים ששווקים הם יעילים. יש אנשים החרדים מחילולה של "אימא אדמה", ומשום כך תומכים במדיניות סביבתית מחמירה – ויש התומכים במדיניות כזאת בגלל חששם משינויי אקלים ומהשלכותיהם הבלתי-צפויות. השיח הליברלי מאפשר (שלא לומר מוביל) כוחנות מיותרת בדמות תיוג רעיונות וצעדי מדיניות כשייכים להשקפה מקיפה, וממילא פסולים, שיש לסלקם ללא דיון. הניטרליות המדינתית משמשת כלי ניגוח בידי הקבוצות השונות במקום להתדיין על טיב כל רעיון והשלכותיו בפני עצמו. למרות הרטוריקה העוטפת אותו זהו תהליך שקוף למדי, והוא מוביל לתחושה שהפוליטיקה הליברלית היא קרב צבוע ומתחסד על שליטה ב"מובן מאליו הפוליטי".⁹

כלומר זהו ניסיון להגביל את הדיון הציבורי להנחות יסוד שאינן מאפשרות למגוון דעות להופיע. כך הליברליזם הפוליטי, שלא בטובתו, הופך זרז לחשיבה צינית.

*

החשיבה הצינית רחוקה אפוא מלהיות מאפיין חריג או שולי של החיים המודרניים, והיא שואבת כוח מהנחות הרווחות בהגות המודרנית. שלל מאפייניה של הצניות מתלכדים להבנה שחיינו הם רצף תכנונים מניפולטיביים שמטרתם רווח אישי. הצניות אכן מתקבלת על הדעת בשל הלכידות (הקוהרנטיות) שלה והיותה הולמת את תחושותינו. אולם בחינה ביקורתית של החשיבה הצינית מראה שהיא סובלת מכמה ליקויים קשים.

ראשית, גישה צינית כוללנית היא אומנם בעלת כוח הסברי רב, אך ישנם מקרים שהיא מתקשה להסביר. ביניהם מקרים שבהם נבחר ציבור פועל בניגוד לאינטרסים שלו, ומאבד ביודעין מצביעים בציבור הרחב ובסיס פוליטי בתוך המפלגה, כדי לקדם אינטרס ציבורי לא פופולרי. המקרים הישראליים המובהקים הם החלטת ממשלת בן-גוריון לחתום על הסכם השילומים מגרמניה למרות הלחץ הציבורי הרב; החלטת ממשלת בגין לפנות את חצי האי סיני במסגרת הסכם השלום עם מצרים; פגיעתו של ראש הממשלה שמעון פרס במוקדי הכוח של מפלגת העבודה במסגרת תוכנית הייצוב הכלכלית; וקיצוץ הקצבאות בתקופת נתניהו כשר האוצר. המקרים הללו אינם שכיחים, ובכל זאת הם מצריכים הסבר שחורג מגבולות האנוכיות.

שנית, גישה צינית עמוקה היא בור ללא תחתית. בחלק גדול מן המקרים יש בסיס עובדתי להסבר ציני ולהסתכלות צינית, אך ציניות מופרזת שאינה מכירה במגוון של מניעים אנושיים היא תיבת תהודה עצמית שאינה ניתנת להפרכה. קובלנה צינית סבירה תעלה כאשר צפוי רווח למציעי ההצעה ולתומכים בה: חקיקת חוק שמטיב עם קבוצת לחץ התומכת בפוליטיקאי בפריימריז; הפיכת עורו של איש ציבור ממתנגד תקיף לתומך נלהב בסוגיה שעל הפרק; שתיקת נבחר ציבור לנוכח התנהגות בזויה שאותה גינה בעבר בנסיבות דומות; ועוד כהנה. המקרים המגוחכים ביותר הם אלה שבהם נבחר ציבור מתנהגים לפתע פתאום, ובאורח מופגן, באופן "ערכי" ונעשים "לוחמי צדק" אף שלכאורה צפויים להם נזקים בפופולריות או פחות מעמד במפלגתם. המקרים האלה מעלים את החשד שהתנהגות נבחר ציבור טובה מכדי להיות כנה. סביר להניח שהם מצפים לכל הפחות להון סימבולי שיומר בעתיד למינוף אלקטורלי. המשותף לכל המקרים הללו הוא שפרשנות צינית תהיה סבירה לנוכח העובדות הידועות.

אך במקרים אחרים, שבהם אין סיבה הנראית לעין להציע פרשנות צינית, ציניקנים כרוניים מניחים שיש תמריצים אנוכיים שאינם ידועים לנו. כולנו שמענו משפטים כגון "כנראה יש סיבה שהוא עושה את זה, אף אחד לא עושה משהו סתם". זו אומנם

הנחה שאינה מופרכת, אך היא כוללנית מדי ואף קונספירטיבית. לשמחתו של הציניקן, הסתכלות צינית לא חייבת להיתלות בעובדות; היא נשכרת גם מהיעדרן. בדומה למשוגע שרואה בכל מקום רמזים וראיות לטענתו, כך הציניקן רואה אינטרסים צרים בכל התנהגות. האינטרס חדל להיות דבר שחושפים אותו, ונהיה אקסיומה.

לבסוף, אם באמת בני האדם כפופים באופן כה נרחב למערך שיקולים אנוכי, קשה להבין את תחושת העצבות האופפת אותנו בכל פעם שאנחנו שומעים על איש ציבור שסרח. למעשה, גם כשאנחנו משמיעים הסברים ציניים בארשת פנים מפוכחת ו"בוגרת" ומשדרים לזולתנו שאין פלא בדבר – הרי כך עובד המנגנון המכונה בני אדם – אנחנו נתקפים מפח נפש מייד לאחר מכן. הפנמת הציניות הייתה אמורה להשיל מאיתנו את החמיצות, להעלים את תחושת האכזבה. האכזבה, וההתרעמות שהיא מתדלקת, הן ראיות לכך שסוף כל סוף איננו כה ציניים; שבאיזה רובד בסיסי איננו באמת מאמינים שהאפשרות היחידה היא שהכול אינטרסים צרים או שפלים.

מקור אכזבותינו הוא ציפיותינו. אם ברצוננו לברר את ציפיותינו יהיה עלינו לפנות דווקא אל מה שמחליא אותנו, שכן הדברים מתבררים היטב כשעומדים על ניגודם. תמצית ההתנהגות הצינית היא תכנון ופעילות המונעים בידי שיקולי רווח או הפסד אישיים בלבד, ובקיצור – אופורטוניזם ומניפולטיביות. הסלידה שלנו ממניפולטיביות נובעת הן מחוסר מוסריותה, הן מחוסר האותנטיות המהותי לה. המודעות לתכונות המעוררות בנו רגשי בוז שופכת מעט אור על התקוות שממלאות אותנו. איננו מייחלים להתנהגות המונעת משיקולי רווח והפסד, שקילת אופציות ובחירה במועיל ביותר, כי אם לעשיית המעשה הנכון גם במחיר הפסד אישי. מניפולטיביות, ערמומיות שתכליתה תמרון הזולת לשם רווח אישי, מאוסה עלינו: במקומה, אנו מוקירים היחלצות לעזרתם של רעינו והשתתפות בסבלם. לא במזימות מהונדסות ומתוכננות לפרטי פרטים חושקת נפשנו, כי אם באותנטיות, בספונטניות וב"זרימה" עם שטף החיים. כל אלה מעמידים את פיכחונה ובגרותה של הציניות בספק.

כשאנו עומדים על משאלותיו הכמוסות של ציניקן בהווה, משאלות שנגוזו תוך טלטול נפשו, מתחוור לנו שהציניקן הכרוני הוא אדם נאיבי למדי שהמציאות טופחת על פניו בכל רגע. את הגנאלוגיה של הציניות יש לאתר בתמימות רומנטית. הציניקן הוא מי שנע בקוטביות בין רוסו להובס, בין ההשקפה הרומנטית על האדם כברייה מתוקה, טובה מטבעה שמקור כל חטאיה במוסדות לקויים ובחברה מושחתת, לבין ראיית האדם כיצור אלים, מלא תשוקות שאינן יודעות שובע אשר ניתן לרסנו רק באמצעות מוסדות מדכאים ונוקשים. הציניות המופרזת, אפוא, היא תוצאה של השקפה כוזבת על טבע האדם, המתהפכת בתורה לכדי השקפה שגויה נוספת.

אם ציניות היא תוצאה של מתח בין השקפות שונות על אודות האדם, הרי שעל מנת להשתחרר מלפיתתה עלינו לתור אחר השקפה שונה על מקומם של אנשים בסדר

הדברים. ההשקפה שקדמה להשקפה הרומנטית, ואשר תומס ארנסט יום כינה "ההשקפה הקלאסית". כך כתב:

רוסו לימד אותם שהאדם טוב מטבעו, שהדברים היחידים שמדכאים אותו הם חוקים ומנהגים רעים. הסירו אותם, וקראו דרור לאינסוף האפשרויות הטמונות באדם. זה הדבר שגרם להם לחשוב שמהו טוב יכול לצמוח משיבוש ... את הקלאסיקה ניתן להגדיר בפירוש כהפך הגמור מזה: האדם הוא חיה, קבוע ומוגבל בצורה יוצאת דופן, וטבעו אינו נתון לשינויים. אך ורק הודות למסורת ולסדר אפשר להפיק ממנו משהו הגון.¹⁰

לדעת רוסו יש לשחרר את האדם – ואילו על פי הגישה הקלאסית, כפי שתיארה יום, יש ליישבו ולרסנו. ניסוחו של יום לוקה כאן בחסר. הוא מתאר את יציאתו של האדם מהחייניות באמצעות המסורת אך לא מציין לאיזה עבר עליו לצאת. חשוב לציין שבאתוס הקלאסי, כפי שהוא משתקף במיתוסים ובהגות בת הזמן, האדם הוא יצור השוכן במרחב שבין החיות לבין האלים בסדר הדברים. יצור מתהווה, שמאמציו והישגיו יכולים להובילו אל הצטיינות (arete) ששכרה תהילה. תפיסה זו מהדהדת באמירתו של ניטשה – "האדם הוא חבל המתוח בין החיה לעל-אדם". האדם עלול להתפלוש במעמקים, ואכן את רוב זמנו הוא מכלה בהם, אך בכוחו גם להעפיל אל עבר הפסגות. אולם מוטב שנתור אחר מקורות מהוגנים מניטשה הניהיליסט לאמירה שכזו. למזלנו, עומד לרשותנו המקרא.

את הכפילות שבאופי האנושי ציין משורר תהילים: "מִה אֲנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ וְכֵן אָדָם כִּי תִפְקְדֶנּוּ? וְתִחַסְרֶהוּ מַעַט מֵאֱלֹהִים וְכָבוֹד וְהָדָר תַּעֲטֶרְהוּ" (תהילים ח', ה-ו). כבר בספר בראשית אנו מגלים שהאדם הוא יצור שכבודו מואצל עליו בבריאתו מאת הנעלה ממנו: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצִלְמֵנוּ כְּדִמּוֹתֵנוּ" (בראשית א', כו), ועם זאת, האדם מתגלה גם כיצור עלוב, חלש וחוטא הנוצר מעפר. השניות האופיינית לאדם חורזת את המסורת כולה.¹¹ היא אף נגזרת הכרחית ממעמד האדם כנזר הבריאה המופקד על שמירתה והשלמתה כשותף במעשה בראשית. נחיתותו של האדם לעומת השמיים יוצרת רצף – אותו חבל מתוח שהליכה לאורכו מצריכה מאמץ כביר.

איננו חייבים להיות תאיסטים כדי לקבל את הטענה שאדם יכול לעשות דברים מופלאים ולהתמסר לאידאלים נשגבים; לחוות את החיים במלוא עומקם ויופיים בעזרת האומנויות; להתבונן בעולם במבטן החודר של המחשבה וההגות; לעמוד איתן לנוכח הרוע וללחום בו ללא פשרות; להקל במעט את סבלם של החלכאים בעזרת המדע; ואולי גם לעמוד במשימת ידיעת עצמו וחובותיו – אם ישכיל לעצב את אופיו ולכוון את חייו אל עבר הפסגות.

מובנים אלה של גדלות אנושית, חמלה ועוצמה אינם נעדרים מחיינו. אנו רואים את התכונות הללו אצל אהובינו ובקרב דמויות בסביבתנו הקרובה הנחשבות בעינינו כמקור לחיקוי ולהשראה. אנו מוצאים אותן בדמותם של אישי העבר, בתרבותנו

ובתרבויות אחרות. מעת לעת אנו מעזים לראות אפילו בעצמנו כמה מידות תרומיות. וכמובן, כל זאת גם אינו נעדר מן הפוליטיקה: גם כאן אנו מוצאים דמויות המפארות את המין האנושי ומעידות על גדלותו. העת החדשה ידעה כמה מנהיגים כאלה, ביניהם אברהם לינקולן, תיאודור רוזוולט ווינסטון צ'רצ'יל. ואם למנות רק כמה אישים דגולים מודרניים בני עמנו המהווים מופת גם בחלוף הזמן: בנימין זאב הרצל, זאב ז'בוטינסקי ודוד בן-גוריון.

*

להסתכלות צינית יש מקום חיוני בחיינו, אך אל לנו להפריז ולהשתמש בה בכל הזדמנות שכן היא מתגלה כחרב פיפיות. ההשקפה הצינית אינה רק דלה ביחסה לחיים או שגויה. היא גם מקורו של נזק רב, וגובה מאיתנו מחיר יקר התורם לעליבות התרבות הפוליטית שלנו ולהשחתתה. בסלנג הישראלי המילה "פוליטי" כבר משמשת מילה נרדפת לאינטרס עצמי, ו"שיקולים פוליטיים" זהים בעינינו לשיקולי רווח אישי. לציניות המופרזת שלוש השפעות שליליות מעניינות וסותרות על הפוליטיקה: ברוטליות, רדיקליות ופטליזם.

ראשית, ברוטליות. ההשקפה הצינית על פוליטיקה מטמיעה בקרב אזרחים את התפיסה שפוליטיקה היא משחק אכזרי ומלוכלך. כך הופכות המידות הרעות שהיו מוקעות בעבר – למעלות. רמאות, הונאת בוחרים והתנהלות דורסנית זוכות להערצה ולהתפעלות. בדרך כלל, הכוח העירום יזכה להערכה כל עוד הוא מופנה נגד צידה השני של המפה הפוליטית. אבל לעיתים הוא יזכה להערכה כללית, מכיוון שבאקלים הפוליטי הנוכחי, להיות ג'נטלמן פירושו להיות טיפש, ולעומתו הפוליטיקאי הברוטלי יזכה לשבחים כמי שמבין את כללי המשחק ומצטיין בו. החשבת יושרה והגינות לחולשות גורמת לשדה הפוליטי להיפך למשחק אכזר; לצדדי הוויכוח השונים להתבצר בעמדותיהם; ולפוליטיקת הפשרות לפנות את מקומה לפוליטיקה של הכרעה. לא עוד מחלוקת לגיטימית בין שותפים לדרך, אלא מאבק חסר מודעות עצמית שבו "בני אור" מנסים להכריע את "בני חושך". אף שכל צד יחוש סיפוק והתעלות מ"ניצחון" בכמה קרבות, כוחנות מופרזת הופכת את הפוליטיקה למלחמה שבה כולם מפסידים.

מצידו השני של המטבע, ההשקפה הצינית מטפחת, מבלי לשים לב, זן רדיקלי של פוליטיקאים. חוסר יכולתה של הגישה הצינית לייחס לפוליטיקה השגרתית משנה רעיונית סדורה ופעולה לטובת הציבור מסייע למצב פוליטיקאים המקדמים הצעות מהפכניות "לא-נורמליות", או הצעות לא מעשיות, כגיבורים רומנטיים נדירים, בלתי שגרתיים, המונעים מטוב-לב טהור על אף כל הפיתויים והשחיתות החברתית. שעה שנבחר ציבור "אפורים" הפועלים ביושרה, מתוך כוונות טובות ובאופן ענייני נותרים תדיר תחת עננת חשד או סובלים מהתעלמות, כל רדיקל נראה כרובין הוד מסתורי,

שכן התגברותו על תאוות הבצע והשררה הקיימת בכולנו נראית כהתגברות על חוק טבע. באופן פרדוקסלי, ציניות מופרזת יוצרת צמא לפוליטיקה "אותנטית"¹² (כלומר ספונטנית), ומטפחת רדיקליות המונהגת בידי אוילים ואופורטוניסטים מהסוג הנחות ביותר, שטיפשותם גוררת נזקים קשים. מנגד, ולצערם של הרדיקלים, דווקא שנואי נפשם הפופוליסטים הם הנשכרים העיקריים מהצמא לפוליטיקה אותנטית. הפופוליסט מצליח לתעל את המצב לטובתו מכיוון שהוא נתפס כמבטא האמיתי של רחשי העם, כמי שאומר את מה שכולם חושבים אך חוששים לומר. ההסתכלות הצינית, המפוכחת כל כך, מביאה על עצמה כליה בעידוד הרדיקליות והפופוליות.

הנזק הגרוע מכל הוא הפטליזם. חשיבה צינית בריאה רחוקה כאמור מפטליזם, אך הציניות המופרזת מובילה אליה כמעט בהכרח. היא מסרסת את הרצון לפעול לשיפור, בטענה השקרית שהמצב הנוכחי בלתי נמנע וכולנו חלק ממנו. בין אם הפוליטיקה היא אסופת זאבים ובין אם היא התכנסות כסילים בעלי לב טוב ונטייה להזיק, אין היא מושב טוב לאדם מיושב בדעתו, ובוודאי שאינה כר פורה לשיפור איטי ומתמיד בדרכי דיון, ניסוי וטעייה, הפקת לקחים ושימור הצלחות. הרתיעה מהפוליטי, בשילוב עם רפיון ועיסוק מופרז בעצמי, גוררת את הפקרת הזירה לקרייריסטים חסרי אחריות ולכסילים. אין פלא שבמצב עניינים זה, שבו עוברת הפוליטיקה דה-לגיטימציה, גדלה הנכונות למסור יותר סמכויות ויותר כוח למוסדות "מקצועיים" ובלתי נבחרים.

אם השפעותיה של ציניות מופרזת היו מסתכמות בעידוד ברוטליות, רדיקליות ופטליזם עוד היינו יכולים לעבור על כך בהבלגה. אך כשכלל הגורמים הללו מתקיימים יחד לאורך זמן הם מסכנים את הגוף הפוליטי. ברוטליות מחריבה את המרחב הציבורי ומכשירה את הקרקע לרדיקליות ולפופוליות. רדיקלים ופופוליסטים זרים לאחריות ולשיקול דעת, כך שגם בלי כוונה הם גורמים לנזק רב. אט אט הקיטוב גדל והחשדנות גוברת. הסייעתיות מתגברת וכל קבוצה דורשת את חלקה על חשבון קבוצות אחרות, שאותן היא כבר לא רואה כשותפות בכינון חברה אחת, אלא כמכשולים בדרך למימוש דרכה. קבוצות שוליים טוענות לבכורה, והיכולת להתלכד לנוכח אויב חיצוני נחלשת.

אל לנו להקל ראש בתופעת הציניות המופרזת; היא תופעה רווחת בהחלט, ועל פי הנשיא האמריקני תיאודור רוזוולט, היא תוקפת במיוחד דווקא צעירים משכילים:

אבל דווקא אנשים שהתברכו בהשכלה רחבה, כמו גם אנשים שנחלו הון ומעמד, מועדים לחולשות מסוימות... על כן, המלומד ואיש התרבות חייב להישמר מפני הפיתוי המפוקפק והזול להציג עצמו כציניקן, כאדם שנגמל מרגשות ומאמונות, כאדם שעבורו טוב ורע חד הם... רבים מוצאים מעין גאווה מעוותת בציניות; רבים מסתפקים במתיחת ביקורת על הדרך שבה אחרים עושים את מה שהם עצמם אינם מעזים אפילו לנסות. אין ברייה חולנית יותר, אין אדם הראוי פחות לכבוד, מזה שמחזיק בגישה חשדנית ולגלגנית כלפי כל דבר גדול ונעלה, בין שמדובר בהישגים של ממש ובין שמדובר במאמץ נאצל, אשר

גם בכישלוננו שני הוא רק להצלחה. אנשים בעלי הרגלי חשיבה והתבטאות ציניים, הנוהגים למתוח ביקורת נוקבת על עבודה שהם עצמם לעולם אינם מנסים לבצע, אנשים שאדישותם האינטלקטואלית מונעת מהם להתחבר למציאות החיים – אין הם מעידים אלא על חולשתם. ... קל לגלם את התפקיד הזה; קל ממנו רק תפקידו של האיש המלעיג על המבקר ועל איש המעשה גם יחד.¹³

ציניות מופרזת היא מעין נגיף התוקף גופים פוליטיים ומעמידם בסכנה. מצב זה – שבו פריקת עול שכיחה, זלזול בנורמות המקובלות מתעצם וסיעתיות גוברת על טובת הכלל – הוא על פי מקיאוולי ההגדרה של השחתה. ומכיוון שאיש אינו מומחה כמקיאוולי לעניין השחתתם של בני אדם ומדינות, אין לנו אלא לקבל את עמדתו בעניין זה.

עלינו לשמור מקום נכבד לציניות בחיינו, שכן היא זרז חיוני לכל שיפור חברתי, והיא מכילה בתוכה את עוצמת רעיון הלגיטימיות. אך עלינו גם לזכור שלחשיבה הצינית יש גבולות. היא אינה יכולה להסביר את חיינו במלואם. להפך, היא מצמצמת את יכולת הזיהוי של מגוון המניעים האנושיים ומדללת את חיינו. ציניות מופרזת מחוללת נזקים קשים המבאישים את המרחב הציבורי. היא מעודדת ברוטליות, רדיקליות ופטליזם. ככל שאנו ציניים יותר כך אנו נכונים להשלים עם תרבות פוליטית אכזרית יותר. עלובה יותר. אם ברצוננו לשפר את מצבנו ולא להפקיר את גורלנו ביד אופורטוניסטים וכסילים, עלינו גם לרסן את החשיבה הצינית בחיינו.

ב. מי שמביט בי מאחור

החשיבה הצינית המופרזת פגומה הן משום שהיא הרסנית לגוף הפוליטי, הן בשל חסרונותיה התיאורטיים. חסרונה המרכזי של הגישה הצינית הוא חוסר יכולתה להסביר מקרים שבהם נבחר ציבור פועל במנוגד לאינטרס האישי שלו ובהתאם לטובת הכלל. אולם המקרים שבהם נבחר ציבור באופן אינטרסנטי נדמים סבירים ותדירים בהרבה. כך שנראה לומר שהחשיבה הצינית היא בכל זאת, בפשטות, נכונה. נשאל אפוא: האם ההסתכלות הצינית מבינה פוליטיקאים היטב?

טוני בלייר, ראש ממשלת בריטניה בשנים 1997–2007, סבור שלא. בתום כהונתו ועם פרישתו מהחיים הציבוריים נשא בלייר נאום חשוב על תפקידה של התקשורת בימינו והשפעתה על השדה הפוליטי. בנאום התייחס בלייר לנטייתם של עיתונאים ואנשי תקשורת לייחס התנהגות צינית לפוליטיקאים:

נהוג כיום לדון הרבה בשאלת הציניות העמוקה המאפיינת את הפוליטיקה, ובמסגרת הדיון הזה חשים הפוליטיקאים חובה להלקות את עצמם ולהודות באשמתם. אבל תאמינו או לא, רוב הפוליטיקאים מגיעים לחיים הציבוריים עם שאיפה עזה לשרת ולנסות לעשות את הדבר הנכון, לא את הדבר השגוי.¹⁴

עדות הנחתום על עיסתו לעולם די מפוקפקת, ובכל זאת אנסה לסנגר עליה מן הבחינה העקרונית; כובד העניין מחייב זאת. אין בכוונתי לומר שהפוליטיקה נקייה מאופורטוניזם ומכל אשמה אחרת שהחשיבה הצינית מייחסת לה – אלא לטעון שלא כל מעשה שנראה במבט ראשון כהתנהגות צינית הוא אכן כזה.

הדרך הראשית לענות על השאלה חסומה בפנינו: עדות "מבפנים" של אלו שהיו בזירה אינה מהימנה, בשל המוטיבציה הברורה לייפות את הדברים בפני הציבור. יותר מכך, פוליטיקאים אינם יכולים לספק תשובה כנה לעצמם כיוון שהם עלולים להימצא במצב של הונאה עצמית. אצל פוליטיקאים מתערבבות מוטיבציות יחד עם הצדקות. הם אינם יודעים כבר אם הם פועלים מאינטרס אישי או מדאגה לטובת הכלל. ההישרדות שעד כה שימשה את החזון הופכת להיות המטרה ש"החזון" מצדיק וחוזר חלילה.¹⁵ נוסף על כך, מערך התמריצים המופעל על פוליטיקאים פרדוקסלי. עליהם לצבור כוח (תמיכה ציבורית) ולשמרו כדי שיהיה להם סיכוי לקדם מדיניות מועילה – אך מדיניות מועילה היא תדיר מדיניות שרבים לא מבינים את חשיבותה ונחיצותה, ומימושה עלול לפגוע בתמיכה בהם.

בהתחשב בכך שפוליטיקאים לא תמיד מודעים למניעיהם, הסנגוריה על דברי בלייר תיאלץ לחפש נקודת משען שאינה תלויה בעדות. ננסה לעשות זאת באמצעות הצגת השאלה הבאה: בהינתן שעדותו של בלייר מהימנה, מה עשוי להסביר את הפער בין האופן שבו הפוליטיקאים חווים ותופסים את מעשיהם לבין האופן שבו הם נחווים ונתפסים בציבור, הגורם לו לחשיבה צינית? התשובה טמונה בכך שהמדינאי והאזרח מביטים בפוליטיקה דרך זוגות משקפיים שונים. שוני זה הוא לדעתי הגורם לאזרח לזהות ציניות וחוסר עקביות גם במקום שבו הם נעדרים. על הפער הזה אמר הסוציולוג הנודע מקס ובר – "זהו באמת עיקרו של כל העניין".¹⁶ האזרח מביט בפוליטיקה דרך משקפי "מוסר הכוונה", והמדינאי דרך משקפי "מוסר האחריות".

מוסר הכוונה מורה לנו שמעשה הוא טוב במידה שעושהו פעל ברצון-טוב ובהתאם לחוק המוסרי. תוצאות המעשה אינן מעלות או מורידות מערכו כמעשה מוסרי, גם אם תוצאתו הייתה אסון. ביטוי הנעלה של מוסר הכוונה הוא העקביות האידיאולוגית. הנאמנות לרעיון כפי שהוא מנוסח. ואם נוסיף על דברי ובר, קריטריון מוסר הכוונה של ימינו הוא האותנטיות: המעשה האותנטי מוסרי, ושאינו אותנטי – לא. אם רצוני להיות מוסרי, אני רוצה לבצע מעשים שאני מזדהה איתם ולהימנע ממעשים המפירים את יושרתי הפנימית.

אולם כפי שכותב ובר "אין לך שום תורת מוסר שיהא בכוחה לעקוף את העובדה שהשגת תכלית 'טובה' כרוכה במקרים רבים בשימוש באמצעים מפוקפקים, או לפחות מסוכנים מבחינה מוסרית, ויש צורך להניח את האפשרות של תוצאות לוואי רעות".¹⁷ מעצם טבעה ותכליתה של הפוליטיקה נדרשת ממדינאים מחויבות לתוצאות

מסוימות והתאמת האמצעים הנחוצים אליהן. כדי להתקרב לתוצאה הרצויה יש לא פעם צורך בפשרה, במשא-ומתן, במיקח-וממכר בין גורמים שונים. ועוד, כיוון שהמציאות מסרבת להתיישר לדרישות האידיאולוגיה, אחריות מחייבת שכל ישר ומפוכח שאינו כנוע לדוגמות.

המחויבות להיטיב עם הציבור מצריכה אפוא מוסר שונה, הלוא הוא "מוסר האחריות", שבו מוסריות המעשים תיקבע על פי שיקול הדעת שהופעל לגביהם והערכת יכולתם לערוב להשגת המטרות. כשמתרחש אסון אין זה משנה מה אנשי הציבור התכוונו לעשות או קיוו שיקרה, אלא בעיקר כיצד פעלו ומהן התוצאות שנוולדו מפועלם.

דבריו של ובר מאפשרים להעלות את הטענה הבאה: חוסר העקביות האופייני לפוליטיקאים, הנראה מנקודת מבטו של האזרח כשקר, זיוף ורמאות, נראה מנקודת המבט של המדינאי לא רק כהכרח בלי-גונה אלא גם כעצם טבעה של הפעולה הפוליטית: ביצוע פשרות בהתאם לאילוצים. ההסתכלות על המעשה הפוליטי במשקפי מוסר-הכוונה תרשיע את הפוליטיקה כמעט תמיד, ואילו ההסתכלות במשקפי מוסר האחריות תוכל לנפות אותה מדי פעם.

אך האין ובר מחזיר אותנו היישר אל מקיאווולי? אומנם המילה "אחריות" ממתיקה את הגלולה, אך בדבריו על תכלית טובה המושגת באמצעים מפוקפקים נדמה שסיימנו באותה שורה תחתונה.¹⁸ ובר היה מודע לכך, והדגיש בפני הצעירים שעמדו לפניו את סכנות השררה. הוא הזהיר אותם שיש לשלטון השפעה "דמונית" על הנפש, והעוסקים בפוליטיקה נאלצים, מרצון או מאונס, לכרות ברית עם כוחותיהם של "מלאכי החבלה". "כל הנושא והנותן עם אמצעי זה," כתב ובר, "כל הנכנס עימו בדין ודברים, אחת היא לאיזה תכלית, מופקר לתוצאותיו המיוחדות מאוד ... הוא נכנס בברית עם כוחותיהם של מלאכי החבלה, האורבים לאדם בכל מעשה אלימות".¹⁹ אזוהרתו של ובר התבררה כמדויקת. "אי אפשר להכין חביתה בלי לשבור ביצים", פיזמו להם מלאכי חבלה שונים במאה הקודמת בזמן שהרעידו את אמות הסיפים של האנושות. "כשחוטבים עצים עפים שבבים", התהדרו. לכן, כמו כל רעיון אחר, גם את מוסר האחריות עלינו לסייג מעט.

אף שהבחין בין מוסר האחריות למוסר הכוונה, גם ובר לא קיבל את הניגוד המלא ביניהם: "לא שמוסר הכוונה הוא חוסר האחריות ומוסר האחריות הוא חוסר כוונה",²⁰ כתב, ובמקום אחר הוסיף כי "אין מוסר האחריות ומוסר הכוונה הפכים גמורים, אלא שניהם משלימים זה את זה ויוצרים יחד אדם אמיתי".²¹ מוסר האחריות ומוסר הכוונה הם לא יותר מהפשטות תיאורטיות, "טיפוסים אידאליים". את היכולת לערב בין מוסר הכוונה ובין מוסר האחריות, להישאר נאמן לחזון ועם זאת לפעול בהתאם לאילוצי המציאות, תיאור וינסטון צ'רצ'יל במסתו הקלאסית "עקביות בפוליטיקה". סטיבן סמית, המפנה למסתו זו של צ'רצ'יל במאמרו "להגנת הפוליטיקה", מסביר כי

לדברי צ'רצ'יל "יש שני סוגים של עקביות: האחד משמר מעין חוסר גמישות מוסרית ביישום כללים, והאחר כרוך בהתאמה זהירה של הכללים לנסיבות שונות. דווקא בסוג השני זיהה צ'רצ'יל צורה אמיתית יותר של עקביות". וסמית מצטט:

מדינאי הנמצא במגע עם זרם האירועים החי, ושואף לנווט את ספינתו באיזון ובנתיב ישר, עשוי להטיל את כל כובד משקלו פעם לכאן ופעם לשם. הטעושים שיציג בכל מקרה מול מתנגדיו יהיו לא רק שונים מאוד באופיים אלא גם סותרים ברוחם ומנוגדים בכיוונם; ועם זאת, כל אותו הזמן הוא ימשיך לחתור אל עבר אותו היעד. החלטותיו, רצונותיו, השקפתו – אולי לא השתנו; בשיטותיו תתגלה אולי סתירה מילולית. לא נוכל לכנות זאת חוסר עקביות. לאמיתו של דבר, דומה שזוהי דווקא העקביות האמיתית ביותר. הדרך היחידה שבה יכול אדם להישאר עקבי לנוכח נסיבות משתנות היא להשתנות יחד אתן בלי לשנות את התכלית השלטת.²²

בסיום מסתו זו מצטט צ'רצ'יל, שנחשב בעיני כמה מבני זמנו לפוליטיקאי בלתי-מהימן, בלתי-צפוי ונטול עקרונות, כמה שורות משיר של ג'ורג' קראב (1754–1832) המדגישות דווקא את הלכידות המתגלה בדיעבד בחיי האדם, ואשר נחשפת בעיני המתבוננים דרך משקפי האחריות:

חקר חיי אדם עד-סוף ומהסף:
מבעד לַימים בִּיטוּ מעֲשֵׂיו
וְאֵף כִּי יוֹם אֵינוֹ תָּמִיד תְּאוֹם,
תְּהוֹם לֹא תִמָּצֵאוּ וְלֹא תִפְנִית־פְּתָאוֹם:
הַמעֲשִׂים כָּלם כַּעֲרוּגָה תְּלוּמָה
אַחַת, וּבִינֵיהֶם אֵין רִיק־תַּעֲלוּמָה.²³

לאלו ראוי לצרף כמה שורות מאת אלכסנדר פופ התואמות את מזגו של צ'רצ'יל ועולם הדימויים החביב עליו:

אַל פִּחַז, בְּנֵי דוֹרִי! חֲרָגוּ, בְּלִית בְּרָרָה –
אַךְ מִן הָאֲמָצִיעִים, לֹא מִן הַמְּטָרָה;
חֲרָגוּ רַק בְּמִקְרֵי חֲרוֹם מְמָקָדִים,
וְהַשְׁתַּדְּלוּ גַם אֲזִי לְמִצָּא לְכֶן תִּקְדִּים.
אַחֲרֵת הַבִּקְרָת לֹא תִדַּע רַחֵם
וּבְמִקְל־כָּלָלִים תִּכָּה תִּהְלֶתְכֶם.
...
מִצְבִּיא זָהִיר אֵינוֹ מְצִיב אֶת הַצֵּבֶא
לְאַרְךְ הַחַזִּית בַּחֲלָקָה שְׁוֹה,
אֶלָּא פּוֹרְסוֹ עַל פִּי צִרְכִּים וְנִסְבּוֹת,

מחסיר, מסתיר ומבנים גם נסיגות.
 "שגיאָה!", יאמר הָתָם – אָבֵל תַּכְסִּים יֵשֶׁן הוּא.
 הוֹמָרוֹס לֹא נִרְדֵּם, זֶה אָנוּ שְׁיִשְׁנוּ.²⁴

ג. בין ציניות לציונות

לכל מדינה יש "מערכת חיסונית" המאפשרת התמודדות עם חוליים ואיומים שונים. כנגד כל סוג של סכנות מחזיקה המדינה בעוצמה מסוג הולם. אל מול הסכנה של פלישה מחוץ ושיבוש החיים בידי טרור קיימת העוצמה הצבאית. כנגד עוני, משברים כלכליים והגירה כלכלית מתייצבת העוצמה הכלכלית: עוצמה שהשגתה מחייבת התגברות על נחשלות וניווט על ידי יצירה פורה באומנויות ומחקר מדעי חדשני. עוצמות אלו מתכנסות יחדיו לעוצמה מדינית: כזו המבטיחה את האינטרסים החיוניים של האומה לאורך זמן באמצעות שיתוף פעולה בינלאומי.

כל העוצמות הללו שואבות מעוצמת יסוד: העוצמה המוסרית. שכן במצב ריבוני, דעיכתה של כל אחת מן העוצמות האחרות היא בת תיקון – כל עוד אפשר לדלות כוחות מחודשים מתוך ההכרה בצדקת הדרך. העוצמה המוסרית מכוונת כנגד איום שלעיתים הוא גם סיבת דעיכתה: ציניות מופרזת.

עוצמה מוסרית נותנת טעם ופשר לחייהם של בני האומה ובנותיה. היא מאפשרת להתעלות מעל המחלוקות הנוקדניות ולהירתם יחד למשימות חשובות או דחופות. היא מאפשרת כושר עמידה, מטפחת אורך רוח ויכולת התמדה, ומרסנת את הנטייה להתגודד בכתות רעיוניות ובקבוצות אינטרס צרות. והחשוב מכול: עוצמה מוסרית מציילה אותנו מהדחף לדאוג רק לטובת עצמנו המיידית, ומובילה אותנו לעמוד על עקרונותינו ועל מה שנושא משמעות וערך בעבורנו.

בספרה 'כוחה של משמעות' מציגה העיתונאית אמילי אסטפהאני סמית את ארבעת היסודות המעניקים טעם ומובן לחיינו: שייכות, תכלית, סיפורים ורוחניות.²⁵ שייכות היא התובנה שמשמעות אינה נמצאת או נוצרת בי, אלא בקשר עם הזולת, בעזרה ובדאגה לקרובים ולאהובים. השייכות לקבוצה מאפשרת לשתף את הפחדים הכמוסים ביותר ולהבין את התקוות הגדולות המפעמות בנו. התכלית שאלה אנו שואפים היא הכוח המניע אותנו גם בהתהפך הנסיבות והגורל. היא המטרה המכוונת את חיינו ומעניקה טעם לעיסוקנו. סיפורים הם הדרך שלנו להבין מי אנו וכיצד נעשינו מי שאנחנו. עלילות הסיפורים שאנו מספרים אינן כרונולוגיה של חיינו, אלא לקט האירועים, תמצית מחיינו, שבהם אישיותנו באה לידי ביטוי באורח פעיל. והרוחניות היא ההתעלות וההשתאות לנוכח פלאיו של העולם.

אף כי סמית מתארת את חיי הנפש של הפרט, דומה שתיאורה יפה גם לאומות, ובפרט לעם היהודי ולתנועה הציונית. השייכות לאומה הישראלית צלחה אלפי שנים

ועמה התמידה התכלית להיות עם חופשי בארצנו. הציונות היא גם סיפור. היא עלילה ארוכה המשתרעת מזמן אברהם ("לך לך") ועד להסכמי אברהם בימינו. היא סיפור שיש בו עליות ומורדות, גיבורים ונבלים, חורבן ותקומה. הרוחניות היא במודל של סמית התרגשות לנוכח פלא, לא דוגמה מסוימת; התמדתו של העם היהודי והצלחת הציונות תמוהות גם בעיניהם של ספקנים רבים, ואם נדייק – מעוררות השתאות ונוסכות תקווה והתרוממות רוח גם בקרב המיואשים.

בהינתן יסודות משמעות איתנים כל כך, אין פלא שהחברה הישראלית היא חברה חזקה. בלי עוצמה מוסרית כבירה לא יכול העם בישראל לעבור תלאות רבות כל כך בזמן קצר כל כך, ועוד לשגשג. כוחות נפש יוצאים מגדר הרגיל נדרשו כדי לצלוח, עשור אחר עשור, את המצוקות הכלכליות והצבאיות שפקדו את ישראל.²⁶ בין כל המשברים המטלטלים והמלחמות החזקות, אומר משהו דווקא על תקופה שיש הנוהגים להתרפק עליה, אמצע שנות ה-90. היא טומנת בחובה לקח חשוב באשר לדלדול המשמעות והעוצמה המוסרית; לקח הנוגע מאוד למציאות ימינו, עת נדמה שהדלדול שב ופושא באיברינו והציונות המופרשת מרימה ראש. בין אם נראה את הסכמי אוסלו כהכרח מוסרי וכמופת של הכרה במציאות, ובין אם נאמר שהללו היו שגיאה מוסרית קשה וסטייה מתפיסת הביטחון של ישראל, נילץ להכיר בכך שתקופה זו הייתה שיאו של משבר זהות, משבר חילוף המשמרות הסמלי בין "הצבר" לפוסט-ציוני.

סמלם של חילופים אלה היה הופעתם המשותפת של הצבר האולטימטיבי, יצחק רבין, ואביב גפן, אז סמל ההתנערות מהדיוקן הצברי, בהפגנה שבה נרצח רבין. "רבין ניאות לחלוק עמו בימה פוליטית משותפת", כתב דן מרגלית, "מפני שמקורביו ויועציו גילו אטימות מבהילה לכל מה שנחשב לנושא ערכי בעיניו כציוני ואיש פלמ"ח ושר ביטחון".²⁷ בעצרת שנערכה במלאת שנה לרצח רבין "קונן הרמטכ"ל אמנון ליפקין-שחק על ירידה בנכונות לשרת בצה"ל. אבל כחודש לאחר האזכרה המרגשת התבטא ראש אכ"א, האלוף גדעון שפר, ללא כחל וסרק: "אי אפשר לעודד גיוס מרצון והזדהות עמוקה ... כאשר שר הביטחון עומד על בימה אחת עם הסמל המובהק ביותר של ההשתמטות", ומאוחר יותר מפקד בית הספר לקצינים דאז, אלעזר שטרן, אמר "הנוער מבולבל ואינו יודע איך להתייחס לתהליך השלום, והוא מגיב בהתרחקות מצה"ל".²⁸ לא רק התרחקות מצה"ל הורגשה אז, כי אם סלידה, או לפחות אמביוולנטיות גוברת, כלפי המפעל הציוני והמקורות היהודיים.²⁹

גם מימין הוצע חילוף משמרות לציונות במודל הצברי. קבוצה מהימין הדתי, שעמה נמנו הפעיל הפוליטי משה פייגלין והפובליציסט מוטי קרפל, העריכה (בהשראת יוצא מחתרת לח"י הוגה הדעות שבתי בן-דב) ש"הציונות החילונית" שוקעת בתהליך של ניוון והידרדרות להדוניזם, ואת מקומה תתפוס "מהפכה אמונית", שלב מפותח ושלם יותר של התודעה הציבורית ושל ההיסטוריה בדרך לגאולה.

מקובל לחשוב ששחיקת יסודות המשמעות של המפעל הציוני והאתוס הלאומי החלה אז, בשנות ה-90. הבשלת הניאו-ליברליזם, הגלובליזציה ואמריקניזציה, עליית ההיסטוריונים החדשים וחבטותיהם בציונות, כמו גם הסוגיות שהציפה האינתיפאדה הראשונה – כל אלה הובילו למשבר המשמעות. קבלת ההסברים הללו מפתה מכמה סיבות. ראשית, ההסברים מערבים גורמים שאינם בשליטתנו, כמו שינויים נרחבים בכלכלה העולמית, פיתוחים טכנולוגיים שמובילים לאחידות והשטחה תרבותית ועוד. שנית, יש בהסברים הללו אשמים ברורים – הוגים פוסט-מודרניים, היסטוריונים, סופרים, אמנים ופוליטיקאים. שיאו של הפיתוי מצוי בכך שניתן להטיח את רוב ההסברים בצד אחד של המפה הפוליטית. על אף הפיתוי, ואף כי ההסברים הללו לא ממש מופרכים, יש להודות כי אלה הם הסברים חלקיים בלבד, קצה הקרחון של תופעה עמוקה יותר, ואין בהם כדי לענות על השאלה שצריכה להטריד אותנו: מדוע היה הצבר נכון לחילוף המשמרות הזה, שהתרחש בקלות שכזו, ומדוע לא עמד לו כוחו להיאבק על עמדתו? מדוע ויתר על שימור עצמו, כאילו הדבר אינו שווה את המאמץ? אם להאמין לחוקר הספרות סטנלי פיש, שינויי עמדות לא מתרחשים בפתאומיות. מדובר בתהליכים ארוכי טווח ולא בקפיצות המתרחשות ברגע. על פי פיש, אימוץ דעה או שיטה חדשה אפשרי כשהאדם בשל לקבל במפורש דבר שהיה מקובל עליו עד כה באופן לא מודע או בלתי מנוסח.³⁰ אם כך הוא, נצטרך להניח שזרעי השינוי כבר היו טמונים אצל הצבר. כלומר, שלהתרחשות השינוי בפועל קדם תהליך נפשי ממושך של דילול משמעות.

הגורם הראשון לדילול המשמעות בקרב דור המדינה ויורשיו הוא היחס הרופף של הצבר אל המקורות. דור הצברים נולד אל תוך מציאות של הגשמה, וחש נעלה בכך על דור החלוצים שעלה ארצה. החלוצים, שבחרו בציונות ולא נולדו אליה, היו מלאי פאתוס, התעניינו ברעיונות שהטעינו את חייהם בפשר ובמשמעות, והתווכחו בלהט אידאולוגי על אופי ההגשמה. הצברים לעומתם ראו את הוויכוחים הללו כוויכוחי סרק, את הרעיונות כדיבורי גבוהה-גבוהה הזרים לחיי העבודה, ואת הפאתוס כהתלהבות ילדותית. בקרב הצברים התפתחה אנטי-אינטלקטואליות חזקה. הבורות טופחה כסמל סטטוס, והופגנה סלידה מגינוני נימוס – כיאה לחברה מהפכנית. אין פלא שהלשון הצברית מחוספסת, תכליתית, פשוטה וישירה, ושהביטויים המתמצתים אותה הם "דוגרי" ו"תכלס".³¹

בסלנג הצברי הפכה "ציונות" למטבע לשון המציין מילים גבוהות ומשעממות. לצד ביטויים כמו "אל תבלבל ת'מוח", "אל תתפלסף" ו"מילים של בית מרקחת" נשמעו גם אמירות כגון "סליחה אם שעממתי קצת בציונות". דובר שקהל סלד ממנו תואר כמי ש"בא לתקוע לנו ציונות", וחיים גורי שם בפי מי מדמויותיו קצרות הרוח את הביטוי: "אל תהיה ציוני, בוא נזוז כבר".³² אין להבין מכך שהצבר סלד מהציונות עצמה; הוא רק קץ בהטפה ובפאתוס. אחד מגיבורי הצברים של "ימי צקלג" מאת

ס' יזהר אומר "רק בלי דיבורים, שלא יבואו להזכיר לי חובות שלא יבואו להסביר לי את המצב, את הארץ את הנוער, את תפקידי הנוער, את השעה, את צו השעה, את החובה, עברו הימים ההם! יש לי מלאי שלם לארבעים שנה"; וחברו הוסיף "אני נולדתי כאן ולא צריך שום תורה בשביל לעבוד ולא זמירות".³³ הסוציולוג עוז אלמוג מציע שהצברים קיבלו את ערכי הדור הקודם באופן מוחלט, והסגנון המוחספס היה רק דרכם להיבדל מהוריהם כדי להשתחרר מפטרנליזם ולזכות בעצמאות, מעין "מרד נעורים במסגרת של צייתנות".³⁴ על כך יש להעיר שהשוני בין הדורות הוא קרוב לוודאי גם פרי השוני הקיצוני בין נסיבות החיים השונות שהם גדלו בהן. כך או כך, קשה להאשים את הצבר; החיים בחברה מהפכנית הם אינטנסיביים, שלא לומר דוקטרינריים, ו"המילים המפוצצות" היו זרות והעיקו על צברים שגדלו כאנשי מעשה.

במסות "הלכה ואגדה" משנת 1917 טען ביאליק בפני בני דורו, דור התחייה, שהם מלאים באתוס ובאידאולוגיה אך אין הם מתרגמים אותם לכדי מעשים – "הלכה" בלשון ביאליק – שיבטאו אותם במציאות:

עתה זכינו לדור שכולו אגדה. אגדה בספרות ואגדה בחיים. כל העולם כולו אינו אלא אגדה באגדה ... ואני שואל: מה יהא סופה של אגדה שאין הלכה שלה בצדה, סמוך לה? ... הנה הולך וגדל דור באויר שכולו מימרות ופזמונים, ועל מיני דברים שכולם הבל פה ורוח שפתים. הולכת ונבראת מין יהדות של רשות. קוראים בשם לאומיות, תחיה, ספרות, יצירה, חנוך עברי, מחשבה עברית, עבודה עברית – וכל הדברים הללו תלויים בשערה של איזו חיבה: חיבת ארץ, חיבת שפה, חיבת ספרות – מה מחירה של חיבה אווירית? חיבה? – אבל החובה היכן?³⁵

ביאליק לא שיער בעת כתיבת המאמר שעד מהרה יקום דור מלא עשייה אך חסר "אגדה". הבוז ל"פרופסורים" ול"אינטליגנטים" השאיר את הצבר עם הפרקסיס, אך ללא כל הצדקה. איזו חברה יכולה להתמיד ללא שום "אגדה" שתהווה הצדקה או הסבר למעשים? שום תרבות אינה מסוגלת לכך. באין לחברה הצברית משנה שתצדק את קיומה ואת אורח חייה התרופף הרצף ההיסטורי בין דור החלוצים לבניה והעמיק הנתק בין הצברים לעולם שהוריהם עזבו.³⁶ בשנת 1934, כשלושה שבועות לאחר מותו של ביאליק, פרסם ברל כצנלסון, ממנהיגי תנועת העבודה, מאמר בכותרת "חורבן ותלישות". המאמר קבל על יציאתם של חניכי תנועת הנוער 'המחנות העולים' למחנה קיץ בליל ט' באב:

מה ערכה ומה פרייה של תנועת שחרור שאין עימה שורשיות ויש עמה שכחה, אשר תחת לטפח ולהעמיק בקרב נושאה את הרגשת המקור ואת ידיעת המקורות, היא מטשטשת את זכרון נקודת המוצא ומקצצת בְּנִימִין אשר דרכן יונקת התנועה את לשדה? ... האם יכולה תנועת הפועלים להסתפק רק בחינוך לדברי הלכה ואידאולוגיה בלבד, מבלי שתציור לעצמה ולחניכיה אטמוספירה רוויית רגש וסמליות ... האמנם אין אנו מסוגלים אלא להשתמש בסמלים שאולים בהקפה, בסמלים שאין עימם אלא העתקה וחיקוי,

והעיקר, הסכמה מן החוץ? האומנם אין אנו מסוגלים אלא לחיים תלויים, לתרבות תלושה ולסמלים תלויים?³⁷

ברל הבחין בכך שהתהפכו היוצרות מאז מאמרו של ביאליק וכעת החינוך מסתפק בהלכה, כל ה"אידיאולוגיה" שלו אינה אלא קליפה ריקה וכיסוי על הריק שבנפשות, ואין היא ביטוי להלך-נפש פנימי. ברל לא הסתפק בחינוך עיוני כמזור לבעיה, והצביע על הצורך בחניכה לתרבות המקיפה את השכל ואת המעשה כמו גם את החושים, הרצון וחיי הרגש. הדבר עלול להישמע דוקטרינרי או טוטליטרי, אך ברל התכוון למובן הפשוט שבו תרבות חיה מקיפה את חיי האדם ולא תחומה רק לחלקם.³⁸ הלכה ללא אגדה אינה אותנטית, אלא סוג של התנהגות צינית.

בעשרים השנים שלאחר מלחמת העצמאות המצב לא השתפר. בשנת 1960 ביכה יהושע השל ייבין, מאנשי הרוח של התנועה הרוויזיוניסטית ויוצא 'ברית הבריונים', את הריקנות שבחיי הציבור הארצישראלי, וניבא שהיא לא תאריך ימים.³⁹ לאחר כשבע שנים, השיבה מלחמת ששת הימים לישראלים את הרוח שאבדה. לפחות כך חשב אליעזר ליבנה – עיתונאי, ח"כ לא שגרתי במפא"י של שנות החמישים וגם הוגה מרתק:

בשנים שלפני מלחמת ששת הימים נתונים היו יהודי ארץ-ישראל בשפל רוחני. כאילו נדלדלה המטרה המכוונת, נטשטשו המשימות הלאומיות, וחשיבותו של היעוד היהודי נתערפלה. הייתה זו תופעה כוללת, שניכרה בכל מישורי החיים... חווייתו הרוחנית-תרבותית של הישוב ביטאה את ירידת התחושה היהודית והמתח הציוני. גברה התבטלות כלפי המקובל בארצות המערביות, וציניות כלפי המטרות היהודיות. המונח "צינות" הושם במרכאות כפולות, לסמן את ההפרזה והמליציות שבשאיפותיה.⁴⁰

ובאמת, לצד תיאורי הזיכחות והאופוריה של אחרי ששת הימים, המופרים לעיפה, יש תיאורים של תחייה תרבותית מרשימה. בימים ההם נוצר שיתוף פעולה בין אליטות שונות בחברה הישראלית. הופיעו יצירות תרבות הנושאות אופי "שורשי", הורגשה סולידריות מתגברת, וציבורים שהתנכרו עד אז למרחב הציבורי הישראלי העמידוהו על ראש שמחתם.⁴¹ אך גם השמחה הזו חלפה במהרה. המומנט המפעים נשחק במכבש של אתגרי הזמן, ובמבט לאחור ניתן להבין שהתרגשות-העראי לא הכילה מטען המספיק להתמודדות עם כישלונות, ובטח שלא עם הטראומה של מלחמת יום הכיפורים. במהלך שנות השבעים החל אליעזר שביד במפעל עיוני מקיף ויסודי שנועד להפיג את המבוכה בקרב הנוער בכל הנוגע למשמעות קיומנו; ושני עשורים לאחר המלחמה כתב אליעזר ברקוביץ' בעמקות אופיינית על "התפוררות הערכים" בתנועה הקיבוצית ובחברה הישראלית.⁴²

אכן, לאנשי רוח יש נטייה לקבול על חוסר העמקות בציבור הכללי ועל ניתוקו מהתרבות; על אחת כמה וכמה אנשי רוח שהושפעו מ"הצינות הרוחנית" של אחד

העם, ומנגד כאלה אשר חששו, באורח אופייני לחברות מהפכניות, מנורמליזציה בטרם עת. ובכל זאת, דווקא אלה המסתכלים מפרספקטיבה רחבה, המודעת לכך שכל חברה, תרבות או משטר יונקים את מלוא חיותם והצדקתם ממקורות החורגים מהכאן והעכשיו, השכילו לחשוש מההיחלשות הבלתי-נמנעת של הרעיון הציוני בדורות הבאים. כך הידלדלו שניים ממרכיבי המשמעות שצינו בתחילה: שייכות וסיפורים. בשנת 1997, כחמישים שנה אחר מלחמת העצמאות וכמאה שנים מאז הקונגרס הציוני הראשון, כבר תהה יוסף בן-שלמה, אחד האינטלקטואלים הציבוריים בני התקופה: "האומנם תחילת הסוף?"⁴³

הגורם השני למשבר ששיאו הגיע בשנות ה-90 היה עיצוב זיכרון השואה בישראל לאורך השנים. לזיכרון השואה והבנת האנטישמיות יש חשיבות רבה בכל הנוגע ליחסו של הצבר אל הציונות. בתחילה ראה הצבר בשואה אישור לאתוס שלילת הגולה וראיה לכך שהגורל לא מאיר פנים ליהודים שלא במסגרת מדינית. כך זיכרון השואה השתלב במסגרת האמונה בציונות ובצדקת דרכה. אם היה לשואה לקח כלשהו בעיני הצבר, היה זה לקח שהוא כבר ידע. אך עם הזמן נעשה זיכרון השואה להצדקה היחידה למדינה היהודית בעיני הצבר. בזאת דולל גורם נוסף של משמעות: התכלית.

הצבר, ציוני ברמ"ח איבריו אך תלוש מהרצף הבין-דורי ועל כן חסר יכולת להצדיק ציונות זו, מצא במפגש עם השואה מפלט נוח. האינטואיציה המוסרית של הצבר סימנה לו שהציונות צודקת, אך לא היו לו הכלים לנסח זאת. בהיעדר הצדקה חיובית לציונות, הייתה השואה הצדקה על דרך השלילה. אכן, האנטישמיות והחרדה מפני שואה הדריכו רבים מאבות הציונות, כגון הרצל ו'בוטינסקי, אך להם היו אלו סיבות דחופות המחישות את האמת הציונית לפעולה. כלומר, גם בלעדיה הייתה הציונות יכולה לתבוע את כל תביעותיה באופן מוצדק. אף במגילת העצמאות השואה מוצגת כאשרור של תביעה מוצדקת בלאו הכי.

כעבור דור אימץ חלק מהאליטה הרוחנית בארץ את השואה כאירוע המכונן של הישראליות וכנימוק היחיד לצדקתה. עמוס עוז המנוח הציע את משל הקורה המפורסם: "אין לנו צידוק אובייקטיבי אחר אלא צדקת הטובע הנאחז בקרש היחיד שבו מסוגל היה להיאחז".⁴⁴ חברו של עוז, הסופר א"ב יהושע, סבר ש"זכות מצוקת הקיום" היא לבדה זכות של ממש ולא רק איווי לאומי גרידא כשאר הציודקים המקובלים.⁴⁵

אולי אין טעם להטיל אשמה בעוז וביהושע. אולי התהליך היה בלתי נמנע. כבירות הממדים של השואה מקשה על התמודדות עמה. עיון באירועי השואה מערער אמונות רבות ויש לו השפעה כמעט טרנספורמטיבית: המתעמק בהם לא יוכל להישאר מי שהיה. האמונה בטובו של האדם מתנפצת לנוכח אכזריות המונית וחסרת תקדים, וכמוה גם האמונה בקדמה: האשליה בדבר קיומו של קשר בין קדמה טכנולוגית ואף

תרבותית לבין קדמה מוסרית. כמו לאחר חורבן יהודה הקדומה, היו שהציעו שאמירת שירה לאחר אושוויץ היא ברברית אם לא בלתי-אפשרית. הפיתוי לגרוס שהטוב כולו כלה בארובות אושוויץ ועלה השמיימה היה רב. בהקשר הציוני גבר הפיתוי לוותר על ההצדקות החיוביות לשיבת ציון.

כיום, עולם הדימויים הישראלי רווי שואה: בדיונים בכל נושא, בשיחות חולין, לעיתים כלאחר יד. ישראלי, אפילו יהיה משכיל למדי, משווה כל זוועה לשואה וכל ירידה בסטנדרט מוסרי לנאציזם. זיכרון השואה בצורתו הצרה משמש מצע נוח לקורבנות או לחשש מתמיד מפני היות מְקַבֵּן. דוד הרטמן הבחין בכך שהצבת השואה כנקודת המוצא לחיים היא מפתן לצרות:

סבור אני שעשיית השואה לרעיון היסוד בהיסטוריה היהודית בימינו ובהבנת תקומתנו והתחדשותנו הלאומית – הינה מהלך הרסני. סכנה כפולה – פוליטית ומוסרית גם יחד – אורבת לעמנו אם תופס הוא את עצמו בעיקר בתור עם שרידי חרב, פליטיה המיוסרים של השואה.⁴⁶

השואה היא חלק חשוב בהיסטוריה היהודית, אך לא נקודת הייחוס או ההתחלה שלה. קל להשתעבד לטראומה, במיוחד כשזו טומנת בחובה רווחים פוליטיים קצרי טווח ודרך מהירה להנחלת זהות ולשימורה. אך השתייכות לאומית שזהו מוקדה היא השתייכות שטחית ובלתי-מחייבת, המשקפת אתוס של הישרדות ולא של בניין ותחייה.⁴⁷ יש להשתית יחס נכון לשואה, כאחד האירועים החשובים והמרכזיים בתולדות עמנו, במיוחד בעת החדשה, אך לא כאירוע המכונן את ישותנו.

הגורם השלישי לדילול המשמעות הציונית בקרב צעירים ישראלים הוא הבשלת הליברליזם הפוליטי בתודעה הישראלית. הציוני והליברל-הפוליטי כמוהם כדוברי שפות שונות שאינם יודעים איש את שפת רעהו; שכן כפי שצינו בחלק הראשון, הליברליזם הפוליטי מעוניין לסלק מהפוליטיקה כל "תפיסת טוב". הציונות היא "תפיסת טוב" מובהקת: שינוי היסטורי גדול באורחות חייו של עם המבוסס על יסודות עבים של משמעות. נתקשה לתאר אותה ללא מקור משמעות עבה: בלי שייכות, תכלית, סיפור או רוחניות – אותם דברים שהליברליזם מבקש לסלק מסדר היום הפוליטי. שוררת אפוא אינקומנסורביליות, קרי העדר אמת-מידה משותפת, בין הליברליזם הפוליטי לציונות.

התפתחות הליברליזם הפוליטי בישראל לא הגיחה מתוך השדה הפוליטי אלא מעולם המשפט.⁴⁸ בתקופת היישוב ובשנות המדינה הראשונות גם הגורמים היותר ליברליים, תלמידי ז'בוטינסקי והציונים הכלליים, דגלו בקיומה של "תפיסת טוב" לצד תמיכה במשק חופשי, יוזמה פרטית והתנגדות לריכוזיות. במכתבו על הלאומיות הגן ז'בוטינסקי על הייחוד הלאומי משום שלדעתו "הלאומיות היא ביטוי לאינדיבידואליות של העמים".⁴⁹ דחיית הליברליזם הפוליטי בידי מרבית הדעות

בקשת הפוליטית בישראל הייתה ברורה, והעמדות הרפובליקניות והקהילתיות של הציבור הישראלי מיאנו להתיישב עם הליברליזם הפוליטי.⁵⁰

המזור לציניות מופרות ולסכנות שההסתכלות הצינית משיתה על הגוף הפוליטי הוא עוצמה מוסרית. עוצמה מוסרית היא נגזרת מעושרם של יסודות המשמעות של חיינו. חברות שידלדלו את אוצר המשמעות שלהן, לא רק יוותרו על עצמותן אלא יעמידו את עצמן בסכנה. הן יתירו להשחתה שבקרבתן המאיר ללא ריסון. כפי שראינו, על אף שהחברה הישראלית היא חברה איתנה בכל קנה מידה, גם היא בהינתן דילול אגרסיבי של מקורות משמעות נקלעה למשבר זהות מתמשך שהוביל לכמה משברים פוליטיים. ההתמסרות הלא מודעת לליברליזם הפוליטי, הקשר הרופף למקורות ולעולם שהוריהם עזבו, והפנייה לציודק העצמי דרך הטרגדיות שהעם היהודי חווה, הם שדיללו את אופקי המשמעות שלנו. אל מול אלה שסבורים מתוך ייאוש שהסיפור המשותף של החברה הישראלית נפרם, עלינו להציב מחדש את המשמעות הגדולה של קיומנו ולהכיר מחדש בעוצמת הסיפור שלנו.

סיכום: פיכחון עם משמעות

החשיבה הצינית אלגנטית להפליא ובעלת כוח הסברי רב, בחיים הפרטיים ובחיים הציבוריים גם יחד. היא חושפת בפנינו את ביב השופכין של החיים ומסירה את מסווה התום שהבריות מנסות להתחבא מאחוריו. גלומה בה גם אמת גדולה: לעיתים קרובות יש צורך להוכיח מוסדות שאינם עומדים בקריטריון המקנה להם לגיטימיות. כמו כן, אנשים נשחתים בקלות וסוטים לא פעם מהחזון שכיוון את חייהם. החשיבה הצינית אינה עוברת על כך בשתיקה.

אך עלינו לזכור שגם לגישה זו יש גבולות שמעבר להם היא אינה מועילה. היא אינה יכולה לספק הסבר שלם לפוליטיקה שלנו, והיא מתקשה להכיל את העובדה שישנו טוב בחיים ושאנשים פועלים לעיתים מתוך רצון טוב וחוש מוסרי. היא אינה מעודדת התנהגות כזאת ברשות היחיד, ועוד פחות מכך היא מעודדת עשייה למען הכלל, ובניגוד לאינטרס האיש, בזירה הציבורית. למעשה היא מעודדת את היפוכה.

אכן, לא רק כישלון תיאורטי גלום בגישה הצינית כי אם גם כישלון מעשי ונוק של ממש. חשיבה צינית מופרזת מכשירה את הקרקע להשחתת המרחב הציבורי. המחשבה שהפוליטיקה היא צינית לגמרי מובילה להתלהבות מכוחניות של פוליטיקאים ציניים שמבינים כיצד עובד "המשחק". בכיוון אחר, ציניות מופרזת מובילה לנהייה אחר פוליטיקה רדיקלית ופופוליסטית. שיא השפעתה של הגישה הצינית המופרזת על הפוליטיקה הוא הגברת הרתיעה של האזרח מהפוליטיקה והפקרת המרחב הציבורי לכסילים, לשרלטנים ולקרייריסטים.

עלינו גם לבחון את הפוליטיקה במשקפיים חדשים. במצב הנוכחי אורחים מודדים פוליטיקאים לפי כוונותיהם, הצהרותיהם מאתמול והשתפכות ליבם. האזרח כיום משמש בוחן כליות ולב מטעם עצמו ומנסה להחליט אם הוא מאמין לפוליטיקאי אם לאו. התבגרות פוליטית ופיקחון ידרשו מאיתנו לבחון את מעשיהם של פוליטיקאים ותוצאותיהם. האם נבחר הציבור מצליח לשרת את המטרה שלשמה נבחר לאורך זמן, או שמא יש לו רק כוונות טובות שאינן הולמות את טיבה הפשרני של הפוליטיקה? זו השאלה שאנו צריכים לשאול.

אם ברצוננו לראות פוליטיקה טובה יותר ואכזרית פחות עלינו לרסן את הציניות שלנו באמצעות מילוי חיינו במשמעות. בהקשר הישראלי, משבר הזהות המתמשך שחוותה החברה הישראלית נבע מתלישות מאופקי המשמעות הצינוניים ומן הרצף ההיסטורי, מתרבות אנטי-אינטלקטואלית ומהתמסרות לליברליזם הפוליטי. הפרויקט הצינוני נעשה כך בלתי מובן בעיני חלק מהצברים. משכנסה הציניות לוואקום שהותירה הצינונות, גם ההצדקות למדינה היהודית התמקדו באסונות שפקדו אותנו ולא בזכות להיות עם חופשי בארצנו. אתגרים רבים עוד עומדים לפתחנו וגיישה צינית מופרזת לא תעזור לנו לצלוח אותם. להפך, היא רק תזיק.

1. הניתוח המקיף בנושא נכתב בידי פטר סלוטרדייק, פילוסוף גרמני בן זמננו: Peter Sloterdijk, *Critique of Cynical Reason*, trans: Michael Eldred, University of Minnesota Press: 1987. במאמר זה אני נוהג שימוש שונה במונחים, חופשי מזה של סלוטרדייק; גם ההוגה הסלובני סלבי ז'יז'ק מתבטא בנושא, ראו במאמרו של אסף שגיב, "הקוסם מלובליאנה", תכלת, 20 (קיץ 2005), עמ' 96-97.
2. יחזקאל קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, תל-אביב: מוסד ביאליק ודביר, 1963, כרך ב, עמ' 343-348, 452-455.
3. בארי שוורץ, למה אנחנו עובדים, מאנגלית: מרב זקס-פורטל, ראשון לציון: משכל, 2016, עמ' 95-96.
4. חנה ארנדט, המצב האנושי, מאנגלית: אריאלה אזולאי ועדי אופיר, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, תשע"ד עמ' 105, ובכלל הדיון בעמ' 104-109; דיונה של ארנדט, שגרסה שאין טבע משותף לאדם, נסוב סביב המסורת הנוצרית אולם אני סבור שזה היבט אוניברסלי. למשל: סוטה מט ע"ב; רמב"ם, משנה תורה, הלכות מתנות עניים, ז"ד; ניקולו מקיאוולי, דיונים על עשרת הספרים הראשונים של טיטוס ליוויס, מאיטלקית: מרים שוסטרמן-פדובנו, ירושלים: שלם, 2012, חלק ג, פרק 28.
5. מקיאוולי, דיונים, חלק א פרקים 2, 46.
6. משנה, אבות, ג, ב.
7. קרל שמיט, "מלחמה כגילוי של יחסי עוינות פוליטיים, מגרמנית: דניאל רוזנברג, מטעם, 26 (2011).
8. אלסדייר מקינטאיר, "האם פטריוטיות היא מידה טובה?", מאנגלית: הדרה לסר-כהן ושילה שיינברג, תכלת, 21 (סתיו 2005).
9. מאמרו של יובל שטייניץ ברב-שיח "מדינת היהודים: היובל הבא", תכלת, 6 (חורף 1999), עמ' 192; יובל שטייניץ, "דמוקרטיה: האיום הליברלי", מחקרי משפט יז, תשס"ב; מייקל סנדל, צדק: מה הדבר הנכון לעשות?, מאנגלית: גיא הרלינג, אורי-הודה: כנרת, זמורה ביתן, עמ' 269; כדי שלא נישאר ללא שום קריטריון לבחינת הלגיטימיות של העמדות השונות נאמרו שכל עמדה שאינה סותרת חירויות יסוד ומתיישבת עם סיבות כינונה ותכליתה של מדינה היא לגיטימית.
10. ת"א יום, "רומנטיציזם וקלאסיציזם", מאנגלית: יהונתן דיין, בתוך יום, מבחר כתבים, תל-אביב: דחק, 2018, עמ' 27-28.
11. על שפלות האדם: משנה, אבות ג', א; קהלת ג', יט; על גדלות האדם: אסכולת "גדלות האדם" בתנועת

24. אלכסנדר פופ, **מסה על הביקורת**, מאנגלית: צור ארליך, תל-אביב: דחק, 2019, עמ' 21–22. בשורה האחרונה בציטוט רומז פופ למימרה של הורציוס ב"אמנות הפיוט", "אני נעשה מודאג כשהומרוס מתנמנם".
25. אמילי אסטפאני סמית, **כוחה של משמעות**, מאנגלית: עופר קובר, בני-ברק: מטר, 2020.
26. דן שיפטן, **היעדים הלאומיים של ישראל – פרספקטיבה כוללת**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2020, עמ' 56–58.
27. דן מרגלית, **ראיתי אותם**, תל-אביב: זמורה ביתן, 1997, עמ' 41.
28. שם, עמ' 42.
29. שם, פרק 16.
30. סטנלי פיש, **יש טקסטים בשיעור הזה? – סמכותן של קהילות פרשניות: מבחר מאמרים**, מאנגלית: אילת אטינגר ואהד זהבי, תל-אביב: רסלינג, 2012, מבוא מאת אליעזר גרינשטיין, עמ' 22.
31. עוז אלמוג, **הצבר – דיוקן**, תל-אביב: עם עובד, 1997, עמ' 228, 230, 241; יש לציין ששיעור האוריינות של הצבר היו גבוהים, כך שלא ניתן להבין את אהדתו לבורות כהטיית אישור עצמי. ראו אלמוג, **הצבר**, עמ' 242, 250; חנה יבלונקה, **ילדים בסדר גמור**, תל-אביב: ידיעות ספרים, 2018, עמ' 189.
32. אלמוג, **הצבר**, עמ' 237.
33. שם, עמ' 238–239.
34. שם, עמ' 241.
35. חיים נחמן ביאליק, "הלכה ואגדה", מתוך אתר פרויקט בן-יהודה.
36. אלמוג, **הצבר**, עמ' 246–247.
37. ברל כצנלסון, "חורבן ותלישות", מתוך אתר פרויקט בן-יהודה.
38. ברל כצנלסון, "הלכה ואגדה בתנועת הנוער", מתוך אתר פרויקט בן-יהודה.
39. יהושע השל ייבין, **בשבילי אמונת ישראל**, ירושלים: סולם, 1960, עמ' קנג-קנד; וגם עמ' קכ-קכא.
40. אליעזר ליבנה, **ישראל ומשבר הציוויליזציה המערבית**, תל-אביב: שוקן, 1972, עמ' 68; גם נתן רוטנשטרייך סבר שלמלחמה הייתה השפעה חיובית על הדור. ראו ספרו על הקיום היהודי בזמן הזה, מרחביה ותל-אביב: ספרית פועלים, 1972, עמ' 167–169; וגם ספרו **עיונים במחשבה היהודית בזמן הזה**, תל-אביב: עם עובד, 1978, עמ' 168.
41. עוז בלומן, "תורת האליטות והמדינה היהודית", **השילוח**, 15 (תשע"ט), עמ' 120–123.
- המוסר; ר' חיים מוולוז'ין, **נפש החיים**, שער א פרק ד. על השניות: בראשית רבה ח; רמב"ם, **משנה תורה**, הלכות תשובה, פרק ה; ר' יצחק עראמה, **עקידת יצחק**, בראשית, שער שלישי, מאמר שמיני; ר' שניאור זלמן מלאדי, **ליקוטי אמרים תניא**, פרקים א"ב.
12. כך למשל כתב אסף שגיב בדף פייסבוק שלו (23.5.2019): "הדרישה שכל אדם יחשוף ברבים את הגרעין הכמוס הזה של ישותו, שיגלה לעיני כול את מה שאינו גלוי אף לעיניו שלו, מציבה רף בלתי אפשרי, והופכת בהכרח את כל הפוליטיקאים לצבועים. מרגע שאנו חשים בלחצה של התביעה להציג בגלוי את מניעינו הפנימיים, הצביעות ושנאת הצביעות מתחילות להרעיל את כל היחסים האנושיים. כפי שמבהיר מרטין ג'יי בעקבות ארנדט, שאיפתם של המהפכנים הצרפתים לטהר את הזירה הציבורית מכל חשד של זיוף ואי-כנות, לקרוע את המסכות מעל פני בני האדם כדי לחשוף את 'האני האמיתי' שלהם, הביאה להתמוססות ההבחנה בין 'העצמי הטבעי' ובין הפרסונה הפומבית – הבחנה שבלעדיה הפוליטיקה (ובוודאי הפוליטיקה הדמוקרטית) כלל אינה אפשרית".
13. תיאודור רוזוולט, "האדם בזירה", מאנגלית: יניב פרקש, **תכלת**, 39 (אביב תש"ע), עמ' 81–82.
14. טוני בלייר, "חברים, הצהבתם: טוני בלייר נפרד מהתקשורת בנאום שנשא לפני ועידת 'דוטרס' בלונדון", **הארץ**, 29.6.2007. הגורם המרכזי לדעת בלייר לצנייות כלפי הפוליטיקה הוא אופן סיקורה בתקשורת ההמונים. הדבר נכון כפליים לישראל, אך אין זה המקום להרחיב בנושא.
15. שיחה עם משה הלברטל בהסכת **השמרון: הגות פוליטית למאה ה-21**, "ראשיתה של הפוליטיקה: עוצמה בספר שמואל" (זמין במרשתת).
16. מקס ובר, **הפוליטיקה בתורת מקצוע**, מגרמנית: אפרים שמואלי, תל-אביב: שוקן, 1961.
17. שם, עמ' 75.
18. עמדתו של מקיאולי בנושא כנראה מורכבת יותר. ראו הלי זמורה, "המוסר של מקיאולי", **תכלת**, 16 (חורף תשס"ד); הדמיון בעמדותיהם נסוב גם סביב תמיכתם ב"מדע חברה נטול ערכים": ובר, **הפוליטיקה בתורת מקצוע**, באחרית הדבר מאת אפרים שמואלי.
19. ובר, **הפוליטיקה בתורת מקצוע**, עמ' 82.
20. שם, עמ' 74.
21. שם, עמ' 85.
22. סטיבן סמית, "להגנת הפוליטיקה", **תכלת**, 44 (קיץ תשע"א), עמ' 70–71.
23. George Crabbe, "Tale LI: The Parting Hour". תרגם מאנגלית צור ארליך, במיוחד למאמר זה.

42. אליעזר ברקוביץ', **משבר היהדות במדינת היהודים**, ירושלים: ראובן מס, 1987, עמ' 15–16.
43. יוסף בן-שלמה, האומנם תחילת הסוף? בתוך: אריה סתיו (עורך), **אסטרטגיה מדינית בעידן של טירוף מערכות**, תל-אביב: מודן, 1997.
44. עמוס עוז, "ארץ מולדת", דבר, 10.11.1967.
45. א"ב יהושע, **בזכות הנורמליות**, תל-אביב: שוקן, 1984.
46. דוד הרטמן, אושוויץ או סיני? בתוך **עשה לבך חדרי חדרים**, מאנגלית: יהב זהר, תל-אביב: עם עובד, 2005, עמ' 192.
47. אליעזר שביד, **הגשמת יהדות וצינונות במדינת ישראל**, ירושלים: כרמל, 2019, עמ' 496: "על השאלה: מה יניע את הנוער להתגייס לצה"ל? השיבה המערכת הפוליטית בהקניית תודעת השואה לנוער, שאותה ביקשו להקנות בזול ובקיצור על ידי החוויה הטראומטית של הביקור השנתי במחנות ההשמדה בפולין ומסע החיים מן המחנות הללו ... זהות לאומית
48. מנחם מאוטנר, **הליברליזם בישראל**, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, 2005, עמ' 27; מנחם מאוטנר, **ירידת הפורמליזם ועליית הערכים במשפט הישראלי**, מעגלי דעת, 1993, עמ' 122–123.
49. זאב ז'בוטינסקי, "על הלאומיות", בתוך ז'בוטינסקי, **לאומיות ליברלית א**, מרוסית: פטר קריקסונוב, תל-אביב: מכון ז'בוטינסקי, 2013, עמ' 139; "עקרונות מתוך מצע הציונים הכלליים בבחירות 1948", אתר הספרייה הלאומית.
50. יורם חזוני, **מדינה יהודית**, תל-אביב: ספריית שיבולת, 2020, מבוא; גדעון חזן, "האתגר: קהיליה יהודית", **השילוח**, 21 (תשפ"א), עמ' 121–126.

החינוך המיני הנעדר

המיניות היא מרחב עדין ופגיע שבו פוטנציאל לצמיחה עמוקה – וגם לניכור ולמיאוס. במקום לחנך לאינטימיות, החינוך המיני של הנוער בישראל נותר טכני ומתרכז בשאלות של הסכמה, זהויות ואמצעי מניעה

איך הם עושים את זה, אלה העושים אהבה
ללא אהבה? יפים כמו רקדנים
מחליקים אחד על גבי השני כגולשים
על קרח ...
יודעים שהם לבד
עם המסלול, הקר, הרוח,
נוחות הנעל, סבלת לב/ראה –
הכל רק נתונים, כמו השתף
שבמטה ...
(שרון אולדז)¹

בתחילת דרכי כמובילת תהליכי חינוך מיני הגעתי לתיכון דתי לבנות. בפועל, אוכלוסיית התלמידות במוסד זה לא הקפידה על שמירת הלכה, ולכן שוחחתי עם התלמידות על גבולות בתחום המין באופן כללי. אחת הדוגמאות שהעליתי עסקה בעולם הסטוצים והשלכותיו הבעייתיות, בייחוד בגיל הנעורים. הסברתי כי הסיטואציה המינית היא מצב חשוף מאוד ועל כן מוטב לשמור אותה למרחב בטוח בגוף ובנפש. הבנות שאלו, התעניינו ולא הצליחו להבין: למה בעצם? אחת התלמידות הגדירה זאת נפלא: "אנחנו נזרום למיטה בשביל לעשות כיף, בערב הספציפי הזה. כשנחפש בעל, נחפש מרחב בטוח בגוף ובנפש. אבל מה הקשר של ערב אחד לביטחון? מדוע את מחברת ביניהם?"

מאור קפלן היא דוקטורנטית לעבודה סוציאלית, ומובילת תהליכי חינוך מיני במרחב הדתי.

מאז, אני מהרהרת לא מעט בסיטואציה זו. גם אם הדברים אינם מנוסחים כך תמיד, אמירה זו משקפת היטב מרחב תרבותי אשר מאפשר הפרדה בין מין לבין רגש, מתייחס למין כסוג של בילוי, ומנתק אותו מההקשר האינטימי. מרחב תרבותי זה איננו חופף תמיד את החוויה האינטואיטיבית של הורים ומחנכים המבקשים להוביל את ילדיהם לפעילות מינית רק בתוך קשר בטוח. רבים מהם מכוונים את ילדיהם ותלמידיהם שלא לקיים פעילות מינית לפני גיל מסוים, אך מתקשים להגדיר ולנמק – לעצמם ולבני הנוער – מדוע בעצם הם מתנגדים לכך (מעבר להיבט החוקי).² לא רק את הרתיעה או האיסור הם מתקשים להסביר; למעשה, הם אינם יודעים כיצד לכוון את ילדיהם לפעילות מינית שבדיסציפלינה שאני פועלת בתוכה קרויה "מיניות מיטיבה", כלומר מיניות המביאה את מי שמשתתף בה להעצמה ולעונג – ולא לתסכול, חרטה, תחושת בדידות עמוקה או טראומה נפשית.

חוסר האונים נוגע בשאלות עומק: האם ישנה כלל מיניות מיטיבה? האם האינטואיציה החינוכית המקשרת מין עם ביטחון רגשי היא אינטואיציה מבוססת או שמא אין זו אלא תפיסה מיושנת? האם יש להתגבר עליה ו"לשחרר" או שמא להפך – מן הראוי למצוא דרכים לנמק אותה ולתווך אותה לבני הנוער?

בעמודים הבאים אבקש לטעון כי מין ללא רגש הוא אפשרות קיימת ואף נפוצה, אך מחקרים מלמדים כי היא גובה מחירים גופניים ורגשיים לא קלים, לעיתים לאורך שנים רבות. לעומת זאת, כפי שאראה, מיניות כחלק מקשר אינטימי ובטוח נמצאה קשורה בביטחון מיני, אותנטיות ועונג.

לנוכח הפעילות המינית של בני הנוער וההיחשפות האינטנסיבית לתכנים מיניים במדיה, יש כיום צורך רב – יותר מאי-פעם – בחינוך מיני משמעותי; אך למרבה הצער, אף שחינוך מיני קיים במערכת החינוך כיום יותר מבעבר, הוא נותר ברוב המקרים הרחק מאחור. כפי שארחיב בהמשך, החינוך המיני כיום מבוסס על שלושה מצפנים מרכזיים: (א) **מניעת סכנות** כגון היריון לא רצוי והידיבקות במחלות מין; (ב) **ערך ההסכמה** וחוסר הפגיעה באחר (ובכלל זאת מניעת פגיעה ברשת); (ג) **הרחבת סקאלת הזהויות**. כל זה טוב וחשוב אך רחוק מאוד מלספק מענה לאתגרים שמציבה המציאות התרבותית שאנו חיים בה; כל שכן שאין בכוחו של חינוך מסוג זה להעניק לבני הנוער גישה בריאה למיניות.

ערכים של הסכמה ושוויון הם חשובים ביותר, ובכל זאת הם קנה מידה רדוד לבחינת קשר מיני. מיניות מיטיבה דורשת מיומנויות גבוהות הרבה יותר – תקשורת, כנות, קשב פנימה וביטחון רגשי – אך הללו נזנחים הצידה. לנוכח הדגשי החינוך המיני המצוי, לא פלא שבפוגשי מוסדות חינוך וצוותים חינוכיים אני חשה חוסר בשפה: שפה רלבנטית לבני הנוער שתדבר על מיניות כחלק מהמכלול השלם של האדם ולא רק באופן ביולוגי-פרקטי או בשפה של תמרורים – "מה כן ומה לא"; שפה שתתווך

ערכים לגבי מיניות ולא רק בהקשר של זהויות; שפה שתחבר בין המין והרגש; שפה לתקשורת מינית שאינה נעצרת במילים "את מסכימה?"

בעמודים הבאים אתאר את האופן שבו נוצרו תוכניות החינוך המיני בארץ ובעולם, מתוך זיקה ישירה למהפכה המינית ולתפיסות היסוד המוסריות-נורמטיביות העומדות בבסיסה. בהמשך, אציג חלופה של חינוך מיני רלבנטי המעניק לבני הנוער אופק של חיים מיניים שיש בהם קשר, חיבור ואהבה ומעניק להם כלים לקראת חוויות אלו.

"אין בחורה שלא נותנת"

ראשית, כמה נתונים והתרשמויות. כמחצית מבני הנוער בישראל (עד גיל 18) מקיימים במהלך שנות התיכון יחסי מין מלאים; נוסף על כך, כשליש מבני הנוער מקיימים מין אוראלי וכשליש מקיימים מין אנאלי.³ בארצות הברית, כ-25% מהבנים עד גיל 15 ו-15% מהבנות עד גיל זה קיימו יחסי מין; ובגיל 18 כבר 63% מבני הנוער מדווחים שקיימו יחסי מין.⁵ חיי הרשת מפגישים אותנו עם ממד נוסף של מיניות בני נוער שגם הוא מתועד מבחינה מחקרית: כמחצית מהנערים החילונים בישראל וקרוב מהנערים הדתיים דיווחו שקיבלו תמונות ארוטיות באינטרנט; כ-10% מהנערים החילונים דיווחו שעשו מין באינטרנט (סייבר סקס); וכ-17% מהם שלחו תמונות ארוטיות של עצמם.

אולם פעילות מינית איננה רק מספרים; היא חוויות. הפוקוס המחקרי עוסק ב"תוצאות": הריונות לא רצויים, שימוש באמצעי מניעה, פתולוגיה. את עולם החוויות והתחושות ניתן לאתר באמצעות הידע שעולה מהשטח, בקרב מנחי סדנאות למיניות בריאה הפוגשים את בני הנוער ומשוחחים איתם על נושאים עדינים אלה. בעבודתה של תמר איצקסון, מנחה מטעם מרכז הסיוע לנפגעי תקיפה מינית,⁶ מתואר כי השיח הראשוני עם בני נוער הוא ביצועי מאוד: מי קיים כבר פעילות מינית, כאשר "כולם" בטוחים ש"כולם" כבר קיימו פעילות מינית. השיח הגברי מתמקד בסיפורי כיבושים מוגזמים ותיאור מפורט של אקטים מיניים; ואילו השיח הנשי מאופיין בהגבלת המיניות ובחיפוש חברות וקשר. ברמת שיח עמוקה יותר אפשר לפגוש חוסר ביטחון וחששות פנימיים בקרב נערים ונערות גם יחד: חוסר ביטחון לגבי נראות, זהות מינית, קשרים רומנטיים והחלטות מיניות. רבים מהנערים והנערות מתארים בדידות והיעדר שיח מטעם המבוגרים סביב נושאים אלה.⁷ במרחב הדתי, השיח על אודות פעילות מינית נפוץ פחות, אך שיח החששות, היעדר הביטחון והאשמה נוכח מאוד.

בספר 'מתעוררים: גברים מדברים מיניות' ניתן לפגוש סיפורי חיים מיניים של מגוון דמויות ובכך להעמיק את הפרספקטיבה. כך לדוגמה מתאר הסופר גבי ניצן (מחבר רב-המכר 'באדולינה') את תחילת הביוגרפיה המינית שלו:

המסר מסביב היה ברור – אין בחורה שלא נותנת, יש גבר שלא יודע לקחת. בגיל חמש עשרה זה הביא אותי לסיטואציה עם מישהי שהייתה בבירור הטרדה מינית. ניסיתי לשלוח ידיים, היא הזיזה, אני המשכתי, ניסיתי לשכנע, התייחסתי לסירוב שלה כחלק מהטקס... למרבה החסד היא הייתה מספיק אסרטיבית כדי להציל אותי מביוגרפיה שבה ההתנסות המינית הראשונה שלי תהיה סוג של אונס. כל מה שידעתי זה – ככה עושים. האמת היא שגם אני די סבלתי במהלך החוויה. לא היה כיף, לא הייתה חדווה... הייתי אנס בהתלמדות... אתה לומד שכגבר יש לך שתי ברירות – להיות חוזר או להיות נזיר.⁸

לא מיותר לציין כי בסדרה 'ערים: גברים מדברים מיניות' ששודרה בערוץ הוט בעקבות הספר, עולים גברים שונים ורבים מהם מספרים – למרבה התדהמה – על חוויה זהה.⁹

מדבריו של גבי ניצן עולות שלוש סוגיות משמעותיות. הראשונה היא היעדר ההסכמה וההדדיות של בת הזוג: הגבר איננו פוגש אותה כאדם מרגיש וחווה. הסוגיה השנייה היא החוויה הרגשית: היעדר עונג וחדווה בתוך מערכת כמעט כפויה. הסוגיה השלישית היא תפיסה חברתית של המיניות הגברית כמיניות חייתית חסרת שליטה. החוויה שמתאר ניצן אינה יחידאית, וגם כיום בני נוער מתארים חוויות דומות. במחקר איכותני שנעשה בקרב 28 מתבגרים סיפרו חלקם כי ההתנהגות המינית הראשונה היא כמעט חסרת שליטה, "משהו שאמורים לעשות".¹⁰ הכניסה לעולם המיני מתרחשת פעמים רבות שלא מתוך מודעות ובחירה כי אם מתוך צורך באישור חברתי.

בני נוער רבים מתארים לחץ חברתי לעמוד ברף הפעילות המינית של חבריהם ללא קשר למצבם הרומנטי או ההתפתחותי. קיום יחסי מין נחשב הישג חברתי, ולכן חלק מבני הנוער מתארים רצון "לסמן וי" על הפעם הראשונה של קיום יחסי מין – ללא קשר לסיטואציה הממשית שבה יתרחש האירוע. כדוגמה ניתן לצטט מעדות המובאת במחקרן של שלומית הברון ואפרת הברון, מנחת מיניות ופסיכולוגית:

הסתובבתי בתחושה שאני הבתול האחרון שנותר בעולם. איזה לחץ. בסופו של דבר היצר גבר עלי, והתחלתי לחזר בלהט מדומה אחרי נערה שידעתי שקצת דלוקה עלי, אבל לא חשתי דבר כלפיה, וידעתי שכניסה לקשר איתה זה לא משהו שיהיה לי טוב איתו. יצאנו לבר רועש עם חברים באותו לילה. היא עישנה בשרשרת ונישקה אותי באגרסיביות. היה לי מגעיל, אבל אמרתי לעצמי שזה מחיר קטן עבור שינוי סטאטוס הבתול.¹¹

גם נערות תופסות את המונח "בתולות" ככינוי גנאי ומתארות הפעלת לחץ (ומפעילות בעצמן לחץ) על בתולות מגיל מסוים "להתבגר ולעשות עם עצמן משהו".¹²

אל מציאות חברתית מטרידה זו מצטרף האלכוהול. כשליש (!) מבנות הנוער שדיווחו על פעילות מינית בתיכון תיארו שקיום היחסים האחרון שלהן היה תחת השפעת אלכוהול, כלומר ללא מודעות מלאה למעשה.¹³ בספרה של פגי אורנשטיין, 'Girls & Sex', המסכם מאות ראיונות עם בנות נוער אמריקניות בנושא מיניות,¹⁴ מסבירות

נערות רבות שהשימוש באלכוהול קשור בפחד "לפתח רגשות" כלפי הבחור שאיתו קיימו יחסים ובכך לפתוח אפשרות לפגיעה כואבת. הנערות מתארות בספר יחסי מין טובים כיחסים ש"אין בהם כאב, והבחור נהנה". כמובן, אלכוהול גם מפחית את היכולת שלהן לסרב בצורה אפקטיבית. לבסוף, במחקר נמצא קשר בין שימוש באלכוהול של בני נוער לבין תוקפנות מינית, יחסי מין המייצרים תחושת חרטה לאחר מכן או "התקדמות" מינית לא רצויה – שכן החוויה המינית תחת אלכוהול בגילים צעירים היא בעיקר חוויה גופנית שהמודעות האישית והרגשית הכלולה בה מועטת ולעיתים אינה קיימת כלל.¹⁵

במילים פשוטות: בני נוער רבים מגיעים לפעילות מינית שלא מתוך בחירה ומודעות אלא מתוך לחצים חברתיים וצורך "לעמוד ברף". פעילות מינית כזו, גם אם מתבצעת בהסכמה, חסרה את מרכיב הבחירה הפנימית, העונג המיני וההעדויות. כדי לכוון בני נוער לפעילות מינית נכונה יותר, יש צורך לבנות מערך מכון של חינוך מיני שישמש אלטרנטיבה ללחצים החברתיים, ולא פחות חשוב – אלטרנטיבה לתפיסות הפורנוגרפיות, שהשפעתן גדולה.

כשהפורנוגרפיה מחלחלת

למציאות שתוארה עתה מצטרפת החשיפה הגדולה למיניות במסכים בקרב ילדים ובני נוער. בקרב מרבית הילדים, ה"חינוך" המיני הראשון מתרחש דרך רשת האינטרנט תוך מפגש עם תכנים מיניים מפורשים, בכוונה או שלא בכוונה. ילדים ובני נוער מתרשמים באופן ויזואלי כיצד נראים תשוקה ויחסים בין המינים קודם שהם חווים בעצמם התאהבות, ריגוש מיני ובשלות מינית. תשוקה זו תהא כמעט תמיד נעדרת רגש: היא מפעילה את הגוף המיני אך לא את המערכת הרגשית. המשמעות היא תפיסת מיניות שמתחילה "מבחוץ", במקום תפיסת מיניות שמתחילה "מבפנים". המסרים כלפי מיניות מועברים גם דרך פורנוגרפיה ישירה, שאליה אתייחס בהמשך, וגם דרך "מרחב פורנוגרפי" – מרחב שמעביר מסרים סקסיסטיים דרך פרסומות, סרטים, סרטוני יוטיוב ותכנים ברשתות חברתיות.

תהליך זה, שבו החשיפה למיניות והתפיסה המינית מתחילות לפני החוויה הפנימית, מכונה "סקסואליזציה מוקדמת". סקסואליזציה מוקדמת מתבטאת למעשה בהתנהגות פתטינית, חשיפה עצמית, משחקים מיניים פולשניים ותפיסה עצמית של ילדים כאובייקט מיני. זוהי התנהגות מינית שאינה מחוברת לתהליכים רגשיים תואמים ואין הלימה בינה לבין שלבי ההתפתחות הטבעיים. יש ילדים שמגיבים לתהליך הסקסואליזציה המוקדמת כמו לטראומה: ניתן לזהות אצלם חרדה, עוררות יתר, פלשבקים, הרטבות לילה והזדהות עם התוקפן.¹⁶ מן הצד השני, חשיפה לתכנים מיניים הופכת להיות גם מנגנון התמודדות לא יעיל עם תחושות רגשיות קשות.¹⁷

מעבר ל"מרחב הפורנוגרפי", כלומר למסרים המיניים המועברים במדיה הנורמטיבית, ישנה גם הפורנוגרפיה המפורשת והבוטה. סקרים שנערכו בחברה הישראלית גילו כי כ-80% מבני הנוער החילונים וכ-50% מבני הנוער הדתיים צופים בפורנוגרפיה באופן קבוע; וכי כ-20% מהנערות בישראל, חילוניות ודתיות, צופות באופן קבוע בפורנוגרפיה.¹⁸ תכנים פורנוגרפיים יוצרים תמונה של מיניות המקיימת הפרדה מוחלטת בין מין לרגש, התנהגות פתיינית חריגה וריבוי פרטנרים. פורנוגרפיה כורכת את המיניות הגברית עם שליטה, הכנעה, השפלה וניצול מיני ומציגה את האישה כאובייקט מיני שרוצה תמיד מין ומפיק הנאה מהשפלות – גם כאשר המעשה נערך בהסכמה מלאה והתלהבות-לכאורה. נוסף על כך, השפה הפורנוגרפית מכניסה מושגים הישגיים כלפי מיניות: מרדף אחרי אורגזמה וגאווה על מספר הפרטנרים והאקטים שנצברו. מסע מיני כזה אינו לוקח בחשבון את האחר. זהו מסע פרטי ש"צובר ניצחונות", מבלי לחוות מפגש עם סובייקט מרגיש. המיניות הפורנוגרפית מייצרת תמונה שבה הפרטנר אינו אלא אובייקט שמטרתו לספק את האדם; מעין אוננות אישית דרך הזולת.

ניתן לראות הדהוד של המסרים הפורנוגרפיים בתפיסותיהם של בני נוער. בני נוער רבים סבורים שנשים רוצות מין תמיד, שהן אוהבות מין אלים, עם ריבוי פרטנרים, ושגם כאשר הן אומרות "לא" – הן מתכוונות בעצם ל"כן".¹⁹ החשיפה בגיל צעיר לתכנים מיניים, הצפייה בפורנוגרפיה, הלחץ החברתי לקיום פעילות מינית – כל אלה מייצרים מיניות שהיא אקט ולא מעשה אהבה. בתוך שפה זו – של אובייקטיזציה, לחצים חברתיים ושיח הישגי – העולם הרגשי כלוא ואינו יכול להתפרץ. מעבר לכך, המיניות המוצגת דרך הפורנוגרפיה היא תמיד רבת עוצמה – ותמיד שקרית, מבוזמת ומוגזמת. חשיפה לתכנים כאלה יוצרת ציפיות מעוותות בקרב הצופים ביחס לפעילותם המינית, וממילא מייצרת פגיעה של ממש בדימויים העצמי המיני.

כמובן, החינוך המיני הקיים מתנגד לפורנוגרפיה ורואה בה תעשייה שבבסיסה ניצול ואלימות. החינוך המיני מדגיש כי זוהי מיניות נטולת הסכמה אמיתית וכי היא רחוקה מן המציאות המינית הממשית. אלא שהתנגדות זו נוגעת בעיקר בצדדיה החיצוניים של הפורנוגרפיה ואיננה מציעה חלופה ל"שפה" הפורנוגרפית. חינוך מיני ראוי לשמו חייב להציב חלופה כזו: שפה שמחפשת קשר מיני הדדי ושבה המטרה אינה "הישגים" אלא ההנאה ההדדית; שפה שבה צבירת אקטים איננה מעידה על גדלות אישית, ושתחרות מינית אינה באה בה בחשבון. בכל אלו יש משום ביקורת עומק על המיניות הפורנוגרפית; על פי רוב, ולמרבה הצער, ביקורת זו אינה באה לידי ביטוי של ממש בשיח החינוכי.

הגיל וההקשר

לחוסר ההתמודדות המהותי עם השפה הפורנוגרפית המאפיין את החינוך המיני הקיים, נלווית גם התעלמות משאלת הגיל הראוי ליחסי מין. המצפן הקיים לקביעת גיל היחסים הוא החוק וסוגיית ההסכמה, והוא אינו עוסק בגיל הראוי. התעלמות זו תמוהה על רקע העובדה שבמחקר נמצא קשר ברור בין קשיים באינטימיות רגשית במהלך החיים לבין שכיחותם של יחסי מין בקרב בני נוער: ככל שהתנהגות מינית של בני נוער מתחילה בגיל צעיר יותר, כך היא מקושרת יותר עם אינטימיות רגשית מועטה ועם גורמי סיכון רבים יותר. גורמי הסיכון הללו הם גופניים ורגשיים: הידבקות במחלות מין והריונות לא רצויים; לחץ, מתח, דיכאון ובריאות נפשית ירודה. לקיום יחסים בגיל צעיר נודעות גם השפעות ארוכות טווח: קושי להיכנס למערכת זוגית וליציבות זוגית, אינטימיות מינית נמוכה, ריבוי פרטנרים מתמשך, והשלכות אקדמיות ותעסוקתיות שליליות.²⁰ נוסף על כך, התנהגות מינית ללא קשר רומנטי בשנות ההתבגרות מקושרת עם תוצאות נפשיות שליליות – דיכאון, שימוש בסמים ותחושת חוסר מוכנות.²¹ בני נוער רבים סובלים מחרדת ביצוע כאשר הם חשים חוסר ביטחון וצורך לעמוד ברף התרבותי של ביצועים מיניים.

הניסיון מלמד שכאשר הקפיצה למימיה העמוקים של המיניות מתרחשת ללא מעטפת רגשית תומכת, היא מובילה להתרסקות המתבטאת בערעור הביטחון העצמי ובתחושת חלל פנימי כתוצאה מהפעילות המינית. "לא נמשכתי אליה", מתאר צעיר את "הפעם הראשונה" שלו, "אבל רציתי להיפטר מזה כבר, אז זרמתי... היא הובילה אותנו למיטה. ניסיתי לדגמן תשוקה אבל הייתי די מנותק ומבוהל, ולקח לי זמן להגיע לוקפה. כל העסק היה מאוד מהיר ונעדר אינטימיות. אחרי שגמרתי הוצפתי בבושה, אשמה, דחייה. הרגשתי מנצל ומנוצל בו זמנית. לא כף".²²

במחקר איכותני אמריקני דיווחו בני נוער רבים כי הקשר המיני הראשון שלהם היה ללא קשר רומנטי וכי הם מתחרטים על כך. כמחצית מהמשתתפים היו ממליצים לבני נוער אחרים לחכות להתפתחות אישית משמעותית לפני קשר מיני, כדי לחסוך מעצמם חוויות מיניות שליליות.²³

אחד ההסברים לכך מגיע מתחום הפסיכולוגיה ההתפתחותית. במסגרת זו נטען כי בגיל ההתבגרות הצעיר (13–15) אין כלל יכולת חשיבה מופשטת וקבלת החלטות בוגרת; כי בגילים האמצעיים (15–17) מתחילה להתפתח חשיבה מופשטת אך בזמני מתח שב הגוף להתנהגות אימפולסיבית; וכי רק בבגרות (18–20) מתפתחת יכולת לחשיבה מופשטת, קבלת החלטות מתוך מודעות, פיתוח אינטימיות, וראייה של האחר.²⁴

אבל לא רק הגיל קובע. גורם חוסן מרכזי לפעילות מינית מיטיבה בגיל ההתבגרות הוא קיומו של קשר רגשי משמעותי כבסיס לפעילות המינית. בני נוער שחוו קשר

מיני בתוך מערכת יחסים מתמשכת – שכללה היכרות עמוקה, שיח ותחושת אהבה – תיארו כי הקשר המיני היה רגיש יותר, קירב ביניהם והעניק להם תחושת אחדות. מערכות יחסים משמעותיות ורציניות בגיל ההתבגרות התקשרו במחקר עם שימוש באמצעי מניעה, תחושת אינטימיות ורווחה מינית, תקשורת מינית והחלטות מיניות שקולות יותר.²⁵ נתונים אלה ממשיכים במידה מסוימת גם בבגרות. נראה כי הנאה מינית דורשת כנות, ביטחון וחשיפה, וללא בסיס זה היכולת ליהנות מבחינה מינית פוחתת. ואכן, יותר ממחצית מהנשים בעולם המערבי מתארות שהן "מזייפות" אורגזמות, ובממוצע ביותר מ-20% מהקשרים המיניים שלהן. זיוף זה מתרחש באופן מובהק יותר בקשרים מזדמנים ובקשרים שבהם יש קושי לתקשר עם בן הזוג על מיניות – כאשר בקשרים ארוכי טווח נשים מדווחות על יותר אותנטיות ויותר הנאה.²⁶

חינוך מיני: המצוי

מול כל האתגרים האלה ניצב לכאורה החינוך המיני. בשורות הבאות אתאר אותו בקצרה, במטרה לראות מה יש בו ומה אין בו.

הפעילות המינית בקרב בני נוער בישראל נתפסה עוד לפני קום המדינה כדורשת התייחסות, והחינוך המיני החל להתבסס כבר אז, בעיקר על ידי תנועות הנוער. לאחר קום המדינה עסקה המערכת החינוכית בישראל בנושא במידה מועטה ולא ממוסדת.²⁷ בשנות השבעים, בעקבות התפרצות של מחלות מין והריונות לא רצויים בעיקר בקרב נוער בסיכון, חלה התפתחות ניכרת בחינוך המיני והוא החל מתמסד. מובן כי המוטיבציה המרכזית באותם ימים הייתה מניעת סכנות, ואת עקבותיה של מוטיבציה מרכזית זו ניתן לזהות גם בתוכניות החינוך המיני כיום.

מרבית התוכניות המועברות כיום בתחום זה מצויות תחת המסגרת של היחידה למיניות ומניעת פגיעה של השירות הפסיכולוגי הייעוצי (שפ"י) במשרד החינוך, והן עוסקות באופן מעשי בשלושה היבטים עיקריים: (א) מניעת פגיעה תוך התאמה למציאות הטכנולוגית המשתנה – מניעת פגיעה מינית, מוגנות, שליחת תמונות ברשת; (ב) מניעת התנהגות סיכונית – מחלות מין, כניסה להריון לא רצוי וזנות; (ג) הרחבת סקאלת הזהויות תוך לגיטימציה לזהויות המיניות השונות ומניעת אפליה ויחס פוגעני על בסיס זהות ונטייה מינית. תוכניות החינוך המיני מועברות בעיקרן דרך שיעור "כישורי חיים", שיעור בהנחיית היועצות. ליחידה לחינוך למיניות אין סמכויות פיקוח, והיא איננה מנהלת מעקב אחר מידת ההטמעה והיישום של התוכניות שנכתבות במסגרתה.

במחקר שערכה ד"ר גלי שטיין מאוניברסיטת בר-אילן בשנת 2010 נמצא כי בפועל, מרבית התלמידים בישראל לא קיבלו חינוך מיני כלל או למדו חינוך מיני שעות מעטות בלבד. במחקר זה נמצא גם כי החינוך המיני במסגרת בתי ספר ניתן לעיתים

קרובות כתגובה מקרית לאירוע נקודתי, וכי הוא מתייחס למיניות בני הנוער כגורם מאיים ואיננו מאפשר דיון משמעותי בנושאים המטרידים בני נוער – ובהם יחסים רומנטיים, רגשות וזוגיות.²⁸ לכן, לבית הספר יש השפעה מועטה על התפתחות הכישורים הבין-אישיים במערכת יחסים זוגית של בני נוער.²⁹

חשוב לציין כי מאז נערך מחקרה של שטיין, היחידה בשפ"י התפתחה והשתנתה. מחלקה זו החלה את דרכה כיחידה למניעת פגיעה מינית; אך לאחר מכן הובן כי מניעת פגיעה קשורה בבניית תשתית חיובית לגבי מיניות, ומשום כך היחידה התפתחה גם לכיוון המיניות הבריאה ופיתחה תכנים בהתאם. תהליך זה משתקף בשמה החדש של היחידה: היחידה למיניות ומניעת פגיעה. יחידה זו פועלת באופן מקצועי מתוך חשיבת עומק, התעדכנות מדעית וייצור תכנים רלבנטיים להעברה בכיתות. אלא שעל אף הרצונות הטובים וההתפתחות, המשאבים דלים והחלחול של שינוי המדיניות אל השטח חלש מאוד. בפועל, מיקוד היחידה עודנו מניעת פגיעה: שיח על פגיעה מינית, שליחת תמונות ברשת, מחלות מין, מניעת הריון לא רצוי, וחוסר פגיעה באחר על בסיס מגדר ונטייה מינית.

בסקר אינטרנטי אנונימי שערכתי בין 20 יועצות כתבו 75% מהן שיפנו למחלקה בשפ"י בעקבות חשיפת פגיעה מינית במוסד, אך רק 25% כתבו שיפנו למחלקה כדי לבנות תוכנית למיניות בריאה. מן הסקר עלתה התחושה כי המחלקה בשפ"י מלווה בעיקר אירועים של פגיעה מינית והכשרה בנושא להט"ב, ופחות נושאים של מיניות בריאה – בעיקר מסיבות של עומס. כך לדוגמה כתבה אחת מהיועצות: "המנחה בשפ"י נפלאה, אך היא גם יועצת בעצמה, אין לה את הפניות להדגיש את המיניות הבריאה ושתינו מצרות על כך". תכנים דומים עלו מיועצות נוספות בסקר זה ובשיחות פרטניות נוספות שערכתי.

גם בשעות המעטות המוקדשות למיניות בריאה (התפתחות מינית, חברות וזוגיות, אהבה, יחסי מין, אמצעי מניעה, דימוי גוף) ניתן לזהות מילות מפתח משני התחומים האחרים: מניעת פגיעה, הרחבת סקאלת הזהויות ושחרור תפקידים מגדריים. לדוגמה, בשיעור בנושא חיזור, הנושא המרכזי הוא מגדר – מי אמור לחזר מבחינה מגדרית, והחופש של כל אחד מהמתאהבים לחזר אחרי השני. בשיעור בנושא התאהבות, המוקדים הם נוריות אדומות וירוקות בחברות, ונרמול ההתאהבות בבני מין.

כללו של דבר: על אף החשיבות הרבה והקשר הברור שנמצא בין היעדר אינטימיות במיניות מוקדמת לבין תחושות דיכאון, בלבול וחרדה, נדמה כי החינוך המיני בישראל נמנע באופן מעשי מעיסוק בסוגיית האינטימיות והרגש ומעיסוק חיובי במיניות. ההתייחסות לסוגיות אלו מועטה מדי ומאוחרת מדי, מסיבות של עומס, היעדר תקצוב והקצאת שעות, וכן מסיבות של מהות שאעסוק בהן בהמשך. הבעיה חוזרת ברוב מדינות המערב: באירופה, החינוך המיני נשען ברובו על ההנחה ש"אם

אתם עושים את זה, תעשו את זה נכון" ועוסק בעיקר במניעת מחלות מין והריונות לא רצויים. בארצות הברית, החינוך מתחלק בין התעלמות, חינוך להתנזרות וחינוך למיניות בטוחה.

מיניות מיטיבה כמיניות מדכאת

הדגשת הצדדים ה"טכניים" בחינוך המיני בישראל ובמערב בכלל איננה רק כשל נקודתי או עניין הקשור בשאלות של תקציב, הכשרה או מודעות. בשורשה ניצבות מבוכה ערכית ותפיסת עולם מקובלת (גם אם לא תמיד מודעת) שלפיה ניתן – ולעיתים אף ראוי – להפריד בין מיניות לרגש. עיקרון זה עומד בתשתית החינוך המיני במערב וממילא מותיר את האינטימיות והרגשות מחוצה לו.

בידול זה הוא תולדה של שרשרת מהפכות היסטוריות, פילוסופיות ותרבותיות שהתרחשו בעשרות השנים האחרונות במערב. הראשונה שבהן היא המהפכה המינית שהתרחשה בשנים 1960–1980 והדיה הרמים נשמעים גם כיום. ברובד התפיסתי, המהפכה המינית הפכה את ייצוג המין מדבר מודחק ושלילי שיש לרסנו ולדכאו (דימוי שטופח במשך שנים על ידי הנצרות) לדבר חיובי הראוי למימוש ולהנאה. ברובד המעשי יצרה המהפכה המינית נורמות חדשות של פעילות מינית המשוחררת מן ההקשר המגביל של נדרי הנישואין. מהפכה זו טיפחה, או לפחות הכילה, רעיונות ומושגים חדשים כגון נישואין פתוחים, מין מזדמן, יחסים הומוסקסואליים, התנסות מינית לפני הנישואין ועוד.

המהפכה המינית יצרה הפרדה אידיאולוגית בין מיניות לבין מערכת רגשית מפותחת. האפשרות למניעת היריון, באמצעות הגלולה שהומצאה ב־1960, אפשרה את ההפרדה באופן טכני ופתחה פתח לטענה המהותית: מין, רגש ומחויבות אינם צריכים להיות קשורים. אם בעבר מיניות הייתה כבולה למערכת של מחויבות, בגלל החשש להיריון והרצון בביטחון כלכלי, הרי שמעתה צורך זה איננו קיים. בהמשך לכך, הרגש שמתפתח ומתבסס לרוב במערכת יחסים מחויבת נהפך לאופציונלי בלבד, ולעיתים נתפס כעוד הבניה תרבותית מגבילה.

מעתה, אולי לראשונה בתולדות האנושות, התאפשרו יחסי מין כמפגש חד־פעמי בין שני אנשים שאין לו לכאורה כל השלכות ארוכות טווח. לעונג גופני יש אופנים רבים, ומין נהפך לאופציה נוספת לעונג שכזה – סוג של בילוי. בעוד היפתחות רגשית, מערכת זוגית מחויבת ובניית ביטחון רגשי הם תהליכים הזקוקים לזמן, ה"סקס" (ככינוי החדש) הציע משהו קליל ומהיר בהרבה. אם מין אינו אלא עוד סוג של הנאה, הרי שהוא יכול להתקיים בכל קשר ובכל הקשר – כולל אורגיות, יחסי מין המוניים ומסיבות מין. לפי תפיסה זו, עצם הגבלת המיניות בכללים כלשהם – רגשיים, ערכיים או דתיים – הופכת אותה למודחקת ושלילית. רק החופש מחוקי המיניות מאפשר מיניות אותנטית השומרת על עוצמתה המקורית.

בשנת 1976 פרסם הפילוסוף הפוסט-מודרני מישל פוקו את ספרו 'תולדות המיניות'. הייתה זו אבן דרך נוספת במהפכה המינית ובתפיסת המיניות העכשווית. פוקו טען כי התפיסה התרבותית על אודות מיניות קשורה למנגנונים של כוח ודיכוי. לדבריו, הדת, ובהמשך החוק והרפואה, דיכאו במשך שנים רבות את הטבעיות המינית: הם הגדירו מהו טוב מיני ומהו רע מיני; הם הדירו את הנטייה ההומוסקסואלית ויצרו אשמה מינית. היעדר השיח והשפה על מיניות יצרו לדידו התעלמות מהמרכיב המיני שבאדם. פוקו טען כי גם בעידן המהפכה המינית מתרחשים תהליכים פוליטיים שמגבילים את המיניות ומתקיימים מאבקים לצורך הגדרת הטוב המיני. גם האדרת המיניות וההיסחפות אחריה בעידן המהפכה יכולה להיות מנגנון כוח שמכוון להתנהגות מינית מוכתבת מראש. תפיסה זו יצרה – וממשיכה לייצר – הסתכלות ביקורתית כלפי כל הגדרה באשר למין והתנהגות מינית, וכמובן כלפי כל צורה של הגבלת המיניות שנתפרשה מיד ככוח מדכא ופוליטי.

במישור המעשי, המהפכה המינית ניצחה. הנורמות התרבותיות הרווחות בתחום המיניות בעולם המערבי הן נורמות של פוסט-מהפכה-המינית. בחברות המערביות בנות ימינו, יחסי מין אינם קשורים עוד עם נישואין, וגיל ההתנסויות המיניות הראשונות ירד מאוד. מין מזדמן הוא עניין לגיטימי בחברות רבות, והוא נגיש בכל אפליקציית היכרויות כגון טינדר; יחסי מין ללא היכרות מקדימה אינם אירוע נדיר או שלילי בהכרח. בסדרות טלוויזיה פופולריות, אשר משקפות את הלגיטימי בתרבות ואולי אף יוצרות אותו, יחסי מין אינם קשורים בהיכרות ואפילו לא בידיעת שמו הפרטי של הפרטנר. כאשר במגזיני לייף סטייל נידונה לעיתים השאלה אימתי קשר חדש מבשיל לכדי קיום יחסי מין, תשובות רבות נעות בין "פגישה ראשונה" ל"שלישית". במרחבים תרבותיים רבים, שיח באשר להיכרות מעמיקה או מחויבות כבסיס לקשר המיני נתפס ארכאי ולא לגיטימי. בתנאים כאלה, אך מתבקש שהחינוך המיני ישקף את התרבות שבה הוא מתקיים: תרבות שבה הניתוק בין מין ורגש הוא לגיטימי ואף מומלץ, בחיים הממשיים והתרבותיים.

למהפכה המינית נודעה משמעות היסטורית נוספת שהשפיעה על החינוך המיני: התגברות מחלות מין. במהלך שנות השבעים והשמונים התרחשה התפרצות של מחלות העגבת, הזיבה והאיידס בעולם ובישראל. גם שיעור ההריונות הלא-רצויים וההפלות עלה בקרב צעירות. עצם קיומה של הגלולה לא הצליח באמת לגרום להתנהלות בטוחה בחיים המיניים של בני הנוער ללא הדרכה, תיווך ושימוש נכון. מציאות זו דרשה התערבות דחופה, ושימשה כגורם המיידי לתחילתו של החינוך המיני בעולם. כך קרה שהתשתית המיידית לחינוך המיני הייתה מגיעת סכנות.

לצד המהפכה המינית עלו כפורחות כמה תנועות אידיאולוגיות אשר סייעו לביסוס תשתית הרעיונית ולהתפתחותה. הפמיניזם הרדיקלי מיקד את עיקר מאבקו בשליטה

הגברית, בייחוד בתוך התא המשפחתי. נשות הזרם הפמיניסטי הרדיקלי טענו כי התא המשפחתי הוא מיקרוקוסמוס של החברה כולה, ולכן רצו לשנות את מה שהיה עד אז בגדר מובן מאליו: הצורך במשפחה ומערכת היחסים בתוך המשפחה. הן ערערו על התפקידים המגדריים בתוך המשפחה ועל פנטזיית האהבה, וטענו שצורך נשי בבן זוג גברי הוא הבניה חברתית דכאנית. תפיסה זו עודדה נשים לחיות ללא גברים, ובעיקר להימנע מתלות או מחויבות כלכלית ורגשית. על פי הפמיניזם הרדיקלי, ככל שהיחסים הם בעלי עומק רגשי, כך הם כובלים יותר, ועל כן יש להתייחס במשנה זהירות לקשר זוגי רגשי ואינטימי עם גבר. "האישי הוא הפוליטי", גרסו מובילות תנועה זו, ולכן שינוי יחסי הכוחות בחברה כולה מתחיל בשינוי במבנה המשפחתי. ומה באשר למיניות? ובכן, זו יכולה – וצריכה – להתקיים בלא זיקה לקשר רגשי מגביל.

בשנות השמונים התפתח זרם פמיניסטי נוסף, הזרם הסקספוזיטיבי. זרם זה דגל בשחרור מיניות האישה ובהסרת כל מגבלה מן המיניות. לדוגמה, הזרם הסקספוזיטיבי חלק על הזרמים הפמיניסטיים האחרים בכך שלא התנגד לפורנוגרפיה. לדידו, הגבלת המיניות פסולה מעיקרה, ולכן גם הגבלת תכנים פורנוגרפיים אינה לגיטימית. לפי הזרם הסקספוזיטיבי, מציאות של חוסר הנאה מינית היא תוצאה של היעדר השחרור המוחלט והפנמת תפקידי מגדר מגבילים. ההנאה המלאה מן המיניות, בקרב גברים ונשים כאחד, תגיע רק כאשר ישתחררו שני המינים מציפיות מגדריות. אומנם זוהי תפיסה ערכית-סוציולוגית יותר מאשר תפיסה מבוססת ראיות, שכן מבחינה אמפירית מוכח כי דווקא קשר רגשי בטוח הוא בסיס להנאה מינית;³⁰ אך ברמה הפילוסופית, הדיון שהחל בפוקו³¹ ממשיך להדהד ולהותיר חותם עד היום.

שתי מהפכות אלו מתכתבות עם המהפכה הקווירית שהתפתחה בסוף המאה העשרים וערערה על ה"מובן מאליו" בתפיסת המיניות והמגדר, בטענה כי יש להשתחרר מכל הבניה תרבותית לגבי תפקידי מגדר, אהבה, משיכה מינית ומשפחה. בתפיסה הקווירית, ההבדלים בין גברים לנשים הם הבדלים שנוצרו כתוצאה מהבניות חברתיות, והחופש האמיתי כרוך בשחרור מהבניות אלו. תיאוריות קוויריות חידדו את ההבחנה בין מין מולד (זכר או נקבה), נטייה מינית (למי האדם נמשך) וזהות מגדרית (האם האדם חווה את עצמו כגבר או אישה או שניהם) – וקראו להפרדה בין המרכיבים השונים באדם.

פרופ' גייל רובין, פעילה בזרם הסקספוזיטיבי ומחלוצות האקטיביזם הקווירי בישראל, טענה כך: מכיוון שאין קדושה בלא טומאה ואין ראוי בלא דחוי, ניתן לקבוע כי משעה שקובעים תצורה אידיאלית למיניות, מדכאים או מדרים – בהגדרה – אפשרויות אחרות, ודיכוי זה הוא שלילי. על פי תפיסה זו, כל תצורה מינית היא חיובית, ובלבד שתתקיים בהסכמה וברצון הדדי. משום כך, אסור לאף אדם להגביל או לשפוט את המיניות, וחובתה של החברה לאפשר כל פעילות מינית ולשחרר את ההגבלות על הפעילות המינית. חשוב להדגיש כי מהות ההסכמה והרצון ההדדי על פי רובין היא

רציונלית. ה"רצון" שהיא מתארת איננו קשור בהכרח לרגש, וודאי שאינו בא יחד עם ביטחון או מחויבות – כזו או אחרת. בעיניה, קשר מיני רגשי ואוהב אינו עדיף משום בחינה על קשר מיני מזדמן ונטול קרבה.

תפיסה זו היא המרחב הדומיננטי בעולם האקדמי כיום והיא התשתית לתפיסות החינוך המיני הנוהג במערב. היא נתפסת כשפה דמוקרטית, מאפשרת וליברלית. חברה שתאפשר את החופש המוחלט תאפשר לכל הפרטים שבתוכה לבטא את זהויותיהם השונות. מי שחי בתודעה מן הסוג הזה רואה כל התייחסות ערכית למין כפוטנציאל לחוסר בריאות או כדבר-מה שעשוי להיות מדכא.³²

*

על רקע תפיסות אלו ניתן לזהות כי להימנעותו של החינוך המיני כיום מבניית מצפן ערכי ישנו בסיס אידיאולוגי. עצם הגדרתה של מיניות מיטיבה נתפסת כמגבילה את המיניות ומזוהה עם הדחקה, עם כללים מיושנים ועם החיים הלא-שוויוניים של טרום המהפכה המינית. לכן, עצם השיח על "כיצד מיניות בריאה צריכה להיראות?" נתפס בלתי לגיטימי. המצפן היחיד שקיים הוא מצפן החופש, ההסכמה וחוסר הפגיעה באחר. השיח החינוכי כבול אפוא, מוגבל מבחינת ההתפתחות הרגשית, ואיננו מצליח להגיע למונחים עמוקים של חיפוש חוויה, קשר, פשר ואינטימיות. הוא נותר במי האפסיים של ההסכמה.

כפועל, גם החופש באתוס מיני זה מוטל בספק. לי ראובני, מטפלת מינית, כתבה בעיתון 'הארץ' את תחושותיה בעקבות מחקר שערכה בקרב רווקות תל-אביביות:

המסקנות שלי לא העידו על שחרור מיני אלא להפך. כל הנשים שראיינתי תיארו תהליך שתחילתו מרגישה כמו שחרור גדול עם חוויות של הנאה, עונג והרפתקנות, אבל בהדרגה הופיעו תחושה של ניכור מהגוף, כמיהה לאהבת אמת ודכדוך. כולן תיארו שמה שנראה במבט ראשון כמו שחרור מכבלים הפך לסוג שונה של כבלים, דכאניים לא פחות.³³

על אילו כבלים מדברת ראובני?

ביטול ההגבלות הדתיות והערכיות על המין איננו מותיר ואקום: תחתיהן מתפתחים חוקים אחרים, חברתיים. הדת וכללי המוסר ענו על שאלות כגון "מתי צריך לקיים יחסי מין?" ו"כיצד נשים וגברים צריכים להתלבש ולפנות זה לזה" על ידי קביעת חוקים דתיים וערכיים, ואילו התרבות כיום עונה בתשובות אחרות על שאלות אלו עצמן, ואלו הן תשובות מגבילות לא פחות; למשל, הנורמה באשר לקיום יחסי מין בשלב מוקדם של הקשר או חוקים חברתיים לגבי אידיאל היופי ונורמות של לבוש. אומנם בניגוד לחוקים של תרבויות מסורתיות ודתיות, חוקים אלה אינם מנוסחים ולאדם הפרטי נשמר החופש המלא לבחור את התנהלותו – אך הבחנה זו אינה תמיד בעלת משמעות, שכן לנורמות החברתיות יש נוכחות ממשית והשפעה רבת כוח.

בסרט 'הפחד לאהוב'³⁴ תואר הקושי שבבניית אהבה וחווית אינטימיות בעידן הטכנולוגי לנוכח הקלות שבה ניתן למצוא מין ממשי או מין ברשת. בסצנה קשה בסרט מוצגים אנשים ביפן המקיימים יחסי מין עם בובות. הבובות דומות בכול לנשים – במבנה גופן, בפרופורציות ובקולות שהן משמיעות. במובנים רבים מאוד, זוהי תמונתה של המיניות כפי שהתפתחה אחרי המהפכה המינית: מיניות נעדרת אינטימיות. אלה הם יחסי מין עם אובייקט; האובייקט נתן הסכמה, אבל אין זו אלא בובה.

מיניות פוגשת לב

האם ישנה אלטרנטיבה? האם ניתן לשמר את הישגי החופש המקובל במערב מבלי לרדד את החוויה המינית ולהפוך אותה לעניין טכני ואף מאיים?

סבורתני שאפשר גם אפשר וכי האוצר נמצא ממש מתחת לגשר. התרבויות המסורתיות, שעיצבו – ובמידה רבה עודן מעצבות – את חיי מרבית האנושות לאורך רוב ההיסטוריה, הבינו כנראה דבר־מה שהמהפכות המודרניות במערב החמיצו: שהמיניות מקבלת את מקומה הראוי דווקא בתוך מכלול רחב יותר. אם חברה בוחרת שלא לתלות את המיניות במחויבות ארוכת טווח ורווית משמעות חברתית, מוטב שלפחות נקפיד שהמיניות תהא מחוברת אל המרחב הרגשי.

מיניות שמחוברת אל הרגש הופכת להיות חלק ממכלול האדם השלם. מתוך כך מתרחש קשר שהאינטימיות הרגשית היא הבסיס שלו, והאינטימיות הגופנית מעצימה אותו ומעמיקה אותו. את אחת ההגדרות המעניינות למיניות בריאה שמעת מפי ד"ר מיכל לוריא, ממנהלות מרכז רותם לטיפול מיני: "היכולת להיות חשוף מבלי להיפגע". המעשה המיני הוא מעשה חשוף, והנוכחות במקום חשוף יוצרת פגיעות. כאשר ישנם ביטחון רגשי, תחושה שלא ינצלו את היחשפותך ויכולת לעבור מסע משותף – החוויה המינית עשויה להיות אותנטית ומתמסרת.

בעולם המערבי, ההפרדה בין גוף לנפש עומדת בבסיס תבניות חשיבה רבות. לדוגמה, כאשר גופו של אדם מערבי כואב, הוא ילך לרופא; וכאשר נפשו כואבת, הוא ילך לפסיכולוג. טראומה מינית מטופלת לרוב בדיבור, אף שהיא נצרבת בגוף; כאב בעקבות צוואר תפוס נפתר לרוב על ידי עיסוי, ולא דווקא על ידי בירור הגורם הנפשי למתח שהצטבר. במציאות כזו, ניתוק בין מין לרגש הוא אפשרי, שכן כל אחד מהם מצוי לכאורה בממד אחר לחלוטין: המין מצוי בגוף, והרגש – בלב. מתוך תפיסה זו מתאפשרת גם הפרדה בין מין לרגש ומתקיימים סטוצים, סקסטינג עם זרים ומין פורנוגרפי.

תפיסה חלופית, הרווחת בתרבויות מסורתיות ובמזרח, רואה את האדם כיחידה אחת הכורכת גוף ונפש. תפיסה הוליסטית זו, שזנחה במערב, שבה לקבל הכרה בשנים האחרונות. יותר ויותר מובן כי חוויות נפשיות נצרכות בגוף וחוויות גופניות משפיעות

על הנפש. יותר ויותר מובן כי אדם חווה גוף ונפש יחד, ללא הפרדה, בחוויות חייו בכלל ובחוויה המינית בפרט. מתח, עקה וחרדה רגשיים משפיעים על איברים תפוסים; ומחלה מולידה דיכאון וחרדה.

בתפיסה הוליסטית, תהליך ריפוי וחיבור פנימי מוכרח להתחשב בממדים השונים של האדם: תהליך החלמה מטראומה דורש עבודה תודעתית, אך גם עבודה גופנית ושחרור הטראומה בגוף. על בסיס תפיסה זו נוצרו שיטות טיפוליות רבות אשר מכוונות לתהליך ריפוי הנפש דרך שחרור הגוף, ולהפך. שיטת המיינדפולנס, קשיבות לגוף בהווה ללא שיפוטיות, נמצאה במחקרים רבים מאוד כיעילה להתמודדות עם חרדה, מתח, כאב פיזי וקשיים בתפקוד המיני. שיטת Experience Somatic (SE) מבוססת על מתן תשומת לב גופנית לתחושות הקשות הנוצרות בגוף כתוצאה מזיכרונות טראומטיים. מיקוד חושי (Focusing Sensate), שיטה של העצמת ההתמקדות בתחושות הגופניות, הוכחה כשיטה יעילה בטיפול מיני. טיפול בתנועה, פסיכותרפיה גופנית ושיטות רבות נוספות שקצרה היריעה מלפרט כאן התגלו כיעילות ונכנסו פעמים רבות אל הזרם-המרכזי הטיפולי. תהליכי ריפוי אלה משרטטים תובנה שאינה קשורה בהכרח דווקא לטראומה והחלמה: הגוף והנפש בלתי ניתנים להפרדה, וכל תהליך שאדם חווה מהדהד בגופו ובנפשו כאחד.

לכל זה השלכה גם אל התחום המיני. בשנות השמונים הציג הפסיכולוג היהודי-אמריקני רוברט סטרנברג מודל שבעזרתו ביקש להבין את האהבה.³⁵ הוא טען ש"אהבה מושלמת" (Consummate love) כוללת שלושה מרכיבים, מעין משולש הנסמך על שלושה קודקודים: תשוקה, מחויבות ואינטימיות. כל אחד מהקודקודים הכרחי לקיומה של תחושת אהבה ממלאה ומחשמלת. סטרנברג הסביר כי תשוקה היינו רומנטיקה, משיכה, שביעות רצון מינית; אינטימיות היא תחושת קרבה רגשית, שיח ושותפות; ואילו מחויבות משמעה מחויבות לאהוב ולשמור על הקשר לטווח ארוך. עוצמת האהבה הזוגית, לטענת סטרנברג, תלויה בקיומם של שלושת המרכיבים וביחסי הכוחות ביניהם. היעדרו של אחד מן המרכיבים, או מינון נמוך שלו, ייצור חוסר שביעות רצון מחיי האהבה. בעזרת מודל משולש האהבה ניתח סטרנברג מחקרים רבים שנערכו קודם לכן והצביעו במילים שונות על צורך דומה: לאדם יש צורך באהבה שאינה רק רגש של תשוקה, אלא כוללת את שני הקודקודים הנוספים – קרבה רגשית משמעותית, ותחושת ביטחון ומחויבות בתוך הקשר. אהבה היא אפוא תנועה של ביסוס תשוקה בתוך מרחב רגשי ובטוח. תיאוריה זו ממשיכה להיות מצוטטת במחקרים רבים והיא אחת מאבני הדרך המשמעותיות בחקר האהבה.

באופן דומה התבססה בשנים האחרונות תפיסה של טיפול ממוקד רגש (EFT). אחת ממייסדות התפיסה היא סו ג'ונסון, פסיכולוגית ומטפלת זוגית. בעשרות מאמרים שכתבה, טענה ג'ונסון – ואף הציגה הוכחות לכך – כי התנאי הראשון למיניות טובה הוא כניסה ליחסים מתוך בסיס בטוח (secure base). היא רואה בהתקשרות

בטוחה מפתח למיניות אופטימלית וטוענת שיחסי מין הם מעין ריקוד זוגי שמה שהופך אותו למוצלח הוא מה שמתרחש במהלכו בין השניים; זאת, ולא הטכניקות או התנוחות. "מין", לדבריה, "הוא רגש בתנועה" (emotion in motion); כלומר מיניות שנובעת מיחסים בטוחים ורגועים מאפשרת דימוי עצמי ומיני טוב, תחושה שאני מושך ורצוי, ביטחון, וכתוצאה מכך ריגוש וחשק. כמו בריקוד, כשאנו יוצאים מאיזון בטוח, איננו מקבלים איתותים ברורים מבן הזוג ואין זרימה סינכרונית – מן ההכרח לעסוק בשימור היציבות ואין אפשרות לריקוד משוכלל. זרות וריחוק בולמים ארוטיות, התעוררות מינית ותשוקה. "לעשות סקס בלי רגשות הרי זה כמו לרקוד בלי מוזיקה".³⁶

תפיסה זו מזמינה את האדם לבחון את הממדים הרגשיים שלו בעת הפעילות המינית ולדאוג למרחב רגשי בטוח. בתוך איזה קשר נוצר המעשה המיני? כיצד נחוות ההיחשפות והפגיעות? האם אכן ניתן לשחרר ולהרפות ולזרועותיו של בן הזוג? אילו תחושות עולות לאחר המעשה המיני? המודעות הרגשית מדייקת את הפעילות המינית בקשב לצרכים הרגשיים העמוקים.

ניסים לוי, מחבר הספר 'מיניות קשובה', מגדיר זאת כך: "התרבות המערבית חושפת בפנינו רק את הקליפה של המיניות, ללא התוך המתוק, המזין והמפרה. זו הסיבה שהחוויה המינית של רבים מאיתנו היא חלולה, רגעית ולא מספקת".³⁷ לדבריו, החוויה המינית המעצימה היא חוויה מינית שיש בה ביטחון רגשי, התמסרות, קשב לעצמך ולאחר. באופן כזה, הראש, הלב והגוף מתחברים והחוויה היא של גוף אחד. הטענה היא שמיניות ממוקדת-רגש מייצרת חיבור, בעוד מיניות מנותקת-רגש מייצרת ניתוק.

היהדות מכוונת אף היא את האדם למפגש מיני שמהדהד בו חיבור רגשי. בתלמוד מוזכרים תשעה מצבים של חיבור מיני פגום שראוי להימנע ממנו. אלה מצבים שבהם בני הזוג נמצאים במצב רגשי של היעדר אהבה או אינם מרוכזים זה בזה. לדוגמה: יחסים מתוך אינוס, יחסים מתוך תאוה ללא אהבה, יחסים בין בני זוג מתוך מחשבה על אישה אחרת, יחסים כאשר בני הזוג נמצאים במריבה, יחסים מתוך שכרות, יחסי מין כאשר אחד מבני הזוג מעוניין בגירושין, או יחסים מתוך שינה.³⁸ כללים אלה מכוונים את האדם אל המעשה המיני הרצוי, מעשה שמתאפשרים בו ריכוז, אהבה, שייכות וקשר.

ספרות ההלכה מורה כי מצווה על בני זוג נשואים לשמח זה את זה דרך קיום יחסי מין, גם שלא למטרות רבייה.³⁹ ביהדות, יחסי המין מוגבלים אך ורק לקשר של נישואין, מתוך הנחה שקשר כזה יכול מרכיבים של מחויבות ושייכות מעבר לתשוקה. תנאי זה מעגן את התשוקה אל מסגרת המקשרת אותה לממדים נוספים. ספר הזוהר מתאר את המפגש הגופני של בני זוג ביחסי האישות בצורה ציורית. הוא מתאר כיצד מבעד

לקיום היחסים, הגופים של האיש והאישה נפגשים וכך גם נפשותיהם נפגשות, עד שהם הופכים לאחדות מלאה של גוף ונפש:

שאין אהבה של דבקות רוח ברוח לבד נשיקה, ונשיקה היא בפה, שהיא מבוע הרוח ומוצאה, וכאשר נושקים לזה לזה, מתדבקים הרוחות אלו באלו ונעשים אחד, אז הוא אהבה אחת... וכאשר אותה רוח כלולה באחרת ואותה אחרת כלולה בה נעשות שתי הרוחות כאחד. וזה עולה ובוקע רקיעים עד שעולה ויושב בהיכל אחד הנקרא היכל האהבה.⁴⁰

זהו תיאור של קשר מיני שבו הנשמות נפגשות דרך הגופים, והופכות להיות אחד דרך הגוף המתחבר.

"מין בלי אהבה הוא חוויה ריקנית" מצטטים בשמו של וודי אלן, "אבל בתור חוויה ריקנית זאת חתיכת חוויה!". ברמה הפיזית ניתן לקיים יחסי מין מנותקי רגש, ואף לחוות מהם הנאה; אך ברמה הרגשית ארוכת הטווח נותר חלל רגשי, תוצאה של השארת הרגש מאחור. משוואה זו פועלת גם לכיוון השני: זוגות שמגדירים את הזוגיות שלהם כבטוחה מבחינה רגשית מדווחים על חיי מין פעילים יותר ומענגים יותר מאשר בני זוג שלדידם הזוגיות שלהם אינה בטוחה מבחינה רגשית.⁴¹

התובנות הללו מוכרות באופן יחסי לקהל מבוגר, ואין כל סיבה למנוע את הטוב הזה מן הנוער. מוטב שלא להעביר לו את המסר השגוי כי אפשר לנתק בין המיניות ובין הרגש. הרבה צער והרבה סבל היו נחסכים אילו החינוך המיני שאנו מעניקים לבני הנוער היה מפגיש אותם – למן ההתחלה – עם האפשרות למיניות מיטיבה, מיניות שיש בה עומק ומפגש, חיבור פנימה וחיבור אל האחר.

חינוך לאינטימיות

בעשור האחרון גוברת ההכרה בעולם כולו, מסקסולוגים ועד ארגון הבריאות העולמי, בחשיבותו של השיח הציבורי על המיניות החיובית, במקום מיקוד היתר בפגיעות מיניות ובסכנות הכרוכות בפעילות מינית.⁴² אחד המושגים החשובים במיניות החיובית הוא "רווחה מינית", דהיינו התנהגות מינית המקושרת עם בריאות פיזית ונפשית, גמישות ויכולת בחירה, רגשות סיפוק ועונג – מציאות שהיא תמונת תשליל של המציאות המינית הרווחת בקרב בני נוער כפי שתוארה בחלק הראשון של המאמר.

כדי לייצר בעבור בני הנוער אפשרות לרווחה מינית, מציע ד"ר ירון שוורץ (בהתבסס על עבודותיהם של תיאורטיקנים שונים) לחנך לסובייקטיביות מינית וליחסי סובייקט-סובייקט.⁴³ מטרתה של פעילות מינית מתוך סובייקטיביות מינית איננה כבוד חברתי או פורקן מיני הישגי אלא העצמה הדדית ועונג רגשי ומיני.

פעילות מינית יכולה להתבצע בכמה אופנים. אופן אחד מבוסס על ראיית האחר כאובייקט מיני, כמקור לגירוי וסיפוק. זוהי בעצם פעילות מינית מחפיצה: שימוש

בגוף של האחר כאל חפץ מעורר-מינית, ללא מפגש אנושי; מעין אוננות הדדית. אלה הם יחסי אובייקט-אובייקט. מושג ה"הסכמה" כלפי יחסי מין משמר את המפגש עם האחר כאובייקט, כמקור לסיפוק מיני, שכן הסכמה איננה הופכת את המפגש המיני למפגש המתייחס לזולת באמת. פיתוח סובייקטיביות מינית אישית מזמינה את האדם לראות גם באחר סובייקט מיני – אדם אנושי בעל רגשות, כמיהות, איזונים ובחירות שונות. ממילא, בתפיסה כזו, פעילות מינית איננה יכולה להתבצע כדי "לסמן וי" או מתוך "הסכמה" בלבד. היא דורשת תהליך בירור אישי ולאחר מכן בירור עם הפרטנר לגבי הרגשות, הרצונות, הציפיות, הערכים והצרכים המיניים.

הבירור האישי הוא קריטי. כדי לפתח סובייקטיביות מינית נדרש להפנות את הקשב פנימה, אל החוויה המינית והחשקים הפנימיים, במקום "להידלק" מינית מגורמים חיצוניים – ולשם כך נדרשת קודם כול מודעות אישית גופנית. עמידתו של האדם מול גופו כחלק ממכלול אישיותו היא מפתח בהכללת הגופניות כחלק מהזהות האישית: ה"אני" כגוף ונפש השזורים יחד. אומנויות לחימה, מדיטציה, קשיבות, יוגה ועוד – כל אלו דרכי תקשורת עם הגוף אשר מעצימות את הקשב הגופני. כאשר אדם מפתח קשב גופני ומודעות עצמית גופנית, הוא מודע יותר למקצבים הגופניים ולעוצמות המיניות ומקבל אותם כחלק ממנו. ממילא, גם מפגש עם האחר יהיה מודע יותר, קשוב יותר פנימה ומופרע פחות מלחצים חברתיים.

ההבנות לגבי חיבור בין מין ורגש משפיעות על בניית תוכניות חינוך מיני. להלן אשרטט דרכים להפנמת התובנות באופן מעשי מתוך מפגש עם השטח בהובלת תהליכי חינוך מיני ומבעד למבטן של מנחות מיניות שהכשרנו במכון באר אמונה. חלק מהתובנות מיושמות כבר בפועל אך באופן שאינו מובהק; חלקן רשומות כאדיאל אך אינן מתבצעות בפועל; וחלקן אינן קיימות בשטח גם לא מבחינה תיאורטית. ברור שכדי ליישם תוכניות אלו יש להקצות משאבים אינטלקטואליים וכלכליים – כך שתוכניות החינוך המיני יתפנו לעסוק בהבניית מיניות בריאה ולא רק בכיבוי שרפות ובפגיעות מיניות.

בניית מודעות מינית אישית מתחילה מהגיל הרך, ועל כן תוכניות החינוך המיני חייבות להתחיל מגיל זה. על פי הנתונים הקיימים בידינו (אך אינם מהשנים האחרונות), רק 18% מבתי הספר היסודיים מכניסים מרכיב של מיניות בריאה בגיל הרך בתוכניות הלימוד.⁴⁴ בגיל הרך (כיתות א-ג) ניתן להגדיר שתי מטרות עיקריות: פיתוח מודעות גופנית בריאה, והגנה מפני חשיפה הרסנית לתכנים מיניים ולפגיעות מיניות. כדי לפתח שתי מטרות אלו, יש להכניס את ההורים באופן מובנה אל תוכניות החינוך המיני. לכל אורך החיים, ובגיל הרך בפרט, ההורים הם דמויות ההיקשרות המשמעותיות והשינוי חייב להיעשות גם דרכם. שיתוף ההורים נעשה גם כיום, אך על בסיס יוזמות נקודתיות בלבד, והוא איננו חלק מתוכניות החינוך המיני המוגדרות.

בגיל הרך, המודעות הגופנית כוללת היכרות עם מערכות הגוף, ההבדלים בין מערכת זכרית ונקבית, פעילות גופנית, מודעות תזונתית ותנועה. תכנים אלה אינם רק חלק משיעור "כישורי חיים", אלא גם ממגוון שיעורים נוספים: שיעורי חינוך, שיעורי מדעים ושיעורי פעילות גופנית. להכשרת כלל המורים בתכנים אלו ישנה חשיבות רבה בהקשר זה. בהכשרות שאני מעבירה למורות ומורים בגיל הרך, מפתיע לגלות כמה תכנים של מיניות בריאה ופיתוח מודעות גוף חיובית מצליחים המחנכים והמורים המקצועיים להכניס לשיח היומיומי – כאשר יש להם מודעות לכך. ליווי של כמה מבוגרים משמעותיים ולא רק של היועצת בשיעור "כישורי חיים" חיוני להפנמת המסרים.

במקביל, חשוב שהמערכת תעניק להורים כלים להגן על ילדיהם מפני פגיעה מינית ומפני חשיפה לתכנים מיניים ברשת. הגיל הרך הוא גיל שבו הילדים עודם נתונים תחת השגחה הורית רציפה באופן יחסי. להורים בעלי מודעות ישנה יכולת להקטין את הסיכוי לפגיעה וחשיפה לא מותאמת ולמתן את תהליכי הסקסואליזציה המוקדמת שתוארו בחלק הראשון, וזאת על ידי שיח עם הילדים על גבולות ופרטיות, הפנמת גבולות הגוף, התקנת תוכנות סינון והשגחה מפני פגיעה.

בתחילת גיל ההתבגרות חשוב שההורים והמורים יהיו הדמויות שמעניקות את המידע מלכתחילה, ולא רק כמגיבים למידע שאליו הילדים חשופים. חשוב לתת מידע מסודר לגבי התפתחות גופנית ושינויים בגיל ההתבגרות. השיח על אודות השינויים הגופניים מאפשר למחנכים להיות דמויות רלבנטיות שהילדים יכולים לפנות אליהם בשאלות והתמודדויות. כיום, במוסדות רבים השיח על ההתפתחות הגופנית נעשה בכיתה ו' – אמצע ההתפתחות הגופנית אצל בנות, ועל ידי דמויות חיצוניות למערכת. המלצתי – וזוהי ההנחה הרווחת בספרות המקצועית – היא להתחיל את השיח בגיל צעיר יותר ולעשות הטרמה להתפתחות, וזאת על ידי דמויות המוכרות לילדים. נתינת המידע לפני ההתרחשות הגופנית מפחיתה חרדה ומציבה את המבוגרים כדמויות מלוות בזמן אמת.

השינויים הגופניים בגיל ההתבגרות כוללים גם את מרכיב המשיכה המינית והיכולת לחוות עוררות מינית. גם לנושאים אלה חשוב להתייחס באופן ישיר כחלק מהתפתחות בריאה. את נושא המשיכה המינית ניתן לנרמל ולהנגיש תחילה בפן החיובי שלו: מדובר בכוח אנרגטי ובריא, כוח טבעי שבכווחו להביא עונג וברכה. בעבודתי עם בנות נוער צעירות ניכר שההכרה במיניות שלהן והשיח המפורש על אודותיה מפחיתים אשמה ומאפשרים קבלה עצמית. דברים אלו נכונים בעיקר כשמדובר בנערות שהשיח על אודות מיניותן עוסק פעמים רבות בהגבלת מיניותן ובהנכחת המיניות הגברית.

במקביל לנרמול והעצמת המיניות חשוב לפתח כבר משלב זה גם מרכיב מאזן: השליטה במיניות. עוררות מינית היא כוח טבעי, אך האדם נדרש לבחור מתי לבטא

אותה ומתי לעצור, מתי נכון לו "לזרום" ומתי להתאפק. השיח ההישגי מייצר רצון להשיג, אך שיח הבחירה אמור לאמן את שריר האיפוק המיני, שריר הכרחי בגיל ההתבגרות. במרחב הפורנוגרפי כיום, מיומנות זו נדרשת כבר מתחילת ההתבגרות הגופנית, בעיקר ברשתות החברתיות. לימוד האיפוק מפתח את המיומנות לבחור פעילות מינית שהיא נכונה, ולעצור פעילויות מיניות שאינן תואמות שלב התפתחותי, שאינן הולמות את הרגש או שאינן מכבדות את האחר.

כדי לפתח איוון עדין זה, חשוב לפתח במערכת החינוך שיח הכולל לגיטימציה להתפתחות הטבעית ולתחושות העוררות וכן לפתח מודעות גופנית אישית. במקביל יש לשכלל את העבודה ביחס למשיכה המינית כחומר גלם: צריך לעצב אותה נכון, לשים לה גבול לעיתים, לזהות מתי היא יצירתית ומחוברת פנימה ואימתי היא כוח פוגעני. איפוק המיניות אינו מיושן ולא תם זמנו: הוא הכרחי. יש צורך לדבר על מיניות ככוח שיכול להיות מחובר אל הלב אך יכול להיות גם כוח מנותק, מחצין ואף משפיל. שיח כזה מוכרח להיות מתמשך ותהליכי. גם כאן חשוב להכשיר את המחנכים עצמם לעבודה עם התלמידים בכיתות, כדי שיתאפשר שיח עמוק ומתמשך עם מבוגר משמעותי שהתלמידים מכירים. העברת החינוך המיני אל המחנכים יוצרת מודל של חיבור בין מיניות לבין הרבדים האחרים, החינוכיים והרגשיים, הנתונים באחריות המחנכים. מיניות תפסיק להיות חלק משיעור חד-פעמי במערכת "כישורי חיים" ותתחיל להיות החיים עצמם.

בחיטבת הביניים חשוב כמובן לעסוק בתכנים הקיימים של זהות מינית, מניעת פגיעה מינית והסכמה; אך במקביל חיוני לפתח מודעות ביקורתית כלפי המיניות כפי שהיא משתקפת במדיה וליצור כנגדה אלטרנטיבת עומק חיובית. בשלב התפתחותי זה, בני הנוער כבר מחוברים ב"אינפוזיה" אל המסכים, ומשום כך חשוב ששיעורי חינוך מיני יגדירו באופן מפורש "מה יש" ו"מה אין" בתכנים המיניים שבמדיה. "מה יש": זיהוי הקשר בין מיניות ואלימות; המודל של מיניות נשית מרצה וזמינה; אקטים מיניים בוטים המציבים סטנדרט מעוות של פעילות מינית; החפצה. "מה אין": תקשורת מינית; היכרות עומק; אינטימיות רגשית; כבוד והדדיות. פיתוח ביקורתיות מאפשר לבני הנוער להיות בעמדה של אקטיביות בעת הצפייה ולזהות מסרים בעייתיים; וברי כי עמדה כזו מפחיתה את השפעת המדיה עליהם.

השיח על המדיה לא ייעשה בשפה של קינה על "דור המסכים" וייחול לשיבה לעידנים תמימים יותר, אלא מתוך הבנה שהמדיה כאן כדי להישאר, על יתרונותיה וחסרונותיה, ונוכחותה מחייבת פיתוח מיומנויות לצריכה נכונה והפעלת מנגנוני סינון פנימיים. השיח הזה צריך לכלול גם התייחסות לרשתות החברתיות. בעוד כיום רוב השיח מתמקד ב"אסור" – שליחת תמונות עירום, הפצת סרטונים ללא הסכמה וכו' – אני מבקשת לייצר מודל שמתייחס למה שאמור להתרחש ברשתות החברתיות: אילו תכנים מפרסם אדם שרואה את האחר כסובייקט? כיצד נראה קשר מכבד? איך מרגיש

האדם שמאחורי התמונה? מהו הקשר בין תמונה לבין הנפש? מהי שפה פתוינית בסרטונים ומהן משמעויותיה? מהו הפרופיל הרצוי והאידיאלי לייצוג עצמך ברשת החברתית? זהו שיח מפורש ורלבנטי המחובר לעולמם של בני הנוער.

ממד נוסף קשור בפיתוח היכולת לפרטיות: היכולת לחוות חוויה פרטית שאין לה הד ברשת, לבנות מרחב זוגי אינטימי, ולתאם ציפיות באופן זוגי לגבי העלאת תמונות לרשת; לדוגמה, חידוד ההבדל בין שליחת תמונה לבן זוג ובין הפצתה הכללית. זהו הבדל שאינו רק חוקי אלא גם מהותי ברמת השמירה על אינטימיות זוגית. שיח על אינטימיות מבהיר גם מה הבעייתיות בפעילות מינית ברשת עם זרים – קשרים שהם מבוססי גירוי ופורקן ואינם מאפשרים מפגש בין אנשים שלמים.

בחטיבה העליונה, חלק מבני הנוער כבר מצויים בעיצומם של חוויות מיניות, קונפליקטים במיניות וקשרים זוגיים. בשלב זה, מטרתו של החינוך המיני היא יצירת מצפן פנימי-ערכי כמענה ללחץ החברתי הקיים. יש צורך לנסח מעין אמנה משותפת שתכלול התייחסות ערכית ורגשית אל קשרים מיניים והיכולת לבחור בהם מתוך מודעות וראייה של האחר. השלב הראשון הוא ניסוח משותף של ה"צווים" החברתיים בנוגע למין וניתוח הצווים הללו. השלב השני הוא כתיבה של חלופה אישית וכיתתית לאור המודל של יחסי סובייקט-סובייקט – חתירה לקשר אינטימי שיש בו ראייה של האחר ואהבת עומק. יש להעצים את כוחו של הפרט להיות אקטיבי ביצירת סיפורו המיני במקום להיות תוצר חברתי. סבורתני כי בני נוער יכולים להיות פעילים חברתיים וסוכני שינוי. שיח של מודעות ערכית יכול לתת כלים לבני הנוער גם כלפי עצמם אך גם בהנעת שיח חברתי שיש בו כבוד וראייה של האחר – מעין "שומרי סף" במרחב הרשת ובמרחב הממשי – לא רק מפני פגיעה אלא גם מפני קשרים מחפצים, שיח של הישגיות מינית ושיח של אובייקטיזציה.

ככלל, פיתוח תקשורת מינית ייעשה קודם כל על ידי "מודלינג", דוגמה אישית: אנשי חינוך רלבנטיים שמסוגלים לדבר על מיניות ומשמשים דוגמה ממשית ליכולת לתקשר על נושא רגיש וחמקמק זה. כאשר ההורים ואנשי החינוך נמנעים משיח על מיניות ומובכים ממנו, הם משמרים את תפיסתם של בני הנוער כי זהו משהו שפשוט "קורה" ואין צורך לדבר עליו. תקשורת מינית – בשונה מחיפוש הסכמה – מתעניינת באחר באמת. היא מתייחסת גם לרגשות בזמן המפגש המיני: לתחושת פגיעות, לתחושת חשיפה ולתחושת אחדות. תקשורת מינית היא מיומנות נרכשת והיא ניתנת ללמידה. יצירת תקשורת מינית עם הורים ומחנכים מאמנת את בני הנוער במציאת מילים ובבניית שיח שאינו מובן מאליו.

בחינוך הדתי חשוב לעשות קישור לא רק בין מין ורגש, אלא גם בין מין, רגש וקודש. המרחב הפורנוגרפי (שאליו חשופים גם בני נוער דתיים) יוצר הפרדה בין מיניות, שנתפסת כגסה ורדודה, לבין העולם הדתי, שנתפס רוחני ומנותק מהגוף. הפרדה זו

מקבלת חיזוק, באופן פרדוקסלי, מספרות מוסרית והלכתית העסוקה גם היא לא פעם בהרחקת האדם ממיניותו. ההפרדה הזו עלולה לייצר הדחקה מינית, החפצת המיניות או לחלופין ויתור על העולם הדתי וההלכה לשם המימוש המיני. המפגש עם מודל המיניות המקודשת – מיניות ככוח חיובי, מענג ומשמח – בתוך קשר ספציפי, מחויב ועמוק, הוא מפגש הכרחי בעבור בני נוער דתיים כבר מתחילת התבגרותם. מודל זה, גם אם הוא מוצג כבר-מימוש רק בעתיד, מאפשר לפגוש את המיניות ככוח חיובי, לשמוח בה ולפתח מודעות מינית. מצד שני, הוא מלמד להגביל אותה ולדייק אותה אל קשר עמוק ומחויב, קשר במסגרת של נישואין שמותר על פי ההלכה. הלגיטימציה לכוח המיני, הנרמול שלו ונתינת כלים להתמודדות עם אתגרים במיניות – לצד מחויבות הלכתית מלאה – מאפשרים למיניות להיות חלק מהאדם הדתי השלם: אדם המכיר בכל כוחותיו, ובכללם הכוחות הגופניים; אדם שלומד לנהל אתגרים, לקום מנפילות ולקשר את עוצמות גופו אל ממדי הנפש והנשמה שבו.

בעבור בני הנוער, המפגש עם מיניות מתרחש לרוב דרך מרחב פורנוגרפי מגרה, מיני ומחפיץ ומבעד לשיח המתמקד בפרקטיקה המינית ומשמר את המיניות כפעולה המנותקת מעולם פנימי. כמבוגרים, הורים ומחנכים כאחד, מחובתנו להעז להציב אלטרנטיבה; לגייס משאבים ואומץ ולפנות משיח של הפחדות וסכנות – לשיח שמאמין באהבה, בקשר הדדי וברוחה מינית. עלינו לפנות שיח שמעז להציב מצפן ערכי, מתרגל תקשורת מינית, ומציע לבני הנוער סיור במימיהן העמוקים של האהבה והאחדות המינית שלא נס לחן.

1. שרון אולדו, "סקס ללא אהבה", מאנגלית: אגי משעול, הארץ, 28.1.2015.
2. החוק אוסר לקיים יחסי מין לפני גיל 14. כשאחד מהמשתתפים הוא בגילי 14–16, אסור שפער הגילים יהיה יותר משלוש שנים. ההנמקה שמדובר במעשה אסור מבחינה חוקית היא הנמקה סבירה, אך ישנו צורך בנימוק ערכי וחינוכי נוסף, בוודאי לאחר גיל 14.
3. אפרת הברון ושלומית הברון, "מה מתי ומי בחינוך מיני: עקרונות מנחים לבניית תוכניות חינוך מיני של בני נוער בישראל", אתר פסיכולוגיה עברית, 30.7.2017.
4. ניב אפרתי, חשיפה לפורנוגרפיה, התנהגות מינית מקוונת ושאינה מקוונת בקרב מתבגרים בישראל, המרכז הישראלי לקידום מיניות בריאה, 2021 (זמין במרשתת).
5. Debby Herbenick, et al., "Sexual Behavior in the United States: Results from a National Probability Sample of Men and Women Ages 14–94", *The Journal of Sexual Medicine*, 7 (2010), pp. 255–265.
6. תמר איצקסון, השיח על מין ומיניות בין בני נוער ובבתי ספר בישראל: עבודה מסכמת בקורס חינוך לשוויון ומניעת אלימות בין המינים, האוניברסיטה העברית, 2013. זמין במרשתת.
7. שלומית הברון ואפרת הברון, "ממצאי סקר מיניות מתבגרים ומתבגרות בישראל: ישראל 2015", אתר מידע אמין על מין (<https://www.minamin.org/mechkar2015>).
8. רון דהן, מתעוררים: גברים מדברים מיניות, תל-אביב: סן, 2020.
9. ערים: גברים מדברים מיניות, סדרה תיעודית של לין עצמור, דניאל לחיאני ועדי ארבל. שודרה בערוץ
4. Jo Inchley, et al., Adolescent Alcohol-Related Behaviours: Trends and Inequalities in the WHO European Region, 2002–2014, WHO Regional Office for Europe, 2018.

- and Nonromantic Relational Contexts: A Genetically-Informative Sibling Comparison", *Journal of Abnormal Psychology*, 122.1 (2013), p. 51.
22. שלומית הברון ואפרת הברון, "אנשים מספרים על 'הפעם הראשונה'", אתר מידע אמין על מין, 2020 <https://www.minamin.org/the-first-> (time).
23. Wisnieski, et al., "Influence of Peers".
24. Helena Fonseca and Donald E. Greydanus, "Sexuality in the Child, Teen, and Young Adult: Concepts for the Clinician", *Primary Care: Clinics in Office Practice*, 34.2 (2007), pp. 275–292.
25. Kayla Knopp, et al., "'Defining the Relationship' in Adolescent and Young Adult Romantic Relationships", *Journal of Social and Personal Relationships*, 37.7 (2020), pp. 2078–2097.
26. Breanne Fahs, "Coming to Power: Women's Fake Orgasms and Best Orgasm Experiences Illuminate the Failures of (Hetero) Sex and the Pleasures of Connection", *Culture, Health & Sexuality*, 16.8 (2014), pp. 974–988.
27. ניתן לטעון שמדובר בקשר קורלטיבי בלבד ולא סיבתי, ולמעשה קשה מאוד להוכיח אחרת, שכן מדובר בנושאים שבכלי אפשרי כמעט לייצר בהם מרחבים סטרייליים וקבוצות השוואה ניטרליות. אכן, זהו המקום שבו המחקר האיכותני, למרות חסרונותיו הידועים, מאפשר חשיפה מסוימת לזרמי העומק שעשויים לעמוד מאחורי הקשרים הקורלטיביים-לכאורה שנמצאו במחקרים הכמותניים. המחקרים הכמותניים והאיכותניים שהצגתי מצטרפים למחקר הפסיכולוגי-דגשי וכן לניסיוני האישי בתחום, ועל כן אבקש להציע שאכן מדובר בקשר סיטי ולמצער שהעניין מצריך בחינת עומק.
28. אתי וייסבלאי, חינוך מיני במערכת החינוך, ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2010.
29. גלי שטיין, התמקמויות זהותיות: כעס ובושה כמבארים תפיסות של התנהגויות מיניות וזוגיות של נערות ונערים, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, 2008.
10. Deborah Wisnieski, et al., "Influence of Peers on Young Adolescent Females' Romantic Decisions", *American Journal of Health Education*, 44.1 (2013), pp. 32–40.
11. הברון והברון, ממצאי סקר מיניות.
12. אלי אשכנזי, "נכנסות למיטה בגלל הבנות, לא בגלל הבנים", *הארץ*, 19.6.2008.
13. יוסי הראל-פיש ואחרים, נוער בישראל: בריאות, רווחה נפשית וחברתית ודפוסי התנהגויות סיכון בקרב בני נוער בישראל – סיכום ממצאי המחקר הארצי השביעי 2014, רמת גן: בית הספר לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן, 2014.
14. Peggy Orenstein, *Girls & Sex: Navigating the Complicated New Landscape*, Simon and Schuster, 2016.
15. Natalie J. Ball, et al., "Alcohol Mixed With Energy Drinks and Sexually Related Causes of Conflict in the Barroom", *Journal of Interpersonal Violence*, 36 (2021), pp. 3353–3373.
16. גיא עינת וניצן עגני בך-דב, "פורנומה: השפעת החשיפה לתכנים פורנוגרפיים על ההתפתחות המינית ועל נורמות חברתיות", אורית סוליציאנו (עורכת), רשת ללא ביטחון: תופעת האלימות המינית ברשת האינטרנט ובמדיה החדשה בישראל, ירושלים: איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית בישראל, 2015, עמ' 55–60.
17. Yaniv Efrati and Yair Amichai-Hamburger, "The Use of Online Pornography as Compensation for Loneliness and Lack of Social Ties among Israeli Adolescents", *Psychological Reports*, 122.5 (2019), pp. 1865–1882.
18. אפרתי, חשיפה לפורנוגרפיה.
19. Kerry H. Robinson, "Reinforcing Hegemonic Masculinities through Sexual Harassment: Issues of Identity, Power and Popularity in Secondary Schools", *Gender and education*, 17.1 (2005), pp. 19–37.
20. Joseph J. Sabia and Daniel I. Rees, "The Effect of Adolescent Virginity Status on Psychological Well-Being", *Journal of Health Economics*, 27.5 (2008), pp. 1368–1381.
21. Jane Mendle, et al., "Depression and Adolescent Sexual Activity in Romantic

38. בבלי, נדרים כ"ב.
39. הרב וידאל מטולושא, בפירושו מגיד משנה למשנה תורה (הלכות אישות, פרק טו, הלכה א) מבחין בין מצוות עונה למצוות פרייה ורבייה לדעת הרמב"ם. להרחבה ראו אבישר הרשפי, "כוונה והתכוונות ביחסי אישות", זוהר מאור (עורך), ויקרא את שמם אדם, אפרת: בינה לעיתים, תשס"ה, עמ' 144–192.
40. זוהר, חלק ב, קמו ע"א–ע"ב; מתורגם.
41. עמליה רוזנבלום, "זווית הסתכלות חדשה על טיפול מיני", הרצאה בכנס איט"ם, 17.10.2018. זמין לעיון באתר איט"ם.
42. D. J. Williams, et al., "Positive Sexuality as a Guide for Leisure Research and Practice Addressing Sexual Interests and Behaviors", *Leisure Sciences*, 42, 3–4 (2020), pp. 275–288.
43. ירון שוורץ, "מיניות גברית כמהלך חיים והמעבר האפשרי בגיל הנעורים מסקסיום ומינימליות מיני לסובייקטיביות מינית", אתר גלוייה, 10.12.2020.
44. אולשוונג, מדיניות החינוך המיני בישראל.
30. Sheila MacNeil and E. Sandra Byers, "Role of Sexual Self-Disclosure in the Sexual Satisfaction of Long-Term Heterosexual Couples", *Journal of Sex Research*, 46, 1 (2008), pp. 3–14.
31. מישל פוקו, תולדות המיניות, מצרפתית: גבריאל אש, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2008.
32. תודתי לנועם לב, פסיכולוג קליני ודוקטורנט, על המפגש עם תוכן זה.
33. לי ראובני, "מהפכה מינית או שקיעה תרבותית?", *הארץ*, 6.9.2019, על בסיס עבודת המאסטר שלה.
34. הפחד לאהוב, סרטו של מיקי קס (רוג'ן) עמר; שודר בכאן 11 ב-2.5.2018.
35. Robert J. Sternberg, "A Triangular Theory of Love", *Psychological Review*, 93, 2 (1986), p. 119.
36. הרצאה בכנס בינלאומי על "מיניות ויחסים" שהתקיים ברומא באפריל 2017. הדברים סוכמו על ידי שרה איוניר ברשומתה "רשמים ותובנות מכינוס 'מיניות ויחסים' – רומא, אפריל 2017", שהתפרסמה באתר פסיכולוגיה עברית. ראו בכתובת https://www.hebpsy.net/blog_Post.asp?id=2275.
37. ניסים לוי, מיניות קשובה, 2017.

היועמ"ש שלך ואתה: מורה נבוכים לנבחר הציבור

הדרגים הפוליטיים מרבים לחשוש מפני היועצים המשפטיים והשפעתם הרבה על עניינים שבמדיניות. מודעות לכלים העומדים לרשות נבכרי הציבור תסייע להם ליצור שיתוף פעולה יעיל יותר

בישיבת הממשלה שהתקיימה באפריל 2021, ראש הממשלה דאז בנימין נתניהו העלה להצבעה את המינוי של השר אופיר אקוניס לשר המשפטים. נתניהו מנע מהיועץ המשפטי לממשלה, אביחי מנדלבליט, להביע את עמדתו כי ההצבעה בלתי חוקית – ואף התעלם מקביעה זו לאחר שהוצגה בתום ההצבעה. אמיר אוחנה, בתפקידו כשר לביטחון פנים, הורה בינואר 2021 שלא לחסן אסירים בטרם יחוסן סגל שירות בתי הסוהר. על פי מערך הייעוץ המשפטי לממשלה, החלטה זו הייתה בלתי חוקית וניתנה בחוסר סמכות, אך אוחנה לא קיבל זאת והמשיך בשלו. עוד הגדיל לעשות ושלה למשנה ליועץ המשפטי לממשלה מכתב ובו טען כי הייעוץ המשפטי אינו יכול לתת הנחיות בניגוד לעמדתו כשר והוסיף: "יש לכם [אפשרות] ... להגיש את שמכם באחת מרשימות המועמדים לכנסת ה-24, ובמידה שתיבחרו לכנסת ולממשלה, בהחלט תוכלו לעשות כן. עד אז, הואיל והאחריות... מונחת על כתפיי, ואת הדין וחשבון לציבור אתן אני ולא אתם, החלטתי תעמוד בעינה". רק לאחר שבית המשפט פסק בעצמו לחסן את האסירים, הורה אוחנה לעשות זאת.¹

האם מקרים אלו הינם יוצאי דופן ביחס לעבודת הייעוץ המשפטי מול הדרג הנבחר

איתן דל עובד במשרד עו"ד אשר דל, המייצג רשויות מקומיות ומועצות דתיות. בעל תואר ראשון במשפטים מהמרכז האקדמי שערי מדע ומשפט, ותלמיד לתואר שני במסלול ממשל ומדיניות ציבורית באוניברסיטת בר-אילן.

ורשויות השלטון? כל מי שמכיר מקרוב את הנפשות הפועלות יודע שבמקרים רבים שיתוף הפעולה עובד היטב. הייתה לי הזכות לעבוד במשרד המייצג רשויות מקומיות ומועצות דתיות, ונוכחתי לראות שביחסי עבודה תקינים וטובים רשויות יכולות ליהנות מן הייעוץ משפטי ולהפיק ממנו יתרונות רבים. ובכל זאת, מקרי הקצה שבהם המתח הבריא מגיע לידי יחסים עכורים, או אפילו לידי התנגשות של ממש, אינם יוצאי דופן חריגים אלא מיעוט מבוסס.

לקראת פרסום מאמר זה שוחחתי עם שרים בהווה ולשעבר (כגון השרים איילת שקד ויעוז הנדל והשרים לשעבר אמיר אוחנה ומיכאל ביטון), עם יועצים פרלמנטרים, עם יועצים משפטיים ועם פקידים נוספים. בשיחות אלה נחשפתי למגוון רחב בכל הנוגע ליחסי העבודה בין מערך הייעוץ המשפטי לבין הדרג הנבחר ופקידיו – החל מיחסי עבודה מיטיבים ומאוזנים ועד לשרים ועוזרים מתוסכלים שהמדיניות שביקשו לקדם הוכשלה באופן בוטה. בשיחות אלו ניסיתי בעיקר להבין אם בעלי התפקידים נעזרו בכל הכלים הנתונים בידם לשם צמצום הפערים וגישור בין העמדות השונות, אך התפלאתי לגלות שבמקרים רבים הם כלל לא היו מודעים לאפשרויות העומדות בפניהם.

ככל שאנשי הרשות יבינו את תפקיד היועץ המשפטי ויכירו את הכלים לעבודה איתו, כך יוכלו לשפר את שיתוף הפעולה איתו – ואת עבודתם בכלל. הדבר נכון בקשר לעבודה עם יועצים משפטיים כמו שהוא נכון לגבי עבודה עם כל גורם מקצועי.

במאמר זה, אם כן, לא אעסוק הרבה במתח בין הרשויות ליועצים או בהצעות לשינויים חוקתיים מרחיקי לכת. מטרתו צנועה יותר, אך משמעותית לא פחות. נקודת המוצא (המבוססת על מחקר וניסיון בשטח) היא שגם במצב הקיים יש דרכים העשויות לצנן את היחסים המתלהטים בין הצדדים ולאפשר למתח המובנה והבריא שבתוך מערכות הממשל להפרות את כולם. שני הצדדים ירוויחו, ובעיקר הציבור הרחב. אבקש להראות, תוך מתן דוגמאות מהשטח, כיצד עשוי להפוך היועץ מגורם שמבקשים לחמוק ממנו לגורם שמסייע הן למדיניות המבוקשת, הן לתקינותה המשפטית.

אפתח בהסבר על אודות סוגי היועצים המשפטיים השונים ומעמדם המשפטי. לאחר מכן אפרט באשר לדרכי השפעתו של היועץ המשפטי על פי חוק ועל פי נוהג. ולבסוף אציע דרכים קונקרטיות להתמודדות ולשיתוף כאשר נוצרת התנגשות בין התנהלות היועץ לבין הרשות השלטונית ונציגיה.

הייעוץ המשפטי לסוגיו

ליועצים המשפטיים כמה תפקידים – ייצוג של רשויות המדינה בפני בית המשפט, הגשת תביעות מטעם המדינה, שמירה על האינטרס הציבורי – אך במאמר זה אתמקד בעיקר בתפקיד מתן הייעוץ, כלומר בהדרכה משפטית ומתן חוות דעת משפטיות.

„ובשהוא אומר שעל פי סעיף כזה או אחר יש מניעה משפטית לפעול בדרך שרצית,
איפה זה פוגש אותך?”

בתפקיד זה, היועץ מחווה את דעתו בנוגע לחוקיות פעולות הרשות ומייעץ לה כיצד לפעול באופן חוקי. חוות דעת אלו של היועץ נמסרות בעקבות שאלות המופנות אליו מאת גורמים ברשות, או עקב פעולות אשר טעונות, מבחינה מנהלית, את אישורו. לפעמים היועמ"ש אף פונה מיוזמתו לרשויות שונות ומבהיר את המצב החוקי לשם מניעה של פעולות בלתי חוקיות וכדי לוודא את השמירה על החוק.²

מעמדם של היועצים המשפטיים שונה מרשות לרשות. אלה הם סוגי היועצים המשפטיים:

א. היועץ המשפטי לממשלה והיועצים המשפטיים במשרדי הממשלה.

ב. היועצים המשפטיים ברשויות המקומיות.

ג. היועצים המשפטיים ברשויות מנהליות אחרות.

בדרך כלל, העבודה עם היועצים המשפטיים השונים דומה, אולם הבסיס המשפטי שמכוחו הם פועלים והתפקיד המוסדי שלהם שונה.

תפקידו של היועמ"ש לממשלה נגזר מחוקים רבים ומפסיקות של בית המשפט העליון המעניקים לו סמכויות שונות. מעמדו של היועמ"ש לממשלה לא הוסדר בחוק, אך על פי כמה התבטאויות של בית המשפט העליון, חוות דעתו של היועמ"ש לממשלה בנוגע למצב המשפטי משקפת את המצב החוקי מבחינת הממשלה, ולכן על הממשלה לנהוג על פי חוות דעת זו. היועצים המשפטיים במשרדי הממשלה פועלים מכוח היועץ המשפטי לממשלה והם למעשה ידו הארוכה במשרדי הממשלה השונים, ולכן מעמדם כמעמד היועץ משפטי לממשלה. אומנם עמדה זו שנויה במחלוקת, שכן ישנם אקדמאים ומשפטנים הסבורים שאין לראות בעמדת היועץ עמדה מחייבת אלא רק עצה שאפשר לשמוע לה; אך זוהי העמדה שנקבעה בהנחיות היועץ המשפטי לממשלה, והיא הוזכרה פעמים רבות באמירות אגב של בית המשפט העליון (בהמשך נציג בקצרה כמה מנימוקי הצדדים). מעמד מחייב זה של היועץ מיוחד לישראל ושונה מהנהוג במדינות רבות אחרות דוגמת בריטניה, ארה"ב, אוסטרליה, ניו-זילנד ובלגיה.³

רשות מקומית חייבת למנות יועץ משפטי,⁴ ועל פי פסיקת בית המשפט העליון, עמדתו מחייבת. כך ניסח זאת השופט אליקים רובינשטיין: "חוות הדעת של היועץ המשפטי לעירייה בשאלה משפטית קובעת מבחינת גורמי העירייה, ובכלל זאת העומד בראשה, את המצב המשפטי המצוי".⁵

רשויות מנהליות שונות שאינן רשויות מקומיות ואינן חלק ממשרדי הממשלה (דוגמת בנק ישראל, המוסד לביטוח לאומי, תאגידי מים וביוב עירוניים ומוסדות אחרים שהוקמו בחוק וכן חברות ממשלתיות) יכולות לשכור את שירותיו של יועץ משפטי, אך אין חוק או פסיקה המחייבים לעשות זאת. ליועץ המשפטי של רשות כזאת אין מעמד מיוחד או סמכויות מיוחדות כגון קביעת המצב המשפטי. כשם שכל

חברה פרטית רשאית לשכור את שירותיו של עורך דין, אך אינה מחויבת לחוות דעתו, כך גם הרשויות הללו אינן מחויבות לעמדת היועץ המשפטי שלהן.

דרכי השפעתו של היועץ המשפטי

על פי תפיסת שלטון החוק הדמוקרטית, רשויות המדינה חייבות לפעול על פי חוק בלבד. על פי תפיסה זו, בשל סכנותיה של השחיתות השלטונית קיום מנהל תקין הוא בעל חשיבות עליונה. ממילא, עבודה תקינה של כל רשות דורשת פיקוח על שמירת החוק וייעוץ באשר לדרכי ההתנהלות המשפטית; מדובר בעניין מקצועי שאינו אמור להיות שנוי במחלוקת. ואכן, לשם כך ניתנו בידי היועצים המשפטיים בישראל סמכויות רבות עוצמה. ליועץ כמה וכמה דרכים להשפיע על עבודת הרשות ועל המדיניות שהיא מיישמת. בראש ובראשונה, כמובן, עליו למנוע חריגה מהוראות החוק ולהתריע על חריגה כזאת בפני הרשות. על כך נוספים כללי המשפט המנהלי, שלפיהם היועץ יכול לקבוע שרשות חייבת לעשות דבר מה או להימנע מלעשות דבר אחר בגין עילות משפטיות "רכות" יותר, כמו חוסר סמכות, חוסר סבירות, חוסר מידתיות וכלים נוספים שבאמצעותם היועץ המשפטי יכול לדאוג לשמירת המנהל התקין ברשות שהוא מייצג לה.

הספרות בתחום המשפט המנהלי ענפה, ואין טעם להרחיב כאן בדבר. אולם ליועץ ישנן גם דרכי השפעה מוכרות פחות: אלו שאינן משפטיות גרידא. כוונתי לכלים המנהלתיים, קרי כלים הקשורים להתנהלות העבודה של היועץ המשפטי. ליועץ המשפטי, כמו לפקידים בכירים רבים אחרים, יש כוח בירוקרטי רב, נוסף על הכוח המשפטי המוענק לו על פי חוק. כוח זה נגזר ממרחב התמרון שניתן ליועץ להפעלת שיקול דעתו בנוגע למילוי תפקידו.

בשיטת המשטר הישראלית, אשר מקורותיה בשיטה הבריטית, לאנשי המקצוע במשרדי הממשלה יש מקום מרכזי בגיבוש המדיניות ובקידומה.⁶ המצדדים בכוח השפעתם של הפקידים טוענים כי ניסיונם הרב מאפשר להם להכיר את התחום שהם עוסקים בו באופן קרוב ומעמיק. נוסף על כך, יציבותם התעסוקתית מאפשרת להם לקדם מדיניות לטווח ארוך. להבדיל מן הדרג הנבחר, המתומרץ לבצע פעולות המעניקות לו את אהדת הציבור המיידית, הפקידים, כך נטען, נוחים יותר לקדם מדיניות המועילה לטווח הארוך, שכן חרב הבחירות אינה מתהפכת תמידית מעל ראשם.

בריאיון שערכתי עם אחד ממנהלי האגפים הבכירים לשעבר במשרד ממשלתי גדול, הוא הסביר כי הגישה הבסיסית של הפקידות הבכירה היא לשמור על המסגרת הקיימת ועל הקופה הציבורית ולא לקבל בקלות שינוי מדיניות שהשר ירצה לקדם. "שרים באים ושרים הולכים", הוא אמר, "שינויי מדיניות תזזיתיים בהסתכלות לטווח קצר נעשית פעמים רבות רק כדי לגרוף קולות בפריימריז או בבחירות, ולשינויים

כאלה עשויים להיות נזקים אדירים". גורמי המקצוע מכירים היטב את השטח ולכן, טען, אך טבעי הוא שהם ישפיעו על המדיניות בדרכם שלהם מתוך היכרות זו, גם במקומות שבהם יש להם חילוקי דעות עם נבחרי הציבור.

מובן שלגישה זו קמו מבקרים רבים, אשר הדגישו את חסרונותיה: לפקידים סמכויות רבות ללא אחריות, אפשרות הפיטורים שלהם קלושה, וקשה לדמיין פקיד המחליט לסגור את האגף שעליו הוא ממונה לאחר שגילה שהוא אינו יעיל. חמור מכל אלו, הפקידים אינם מייצגים את הציבור. אכן, על פי המדיניות המוצהרת של היועץ המשפטי לממשלה, יועצים משפטיים אינם אמורים לקדם מדיניות על בסיס שיקול דעתם. ואולם בפועל, כפי שאראה בהמשך, אין תמימות דעים לגבי גישה זו בקרב מערך היועץ המשפטי ויש אף יועצים משפטיים המשתמשים בכוחם הבירוקרטי כדי לקדם מדיניות לפי השקפתם המקצועית.⁷

הנה כמה דרכים מנהלתיות שבהן יכול יועץ משפטי להשפיע על פעילות הרשות ועל מדיניותה:

א. שיקול דעת בהתערבות היועץ

לכל אדם ולכל מערכת ישנם משאבים מוגבלים בזמן ומוגבלים באנרגיה. לכן על כל גורם מנהלי לקבוע את סדרי העדיפויות בעבודתו. סדר זה נתון בידי הרשות המנהלית באופן כמעט בלעדי. זו אחת הסיבות לכך שרשויות המדינה אינן אוכפות כל חוק באופן מלא: הן אינן יכולות להפנות את מלוא תשומת הלב לאכיפת כל חוק.⁸ גם יועמ"ש יכול שלא להתייחס לשאלות מסוימות באופן שמשפיע על המדיניות. בדרך זו היועמ"ש יכול לאפשר לרשות לקדם את מדיניותה בכך שהוא לא מתערב בה.

מנגד, יועמ"ש יכול להטיל על הרשות מטלות כה רבות במהלך בחינה של הליכי מדיניות עד שהללו יהפכו מסורבלים ומסובכים להשלמה. באפשרותו להתעכב במענה לפניות אליו, לדחות פגישות בנושא שרוצים לקדם וכן הלאה. נקיטה של דרך זו עשויה לעכב למשך חודשים ואף שנים מהלכים ששר במשרד או ראש ראשות מקומית רוצים לקדם, ולפעמים אף לגרום למקבלי ההחלטות לזנוח את המהלך כליל.

כך למשל, יועץ משפטי במועצה מקומית יכול לבחור במקרה מסוים להיצמד להוראות הדין בנוגע לזימון של ישיבת מועצה, ולקבוע שמכיוון שהזימון לישיבת המועצה לא נעשה כדין, אין אפשרות לקיים את ישיבת המועצה – ואילו כאשר עומד על הפרק נושא חשוב שיש לדון בו, ודחייה של ישיבת המועצה תגרום לציבור נזק, הוא עשוי לנקוט גישה מקילה.⁹

לצורך הכנת מאמר זה שוחחתי עם כמה עוזרי שרים וכמה יועצים משפטיים על כמה דוגמאות שבהן יועץ משפטי פעל בדרך המשפיעה על מדיניות הרשות ופעולותיה. הדוגמה החריגה ביותר ששמעתי היא על מקרה שבו אחד השרים רצה לקדם את

מה שמכונה 'אוכלוסיית מוחלשות', ובין השאר את אוכלוסיית יוצאי אתיופיה. השר הכין תוכנית עבודה מסודרת לקידום מדיניות שעיקרה היה תמיכה בפעילות חברתית ואומנותית של יוצאי אתיופיה, ופירוט התוכנית הועבר גם ליועץ המשפטי במשרדו. בפגישה של מנכ"ל המשרד והצוות של השר עם היועץ המשפטי הם העלו גם את הנושא הזה לדיון, והיועץ המשפטי התנגד לקידום המהלך כי "אנחנו לא עובדים ככה במשרד". לאחר הפגישה הוסבר לצוות שהיועץ גם לא הספיק לקרוא את החומר ולכן עוד לא יכול לאשר את חוקיות המהלך. בפגישה שלאחר מכן, הנושא עלה שוב לדיון והיועץ המשפטי התנגד ליישום התוכנית משום שהיא לא הייתה טובה לדעתו, ובין השאר העלה חשש לפגיעה בערך האומנותי והחברתי של הפעילות שתקבל את תמיכת המשרד, וכן חשש כי תיקון התוכנית ידרוש זמן רב. לאחר הפגישה, הצוות של השר חיפש פתרון לבעיה ופנה לשם כך לגורמים נוספים במשרד המשפטים. משנודע ליועץ המשפטי על הפנייה למשרד המשפטים, הוא הסכים לקדם את המהלך, אבל דרש שלפני כן הצוות של השר יוכיח שיוצאי אתיופיה הם אכן 'אוכלוסייה מוחלשת' הזקוקה להעדפה מיוחדת ושהתוכנית שהוא רוצה לקדם היא באמת תוכנית טובה. לשם כך השר הקצה כמה אנשים מצוותו האישי שיבדקו סוגיה זו. הם הכינו מסמך מסודר ומפורט שכלל היבטים רבים: למה אין ייצוג תרבותי-חברתי ליוצאי אתיופיה, איפה יש הצדקה לייצוג כזה, באילו מסגרות ישנם פעילים חברתיים יוצאי אתיופיה, מה שיעור התמיכה במוסדות המיועדים ליצירה אתיופית, אילו החלטות ממשלה התקבלו בנושא, איך משרדים אחרים מתייחסים לנושא זה, מה המדיניות במדינות אחרות בסוגיות דומות והיבטים נוספים. אחד האנשים שעסקו בעריכת דוח זה סיפר שהיועץ המשפטי לא הבהיר אילו תבחינים בדיוק צריכים להיבדק בדו"ח שהם כותבים ולכן הם החליטו לבחון היטב את כל הכיוונים האפשריים. לאחר שהדו"ח נכתב הוא הוגש ליועץ המשפטי, אך הוא היה ארוך מדי לטעמו. היועץ ביקש לקבל דו"ח מתומצת יותר שמסביר, באמצעות מודל כלכלי, את ההצדקה של התוכנית ואת העדפתה על פני אחרות. הצוות של השר התקשה לגבש דו"ח כזה, כי חסרו לו נתונים לשם כתיבתו. לאחר ויכוח, היועץ המשפטי הסכים לוותר על הדרישה להצגת מודל כלכלי, אבל דרש שייכתב דו"ח ממוקד יותר. הדו"ח צריך היה לסקור את התוכנית, את תחום היזמות החברתית באופן כללי, את התייחסות המשרד לנושא, את החסמים שהצוות זיהה בתוכנית הקודמת, פירוט שיחות שהיו לצוות עם גורמי שטח על חסמים אלו, והצעות לשיפור. הצוות של השר אכן הכין דו"ח זה, אך היועץ המשפטי לא התייחס אליו עד שהצוות פנה למשרד המשפטים שוב. עם כל הרצון הטוב של השר ושל צוותו, התוכנית לא יצאה אל הפועל עד היום.

דוגמה זו חריגה למדי, אך התנהלות כזאת לעיכוב מהלכים שמקדם שר ממחישה את יכולתו של יועץ משפטי לסכל כיווני פעולות שאינם לרוחו, בלי קשר לשאלה המשפטית.

ב. שיתוף פעולה כתנאי לעבודה

הרשויות השונות נזקקות לעמדתו של יועץ משפטי באופן יומיומי ושוטף בנוגע לשאלות משפטיות העולות בעבודת הרשויות, בנוגע לפעולות הטעונות את אישורו, ובנוגע לניסוח מסמכים משפטיים דוגמת מכרזים וחוזים. כיוון שכך, כאשר עמדתו של היועץ המשפטי אינה מכובדת, הוא יכול להבהיר שאם הרשות לא תנהג בהתאם לעמדותיו המשפטיות הוא לא ישתף פעולה עם הרשות באופן מלא. מדובר במעין איום ב"שביתה איטלקית" – אם לא שומעים את דעתי, לא אשתף פעולה.

ג. תנאי סף

ליועץ משפטי יש אפשרות להשפיע על מינויים באמצעות דקדוק, או היפוכו, בתנאי הסף של דרישות התפקיד הנפתח למועמדות הציבור במסגרת מכרז. זאת במיוחד כאשר כללים אלה מנוסחים באופן פתוח המותיר מקום לפרשנות (כמו למשל "בעל רקע ניהולי" או "ניסיון בתחום"). בדרך זו, יועץ משפטי יכול להגדיל את הסיכויים שיתקבלו מועמדים באופן שיתאים למדיניות שברצונו לקדם.

ד. המחזיק בקולמוס

כאשר חבר כנסת רוצה לקדם חקיקה וכאשר שר רוצה לתקן תקנות, כאשר רשות מקומית מחוקקת חוקי עזר וכאשר דרגים מקצועיים רוצים לקדם חקיקה מכל סוג – מי שמנסח את הדברים הם היועצים המשפטיים שבמחלקת ייעוץ וחקיקה של משרד המשפטים. עובדה זו מקנה ליועץ הזדמנות לעצב את החקיקה, להשפיע על תוכנה ולהציע את הדרך הנכונה בעיניו לכתוב אותה, במיוחד כאשר מדובר בחקיקה שאין אפשרות לקדמה משום שהיא מנוגדת לחוקי יסוד או משום שנפל פגם בהליך גיבושה.¹⁰

ה. פרשנות פתוחה

נשיא בית המשפט העליון לשעבר, פרופ' אהרן ברק, הוביל את הגישה שלפיה לשופט יש תפקידים עקרוניים רבים ובהם שמירה על החוקה, על הדמוקרטיה ועל שלטון החוק וכן שמירה על ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. אחד הכלים העומדים לרשותו לשם שמירה על ערכים אלו הוא הכלי הפרשני המכונה "פרשנות תכליתית": פירוש החוק בהתאם לתכלית שהוא בא לממש. הכלי הפרשני יכול לשמש בעיקר במקומות שבהם ניתן להבין את הדין בכמה דרכים.¹¹

כלי זה נתון לא רק בידיהם של השופטים, אלא גם בידיהם של היועצים המשפטיים. היועץ המשפטי רשאי להגביל פעולות נוגדות את החוק או להטיל על הרשות חובה לפעול באופן מסוים בהתאם לפרשנות שהיועץ המשפטי בוחר לתת לחוק, בהתאם

לתכליתו. עו"ד אבי ליכט, בתפקידו כמשנה ליועץ המשפטי לממשלה, אמר בכנס של פורום קהלת שנערך לפני שנים אחדות שבמסגרת ייעוץ משפטי הוא יכול לכתוב חוות דעת משפטית יצירתית (כלומר, שאינה תואמת את הדין בפרשנותו הפשוטה), כאשר הוא סבור שהדבר תואם את האינטרס הציבורי, כפי שהוא רואה אותו, ובכך להשפיע על פעילות הממשלה.¹²

ו. חבר הנהלה

בדרך כלל יועצים משפטיים הם חלק מהנהלת הרשויות, גם כאשר אינם בתפקיד מקבלי ההחלטות. מעמד זה מקנה ליועץ הזדמנות להציע קידום של הליכי מדיניות וחקיקה ולהביע את דעתו האישית, גם אם אינה משפטית, אם כי עליו להסביר שהוא לא אומר את הדברים בכובעו כיועץ משפטי וכי עצתו אינה מחייבת.¹³

ז. מייצג הרשות

היועץ המשפטי של הרשות הוא נציגה הרשמי בפני ערכאות, והוא המוסמך לבוא בדברים עם כל מי שעומד כנגד הרשות בהליך משפטי. על פי הנוהג, ועל פי מספר אמירות אגב של בית המשפט העליון, למדינת ישראל אין ייצוג חיצוני אלא בהסכמת היועץ המשפטי לממשלה. כפי שניסחה זאת שופטת בית המשפט העליון דליה דורנר: "עמדתן של הרשויות (להבדילה מדעתם האישית של האישים המכהנים בהן) בשאלות משפטיות נקבעת, כעניין מוסדי, על-ידי היועץ המשפטי לממשלה".¹⁴ היועמ"ש לממשלה, ד"ר אביחי מנדלבלט, ציין בכנס שנערך באוניברסיטת בר-אילן שכשיש חילוקי דעות, הוא מנהל משא ומתן עם הגורמים הרלוונטיים כגון השר, אך בדרך כלל המילה האחרונה בידיו.¹⁵ מאמר זה אינו מתמקד בייצוג הרשויות בפני בית המשפט, אך בקצרה אציין כי ישנם החולקים על קביעה זו שהרשות מחויבת להיות מיוצגת על ידי הייעוץ המשפטי לממשלה וטוענים שאמירות בית המשפט העליון בנושא אינן נחשבות להלכות מחייבות. לפי עמדה חולקת זו, לרשות יש אפשרות לקבל ייצוג בבית משפט על ידי עורך דין פרטי במקרים שבהם היועמ"ש עשוי להימנע מהבאת עמדת הרשות בפני בית המשפט.¹⁶

מכל מקום, אפשרות זאת של היועץ המשפטי לממשלה, להציג את עמדת המשרד בניגוד לעמדתו של השר, באה לידי ביטוי בפרשת אקוניס.¹⁷ בפרשה זו שר המדע והטכנולוגיה דאז, אופיר אקוניס, החליט שלא לקבל את המלצת הדרג המקצועי במשרדו, ולהימנע ממינוי פרופ' יעל אמיתי לחברה במועצת הנגידים של קרן גרמניה-ישראל למחקר ולפיתוח מדעי מכיוון שחתמה על עצומה שהביעה תמיכה בסטודנטים ומרצים "המסרבים לשרת כחיילים בשטחים הכבושים". לדעתו החתמה על העצומה נחשבת לקריאה לסרבנות ועידוד פעיל שלה, ולכן היא "עבירה פלילית והפרה של שלטון החוק". בנסיבות אלה, השר סבר שאין זה מן הראוי למנות את פרופ' אמיתי

לייצג את מדינת ישראל במועצת הנגידים של קרן המחקר. אמיתי עתרה לבג"ץ נגד החלטת השר. מי שאמור היה לייצג את עמדתו היה היועץ המשפטי לממשלה – אך הלה גרס שעמדתו של אקוניס לא הייתה סבירה, ולכן סירב לייצגה. במקום זאת, היועץ המשפטי לממשלה הביע את עמדתו המשפטית, בניגוד לעמדת השר, ואקוניס הגיע בכבודו ובעצמו לבית המשפט כדי להביע את עמדתו. היועמ"ש התנגד אפילו לכך: הוא טען שהוא מוסמך לא רק שלא להגן על החלטתו של שר בממשלה, אלא גם שלא לאפשר לאותו שר להציג את עמדתו בעצמו או להיות מיוצג על ידי עורך דין פרטי שיגן על החלטתו במקום היועץ המשפטי.¹⁸ באותו מקרה, בית המשפט התיר לשר להציג את עמדתו בעצמו, בניגוד לעמדת היועץ. אך לא כל שופטי בית המשפט העליון מצדדים בהיתר זה.

במילים פשוטות, לדעתו של היועץ המשפטי לממשלה ושל כמה מן השופטים בבית המשפט העליון, בהליך משפטי יש ליועץ המשפטי לממשלה אפשרות לקבוע מהי עמדת הממשלה, גם בניגוד לעמדת חברי הממשלה עצמם.

*

כפי שהסברתי לעיל, מעורבות הדרג המקצועי בגיבוש ויישום המדיניות יעילה בדרך כלל ומתאימה לשיטת המשטר הישראלית, אך למרות ההצדקות הללו, הדרג הנבחר עלול לחוות התערבות של הדרג הייעוצי כפגיעה במשילות שלו, ולמצוא עצמו בעמדה לעומתית מול היועץ המשפטי של הרשות או המוסד שבראשו הוא עומד.

ראינו את אופני ההשפעה האפשריים של הייעוץ המשפטי, מתוך מחשבה שעצם ההיכרות עם דרכי ההתנהלות של היועץ המשפטי יכולה להקל על נבחרי הציבור להבין כיצד לקיים יחסי עבודה תקינים יותר. אך מלבד ההיכרות עם מעמדם וכוחם של היועצים המשפטיים, על נבחרי הציבור להכיר את הכוח המצוי בידיהם שלהם. מנגנון האיזון בין הרשויות עדין ומורכב, וכאשר אחד מן הצדדים מרפה מן המושכות שבידיו, המתח המפרה עלול לאבד מגמישותו וליצור סדקים ושבירים. הפרק הבא יוקדש אפוא להבנת הכלים העומדים לרשות הדרג הנבחר בעבודתו עם הייעוץ המשפטי.

הכלים העומדים לרשות הדרג הפוליטי

א. הידברות

גם נבחרי הציבור וגם היועצים המשפטיים באים לפעול למען הציבור, ולכן כאשר אין הסכמה על הדרך מומלץ לקיים הידברות. אפשרות ההידברות עשויה להישמע מובנת מאליה ואף מיותרת, אך הניסיון מלמד אחרת. לפעמים הדרגים הנבחרים חשים משותקים עקב התנגדות של היועצים המשפטיים, וכלל אינם מנסים לברר את סיבת

ההתנגדות או לשכנע בצדקתם. לעיתים אנשים חושבים שקביעה משפטית היא עניין מוחלט, כזה שלאחריו אין טעם לנסות ולשכנע; ולא כך הדבר.

אף שהשיח בתקשורת כיום בנוגע ליחסים שבין נבחר ציבור לבין הייעוץ המשפטי סוער ולוהט, רשויות מקיימות שיח פורה ומועיל עם יועציהן המשפטיים וזו הדרך הטובה ביותר לעבודה משותפת. ככלל, יועצים משפטיים באים לשרת את הציבור והם פועלים למענו, ולדעתי כדאי לכל עובד ציבור לאמץ נקודת מוצא זו. שרים וראשי רשויות ששוחחתי עימם לרגל מאמר זה סיפרו שקשיים משפטיים רבים שנתקלו בהם נפתרו באמצעות שיח פתוח עם היועץ המשפטי. לדברי שרת המשפטים לשעבר, ח"כ איילת שקד, שר שלא מצליח ליישם את המדיניות שלו בגלל היועמ"ש שלו, או שהוא שר גרוע או שהיועמ"ש גרוע; אך לדבריה מקרים כאלה הם המיעוט.¹⁹

בשיחה עם יועץ משפטי, יש לבחון שתי שאלות: ראשית, האם עמדת היועץ המשפטי היא עמדה משפטית או שהיא עמדה אישית? מעבר להיותו גורם מקצועי, יועץ משפטי הוא אדם פרטי, ולפעמים הוא יכול להביע את דעתו האישית בנוגע לעניין מסוים בלי להתייחס לשאלה המשפטית שקשורה בו. יועץ משפטי, שהוא חלק מצוות ההנהלה של המשרד, רשאי לומר מה דעתו האישית, במיוחד כשהיא מבוססת על ניסיון מקצועי בגיבוש מדיניות ציבורית, גם בשאלה שאינה משפטית – ואם דעתו זו אינה מתקבלת מובן שאין בכך מניעה משפטית.

שנית, אם מתברר שהעמדה אכן משפטית, מומלץ להציג בפני היועמ"ש את המהלך שרוצים לקדם בצורה מפורטת, להסביר לו את היתרונות שבמהלך ואת הקונצנזוס סביבו בקרב נבחר הציבור או אנשי המקצוע, ולחשוב יחד איתו האם אפשר להגיע למטרה הרצויה בדרך אחרת? כך למשל, אם מועצה מקומית רוצה לשפר את פניה של שכונה מסוימת, ולשם כך לטפל בגינות הפרטיות של תושביה, היא עשויה לשאול את היועץ המשפטי שאלה פשטניות: "האם אנחנו יכולים לשלוח את הגננים של המועצה לטפל בגינות הפרטיות של תושבי השכונה?" היועץ המשפטי עשוי להסביר אז שהדבר בלתי אפשרי, משום שמועצה אינה רשאית לטפל בגינות פרטיות של תושבים. אבל לאחר שיוסבר ליועץ המשפטי ההיגיון שבתוכנית אפשר יהיה לחשוב על פתרונות משפטיים שיאפשרו זאת, כמו לפנות אל התושבים ולבקש את הסכמתם שהמועצה תטפל בגינתם תמורת תשלום.

ב. ערעור על עמדת היועמ"ש

לפעמים גורמים ברשות – בעלי השכלה משפטית או שאינם כאלה – סבורים שהיועמ"ש פשוט טועה. כמובן עדיף לפתור את המחלוקת בהידברות, אך אם הדבר אינו מצליח אפשר לערער על עמדת היועמ"ש.

1. משרדי ממשלה

על פי הנחיה 9.1000 של היועץ המשפטי לממשלה, כאשר מתעורר ספק או קושי בקשר לחוות דעת של היועץ המשפטי למשרד ממשלתי, יש לשר ולמנכ"ל המשרד אפשרות לפנות ישירות אל היועמ"ש לממשלה ולבקשו לעיין בחוות הדעת ולהביע את דעתו בעניין; אך הומלץ בהנחיית היועץ לעשות זאת מתוך תיאום עם היועמ"ש למשרד, או לכל הפחות ליידע אותו בכך. על פי הנחיה זו, על היועץ המשפטי במשרד ליידע את השר והמנכ"ל של המשרד על האפשרות לערער על חוות דעתו כבר עם כניסתם לתפקיד.²⁰

ביררתי מהו אופיו של הליך זה והאם נעשה בו שימוש. על פי תשובה שקיבלתי מלשכת היועץ המשפטי לממשלה במסגרת בקשה לחופש מידע, הליך הערעור ליועץ המשפטי לממשלה אינו הליך פורמלי (דוגמת ערעור לבית המשפט), אלא הוא נעשה במסגרת העבודה השוטפת של הייעוץ המשפטי לממשלה. הפניות וההתכתבויות בהליך זה אינן שונות מכל התייעצות משפטית אחרת, והן אינן נשמרות באופן מובחן ומופרד מכל מאות הפניות המגיעות אל היועץ המשפטי לממשלה מדי יום.

אשר ליישום הנחיה זו – מתברר שאין מידע מסודר. יצרתי קשר עם כמה שרי ממשלה שונים בעבר ובהווה כדי לברר עד כמה ההליך בשימוש. מתשובותיהם עולה שהנוהל אינו מוכר לכל השרים, וגם כאשר הוא מוכר בדרך כלל הוא לא נצרך ולא בשימוש.

שרת המשפטים לשעבר איילת שקד הכירה נוהל זה אך לא נזקקה לו שכן היעצת המשפטית במשרדה שיתפה איתה פעולה באופן מלא. יחד עם זאת, השרה לשעבר טיפלה ביישום אפשרות זו במשרדים אחרים באמצעות הנחיה משותפת עם היועמ"ש לממשלה.

השרות לשעבר יעל גרמן ואורלי לוי-אבקסיס וכן השר לשעבר צחי הנגבי לא ערערו על חוות הדעת של היועמ"ש במשרדיהן, אף שהכירו אפשרות זו, מכיוון שלא נזקקו לכך.

שר התקשורת יעזר הנדל נזקק לכך כאשר רצה לקדם החלטה לתקצוב על פי קריטריונים שיעודדו יצירה של "תכנים בעלי זהות ישראלית, ולא עוד 'מאסטר שף' או 'האח הגדול'" (כלשונו). לפי הבנתו, החוק הקנה לו את הזכות הזאת כשר התקשורת, אך הייעוץ המשפטי במשרדו חשב אחרת ולא התיר לו לעשות זאת. הנדל נפגש עם המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, ערער על חוות דעתו של היועמ"ש במשרדו, והצליח לאשר מתווה שיאפשר את המדיניות שביקש לקדם.

השר מיכאל ביטון השיב שהיועמ"ש במשרדו לא סיפר לו על אפשרות הערעור (ומדבריו נשמע שגם לא ידע על אפשרות זו), אך הוא גם לא נזקק לכך בזכות שיתוף הפעולה היעיל ביניהם.

לעומת זאת, שר אחר שכינה כשר בעשור האחרון (וביקש לשמור על עילום שמו) אמר שלא ידע על אפשרות זאת, וסיפר שהיועץ המשפטי במשרדו לא שיתף פעולה עם המדיניות שרצה לקדם והפריע לו מאוד במהלך עבודתו. רק לאחר שעוזריו חיפשו דרך להתגבר על עמדת היועץ המשפטי במשרדו במקרה מסוים, הם גילו את האפשרות לערער בפני היועץ המשפטי לממשלה, והוא אכן עשה זאת והיועץ המשפטי לממשלה קיבל את עמדתו. מיום שגילה אפשרות זו והלאה השתמש בה פעמים רבות נוספות, אך הוא מעיד שהעדיף לערער רק בסוגיות עקרוניות ולא על כל חוות דעת שיצאה מטעם היועץ, גם אם הוא חלק עליה. במובן זה, אף שאותו שר למד לערער על היועץ המשפטי, זה האחרון הוסיף להצר את צעדיו ואילץ אותו לבחור באילו נושאים לוותר מראש.

2. רשויות מקומיות

שופטי בית המשפט העליון המליצו בפס"ד עיריית נצרת עילית נ' זאב הרטמן גם לראש המועצה (להבדיל ממליאת המועצה) לפנות אל היועץ המשפטי לממשלה לשם ערעור על חוות דעתו של היועץ המשפטי של הרשות המקומית.²¹ על פי תשובה לפנייה שקיבלתי מלשכת היועץ המשפטי לממשלה במסגרת בקשה לחופש מידע, היועץ המשפטי לממשלה מקבל עשרות רבות של פניות בתחום השלטון המקומי. לא תמיד הפנייה מנוסחת באופן מפורש כבקשה לערער על חוות הדעת של היועץ המשפטי ברשות המקומית או כבקשה לקבלת חוות דעת אחרת; לעיתים ניתן להבין זאת ממהותה.

מהתשובה שקיבלתי לא ברור אם היועמ"ש לממשלה אכן משמש בפועל כערכאת ערעור הסותרת את עמדת היועמ"ש ברשות המקומית, או שהוא רק מעמיד חוות דעת נוספת; אך ברור שהוא אכן יכול לשמש כלי עבודה משפטי חלופי ליועמ"ש של הרשות.

פניות מסוג זה אל היועץ המשפטי לממשלה נדירות ביותר. ברוב המקרים ראשי רשויות אינם מודעים לאפשרות הזאת. הפניות אל היועץ המשפטי לממשלה מתקבלות ככל פניית ציבור אחרת, ולא קיים מאגר מובחן של פניות מסוג זה, כך שקשה לדעת עד כמה כלי זה מיושם. ואולם מבין עשרה ראשי רשויות שהשיבו לפנייתי, שבעה כלל לא הכירו אפשרות ערעור זו; ומתוך השלושה שהכירו, רק אחד, ראש העיר אילת, פנה אל היועץ המשפטי לממשלה לערער על עמדת היועץ המשפטי ברשות שלו.

ג. חוות דעת חלופית

קיימת גם האפשרות לפנות לבקשת חוות דעת חלופית מעורך דין אחר. אפשרות זו יכולה לעלות בשיחה עם היועמ"ש, אם אחד השלבים ביישום המדיניות בעיית

מבחינה משפטית והוא לא מצליח להציע דרך אחרת שבה ניתן ליישם את המדיניות; או כשהוא פשוט לא בקיא בתחום המשפטי המדובר, ולכן נוהר מלהתיר את יישום המדיניות המבוקשת. אפשר לפנות לקבלת חוות דעת חלופית גם כשיועמ"ש סבור שהמדיניות שרשות רוצה לקדם היא מדיניות לא חוקית בעיקרה.

פנייה לגורם חיצוני עלולה לעורר מתח מסוים, ולכן תמיד עדיף להגיע להחלטה כזו מתוך שיתוף פעולה עם היועמ"ש ולמנוע חילוקי דעות. או-אז, ייתכן שהיועמ"ש אף ימליץ על עו"ד מסוים המבין בתחום הנדרש או כזה שחושב בדרך אחרת ועשוי למצוא פתרון.

האפשרות קיימת ביחס לכלל היועצים המשפטיים משלושת הסוגים השונים. עם זאת, כשלא מצליחים להגיע להבנות ולהסכמות משותפות עם היועמ"ש, יש מקרים שבהם ניתן לפנות לחוות דעת חלופית גם ללא הסכמת היועמ"ש, בהתאם לסוגי הרשויות השונות.

1. משרדי ממשלה

כאמור, ישנה מחלוקת עד כמה עמדתו של היועץ המשפטי מחייבת, אך על פי התבטאויות חוזרות ונשנות ועל פי הנחיית היועץ המשפטי לממשלה, הממשלה ואגפיה מחויבים לעמדתו של היועמ"ש או הבאים מכוחו. לכן ישנה בעיה לשכור שירות של חוות דעת מעו"ד אחר ללא הסכמת היועמ"ש לממשלה. לאור זאת, תהיה בעיה אם שר או גורם אחר במשרד ממשלתי ירצה לפעול בניגוד לחוות דעתו של היועמ"ש של משרדו או היועמ"ש לממשלה. גם האפשרות לאמץ חוות דעת משפטית שונה באמצעות החלטת ממשלה לא הוסדרה בחקיקה.

בהסכמת היועץ המשפטי, היעזרות ביועץ משפטי חיצוני אפשרית. הנחיה 9.1001 של היועמ"ש לממשלה בנוגע לרכישת שירותים משפטיים חיצוניים על ידי משרדי ממשלה קובעת שהיועצים המשפטיים רשאים לבקש ייעוץ משפטי חיצוני אם הם זקוקים לכך עקב צורך במומחיות מיוחדת שאינה מצויה בשירות המדינה או בשל עומס עבודה מיוחד.

2. רשויות מקומיות

על פי דו"ח מבקר המדינה משנת 2006 בנושא ייעוץ והספקת שירותים משפטיים בשלטון המקומי, רשויות מקומיות נעזרו בעורכי דין חיצוניים כאשר היועץ המשפטי של הרשות היה עמוס מכדי לטפל בכל צורכי הרשות, בשל נושאים מורכבים הדורשים מומחיות מיוחדת, או במטלות מיוחדות הדורשות כוח אדם נוסף לעניין מסוים. לפעמים שירותים אלה ניתנו לרשויות אף על בסיס קבוע. מטבע הדברים ייעוץ כזה ניתן בהסכמת היועץ המשפטי, שכן רשויות מקומיות מחויבות לחוות הדעת של

היועץ המשפטי שלהן; אולם מליאת המועצה רשאית לאמץ בהצבעה חוות דעת משפטית אחרת שהוצגה בפניה בישיבת המועצה, גם בניגוד לעמדת היועץ שלהן.²²

כדי לקבל חוות דעת חלופית אפשר לפנות אל היועץ המשפטי לממשלה כפי שהוסבר לעיל, וכן לפנות אל עו"ד פרטי שיכתוב חוות דעת בשכר. אין פירוש הדבר שחוות דעתו של היועמ"ש אינה מחייבת – אלא שניתן לאמץ חוות דעת אחרת, באמצעות הצבעה על כך. בית המשפט ציין בעבר שראוי למועצה שתשקול היטב נקיטת צעד כזה, וכי ראוי שתפנה תחילה ליועץ המשפטי לממשלה שיחווה את דעתו בנושא. אולם אין מדובר בפסיקה שמחייבת לעשות כן, אלא רק בקביעה שהדבר הוא בגדר "ראוי".²³

ראשי רשויות רבים, ואולי אפילו רובם, אינם מכירים כלל אפשרות זו. מבין המכירים אותה, רק בודדים השתמשו בה.²⁴ ראש המועצה המקומית קדומים השתמש במנגנון זה כאשר רצה לתמוך בפרשנות מסוימת לתקנון תוכנית בניין עיר (תב"ע) בדבר היקף הסמכויות שיש לוועדה המקומית בנושא איחוד וחלוקה של מגרשים המיועדים לבנייה. היועמ"ש של המועצה המקומית סבר שהפעולה שהמועצה רצתה לעשות מחייבת אישור של מועצת התכנון העליונה (מת"ע) בבית-אל. חוות דעת אחרת שהמועצה קיבלה פירשה את התקנון באופן המותיר סמכות זו בידי הוועדה המקומית. ראש המועצה העלה להצבעה במועצה את אימוץ חוות דעת זו, ולאחר שההצעה נתקבלה יכלה המועצה לנהוג על פיה.²⁵

3. רשויות מנהליות

ברשויות שבהן היועץ המשפטי אינו בעל מעמד משפטי מיוחד ניתן לפנות אל עו"ד חלופי ללא כל נטילת רשות מאת היועמ"ש וללא הליך מקדים. למשל, מועצות דתיות אינן מחויבות לקבל ייעוץ משפטי, ולכן אם אין הן מרוצות מחוות הדעת של היועמ"ש שלהן, הן יכולות לפנות אל עו"ד אחר שייתן להן חוות דעת משפטית שתתאים להן. באחד המקרים שטיפלתי בהם, מועצה דתית הפיקה ערב אמירת "סליחות" ורצתה להזמין פייטן שישיר במהלכן. היועמ"ש של אותה מועצה קבע שהדבר לא חוקי, משום שהמועצה הדתית לא אמורה לתקצב אירועי בידור. המועצה הדתית פנתה אל המשרד שאני עובד בו, והוא מסר למועצה הדתית חוות דעת שלפיה ניתן להזמין את הפייטן לאירוע, משום שחזנות אינה 'בידור' אלא חלק מהתוכן הדתי של האירוע.

*

עד כה הפנינו את הזרקור לעבר כלים קיימים ושימושיים שהמודעות אליהם לעיתים חלקית או נעדרת כליל. כעת אדון בשני כלים נוספים, מאתגרים וחריפים יותר, אך כאלה שכדאי להניח על השולחן שכן ייתכן שעצם המודעות אליהם תסייע באיזון היחסים הקיימים.

ד. פנייה לערכאות

בדרך כלל, אפשר ועדיף לפתור מחלוקות מתוך הידברות. עם זאת, בשנים האחרונות אנו עדים לריבוי מקרים שבהם היחסים בין הרשות לבין היועמ"ש כבר יצאו מגדר חילוקי דעות נקודתיים והגיעו לידי יחסים לעומתיים, ונראה שאין אפשרות להגיע לעמק השווה, לפחות לא בתוך פרק הזמן שבו יש צורך ביישום המדיניות שעומדת על הפרק.

במקרים אלה ניתן להתייחס לפעולה של היועץ המשפטי עצמה כפעולה מנהלית הכפופה לכללי המשפט המנהלי. כללים אלה מחייבים שהפעולה לא תינקט בהשפעת מניעים פסולים, ושיובאו בה בחשבון כל השיקולים, שיקול שיקול כמידתו. אם עמדתו של היועמ"ש נראית לאנשי הרשות בלתי סבירה או בלתי מידתית, ניתן לעתור נגדה בבית המשפט.

ככלל, בית המשפט לא יתערב בפעולה מנהלית אלא אם נפל בה פגם. עמדת יועמ"ש המובעת, למשל, בלי לשקול אינטרס ציבורי חשוב, אשר צפוי להיפגע באופן משמעותי בעקבות יישום חוות הדעת, עשויה להיראות בעיני בית המשפט כבלתי סבירה ולהיפסל. כך גם במקרים שהיועמ"ש עשוי להיחשב כמי שפועל בדרך שאינה ראויה, כגון אם הוא נתון בניגוד עניינים בנושא שבו הוא מביע את דעתו, או כאשר נראה שעמדתו נובעת ממניעים זרים.²⁶ כך למשל, בית המשפט העליון דן אך לאחרונה – בעקבות עתירה של התנועה לאיכות השלטון – בשיקול דעתו של היועמ"ש לממשלה בנוגע להסדר ניגוד העניינים שהכין לראש הממשלה לשעבר נתניהו. אומנם בית המשפט לא פסל את עמדת היועמ"ש במקרה זה, אך הוא לא דחה את האפשרות לבקר את שיקול דעתו.²⁷ מדובר בעתירה נדירה יחסית, וכזו שהוגשה על ידי עמותה ציבורית, אך לכאורה אין מניעה לאיש ציבור או מפלגה לעתור נגד יועץ משפטי שבהחלטתו נפל פגם.

אומנם, בכלי זה ישנן שתי בעיות שראוי לציין. ראשית, בתי המשפט אינם מכירים תמיד בהנחיה של יועץ משפטי כפעולה מנהלית, ולכן גם אינם מקבלים עתירות נגד הנחייתו של היועץ המשפטי. שנית, בעתירה שמגישה רשות, מי שמייצג אותה הוא היועץ המשפטי שלה שנגדו היא מבקשת לעתור. לגבי מקרים שבהם יש ניגוד של ממש בין עמדת הרשות לבין עמדת הייעוץ המשפטי, הומלץ בוועדת שמגר שהרשות תיוצג על ידי עורך דין אחר; אך הדבר טרם עוגן בחקיקה ולא ברור כיצד מהלך מעין זה יסתיים.²⁸

אפשרות מעניינת נוספת במסגרת פנייה לבית המשפט היא לבקש מבית המשפט שיחווה את דעתו בנוגע לשאלה המשפטית שבה הכריע היועץ המשפטי. הליך זה נקרא 'אבעיה', והוא אינו הליך מנהלי, אלא פנייה בשאלה משפטית לבית המשפט. מכיוון שעמדתו של יועץ משפטי מחייבת כל עוד בית המשפט לא פסק אחרת,

פסיקה של בית משפט במסגרת זו מאפשרת לקבל את הכרעת בית המשפט במקום את עמדת היועץ המשפטי.

כיום, הליך 'אבעיה' משמש בעיקר בוררים שרוצים לדעת מה תחום סמכותם במסגרת הבוררות שבה הם בוררים (כמו למשל, באילו שאלות יש להם סמכות לעסוק, ואילו סעדים הם רשאים לפסוק). מכיוון שלא ברור שרשות רשאית לפנות אל בית המשפט בהליך כזה, כדאי להסדיר אפשרות זאת ולאפשר לרשויות להפנות לבית המשפט שאלות בהליך 'אבעיה', כדי שיכריע בכל שאלה משפטית שיתבקש (להבנתי, הסדרה כזו יכולה להיעשות באמצעות תקנות שיתקין שר הפנים או שר המשפטים).

ה. התעלמות

הכלי החמישי לעבודה עם היועמ"ש הוא לא להישמע לחוות דעתו. זו אפשרות קיצונית ונדירה אך מתבקשת בנסיבות מסוימות, ועל כן אבקש להניחה על השולחן.

ראשית, בנסיבות שבהן היועמ"ש הציג חוות דעת המתיימרת להיות משפטית, אך היא אינה משפטית אלא עמדה אישית, עמדה זו אינה מחייבת. דינה זילבר, בתפקידה כמשנה ליועץ המשפטי לממשלה, הביעה את עמדתה האישית כשהתנגדה להצעת חוק הנאמנות בתרבות בוועדת הכנסת: "תרבות היא דמיון חופשי ויופי וגיוון וריבוי קולות ואומץ והתרסה וכנות וריגוש וביטוי שאיננו מתחנף ואיננו מתאים את עצמו למד פטריטיות מזויף או למבחני התאמה שלטוניים ... 'נאמנות בתרבות' הוא אוקסימורון. הנאמנות היחידה שתרבות צריכה להתיישר לפיה היא נאמנות לעצמה, ליצירה ולאמת הפנימית הנובעת ממנה". כפי שאמרה בעצמה באותו מעמד, עמדה זו הייתה דעתה האישית ולכן לא הייתה מחייבת.

לכאורה אין בדבר חידוש, אולם לעיתים יועמ"ש עשוי להביע את דעתו האישית ולשלב בדבריו סעיפי חוק ופסיקה של בית המשפט כמקור השראה, עד כדי כך שהדבר עשוי להיראות כעמדה משפטית-מקצועית. הדברים נכונים במיוחד לאור העובדה שבחלק מהמשרדים מקובל לראות ביועץ המשפטי גם חלק מהנהלת המשרד, כך שהוא מוזמן להביע את דעתו האישית על סמך הניסיון המצטבר בשירות הציבורי.

במקרה שניתוח פשוט של טענות היועמ"ש מלמד כי הן אינן משפטיות, או במקרים מורכבים יותר לאחר התייעצות עם משפטן שאכן סבור שמדובר בעמדה שאינה משפטית, ניתן להתעלם מעמדת היועמ"ש ולפעול בניגוד לה ללא הליך מיוחד, שכן עמדתו לא ניתנה ככובעו כיועץ משפטי. כאמור, מטבע הדברים, תופעה כזאת אינה נפוצה.

כלי ההתעלמות נעשה בעייתי יותר כאשר מדובר בחוות דעת שהיא אכן משפטית; וגם כאן הדבר תלוי ברשות שבה מדובר. כאשר מדובר ברשות מנהלית השוכרת שירותי ייעוץ משפטי ללא מחויבות, התעלמות איננה עניין דרמטי – אך לא כדאי

לנהוג כך, משום שהדבר מסכן את הרשות: היא חושפת את עצמה להתקפות משפטיות ואין לה מי שיגן עליה (אלא אם תקבל חוות דעת חלופית).

לעומת זאת, כאשר מדובר ברשות ממשלתית או מקומית, שאלת הציות נעשית שאלה של איזונים בין רשויות. אין זה המקום להרחיב לגבי היחסים והאיזונים שבין רשויות המדינה; אולם לשם השלמת התמונה עליי להתייחס כאן בקצרה לשאלת סמכותיותן של עמדות היועץ המשפטי לממשלה. כפי שהוסבר לעיל, אף שבית המשפט חוזר כמה פעמים על הקביעה שהיועץ המשפטי לממשלה הוא הפרשן המחייב של החוק מבחינת הממשלה, ואף שקביעה זו מופיעה בהנחיות היועץ המשפטי לממשלה, ישנן דעות שלפיהן דעתו אינה מחייבת. עמדה זו מנומקת בכמה דרכים – למשל, שעל פי דו"ח ועדת אגרנט ודו"ח ועדת שמגר חוות הדעת של היועמ"ש לממשלה אינה צריכה לחייב את הממשלה עצמה, אלא רק את הגורמים שתחת הממשלה; וכן, שבית המשפט כלל לא פסק כי הנחיית היועץ מחייבת, אלא רק ציין זאת באמירת אגב.²⁹

גישה כזו הובעה על ידי ראש הממשלה לשעבר, בנימין נתניהו, במסגרת העתירה של התנועה לאיכות השלטון שהזכרנו לעיל, מתחילת השנה, בעניין סירובו של נתניהו לקבל את הסדר ניגוד העניינים שחיבר היועץ המשפטי לממשלה. עמדתו סוכמה בדברי נשיאת בית המשפט העליון אסתר חיות: "לטענת ראש הממשלה... חוות דעתו של היועץ אינן מחייבות את הממשלה, להבדיל מרשויות שלטוניות אחרות".³⁰ עמדה מחודדת יותר הביע השר לשעבר אמיר אוחנה בריאיון שערכתי עימו. כאשר שאלתי אותו אם הכיר את הנחיית היועץ המשפטי לממשלה המאפשרת לערער על עמדת יועץ משפטי במשרד אמר: "איני מכיר את ההנחיה ואינני מכיר בהנחיה. היועמ"ש לממשלה הוא יועץ ואינו מוסמך לשמש כערכאת ערעור". לדעתו, ממילא עמדת יועמ"ש לממשלה או במשרד אינה מחייבת וכך גם נהג בעניין מדיניות החיסונים לאסירים, כשלא נשמע לייעוץ המשפטי שקיבל.³¹

נזכיר כאן כי ישנם מקרים שבהם הממשלה, פועלת בניגוד לפסיקת בית המשפט העליון פעם אחר פעם, כמו למשל באשר לפינוי ח'אן אל-אחמר; ואף שיש בכך משום פגיעה באיזון הרשויות, לנוכח נסיבות מדיניות ואחרות מקרים אלו מתקבלים בהבנה יחסית.

מובן שנקיטת צעד שכזה טומנת בחובה סכנה ממשית ליציבות השלטונית, משום שהתעלמות מהלכת בית המשפט מערערת את מושכל היסוד של שיטת המשטר הישראלי. מתפקידיו של בית המשפט לאזן את הרשויות השלטוניות שלצידו, ואם הן לא תשמענה לו, לא יוכל לעשות כן. בכך עלול להתערער הכיסא בן שלוש הרגליים של הדמוקרטיה הישראלית.

המצדדים בגישה זו יטענו כי מכיוון שגם כיסא שרגליו אינן שוות הוא כיסא בלתי יציב, התעלמות מעמדת היועץ המשפטי לממשלה תביא דווקא לאיזון הראוי. טענה חזקה יותר היא שמכיוון שהלכה המתונה עיקרון (להבדיל מהוראה קונקרטית) של בית המשפט אינה דבר מוצק לחלוטין, עימות זה ברשות השופטת הוא לגיטימי. פרקטיקה זו אין יסודה בעמדה משפטית בלבד, אלא בתפיסה שונה לגבי הדמוקרטיה בישראל ולגבי מיקומו של בית המשפט במערכת זו. על פי גישה זו, הכלל הוא שצריך לנהוג על פי העקרונות שנפסקו על ידי בית המשפט, אבל יש מקרים שבהם פסיקת בית המשפט עלולה להביא לשינוי במאזן הדרוש בין הרשויות. יצוין כי אף כי גישה זו מציעה להתעלם מעקרונות העולים מפסיקות עבר של בית המשפט, התעלמות כזאת אינה בהכרח עבירה על החוק.³²

להבנתי, על פי גישה זו, למרות ההצדקות לשימוש בכלי זה, לאור העובדה שמדובר בכלי אגרסיבי שעשוי לטלטל את יסודות שיטת המשטר, אין זה מן הראוי שגורמים ממונים – ואולי אפילו לא הדרג הנבחר ברשויות המקומיות – ישתמשו בו. גם במקרים הנדירים במיוחד שבהם יש מקום לשימוש בעיקרון זה, מן הראוי שייעשה בו שימוש רק בקרב הדרגים הנבחרים הגבוהים ביותר – שרי הממשלה והכנסת, אשר קיבלו בעצמם את אמון כלל הציבור.

*

הצגתי במאמר כלים פורמליים ובלתי פורמליים מרכזיים הנתונים בידי הרשויות כדי לקדם את מדיניותן, וכאלה הנתונים בידי היועץ המשפטי כדי לייעץ ולהשפיע על גיבוש המדיניות. אין מדובר ברשימה סגורה, ויש דרכים וכלים נוספים; אך אני מקווה שמאמר זה יהיה צוהר לחשיבה פרגמטית יותר על הליך גיבוש המדיניות ועל שילוב הזרועות השונות של המדינה.

תהליך גיבוש המדיניות של שני הצדדים הללו – הדרג המקצועי והדרג הפוליטי – מביא לאיזון בין רצונות שונים ובין צרכים שונים של האזרח באופן שלם יותר. כך נוצר איזון בין חשיבה ארוכת טווח לבין הצורך המיידי, בין הצורך ביציבות לבין חשיבות ההתקדמות, ובין הצורך בשלטון העם על ידי נציגיו לבין הצורך במקצועיות השלטון. האיזון הנכון בין הגורמים השונים מתקיים בעיקר כאשר אלו ואלו מכירים את הכלים העומדים לרשותם. כך הם יכולים לשרת את הציבור בדרך הטובה ביותר.

1. סיפור המעשה על מתן החיסוני האסירים מובא בבג"ץ 158/21 רופאים לזכויות אדם נ' השר לביטחון פנים (נבו 31.1.2021).
2. דו"ח שמגר, עמ' 20 והנחיה מספר 1.0000 להנחיות היועמ"ש לממשלה.
3. דו"ח מרכז המחקר והמידע של הכנסת על מעמדם ותפקידם של יועצים משפטיים במשרדי ממשלה: סקירה משווה, מאת עו"ד נתנאל פרלמן.
4. חוק הרשויות המקומיות (ייעוץ משפטי), תשל"ו-1975.
5. עע"מ 6145/12 עיריית נצרת עילית נ' זאב הרטמן, חבר המועצה (פורסם בנבו, 13.01.2013), פסקה מ"ד לחוות דעתו של השופט א' רובינשטיין.
6. ניסים כהן ושלמה מזרחי, **מבוא למינהל וניהול ציבורי**, האוניברסיטה הפתוחה, 2017, כרך ב, פרק 3.
7. על פי דו"ח ועדת המשפטים בדבר סמכויות היועץ המשפטי לממשלה, בראשות השופט שמעון אגרנט (מכונה בקיצור "דו"ח ועדת אגרנט"), על יועץ משפטי גלגלות פתיחות להשגותיה של הנהלת משרד המתנגדות לחוות דעתו, "ולהיזהר והירות רבה שלא לשים את שיקול דעתו במקום שיקול דעת הגורם המוסמך". כך אף נקבע בדו"ח הוועדה הציבורית לבחינת דרכי המינוי של היועץ המשפטי לממשלה ונושאים הקשורים לכהונתו (המכונה גם "דו"ח שמגר"), עמ' 14. היועץ המשפטי לממשלה, ד"ר אביחי מנדלבליט, צידד בגישה זו בפומבי פעמים רבות, וזו גם העמדה שהציגו בפניי השופט ישראל פת (היועמ"ש למשרד הדתות לשעבר), ועו"ד דלית דרור (יועמ"שית המשרד להגנת הסביבה).
8. להרחבה בנושא הפעלת שיקול דעת באכיפה ראו מיכל טמיר, **אכיפה סלקטיבית**, נבו: 2008, עמ' 36.
9. אין פירוש הדבר שהיועץ יכול לפעול בניגוד לחוק; שכן אם אחד מחברי המועצה יתנגד לקיום הישיבה בשל בעיה זו, הוא יאלץ לקבל את דבריו ולהודיע על אי חוקיות ישיבת המועצה. אך אם התנגדות כזאת לא הועלתה, היועץ אינו חייב להעלותה בעצמו.
10. אבי ליכט, המדריך הפנימי לעבודת ייעוץ וחקיקה (2017), עמ' 15 וחלק ד', פרק ב'.
11. אהרן ברק, פרשנות תכליתית במשפט, נבו: 2003, פרק שלישי.
12. "המשנה ליועמ"ש, אבי ליכט על זכות הטוטו של היועצים המשפטיים", הופעה בפורום קהלת ב-26.10.2016, YouTube.
13. אבי ליכט, עמ' 16, הערת שוליים 10. עו"ד דלית דרור, היועצת המשפטית של המשרד להגנת הסביבה, ציינה
14. בג"ץ 4287/93 אמיתי – אורחים למען מינהל תקין וטוהר המידות נ' יצחק רבין, ראש ממשלת ישראל, מז(5) 441 (1993), בג"ץ 73/85 סיעת "כח" נ' שלמה הלל – יושב-ראש הכנסת, לט(3) 141 (1985), בג"ץ 320/96 יעל גרמן נ' מועצת עיריית הרצליה, נב(2) 222 (1998). וראו בהנחיה מספר 1.0000 להנחיות היועמ"ש לממשלה.
15. "שיחה עם ד"ר אביחי מנדלבליט, בכנס על היועץ המשפטי – הפקולטה למשפטים ברא"ל", YouTube, דקה 14:40.
16. ראו אהרן גרבר, "הייתה או לא הייתה": האם תיתכן 'הלכה' שמעניקה ליועץ המשפטי לממשלה מונופול על הייצוג, פורום עיוני משפט, מז.
17. בג"ץ 5769/18 פרוץ' יעל אמיתי נ' שר המדע והטכנולוגיה (נבו 4.3.2019).
18. אבישי גרינצ'י, "בניגוד לעמדת הפרקליטות: בג"ץ אישר לשר אקוניס לייצג את עצמו בעתירה נגדו", מעריב, 11.11.2018.
19. כך גם טענו השרים לשעבר יעל גרמן, משה (בוגי) יעלון ואורלי לוי-אבקסיס, וראשי רשויות דוגמת ראש מועצת בנימינה איתי יוסברג, ראש המועצה האזורית עמק הירדן עידן גרינבאום, וראש מועצה אזורית דרום השרון אושרת גי גונן.
20. פנייה כזו יכולה לבוא גם מצד היועמ"ש למשרד, במקרים שבהם הוא חושש לתמוך בעמדת הרשות ורוצה גיבוי לעמדתו מצד היועץ המשפטי לממשלה.
21. בפסק דין עע"מ 6145/12 עיריית נצרת עילית נ' זאב הרטמן, חבר המועצה.
22. חוק הרשויות המקומיות (ייעוץ משפטי), תשל"ו-1975.
23. בפסק דין הרטמן (הערת שוליים 5 לעיל), כתב השופט רובינשטיין בפסק דינו "ראוי לה למועצה שתשקול היטב היטב בטרם אימוץ חוות דעת משפטית אחרת, ותפנה ליועץ המשפטי לממשלה לשם חוות דעתו בטרם תנקוט צעד קיצוני". בפסק דין זה הודגש שסמכות זו עומדת למועצה ולא לראש המועצה אשר אינו יכול להחליט על דעת עצמו לסטות מעמדתו של היועמ"ש.
24. כדי להבין עד כמה כלי זה בשימוש, פניתי למרבית

בפסיקה במקרה מסוים שהגיע בפניו (להבדיל מאי-ציות להוראה קונקרטית) אינו שווה מבחינת חומרתו לעבירה על החוק. זאת, מכמה טעמים:

א. חוק חל מהרגע שהוא פורסם ועד לרגע שהוא מבוטל (על ידי הכנסת או על ידי בית המשפט). לעומת זאת הלכה תמיד חלה גם על מקרים מסוימים באופן רטרואקטיבי, על המקרים שלגביהם נתנה ההלכה ולפעמים גם על מקרים נוספים.

ב. לפעמים לא ברור אם הלכת בית משפט תקפה, בשל פסיקות מאוחרות שלא ברור אם הן סותרות או בשל שינויים בחוק שלא ברור אם שינו את מעמד ההלכה או לא. כך למשל "הלכת אפרופים", שלא היה ברור אם היא ממשיכה לחול לאחר שינוי חוק החזרים; או "הלכת דרעי-פנחס", שלא ברור היה אם היא ממשיכה לחול לאחר שינוי חוק יסוד: הממשלה. עד שלא ניתנו החלטות נוספות של בית המשפט לאחר שינוי החוק, לא היה ברור אם הן חלות או לא. חוק שריר וקיים גם אם הוא חוקק לפני שנים רבות, ואילו הלכה שניתנה לפני שנים רבות, לא בטוח שתכובד על ידי בית המשפט, שכן שינוי הזמן עשוי לשנות עמדת בית המשפט בנוגע להלכה העתיקה.

ג. לשון החוק כלל לא מחייבת את רשויות המינהל להישמע להלכות בית המשפט העליון, אלא רק את בתי המשפט שתחתיו. סעיף 20(ב) לחוק יסוד: השפיטה אומר כך: "הלכה שנפסקה בבית המשפט העליון מחייבת כל בית משפט, זולת בית המשפט העליון". בית המשפט הוא שפירש שתקדימו מחייבים את הציבור ואת רשויות המינהל. (בדנ"א 3993/07 פקיד שומה ירושלים 3 נ' איקאפוד בע"מ (נבו) 14.07.2011) ובג"ץ 428/86 יצחק ברזילי נ' ממשלת ישראל, מ(3) 505 (1986), אך כמובן יש כאן שאלה של ביצה ותרנגולת – מי אמר שפסקים אלו מחייבים את המנהל? שאלה זו טעונה בירור עצמאי שלא כאן המקום לעורכו.

ראשי הרשויות המקומיות בישראל ושאלתי אותם אם הם הכירו אפשרות זו ואם הביאו בפועל בפני המועצה חוות דעת חלופית. מתוך 12 ראשי רשויות שענו לפנייתי, שישה ענו שכלל לא הכירו אפשרות זו ומתוך השישה שהכירו אפשרות זו, רק שניים השתמשו בה בפועל.

25. גם ראש העיר אילת, מאיר יצחק הלוי, השתמש במנגנון זה יותר מפעם אחת.

26. אפשרות זו מוזכרת בדו"ח שמגר, עמ' 24 המזכירה שני מקרים שבהם חוות דעת היועמ"ש עמדה לביקורת שיפוטית: בג"ץ 935/89 אורי גור נ' היועץ המשפטי לממשלה, מד(2) 485 (1990) ובג"ץ 329/81 מירה נוף נ' היועץ המשפטי לממשלה, לו(4) 326 (1983).

27. בג"ץ 3056/20 התנועה למען איכות השלטון בישראל נ' היועץ המשפטי לממשלה (נבו) 25.3.2021.

28. דו"ח שמגר, עמ' 76.

29. להרחבה ראו גם את דו"ח ועדת אגרנט; את דו"ח שמגר, עמ' 19; ואת עמדתה של פרופ' רות גביון שם בעמ' 93-94. וראו עוד איתן לבונטין ורות גביון, "עמדתו 'מחייבת' של היועץ המשפטי לממשלה", ספר שמגר, תל-אביב: לשכת עורכי הדין, תשס"ג, מאמרים א; וראו להנמקת עמדה זו מאמרו של גיל ברינגר "מחוסף השקט: מיועצים משפטיים לשומרי סף", השילוח, 11 (תשרי תשע"ט), עמ' 75-100; וכן את נייר העמדה מאת אביעד בקשי "הייעוץ המשפטי והממשלה: ניתוח והמלצות", פורום קהלת, 2014.

30. בג"ץ 3056/20 התנועה למען איכות השלטון בישראל נ' היועץ המשפטי לממשלה.

31. סיפור המעשה מובא בבג"ץ 158/21 רופאים לזכויות אדם נ' השר לביטחון פנים (נבו) 31.1.2021.

32. אי-קיום של עיקרון שנקבע על ידי בית המשפט

פך השמן הלא־טהור: זלזול בקודש – או מסירות נפש?

מאה שנים מלאו בסתיו החולף להולדתו של משה שמיר, מענקי הספרות שידעה הרוח העברית. שמיר היה רב־אומן בראוריו, שהעמקתו במקורות היהודיים הקדומים, בהזינה את כוח־היוצר שלו, העמידה את תולדות עם ישראל בארצו במראה־חזון חי, חריף ומעורר מחשבה. סיפורו על חג החנוכה הראשון, "פך אחד של שמן", שהתפרסם ערב חנוכה תשט"ז, מדגים זאת להפליא. ובכל זאת, מתוך מה שנראה לי כקוצר הבנה וקוצר פתיל, הותקף בחריפות ועורר מהומה.

משה שמיר נולד בצפת לאריה ואלה שמיר, מאנשי העלייה השנייה, שהתגוררו במושבה הסמוכה ראש־פינה ועבדו כפועלים. בהיותו בן שלוש ירדה משפחתו לגור בתל־אביב, שם למד בבית הספר תל נורדאו ובגימנסיה הרצליה. שמיר הצעיר עשה את דרכו בחחזות הציונות הסוציאליסטית: השומר הצעיר, הפלמ"ח וקיבוץ משמר־העמק. אך בתקופת "התרוננות והתרוממות רוח והרגשת גדלות טבעית ואמיתית, חוויה לאומית כוללת, שדורנו לא הורגל בה וכוחנו קצר מכנותה בשם" – כפי שתיאר שמיר לימים את הזמן שלאחר מלחמת ששת הימים – הקים עם נתן אלתרמן את התנועה למען ארץ ישראל השלמה. במסגרתה אף הצטרף לחטיבת לע"מ בליכוד ושימש מטעמה חבר הכנסת התשיעית. בעקבות הסכמי קמפ־דיויד, שהוא ראה כטעות פטאלית גם שנים רבות אחר כך, פרש מהליכוד והיה ממקימי מפלגת התחייה.

יש אומרים שמלחמת ששת הימים הייתה נקודת המפנה בהשקפת עולמו של שמיר, ויש המקדימים אותה בשנים, ויש המייחסים את התמורה לאופיו המרדני של מי שעוד ברומן הביכורים שלו 'הוא הלך בשדות' ב־1947 לא חשש לתאר גם צללים בחיי הקיבוץ ולסטות מתווי "הריאליזם הסוציאליסטי", ועורר מורת רוח שגרמה לו לעזוב את הקיבוץ ולמו"לים שלו בספריית הפועלים להקפיא לשמונה חודשים את הופעת הספר. כך או כך, נטייתו הלאומית המובהקת של שמיר, והתמצאותו הגוברת והולכת בשבילי הספרות התלמודית, ניכרו כבר

מראה חזון חי של תולדות ישראל בארצו. משה שמיר בביתו //
באדיבות המשפחה

ביצירותיו המוקדמות, ועוד יותר מכך ברומנים ובסיפורים ההיסטוריים שלו משנות החמישים. הוא עצמו, בריאיון ל'מעריב' בערוב ימיו (1.6.2001), ייחס את התעוררותו למלחמת ששת הימים; אך בהזדמנויות אחרות הרבה לספר על מקור היקסמותו הראשונה מההיסטוריה הקדומה של עם ישראל: הטיולים של בית הספר ותנועת הנוער בילדותו ובנעוריו.

שמיר היה סופר רבגוני, מחזאי, פובליציסט, מרצה, מבקר ועורך במדורי ספרות בעיתונות ובכתבי עת. שנים ערך את מדור הספרות במעריב. תהילתו הגדולה באה לו במיוחד מכתביבתו הספרותית בשנות החמישים, אז כתב בין השאר את יצירתו המונומנטלית על המלך החשמונאי ינאי 'מלך בשר ודם', שלדלות העככתי ראווה להערכה

רבה בהרבה מזו שזכתה לה – אף שגם היא גדולה מאוד.¹ גם ביקורות קטלניות נכתבו על הספר. אך שערורייה גדולה במיוחד עורר כאמור דווקא סיפור קצר שלו, 'פך אחד של שמן' – שפגע כביכול באחד היסודות היקרים ללב האומה, נס פך השמן של חנוכה.

'פך אחד של שמן' התפרסם לראשונה בעמודי הספרות של 'הארץ' בכ"ד בכסלו תשט"ז, 9 בדצמבר 1955. העיתון בישר על כך בעמודו הראשי, ואף סיפר כי שמיר תרם את שכר הסופרים ל"קרן המגן": מגבית חירום שנערכה בשנה ההיא לצורך רכש לצה"ל, וכי העיתון הגדיל לשם כך שכר סופרים זה.

הסיפור, הכתוב בלשון חכמים המשובצת עד גדותיה במונחים משנאיים מעולם המקדש, מציע פענוח ריאלי ונועז לנס חנוכה. כאשר מנפצים הכוהנים בחמת זעם את פכי השמן במקדש שהיוונים נגעו בהם או פגמו, שמן הנחוץ כאוויר לנשימה הן לקיום עבודת המקדש, הן לקיום נפשם של תושבי ירושלים השרויים ברעב – כוהן צעיר ושמו חנן נוצר פך אחד. מתוך תשוקת קודש וחרדת חטא כאחד, יודע ואינו יודע מה הוא עושה, הוסיף בלילות בהיחבא שמן מן הפך הזה למנורת המקדש העומדת לכבות. סופו של הסיפור מסעיר, ופנים לו לכאן ולכאן הוא מזכיר את סיפורם של נדב ואביהוא.

קוראי הימים ההם, לאומיים-נלהבים אולי אפילו יותר מעיתונם, ראו בסיפורו של שמיר – המטיל ספק באופיו של הנס ובצדקת פסילת השמן – פגיעה בדת, במסורת, ואף באתוס הלאומי. כעבור כשלוש שנים, משזכה משה שמיר בפרס ביאליק היוקרתי, תבע סגן ראש

עיריית תל־אביב ואיש הפועל המזרחי אברהם בויאר מוועדת הפרס שלא להעניקו לשמיר, בגלל הסיפור, ומשלא נענה החרים את מעמד חלוקת הפרס – ואיתו שאר נציגי המפלגות הדתיות ומפלגת חרות. "עלבון צורב בקודשי האומה", הגדיר בויאר את הסיפור ואת הפרס.² גם מבקר הספרות גדעון קצנלסון גינה בתוקף את חלקו הראשון של הסיפור.³ קצנלסון ראה בו המשך לתופעה שכינה "פרישמאניות", על שמו של הסופר דוד פרישמן, שבסיפורי המדבר שלו ראה את חוקי התורה כמסווה לדרכם של המנהיגים לנהוג לפי שרירות ליבם הרע ותאוותם הנפסדת. שמיר הושווה לפרישמן גם בעיתון "שערים" מבית פועלי אגודת ישראל. עורך העיתון יהודה נחשוני תקף את שמיר ואת נשיא המדינה יצחק בן־צבי שכמה חודשים קודם נכשל באותו חטא בהסבירו את הנס שהראה אליהו על הר הכרמל בכך שהמים ששפך היו נפט.

ולא רק דתית הייתה המחאה. קוראת 'הארץ' נחה הופמן שן הרגישה פגיעה לאומית. במכתב למערכת הביעה זעזוע: "למי דרושה יצירה זו? הלא המנורה שייכת לאותם הסמלים המעטים שיש להם תוכן דתי ולאומי כאחד, וסמל – כידוע – מאחד".⁴ יומיים לפני התפלא קורא אחר, ד"ר פנחס וייסמן: "סיפור זה היה כנראה מיועד לעיתון השומר הצעיר 'על המשמר' ונתגלגל משום מה להארץ" – בימים ההם עיתון "אזרחי" המבטא את מרכז המפה הפוליטית.

האומנם זהו סיפור של עלבון, חילול וביזוי? בפסקאות הבאות אדון בקצרה במשמעויות הסיפור מבחינתן הדתית; מובאים בהן רבים מפרטי העלילה, ועל כן מומלץ לקוראן אחר קריאת הסיפור.

דומה שבלב הרתיעה מדרכו של שמיר בסיפור זה נמצאת ההסתייגות מאמינים רבים מרציונליזציה של המופלא. באופן אינטואיטיבי מצלצל הדבר כפקפוק, בואכה כפירה, בכוחו של האֵל. אלא שאפילו לפני העידן המודרני, לא מעט מגדולי התורה בימי הביניים, בעיקר אלו האריסטוטליים, שאפו למזער את היסוד העל־טבעי בניסים הנזכרים בתורה, ונטו לפרשם בדרכים אלגוריות. בכך לכאורה גם הפחיתו בערכה של המסורת שראתה את נס פך השמן כיוצא דופן בעל־טבעיותו. הדוגמאות רבות. רב סעדיה גאון מיאן להכיר בדיבור הנחש בגן עדן ואתונו של בלעם, והסביר שמלאך (שהוא חלק מהטבע, להבנתו) דיבר בעדם. את השטן בספר איוב ראה רס"ג כאדם שנתקנא באיוב. דון יצחק אברבנאל הסביר את כל עשר מכות מצרים כתופעות שבגדר הטבע. ועוד כהנה וכהנה.

אך גם אם אין למאמין סיבה ממשית להירתע מהיחס לנס, מחשבותיו ופעולותיו של חנן מאתגרות את המחשבה הדתית מבחינה אחרת.

האומנם, תוהה הסיפור, כל מגע של גוי בפך שמן צריך לפסול אותו, גם במחיר המשך השבתת המקדש? [על כך יכולה להתווסף, דווקא בקרב יודעי הלכה, עוד תהייה: והרי הכלל ההלכתי לגבי קיום קורבנות הציבור במקדש הוא ש"טומאה הותרה בציבור", או לפחות "טומאה דחוייה בציבור", אפילו טומאת מת, ומכאן שלא היה הכרח בפך שמן טהור].⁵ וגם אם כן, האומנם נכון לשחת את השמן ולא להשתמש בו לצורכי הגוף בשעת צרה? תהיות אלו דומות לאלו שהעלה שמיר ביצירות אחרות שלו מן השנים ההן, 'מלך בשר ודם' והסיפור 'על סוסו בשבת'.

מבחינה זאת, הסיפור מחולק לשניים. תחילה מועמדת במבחן בעיקר האתיקה של פסיקת ההלכה; בהמשך, הגיבור ומחבר הסיפור מהרהרים בקול על תפיסת הרע והטוב היהודית.

בחלק הראשון מפורטת הרגשתם המתקוממת של רבים מן הלוחמים, שלמרות הרעב הנורא שאליבא דשמיר שרר בירושלים, הוטל עליהם לנפץ אל התהום את פכי השמן הטמאים, אך המלאים, שבבית המקדש. "פכים אלה יש בהם כדי פרנסת כמה וכמה ימים לכל אחד מאיתנו", אמר אחד מזקני הלוחמים. שמיר מציג את הלכות הטומאה והטהרה, ולפחות את פסיקת ההלכות, כדבר שבא על חשבון דלת העם בשעתה הקשה. והמשימים לב חושד כי מוביל הקו המחמיר, זה המביא להשמדתו של השמן היקר, היה מזקני החסידים; שמא החסידים הם הנגדה ללוחמים.

בעומק רב ובכישרון ספרותי מזקק שמיר את הדילמה היסודית במכתמו של חנו, "ריבונו של עולם, את הטהור תבקש וגם הטמא לך יהיה?" בכך גם נגע בדילמת החלק השני של הסיפור, מהו טהור ומהו טמא. שמיר, שאולי החזיק בהכרעה לדילמה זו, מסכם כך סמך לסיום הסיפור: כי נסתלקו גבולין, כי זה אשר לשמו בערו הנרות לא היו לפניו לא קודש ולא חולין, כי השמן הבוער לשמו טהור הוא, אף אם טמא, והשמן שאינו לשמו – בטומאה הוא בוער, אף כי טהור". כלומר, הרע והטוב אינם תלויים בבחינות אובייקטיביות אלא כל מעשה יכול להיות רע או טוב, ותלוי רק בכוונתו של העושה.

אכן, הכוונה אצל משה שמיר עיקר היא. אפשר לומר כי כל יצירת חייו היא פירוש לנקודה אחת שהוארה לו. "כשאני מביט לאחור על 15 הרומנים שלי, גם על הכתיבה הפובליציסטית והמסאית שלי, אני יודע שאני נמשך לדמות של הגיבור, של האדם המוכן ללכת עד הסוף ולהשליך את נפשו מנגד למען מטרה שנראית בעיניו מוחלטת, עליונה ונעלה", אמר בריאיון הנזכר ל'מעריב'. בפרט הרבה לדבר על

העקדה. "סיפור עקדת יצחק הוא הסיפור הגדול ונורא־ההוד ועמוק־ המשמעות מכל הסיפורים שבעולם", כתב. "הוא סיפור דורנו, הוא התא צר־הכתלים שְׁאֵל אֵין־פֶּתַח־וֹ אנו מנפצים את ראשינו".⁶ גם בסיפור שלנו, חנן החש את היד היורדת לקחתו אינו יודע פחד. לימים, ברומן הביוגרפי 'יאיר', שב שמיר אל מצוות החנוכה, וּשְׁם בפיו של גיבורו אברהם שטרן הסבר לטעם שמונת הנרות: לא נס פך השמן, אלא זכר חנה ושבעת בניה, שמונה נפשות אמיצות שהעדיפו מוות על פני עבדות.⁷

אכן, יותר ממה שגישתו של שמיר כאן קרובה למושגים כמו "רחמנא ליבא בעי" או "עבירה לשמה", או לגישות רוחניות־מיסטיות, קרובים הדברים לרוח מילותיו של הראי"ה קוק בסיום תשובתו המתחבטת על היחס לנפילתם של חלוצי ארץ ישראל; מילים שמציין מיטיבות להכיל את מסר החלק השני של הסיפור. וכך כתב הראי"ה: "תחתונים הללו, אשר מצד אורחות חייהם של בני גילם והלך רעיונותיהם הנם מושפלים כל כך בעיני המון רבה של האומה, אשר בעד תקוותה באו עד כדי מסירות נפשם, כמה הם למעלה, במעלת קדושים וטהורים כזהו הרקיע מזהירים".⁸ במסירות נפשם זו הם מבטאים שיא ערכי: השלכת הנפש מנגד למען מטרה הנראית בעיניהם מוחלטת, עליונה ונעלה. זהו, בעיני שמיר כבעיני הרב קוק, ייחודו של הדור המגשים את הציונות בארץ. "דור כזה היוצא להורג, בעוז נפש בשביל מטרות שהן נשגבות לפי דעו [דעתו]", כתב הראי"ה, "...לא יוכל להיות שפל, אפילו אם המטרות הן לגמרי מוטעות, אבל רוחו הוא נשגב, גדול ואדיר".⁹ בקצרה אפשר לומר שזו דחייתו לטענת "העגלה המלאה והעגלה הריקה". בשולי הדברים יש להרהר על משמעות הערכיות שבמסירות נפש. האומנם היא תמיד הביטוי העילאי למסירות ולמשמעות? האם אין מקרים שבהם זהו ביטוי להעמדת ערכי הכבוד והגבורה מעל לערך החיים?

הראי"ה הוא גם אשר הבין גם את "דמעת העשוקים"¹⁰ המאפיינת את החלק הראשון בסיפור, כגון בדבריו "אסור ליראת שמים שתדחק את המוסר הטבעי של האדם, כי אז אינה עוד יראת שמים טהורה".¹¹ גישה זו אינה מקובלת על כולם. מפורסמת למשל המחלוקת בתלמוד (ברכות לג ע"ב) על הטעם לכך שמשתיקים את מי שרואה במצוות שילוח הקן ביטוי לרחמי האל; לכאורה זו מחלוקת בשאלה אם טעמי מוסר המובנים לנו תופסים בהבנת דרכי האל. "חד אמר: מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית, וחד אמר: מפני שעושה מידותיו של הקב"ה רחמים, ואינן אלא גזרות". כתפיסה זו האחרונה הכריע הרמב"ם במורה נבוכים (ג, מו).

ספרות ענפה נכתבה על היחס שבין הדת למוסר האנושי. בתוכה שמור מקום מיוחד לקושי שהעלה משה שמיר בדבר כלות מזונם וממונם של ישראל בשעת רעב.¹² המדרש¹³ מגדיר כדברי ליצנות טענה שהוא מייחס לקורח: סיפור על אלמנה ענייה שאת כל חלקי הרחלה שלה הצליח אהרן הכהן לתבוע לעצמו על פי מצוות שונות בתורה. ידוע גם הסיפור על מרים בת בלגה, שעל פי אחת הגרסאות היא ומשמרת הכהונה שלה נענשו על שקראה אל המזבח בעת שנכנסו היוונים להיכל "זאב זאב, אתה החרבֶת ממונן של ישראל ולא עמדת להם בעת צרתם".¹⁴

ואולם נראה שאין הבעיה בטיעון עצמו אלא בצורתו. לכן יכול המדרש לדרוש לגנאי את דוד המלך, "שבא הרעב בימי דוד שלש שנים והיה לדוד כמה תסבריות צבורין כסף וזהב מה שהיה מתקן לבניין בית המקדש, והיה צריך להוציאו להחיות את הנפשות, ולא עשה כן; אמר לו האֱלֹהִים, 'בניי מתים ברעב ואתה צובר ממון לבנות בו בניין! לא היית צריך אלא להחיות בו נפשות'".¹⁵ ובעוד כמה מקומות לגבי המקדש עצמו כתבו על חיסכון מטעמים אלו. כך, בדרכי פסיקת ההלכה על בדיקת מום בבכור־בהמה יכול להתקיים דיאלוג תנאי כמו זה: "אמר לו ר' עקיבא לר' יוחנן בן נורי, 'עד מתי אתה מכלה ממון של ישראל?' אמר לו רבי יוחנן בן נורי לר' עקיבא, 'עד מתי אתה מאכיל ישראל נבילות?'"¹⁶ ובכלל, ראוי לציין שקיים מעמד מיוחד בהלכה, שבעקבות הקורונה עלה באחרונה בשיח הציבורי, המגדיר את ממון הרבים כפיקוח נפש.¹⁷

קשה אפוא לראות בסיפורנו חירוף וגידוף, ואפילו לא הטחה כלפי המסורת ודברי חז"ל. ודאי שבשאר כתביו של שמיר – להבדיל מכתביהם של סופרים מוקדמים יותר, כמה מסופרי ההשכלה וההולכים בדרכם הסאטירית, שנרמזו בהתייחסותו של קצנלסון לפרישמן – קשה לראות עוינות כזאת. קל ונכון יותר לראות בסיפור שלפנינו בקשה ותשוקה להבעיר לשם ה' לבוא אל הקודש ולהיעקד בלבוש בשר ודם.

משה שמיר נפטר בג' באלול ה'תשס"ד. הוא היה נשוי לצביה ואב לַעֲנֻלָּה, יעל ואלי, שבאדיבותם מתפרסם כאן מחדש סיפורו.

אליעזר פויכטונג

אליעזר פויכטונג הוא חוקר עצמאי במכון תורת המדינה.

1. ראו על כך במאמרו של ידידו של שמיר פרופ' הלל ויס, "התקבלות מלך בשר ודם בזמן פרסומו", נתיב 119, נובמבר 2007.
2. "פרס ספרותי או שוט?", הארץ, 26.12.1958.
3. "פך אחד שמן של מ. שמיר", דבר, 13.1.1956.
4. "נס חנוכה", הארץ, 20.12.1955.
5. על קושיה זו, על עצם הצורך בנס חנוכה, ניתנו כמה וכמה תשובות. כך למשל בעל "פני יהושע" אומר שאכן לא היה צורך בשמן טהור, והנס נועד להודיע חיבת המקום על ישראל. דניאל שפרבר ואחרים פירשו שטומאת השמנים הייתה שימושם לעבודה זרה; ראו ספרו מנהגי ישראל: מקורות ותולדות, חלק ה, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשנ"ה, עמ' א-יג.
6. "אדיפוס ואברהם", בתוך שמיר, בקולמוס מהיר, מרחביה: ספרית פועלים, 1960.
7. משה שמיר, יאיר – אברהם שטרן: חייו, מלחמתו, מותו: רומן ביוגרפי, לוד: זמורה ביתן, 2001, עמ' 43.
8. "על במוותינו חללים", מאמרי הראי"ה, ירושלים: תשמ"ח.
9. הראי"ה קוק, "מאמר הדור", אדר היקר, ירושלים: מוסד הרב קוק, עמ' קיא.
10. ראו ויקרא רבה (וילנא), אמור פרשה לב. וראו גם בזוהר, סבא דמשפטים (שמות קיג, לא).
11. שמונה קבצים א, עה.
12. ראו אבי שגיא, יהדות: בין דת למוסר, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2006, עמ' 61–64.
13. מדרש אגדה (בובר) במדבר, קרח, פרק טז.
14. תוספתא, סוכה ד, כח.
15. פסיקתא רבתי (איש שלום), פיסקא ו: ותשלם כל המלאכה.
16. בכורות מ ע"א.
17. ראו נריה גוטל, "דמים ב'דמים' נגעו", מכת מדינה, מרכז תורה ומדינה, 2020.

פך אחד של שמן

כשנכנסו יונים להיכל טמאו את כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאים ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן, שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה אלא להדליק יום אחד. נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאו ימים טובים בהלל ובהודאה. (שבת כא ע"ב)

ימים ראשונים לאחר שעלו יהודה וגיבוריו וכבשו את הר הבית, לא השגידו הרבה במי שנכנס ויוצא בהיכל. אחד כוהנים ואחד ישראלים עשו מעשיהם בחיפזון ובמסירות-הנפש, ואיש לא שאל את אחיו מה לך שאתה יוצא ובא במקום קדוש זה. המעשים שנצטרכו לעשייה גדולים היו מכוח עושיהם, והימים קרים היו וקצרים ומחותלים באפלולית, ומזון לא היה לסעוד את הנפש.

מנגד, לפאת דרום, עוד החזיקו צוררי-ישראל במצודת-חקרא, ואף שחנו עליה סביב המשובחים בגיבוריו של יהודה, עדיין תלויים היו ומאיימים בחרב התלויה על עורף. כל דרכים שבאו מן המדינה היו שוממות, לא הולך ולא רוכב, ואין יודע מי יבוא בהן ראשונה – המון-גאולים חוגג או שמא גדודי-נקם של יוונים.

כמדומה, לא שלמה ישועת ירושלים, והלב מבקש היה סימן ואות אימתי תשלם ישועתה. לא בשמחה ובמצהלות חג חזרו והקימו חורבות העיר. בזעם-אבלים, בחמת-קנאות הקימון. עוד ציפו לאות. מתוך אפלוליתם של ימות גשמים וקרה ציפו לאור.

הכול נשאו עיניהם לבית-הבחירה, שהרי עד שלא תהא העבודה כתקנה לא יהיה האות. בחיפזון ובמסירות-הנפש טיהרו את הבית, אלה מבערים הטמא ואלה מכניסים הטהור. עקרו אבני-המזבח ששיקצו יוונים, עד אחת עקרון, ומשגלגלון אלה ללשכה נידחת שבקרן צפונית-מזרחית, בשביל לגנון עד יבוא נביא, יצאו אחרים לחפור אבנים בתולות ממקומן בהר ולהעלותן למרומי ההיכל. בין היוצאים להביא אבנים חדשות למזבח, והם צמדים על כל אבן, היה נער מנערי-החיל, אשר ראה מלחמה וראה פני מוות, חנן שמו.

"חייך", אמר לחברו, "אילו בא כזית לפי – לא הייתי נצרך לעזרתך בשביל לגלגל אף גדולה מזו, אף עשרת מונים גדולה מזו".

האבן נתלחלה במטר ונשמטה מבין אצבעותיהם הקפואות של מוליכיה והייתה חובלתן על כל טלטול, עד שלא העלוה על גבי הבהמה. משחזרו והורידוה מעל גבי הבהמה בהגיעם להר-הבית נתחזק הגשם, ומשנכנסו לעזרת-כוהנים ביקשו להיחבא שעה קלה מתחת לכרכוב, אך למראה חבריהם, שלא חדלו על אף המטר ממלאכתם בביעור עשבים שוטים וסבכי-קוצים, מהם לאורך הכתלים, ומהם בתוך החצרות – הוסיפו לגלגל את האבן עד למקום שהורו לעמוד. איש לא השגיח בהם שהם מפסעים בעזרת-כוהנים כבתוך שלהם. אחרים היו מושכים ומוציאים גרף של עפר וסחי מתוך האולם, אחרים גובבו בקרן-זווית גל של פכים גדולים וקטנים, פכי-שמן שנטמאו.

המזבח כבר קרוב ששלמה מידתו, החצרות טוהרו ונסתחפו במי-הגשמים, בעסק גדול הכניסו להיכל מזבח-הפנימי של קטורת, אשר השיגתהו יד יהודה באחד מבתי העיר העליונה, והתירוהו חכמים וקידשוהו כוהנים. משלא נמצאה מנורה נמצאו להם שבעה שפודים של ברזל תחתיה. באו וקבעו מעל לאבן אשר שלוש מעלות לה, אבן-המנורה, חיפום בעץ מפני הכבוד ונתנו בראשם שבעה נרות. לא נצרכו אלא לשמן.

שבו ופקחו אותו גל של פכים גדולים וקטנים, שמא נתעה לביניהם פך אחד של שמן טהור, שחותם כוהן גדול טבוע עליו ופוקקו. היו בהם פכים ריקנים והיו בעלי שמן, והיו אף מלאי-ברכה – אך טהור לא היה בהם. בין הפוקחים את הגל היה חנן. נטל פך והיה ממשמשו ומטלטלו לשמוע שמונו בטרם העז לתת בו עינו, והייתה תפילה מחלחלת בליבו: יהי פך זה מפכים חתום, לא באה בו טומאתם. אך משהעז ונתן בו עינו – היה הפך מנוקב או פתוח או קטום-זרבובית, ומכל מקום טמא, יד-ערלים הייתה בו.

נתעכבה הגאולה. יצאו לבקש בירושלים והפכו כל בתיה, העניים והעשירים, ולא מצאו. עיר רעבה הייתה היא, עיר גזולה וחמוסה. לא עיסה של סובין בה למאפה ולא חררית של גללים לבער, ואין צריך לומר שמן למאכל או למאור. אילו ידעו: שם, עם הנצורים במצודת-חקרא, מונח פך אחד בחותמו של כהן גדול – כבר הרסו והבקיעו לתוכה ואין להם עוצר, אך בידוע: כל שמן שהייתה בו יד נוכרים טמא הוא לישראל, קל וחומר לעבודה. יהודה שלח לכפרים שאצל העיר, ועד שיחזרו השליחים הוסיפו להפוך בעיר עצמה. לא מצאו, ולבסוף חזרו גם השליחים וידיהם ריקות. הימים ימי חורף, זה כבר תם המסיק, נתרוקנו בתי-הבד. מעט השמן אשר

חררית: כעין עוגה קטנה. כאן:
צדור יבש של גללי בהמה.

לא חמסוהו חומסים היה לאוכלה או ניתן בקמח או הוצק כמו כף לרכך מכת-דווי. נתעכבה הגאולה.

עמד חנן בין חבריו, ורובם זקנים הימנו בשנים, והיה מרעיד עמהם בחבורה, מהצינה ומהגשמים ומהיאושו. אף יותר מכן – מן הרעב.

"פכים אלה", אמר אחד מזקני הלוחמים, "פכים אלה יש בהם כדי פרנסת כמה וכמה ימים לכל אחד מאיתנו!" ובאומרו כן הושיט ידו לעבר גל פכי-השמן הנפסלים, אשר רבץ באשר הניחוהו פוסליו.

"חס ושלום מבקש אתה לאכול טומאה זו?" הזעים עליו חברו קול של תמיהה.

"תן לי בידי הין של שמן – ולסוף שעה אני חוזר עם סאה של קמח, עם צרור של עצים, עם זוג גוזלות", טען כנגדו בעל-הטענות, וכבא לחזק דבריו פירשם פרש היטב: "אין אנו חסרים בעיר זו עמי-ארצות ואספסוף ואנשי שוק-התחתון שישקלו לידך כל הון שבעולם עבור כל שמן שבעולם".

"ומה נעשה בה בטומאה זו?" סייע בידו בעל דעה שהאריך לשקול הדבר בדעתו עד שהכריע על דרך השאלה: "מה נעשה בה – לארץ נשפכנה? הן לא לעולם ישובות גל זה שביתתו בְּעֶזְרָה".

"לא לעולם ישובות, כי היום נשמידנו", הרים עליהם אחד מזקני החסידים את קולו, ומייד הוסיף וכיוון דבריו לכל אותם שהתחילו מתקבלים, ובאים לשמע הצעקה: "כל זמן שטומאה זו שוכנת לנגד עינינו – הריהי מטמאה את נשמותינו. השמד נשמידנה ובזה הרגע. שמן זה שהוא מגואל בדמיהם של ישראל, בדמיהם של תינוקות כשרים ונשים טהורות – שמן זה לא ייגע בו אדם מישראל. ארור הנוטל הימנו טובת הנאה, ארור הנוטל הימנו פת, ארור המציל נפשו בו".

מייד נענה לו קול המיה גדולה מקרב הציבור הנקהל סביב ומייד התחילו קופצים על הגל ושומטים את פכיו ואצים עד אל החומה המזרחית ומטילים כל אותם אוצרות של שמן אל פי התהום.

בין האצים להביא כליה על פכי הטומאה היה גם חנן. אץ וגורר פך ושניים וממהר עד אל החומה ומטפס על גביה בזריזות – ומטיח הפכים אל הסלעים ורואה בהתנפץ הפך לרסיסים ובהיגגר שמונו. כמין רציחה הייתה בהם, במנפצי הפכים, כמין תאוות נקם. כיצורים שיש בהם נשמה היו הפכים, כמתחננים על נפשם, על שמנם הטוב. עד מהרה נתמעט הגל, ומשאץ חנן באחרונה נתפש בכפו פך אחד נאה במידתו ונאה במראהו, נתן בו עינו וראה שלא היה בו פגם, לבד מחותמו של כוהן גדול שהותו מעליו

בחבטה, ופיו שהיה פתוח. אף הוא מן הטמאים, ואף על פי כן דבקה בו נפש חנן, חס לו מלנפצו.

נתעכבה ריצתו והיה ממשימש את פכו ואומר תפילה: ריבונו של עולם, טול ממני פך טמא זה ותן לי טהור תחתיו ואתננו לך. עד שטיפס על גבי החומה כבר לא היה עמו איש. תלוליות-תלוליות נערמו שברי החרסים בתהום למטה. נצנץ השמן השפוף כנגד אור החמה. אחרון ומיותם דבק פכו האחד אל חיקו. סאה של קמח, הגה חנן בליבו, צרור עצים, זוג גוזלות. ריבונו של עולם, אמר, את הטהור תבקש וגם הטמא לך יהיה?

רק משירד לעיר ופכו מוצנע בין כסותו לבשרו התחיל מבין להיכן פך זה מוביל אותו. משעה לשעה גברה אימת-מעשהו בליבו. בשוק התחתון, במבואי החנויות, בפתחיהם של נחתומים – עמדו חבריו. סובבים היו ומבקשים פת לשבור רעבונם ובלא אבק של חשד קידמו חברם בשמחה וזימנוהו שיהא סובב עמהם. אי אפשר היה לו להוציא את פכו מחיקו. סבב וראה פת אפויה – אך לא היה עשוי להציע שמנו עבודה, עמד מול מוכר הגוזלות – וידע כי לאבן יהיה בלעז בפיו. נתלווה לתהלכה של בני-אדם הרבה ולמד כי את מתיהם הללו מלווים לקבורה מחוץ לחומה, עשרה כאחד עשרה כאחד, מפני ריבוי המתים ומיעוט הקברנים.

נדחק לצדדים ונשמט מפניהם. עד שלא בא לכל מקום התחיל בורח מכל מקום, מרחוב לרחוב וממבוי למבוי. לבסוף ראה ילדה רכה נוברת באשפה ואינה מעלה דבר. כנדחף על-כורחו קרב אליה והושיט לה פך שמנו. נתנה בו עיני בהלה ומייד קפצה על רגליה, כמבקשת לברוח. "טלי", הושיט לה הפך בשנייה.

נרתעה לאחוריה, כאילו הטיח שרץ בפניה. הניחה שתברח ופולסין של אש רוצעים את ליבו: על ילדה רכה מבקש אתה להטיל טומאה שבידיך? עליך, עליך טומאתך ועונשה. אין מפלט למועל בחרם!

כנרדף שב ואץ לעלות לבית-המקדש, והפך צורב בשרו מתחת לכסותו הדקה. עודו מטפס על החומה המזרחית, הכהו הספק: הבזה ימחה חטאו? עכשיו, לאחר שחפזו עליו יצרו ומעל בחרם וביקש לו טובת הנאה מן הטומאה – עכשיו יבוא וינער ידיו ולנקי ייחשב?

מהיסוס שבלב להיסוס שברגל. עצר על עומדו, ואחר-כך ירד, ואחר-כך שב להלך בחצר הרהבית. עד שלא בא לכל פינה התחיל בורח ממנה. מהר-הבית לעזרת נשים, ומעזרת נשים לעזרת ישראל.

עוד אימתו מפרכסת בליבו – ופרכוס גדול הוטל בעזרה. אדם אחד פרץ

פולסין: שוטים, רצועות מצליפות.

מלשכת פלהדרין והיה מצעק ומנפנף בידיו, ואחרים נתלהקו עליו מכל דבר, והוסיפו בגרונם את מה שהחסירו ברגליהם. קפץ אף חנן לאותו מקום ושמע כי נושע ישראל, נס גדול עשה לו ריבונו – פך קטן של שמן, שהיה מונח בחותמו של כוהן גדול, נמצא בלשכת פלהדרין, כשהוא חבוי ומוצנע מאחורי תל של סחבות וכלים.

אותה שעה חזרה שיטה לעולם, מה שהוא קודש קודש ומה שהוא חולין חולין ומה שהוא טומאה טומאה. כוהנים נטלו את פך השמן ובדקוהו, ואשר מִצָּאוּ סִילַק עצמו ממחיצתם ועמו הרחיקו ופסעו לאחור כל שאר ישראל. נתרווח המקום בעזרת-כוהנים, וניתן האות לעבודה, וכל אותם שהיו יוצאים ובאים נצטופפו בעזרת ישראל. שב המקדש לחזקתו והשמחה גדולה. אמרו משם יהודה:

”המתין לנו הקדוש ברוך הוא עד שנסלק כל סימן של טומאה מביתו”.

אמר כנגדם חנן, ואין לו שומע:

”לבד מטומאה אחת!”

ומאותה שעה ידע, כי אין חייו חיים עד שלא ימצא לו כפרה.

למחר, הוא עשרים וחמישה בכסלו, בהשכמת הבוקר, נתחדשה העבודה בבית ד' בירושלים. העלו תמיד של שחרית על המזבח החדש והקטירו קטורת והעלו אור במנורה. המוני-המונים עמדו בני ירושלים וגיבורי יהודה וכל הנפש הבאה מקרוב ומרחוק וצפו בה בעבודה, כיצד היא נעשית על הסדר, אין נגרע דבר. הטילו הכוהנים פיס, ומי שזכה בשחיטה שחט ומי שזכה בדישון-המזבח נכנס לאולם והקטורת בידו, ומי שזכה בדישון-המנורה זכה מרבים ונטל את הפך הקטן ונטל את הכוז, שהוא דומה לקיתון גדול של זהב ומשמש לדישון, ונכנס אף הוא לאולם לדשן את הנרות ולהדליק נר מערבי.

ראו בשחיטה וראו בַּלֶּחֶךְ האש עצי-מערכה ובא ריח הקטורת וחדר לכל אף – שהוא מהלך בכוחו עד יריחו – אך לא היו מצפים אלא לזוכה בדישון-המנורה. עמדו צפופים והמו ורגשו על דבר זה לבדו. הדליק? ובשעה שיצא המדליק ועמד בין האולם למזבח נשתתקו באחת ותלו עיניהם במוצא פיו: הדליק?

”נר מערבי דולק”, לחש הזוכה בדישון המנורה, ומייד נדלקו כל עיניים שבמעמד, כל לבבות שבירושלים. אור בהיכל, שְׁלֵמָה תשועת ישראל. כל אותו יום לא פסק פה מהלל והודאה, לא שב איש למלאכתו, לא חזרה

אישה לביתה. בין תפילה לתשבחה היו יוצאים אשר בעזרות אל ההר ואל שערי החומות לקדם פני הבאים, שלא חדלו מבוא ואף הגבירו כוחם כנטות היום. קידמו פניהם והיו מספרים באוזניהם כל גדולת אלוהיהם ומעשיו אשר במו עיניהם חזו במ.

משנטה היום עלה קול קריאה מן העזרות ונודרו הכול להיכנס לראות בתמיד-של-ערבית ובמי שזוכה בהדלקת המנורה של בין-ערביים. כאור זה של שבעה נרות שהוא גדול מאורו של נר אחד, כן אורם של ישראל בערבית גדול מאורם בשחרית, שמחתם בערבית גדולה משמחתם בשחרית, הודאתם בשיר גדולה מהודאתם בשיר.

בתוך השמחה עמד חנן ולא הניח לו למדליק המנורה שייעלם מעיניו לאחר שהתים מלאכתו בהיכל פנימה. נפשו יצאה אל כך השמן הטהור, אל מי שאחז בו, אל מי שהעלה ממנו אור-המנורה. ירד אותו כוהן במעלות לאולם, והיה מפסע בוריזות. בידו האחת הכוז ובשנייה האליה שבה העביר האש מנר לנר. עמד חנן למולו, כמבקש להתקדש ממגעו, ובחולפו על פניו היה מרטיט מעוצר חרטה ומהתפעמות הלב. הוא נמשך אחריו. תמול שלשום היה מהלך בכל מקום בהיכל ואין ממחה בידו, שהיה בעושי המלאכה, עכשיו הקפיד על עצמו שלא ייצא מרשותו ולא ייכנס לרשות שאינה שלו. אף על פי כן נמשך והלך אחר אותו כוהן. ראהו שהוא מכניס את הכוז ללשכת-הכלים ומוסרו לידי הממונה, ראהו שהוא נוטל את הפך הקטן והטהור ומטילו לקרן-זווית ככלי אין חפץ בו. נתקוממו פליות חנן למראָה, אך מה יעשה? פך שנתרוקן משמנו, הסכים בדעתו, אין חפץ בו. אתמול גואלו של עם, היום חרס הנשבר.

פשט הכוהן בגדי-הקודש שעליו ולבש כסות עצמו והלך להתחבר אל אחיו הכוהנים, שהיו עומדים חבורות-חבורות ושמחים עם כלל ישראל ומשמחים אותם. הלך אף חנן ומצא לו עמידה בין אלה לאלה, והיה שר עם השרים ושומע עם השומעים כל הניסים והמופתים שעשה הקדוש ברוך הוא לעמו מימות עולם. עם זאת לא גרע עינו מכוהנו, ואף הטה אוזנו לצוד שמץ דבר. לא ידע מה הוא מבקש, אך ידע כי רק במקום זה ימצאנו. מתחת לכסותו עוד צמוד היה לבשרו הפך הטמא, כמכוות-זכר-חטאת – ועיניו אף אוזניו לא חדלו מבקש כפרה מנין תבוא. מי שטיהר אומה וארץ לא יטהר אדם אחר? והנה דיבר הכוהן:

”הבאו השליחים?”

”עדיין לא שב איש”, ענהו מי שאליו שלח שאלתו בלחישתו, ואף הוא מן הכוהנים, מיקיריהם, ככל שענתה בו הכרת פניו.

נתאטמו לו לחנן כל מיני הזמר שהיו מזומרים מסביב וכל השאון והדברים, וכמחודדה באה באוזניו שמועה אחר שמועה.

"פך של מה-בכך היה הוא", לחש הכוהן מדליק המנורה, "לא מלא הכוז אלא כשיעור טפח".

"זאת ידעתי", לחש כנגדו חברו.

"ועתה נתרוקן אף הוא".

"כיצד", שאל חברו, ודומה היה לו לחנן כאילו בצעקה גדולה נעקרה מילה זו מתוך ליבו שלו.

"הנרות גדולים ועשייתם גסה", השיב הכוהן כיודע דבר אך לא כנבהל מפניו, ומעתה התחיל חנן שונאו, "רבע מן השמן נבלע והרבע אינו צף והמחצית הבוערת לא תזין עד בוקר".

"עדיין לא שב איש מן השליחים", חזר ואמר בעל דברו, "שהרי הרבה נצרכו להרחיק בשביל למצוא כפר שלא חרב ואוצר שמן שלא הייתה בו יד".

כחותם את הפרק, אמר הכוהן:

"אם אין הם מביאים שמנם עד למחר, חס ושלוש תכבה המנורה ואין מדליק".

שעה רדפה שעה ולאחרונה התחילו מתמעטים אוכלוסין שבעזרות ובהר-הבית. מי שבית לו בעיר פרש לביתו ומי שאין לו בית הלך לבקש לו מסתור מפני הקרה באחת המערות אשר במורד נחל קדרון. חנן לבדו לא נע ולא זע ממקומו. עכשיו זה כמה שעות עומד היה וצופה בפתח האולם, פתחה של חשכה, וסודו בליבו. קרוע לרווחה היה פתח האולם, כפצע שאין לו ארוכה, כי לא הובאה עוד פרוכת חדשה תחת הישנה אשר שרפו יוונים. אפלים היו הפתחים זה לפנים מזה, כי גבר עליהם מחוץ אור העזרות המלאות אדם. אך משמעטו אוכלוסים פחת אור החיצון ונתמעטו אשיהן של העזרות. מעט מעט הבהיר פתחו של אולם, הבהיר והוסיף, עד כי לאחרונה עמד כמלבן של אור כהוי ורוטט בתוך חומת-האבן האפלה של כותל המזרחי.

אל זה מלבן האור הכהוי נצמד חנן, לא המיש ממנו מבטו. כבר נתרוקן הר-הבית מאדם, לא נשמע אלא צעדם של משמרות-הכוהנים הסובבים לפי דרכם, כבר ירדה חשכה וצנחה על כתף, וירדה והחליקה עד לכפות

הרגליים, עד לקצה האצבעות הממשמשות חלקת העמוד הקר – אך חנן במקומו עומד, ועיניו באותו מלבן מהבהב ורוטט, אשר בעדו זורמת, לא נחה, הילת נרות-הקודש. לו, לו לבדו האירו עתה שבעת הנרות של שמן טהור. אליו, אליו לבדו שיווע האור הנאבק על נפשו.

הצינה העירתה, משחטפתה תנומה. שוב ירד הגשם, והיה מרחש על פני האבן רחישה בלתי-נשמעת. הרקיע היה כיסוי, קול המשמרות נדם – לא ניתן לו לחנן לשער מה אשמורת היא זו, לא העז לקום ממקומו, לבקש אדם בחשכה. ביקש לקבוע עינו במלבן וארך לו הרגע עד שמצאו. תוך כדי כך אבד ממנו שוב – עד שהבקיע בו מבטו באימוץ-הגבות. עוד הגיחה ובאה הילה של אור מעם האולם, אלא פתע דומה היה שנתמעטה. מייד ברי היה לו שנתמעטה, וניעור כל כולו וקפץ על רגליו, ידו אחזה בפך השמן אשר נפל לו לנחלה – ומקרב האולם שיווע אליו האור הנאבק על נפשו.

משניעור בשנייה כבר עלה קולו של שכווי מרחוק. הגשם חדל והצינה גברה. רעבו שסבור היה כי כבר הורגל בו, התחיל קודח במעיו ומקדד ומעלה בהם אש רעה. חלשה נפשו. שוב ביקש לקבוע עינו במלבן הפתח – ובזו הפעם ארכה לו מאוד השעה עד שמצאו. נצטעפו עיניו ונתייגעו. אך ידע עד מאוד: פחת אור המנורה כדי גסיסה.

נטל פך השמן בידו ונשמע לרגליו אשר קלו. מעזרת-ישראל לעזרת-כוהנים, כביום שנושע המקדש, ומעזרת-כוהנים עד למעלות-האולם, כביום שהיו מפנים את ההריסות, וממעלות-האולם לתוכו, כביום שהיו מתקנים את בדק הבית, ומן האולם לתוך ההיכל, עד למזבח הקטורת וריחו הטוב. ועד למנורה שעמדה בחשכה והאירה בשניים שלושה אורים אחרונים.

בשחרית בא הכוהן ומצא שבעה נרות דולקים במנורה, ושמןם לא נגרע. הדבר היה לפליאה, אך לא הוציאו טיבו ברבים עד ערב. מתוך היראה הניחו להם לנרות שיבערו יומם. לאחר תמיד של ערבית הניח הכוהן את המנורה בשבעה נרות – ולמחרת בשחרית שב ומצאה בשבעה. כמין להבה של אש פשטה עכשיו הבשורה בהיכל ובעיר: נס גדול היה שם, ובתוך שעה מעטה נתמלא שוב הר הבית רבבות עם חוגג. בשבעה נרות בערה המנורה עד ערב – ולמחרת בשחרית שבו ומצאה בשבעה נרות.

מקדד: קודח, מנקב.

עם כל יום גבר הנס, וכגבור הנס גברה השמחה. שליחים שנשתלחו מאת יהודה לכפרי עבר-הירדן והגליל עשויים היו לחזור בכל יום ושמנם הטוב עמם – אך חלפו יום ויום והם לא באו. בינתיים מאיר הקדוש ברוך הוא לעמו בפך שמן אחד. יומם ולילה דולקים שבעה נרות ושמנם אינו נגרע. משלושה לארבעה, מארבעה לחמישה.

נס שאירע במנורה שבהר אירע בנפשות שבשפלה, כשמן זה שכוחו לפרנס שבעה נרות ואינו נגרע כן נתפרנסה רוחם של ישראל מתשועתם אשר שלמה. שכחו תלונות רעבם וגברו על מצוקת-עירומם וצינתם. גיבורים שבהם הוסיפו גבורה, אומנים שבהם הוסיפו חריצות. לא חנוכת המנורה הייתה היא ולא חנוכת ההיכל בלבד, לא חנוכת הר הבית בלבד ואף לא חנוכת ירושלים – חנוכתה של אומה הייתה היא, עד עתה נחלת זרים הם, מעתה ואילך נחלת עצמם.

בשחרית יום שישי בא הכוהן להיכל ומצא את המנורה בשבעה נרות. כמיום ליום גברה שמחה, אך יהודה שהיה מתעסק להגביה חומות-ירושלים אמר דבר אחר. אמר:

”עד מתי אנו סומכים על הנס? חס לנו שננסה את הקדוש ברוך הוא. יותר משבעה ימים אסור!”

ומייד שיגר שליחים אל שליחיו, להאיץ בהם ולדפוק בהם למען ימהרו בדרך ויביאו שמנם להדליק בבית-המקדש. השליחים יצאו דחופים, והעם קבע-עיניו במנורה ובשבעת קניה.

בשחרית יום שביעי נכנס הכוהן להיכל ומצא את המנורה בשבעת נרות דולקים, אך משבדקם ראה כי ירדו פני השמן בנרות. אותו יום הריקו השמיים מטרות עוזם ושיבשו כל דרך ושביל, נחלים מלאו מים עד אין לעבור ובשערי ירושלים לא יוצא ולא בא.

יום שביעי והנס בתוקפו. אין יהודה ועלה להר הבית ושמע כי מעט השמן בנרות. צותתו יושבי ירושלים מחוריהם אשר נחבאו בהם מפני הסופה וקלטו כל שמועה המהלכת. הבאו השליחים? היאירו הנרות? היעמוד הנס?

והשליחים לא באו. יום שמיני בשחרית נכנס הכוהן להיכל ומצא את המנורה בשבעה נרות דולקים, אך מאוד ירדו פני השמן בנרות. לעת הצהריים כבו שניים שלמזרח וכמו לקו מאורות ברקיע, אך באותה שעה חזרו כמה מן היוצאים דחופים מאת יהודה ובפיהם בשורה גדולה:

”למחר עם שחר נכנס לירושלים שמנו של גליל!”

בשעת ההדלקה של בין-הערביים דישן הכוהן את הנרות שכבו מחבריהם שעוד היו מהבהבים, ומשהניח את ההיכל בערה המנורה בשבעה נרותיה, אך אדמונית הייתה שלהבתם, מנתזת וכמו מבקשת להינתק מגופה – שלהבת שניטל שמנה הימנה. היעמוד הנס עד שחר?

באשמורת-ליל אחרונה כבו הנרות בזה אחר זה. תחילה שניים, אחר-כך שלושה כאחד, והשישי אחריהם, אך משפרפר השביעי לנפוח נשמתו – הרים חנן את ידו ויצק לתוכו שלוש טיפות של שמן. חייתה נפש הנר, ומשהרחיב חוג-נוגהו נענו לו שניים אורים מעומק עיניים שחורות וקורעות לרווחה.

חנן נטל את פכו הקל, המתרוקן, והערה פיו אל פי הנרות האחרים. טיפין טיפין נטפה שארית השמן, ועל כל נר ונר האריך להרכין פכו, שדלל והלך. נר שביעי קלט טיפין אחרונות. הפכה יד את פי הפך, טפחו אצבעות על צלעו לנער ממנו נטף אחרון, חזר הפך הריק אל חיק בעליו.

שעה ארוכה רעדה כפו של חנן עד שהאחזי אש באליה מנר מערבי. משאחזה אש נתכפל פתאום אור ההיכל והוארו שפודי-הברזל, הואר גוף הנער הנמשך להתרומם, הוארו עצמות לחייו המשופות, מצחו המבהיק.

אט אט העביר האש מנר לנר. ממערבי לשני, משלישי לרביעי ולחמישי, משישי למזרחי. המנורה בערה בשבעה נרות, האיר ההיכל, נצנץ מזבח-הקטורת, האפילה הרחק פרוכת קודש-הקודשים.

ירד חנן מעלה אחת באבן המנורה ואימץ אל חיקו את פכו הריק. בשבעה אורות גדולים בער שמנו אשר נטל מפיו ונתן לפי האלוהים, על שבעה מזבחות עלה קורבנו.

חלישות מפסקת לב ירדה עליו פתאום, ומשהתמוטט כרע על מעלה שנייה באבן המנורה. שבעה ימים לא בא דבר אל פיו. שמונה לילות לא נתן שינה לעפעפיו. למעלה, בשבעה חוטים של זהב, נצנץ שכרו.

מחלישות לנקיפת הלב, כהו עיניו. נמשך לקרקע ורביץ על מעלה תחתונה באבן-המנורה. והזר הקרב יומת, ידעה לה נפשו. הוא חש את היד היורדת לקחתו. חדרה ובאה צינתה אל בין עצמותיו, אל כפות-רגליו, אל קצות אצבעותיו הנקרשות.

אך פניו בערו, חזהו להט, עיניו סירבו להיעצם. בבת-אחת באה אושר גדול. הוא לא ידע פחד. נזקף ונסמך על ידו. אכן, הוא לא ידע פחד. רגשת אושר הייתה הרגשה אשר הקימתה על רגליו. הוא לא ידע פחד.

כי נסתלקו גבולין, כי זה אשר לשמו בערו הנרות לא היו לפניו לא קודש

ולא חולין, כי השמן הנוער לשמו טהור הוא, אף אם טמא, והשמן שאינו לשמו – בטומאה הוא בוער, אף כי טהור, כי אין לפניו אלא בעלי-יוחסין, אין לפניו אלא זכאים – אין לפניו אלא בנים.

לא יומת הבן הקרב. אך הזר הקרב יומת. כי מי שאינו זר בליבו אינו זר בהיכל, אינו זר בקודש הקודשים, אינו זר תחת כיסא הכבוד.

אבי, קרא חנן בליבו, אבי – הנה בוער אני בשבע להבות למען שמך הגדול. אבי – לא זר הוא הקרב, בן הוא הקרב! בנך! אתה אבי, תעיד בי לדור ולדורות, כי שמן טהור יצקתי במנורת הקודש אשר לך, שמן טהור – כי שמן קורבן היה, כי יטהר הטמא אשר יהיה לקורבן. אבי...

עם איילת-השחר באו השליחים המוליכים את שמנו של גליל, ומייד נעשתה להם לוויה גדולה להעלותם להר-הבית. בראשם יהודה ואחיו וגיבוריו, עמהם ואחריהם כוהנים ופרחי-כוהנים וסתם ישראל – ובתוכם שתיים ושלוש בהמות נושאות כדים גדולים וחתומים, יקרים מכל יקר. באפלה עלו בחוצות ירושלים ונכנסו בשערי הר-הבית ופרקו הכדים ונשאום בשניים שניים עד לעזרת כוהנים.

משכנס יהודה להר-הבית נתלקטו אליו כל משמרות כוהנים שבאותו לילה ועמדו הם וכל המצוי באותו מעמד ונשא תפילה והודיה לפני השוכן בבית זה, על הניסים על הנפלאות אשר עשה להם ולאבותיהם ועל נס פך השמן אשר האיר להם בשמונה ימים. אמר להם יהודה: "מעתה ועד דור דורים קובעים אנו ומקיימים שמונה ימים שמעשרים וחמישה בכסלו ואילך ימים טובים של הלל והודאה". שמעו וקיבלו וקמו לשוב איש אל משמרתו בהיכל. נתחבר יהודה אל מי שהוא סובב על המשמרות לבדוקם ולבדוק כל מה שאין עינם מגעת אליו.

המסיבה: נתיב סיבובי מקורה, בפרט מערכת מדרגות לוליינית.

סבבו והלכו והאבוקות מאירות לפנייהם. בדקו כל שערי עזרת-כוהנים והקיפו את ההיכל מאחוריו, חלפו על בית הורדת-המים שאצל כותל חיצוני בדרום ובאו עד המסיבה שהיא אצל כותל חיצוני בצפון. עוד הם מפסעים במסיבה ההולכת לה תחת הביירה ונרות דולקים להאירה מכאן ומכאן – וקול כקול צעדים נבהלים עלה באוזניהם. קפאו על מקומם ודממו להסכית. דמם קול הצעדים. מייד קפץ יהודה ועמו כוהן-המשמר, ועלו לבדוק בזה ובוזה. כמין צל הגיח לעיניהם אדם מפתח בית-החליפות המוליך לצד העזרה. ניטעו למקומם ועצר אף הוא לעומתם, אך ראשון היה לזוז ממקומו. בבת-ראש חזר ונכנס לבית החליפות, ומשקפצו שמה אחריו – דלק ונבלע באולם, ומן האולם לתאים שבדרום, והם רודפים אף מזעיקים כל כוהנים שבמשמר להניח מקומם ולרדוף עמם אחרי הגנב

הבירה: המקדש או העזרה במקדש, ולפי מפרשים אחרים: מגדל. על פי המשנה, תמיד א, א.

מחלל-הקודש.

רדפוהו עד אל אחורי בית־הכפורת, ומשם הוליכם צילו המתחמק עד לכותלי העזרה, ורדפו רבים את האחד עד אל מעבר לשערים, לחצר הר־בית, והגבירו מרוצתם ומניינם, ושם היה הנרדף גלוי לעיניהם בהחוויר חשכת הלילה מסביב. הם סגרו עליו והוא התחיל מועד בריצתו. אף כשל וקם, וחזר וכשל, ומשקרב עָדִיו התמוטט ונפל על פניו בעפר.

באו וראו כי מת האיש. הפכוהו לבדוק חזות פניו, ולאור השחר העולה ראו כי נער הוא. מת ממת־הרעב היה, כולו כמין גל עצמות. בסמוך לו, על גבי הקרקע, מוטל היה פך קטן של שמן אשר לא נשבר בנפול בעליו. ריק וריקן היה הפך.

אבוי לעם שמדינה היא משמעות חייו

חזונו המלהיב של ארי שביט בדבר ממלכתיות חדשה ומכילה
נופל בכמה מן הבורות של הממלכתיות הישנה והמדירה.
המחשבה שמדינה יכולה להיות מופת על-אנושי, למשל, או
שהמדינה יכולה להגדיר ולספק משמעות | אלון שלו

בית שלישי

מעם לשבטים לעם

ארי שביט

ידיעות ספרים, 2021 | 221 עמ'

מה היה לה, לשנת תשפ"א, שהולידה כרכים כה רבים שעניינם "ישראל – פנינו לאן"? ובכן, היה לה משבר פוליטי חריף ומתמשך, הבא על רקע תחושה משברית כללית ברחבי העולם המערבי; והייתה לה מגפה, שכלאה אנשים מוכשרים רבים לבד עם מחשבותיהם, מסוגרים בבתים עם לפטופ ועם פנאי. השילוב הזה הוליד בציר שופע: 'קיצור תולדות הישראליות' של נתנאל אלינסון, 'המהפכה הציונית והקמים עליה מבית' של מנחם פיש, 'המפלה החמישית' של דוד פסיג, 'ישראל השלישית' של שי פירון – זו רשימה חלקית של הכותרים שיצאו לאור בשנה האחרונה, אשר באופן כזה או אחר מבקשים לסקור את תולדות היהודים ו/או מדינתם, להתריע מפני הסכנה הקיומית הטמונה במצבה של החברה הישראלית כיום, ולנסח קווי מתאר לפתרון. הספר שלפנינו, 'בית שלישי' של ארי שביט, שייך למדף הזה גם הוא.¹

ספרו הקצר והתמציתי של שביט כולל שני שערים. השער הראשון, "עד כאן", עוסק בהיסטוריה הפוליטית-חברתית של ישראל ובניתוח של מצבה העכשווי. נכון בעיניי לתאר חלק זה כפסיפס של נרטיבים. הראשון הוא נרטיב-העל של "הממלכתיות", המספר על קורותיה של החברה הישראלית מעת קום המדינה: סיפור על תהליך

הפיכתו של עם ישראל מצבר שבטים מפולג לעם מגובש והתפוררותו חזרה אל שבטים מפולגים. סיפור זה כולל עשרה תת-נרטיבים: נרטיב הממלכתיות של בן-גוריון, ותשעה נרטיבים המשתייכים לתשעה "מרידות" בממלכתיות הזו – המזרחית, הדתית-לאומית, החרדית, הערבית, הליברלית, הניאו-ליברלית, דוברת הרוסית, רודפת השלום (עלייתו של "מחנה השלום" בשמאל) ומבשרת המילניום השלישי (או דור המילניום). הנרטיב השני מספר את מצבה הירוד של "ישראל הפוליטית" – המחנאות, הקיטוב, אובדן הדרך, חוסר היעילות והרמה הנמוכה; והנרטיב השלישי מספר את מצבה המקביל, מעורר ההשראה, של "ישראל האמיתית" – החדשנות, מיזוג התרבויות, השירות (בצה"ל ובהתנדבות) והילודה הגבוהה.

השער השני, "מכאן", פורס חזון לעתידה של ישראל, המיועד לתקן את המציאות הפגומה שתוארה בחלק הראשון: להפוך שוב את המגמה, כך שלאחר שהיינו לעם והתפוררנו חזרה לכדי שבטים, נחזור ונתגבש כעם, והפעם – נעשה זאת נכון; ולגשר על הפער בין ישראל "הפוליטית" לישראל "האמיתית", כך שהאחרונה תהלוך את הראשונה, ותהיה לנו מדינת מופת.

החיבור בהיר וקולח, ומציע תזה מסודרת. כלולות בו אמיתות ותובנות חשובות ולעיתים מקוריות. אולם יש בו כמה בעיות לא פשוטות המעייבות עליו, הן מבחינת תוכנו, קרי הניתוח והחזון שהוא מציע, הן מבחינת מטרתו, דהיינו גיבושה המחודש של החברה הישראלית הסובלת ממידה מסוכנת של פילוג פנימי. וכדלהלן.

ישמעו אוזניך מה שפיק מדבר

למושג הממלכתיות נודע מקום מיוחד בהווה הישראלית מימים ימימה; אך היא זוכה לעדנה מיוחדת בשנים האחרונות. הדבר בא לידי ביטוי במיוחד בכתיבתם של אנשי המרכז הפוליטי הישראלי. כזה הוא ספרו הנזכר של שי פירון העוסק כולו בממלכתיות ובמסורתיות, כזה הוא ספרו של שביט, וכמותם יש רבים וטובים אחרים. המשותף להם: הם קוראים לא להמשך או השבה של הממלכתיות כפי שאנו, על פניו, מכירים אותה, אלא להתחדשותה, ובמילים אחרות – לממלכתיות אחרת.² כזו העונה על הצורך שהוליד את הממלכתיות "הישנה" ומשיגה את יעדה, בלי לחזור על שגיאותיה. במקביל נשמעת הקריאה להתחדשותו של "המרכז", התחדשות שעיקר עניינה הוא גיבוש משנה סדורה בשבילו. לא עוד ערב רב של עמדות לא קוהרנטיות, פושרות, נישט אהין נישט אהער, אלא תנועה פוליטית מובחנת, בעלת תוכן של ממש ובטוחה בעצמה, שתחדל להיות מובסת בידי המחנות הפוליטיים האחרים. למעשה, בידיהם של דוברים ומחברים אלו, הממלכתיות והמרכז הם מושגים כמעט חופפים; הראשונה היא תוכנו של האחרון. הדבר ניכר מאוד בחיבור שלפנינו.

שביט מספר את הסיפור הישראלי כך: בעת הקמת מדינת ישראל עמד בפניה, מלבד שאר האתגרים, אתגר אקוטי במיוחד: העובדה שהיהודים לא היו עם מגובש, ולא זו בלבד, אלא שהוא עם בעל נטייה היסטורית לפלגנות, לשבטיות ולאנרכיה. בן-גוריון חרד מכך. "רעיון הממלכתיות של בן-גוריון", כותב שביט, "נבע מאימה. יותר משחשש משנאת היהודים באירופה ויותר משחשש מהתנגדות הערבים בארץ ישראל, הוא חשש מפני דפוס ההתנהגות ההיסטורי של היהודים – אל מול עצמם ואל מול מדינתם" (עמ' 21). פלגנותו של העם היהודי הייתה האיום הקיומי הראשון במעלה. בן-גוריון הבין כי ישראל אינו ככל העמים, ובניית המדינה (state building) שלו לא יכול להיות כשל כל העמים: "במקרה הייחודי של העם היהודי תפקיד המדינה איננו רק לשמש מסגרת מדינית ... על המדינה היהודית להיות גם **מסגרת משמעותית** אשר מחיה את העם ומגבשת את העם ומגדירה את זהותו" (עמ' 22). ההדגשה אינה במקור). ההכנסה של מוטיב המשמעות לפרויקט המדיני היא, ובכן, משמעותית; והדבר חוזר לאורך החיבור, במיוחד בחלקו האחרון, העוסק בחזון העתידי. כך, מתאר שביט באופן דומה ספציפית את פרויקט הממלכתיות: "בן-גוריון [היה] עסוק ... בעניין אחד: כינונה, גיבושה וביצורה של הממלכתיות הישראלית. הקמתן והעצמתן של המסגרת המדינית ושל התרבות הפוליטית אשר יאפשרו לעם היהודי לחיות חיי חירות משמעותיים במולדתו" (עמ' 66). ההדגשה אינה במקור). האדם מחפש משמעות, ובממלכתיות ימצאנה.

אקדים את המאוחר ואציין כבר כעת: תיאור זה של המצב בעת הקמת המדינה זהה לתיאור ששביט מספק בהמשך למצבנו כיום. לטעמו, ישראל עברה מיום הקמתה תהליך מעגלי, שבו השבטים היו לעם ולאחר מכן העם היה חזרה לשבטים. הפילוג הפנימי הוא האיום הקיומי הישן-חדש (עמ' 97), ומוטל עלינו להתחיל תהליך של הפיכה חזרה לעם, באמצעות המדינה. "גם היום אנחנו צריכים מדינה ... [שמטרתה לא רק] להגן על ביטחוננו ולהבטיח את רווחתנו – אלא גם לגבש את זהותנו. להעניק לעצמנו את האחדות ואת הלכידות שבלעדיהן לא יהיו לנו חיים" (עמ' 219). במילים אחרות, חזרנו אחרי שבעים שנה לנקודת האפס. ההיסטוריה, רבותי, חוזרת.

חזרה לסיפור. שביט מגדיל לעשות, וטוען כי כל המפעלים החיוניים שהמדינה עסקה בהם בשנותיה הראשונות – הביטחוניים, הכלכליים, החינוכיים – היו בעצם "נגזרת של המפעל הלאומי המרכזי: הפיכתו של עם מפולג הנוטה לפלגנות לעם אחד ומאוחד באמצעות הכפפתו למנגנון מדינתי עוצמתי ולאתוס ממלכתי עמוק" (עמ' 22). כדי לבצע זאת, בן-גוריון יצר "שני ממדים שונים של ממלכתיות: גם לארגון מדינתי חזק וגם לאתוס מלכד חזק; גם למערכות המרכזיות של מדינת ישראל וגם לכור ההיתוך" (עמ' 65).

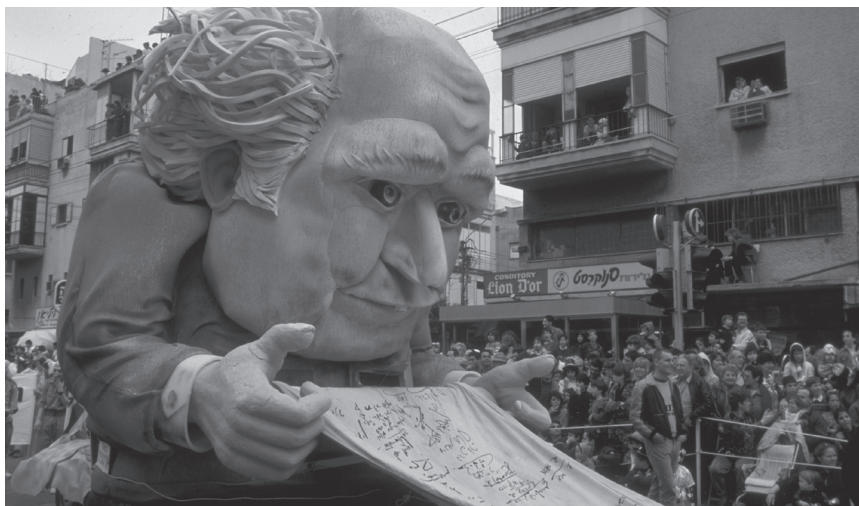
שביט מתאר את הפרויקט הזה כהצלחה גדולה. "ממלכתיות בן-גוריון היא שחוללה את הנס הישראלי של אמצע המאה ה-20" (עמ' 171), על הצלחותיה הצבאיות,

הכלכליות, הדמוגרפיות והמדעיות-טכנולוגיות. אבל, לממלכתיות של בן-גוריון היה גם צד אפל. היא הייתה דכאנית. שביט אינו משתמש במילה הזו, "דכאנית", אך זה מה שהוא מתאר. הממלכתיות שנכפתה מלמעלה מחקה זהויות וריסקה קהילות; היא הייתה ריכוזית, שתלטנית וכוחנית (כל אלו מילים שהוא כן משתמש בהן). "הממלכתיות של בן-גוריון", מתנצל שביט בשמו, "הייתה מהפכנית – ומהפכות הן אירועים המתרחשים בטמפרטורות גבוהות וגובים מחירים אנושיים גבוהים" (עמ' 66). בגלל "הטעויות" הללו של בן-גוריון, "תהליך הגיבוש של העם נעצר והתחיל תהליך נגדי של התפצלות והתפרקות והרס פנימי" (עמ' 218). התהליך הזה התפוצץ במהפך של 77', אשר "שחרר מהאדמה כוחות וולקניים" (עמ' 28). התוצאה הייתה תשע המרידות שצוינו לעיל, אשר כל אחת בדרכה התקוממה נגד הממלכתיות. באופן מצער, "חלקן [של המרידות] הרחיקו לכת והגיעו אל מקומות של קיצוניות. לא קם כוח מלכד אשר יביא אותן להידברות בונה זו עם זו. לא קם מרכז מאחד חדש. על כן, רבע המאה שאחרי מלחמת יום הכיפורים הייתה לעידן הצנטריפוגה הישראלית" (עמ' 67), עידן שבו הפלגנות בעם התעצמה.

סיפור הממלכתיות בפי שביט מפליא ומתסכל בעיניי. הוא מספר את הדברים כהווייתם (כמובן, במשיחות מכחול עבות, כמתחייב מהסוגה), אך משום אינו מסיק את המסקנות המתבקשות.

שהרי באיזה מובן היה פרויקט הממלכתיות, במובנו כמלאכת גיבוש של עם, הצלחה? המסקנה המתבקשת מסיפור הממלכתיות של בן-גוריון – כפי ששביט מספר אותו! – היא שהוא כשל. הניסיון לכפות זהות מגובשת ומשמעותית על העם מלמעלה נכשל, ואף גרם לתוצאה ההפוכה. ההצלחה הייתה אשליה. מה שגרם להצלחות הביצועיות של מדינת ישראל היה "המרכיב השני" של הממלכתיות – המערכת המדינית הריכוזית והחזקה. זה לא מקרי, ולא מיוחד לישראל; בשלבי ההתפתחות, במסגרת של כלכלה קטנה ובמצב מאוים, מדינה גדולה וריכוזית יכולה להועיל לא פחות ואף יותר ממדינה קטנה ומבוזרת (לא בכדי מתאר שביט את ישראל, במקום אחד, בתור "נמר", כינוי הרומוז לארבעת הנמרים של אסיה – הונג קונג, סינגפור, קוריאה הדרומית וטאיוואן – שהזניקו את הכלכלות שלהן בשנות ה-50 באופן דומה). המודל הזה הצליח לא בזכות העובדה שהעם היה מגובש, אלא למרות העובדה שמרבית העם היה מודרן ובלתי-מיוצג, כיוון שהמדינה ששלטה בו הייתה חזקה דיה. ברגע שעוצמתו של השלטון לא עמדה לו והוא קרס, האשליה התפוגגה והאמת נחשפה: לא הייתה "ממלכתיות"; לא היה עם מגובש, ודאי לא כזה החי "חיי חירות משמעותיים". הפרויקט של בן-גוריון לא רק שלא השיג את יעדו, אלא החריף את הבעיה.

עידן הצנטריפוגה של ישראל לא היה גזרת גורל; שבטיו נדחקו אל הקצוות בידי מרכז פטרנליסטי. שביט דומה עליו כמי שמספר כיצד במשך שנים טואטא לכלוך אל מתחת לשטיח, וזו הייתה הצלחה כבירה, כי היה נקי; אבל יום אחד השטיח הורם

צנטריפוגה ושמה ממלכתיות. בובת בן-גוריון בעדלאידע בתל-אביב, פורים תשמ"ח // צילום: יעקב סער, לע"מ

והופ – נוצר המון לכלוך. ולא היא. בשום שלב לא היה נקי. הדבר המפליא ביותר הוא העובדה ששביט אומר את הנקודה הזו במפורש, אך כמו מסרב להפנים אותה במלואה. כך, בהמשך הספר הוא מסביר כי אחת הסיבות "לטרגדיה הפוליטית הישראלית היא ממלכתיות-בן-גוריון, אשר ניסתה לכפות זהות מלמעלה למטה במקום להצמיח זהות מלמטה למעלה, ואשר ניסתה להמיר את התהליך האבולוציוני, הארוך, העמוק והחופשי של גיבוש זהות בתהליך מהפכני, כוחני, מהיר ושטחי" (עמ' 94. ההדגשה אינה במקור). סיפורו של עם ישראל במדינתו אינו סיפור טרגי של עם שהחל להתגבש אך בגלל כמה טעויות שנבעו מההיבריס של מנהיגו, התפורר חזרה לשבטים. לא ולא: שלב הגיבוש מעולם לא התרחש אלא בדמיונם של אדריכליו.

בניסוח אחר, מתאר שביט את השתלשלות האירועים לא דרך המושג ממלכתיות, אלא דרך מושגו התואם, המרכז: "הצלחתה של הציונות הייתה מבוססת על כך שהיא כוננה מרכז חזק. אבל כשהמרכז חדל להתקיים הוא לא הוחלף במרכז אחר, חלופי" (עמ' 151); וכן "במקום שהכוחות השונים בחברה הישראלית יחתרו להיפגש במרכז משותף, הם כמו התקוממו נגד המרכז שחדל להתקיים" (עמ' 67). ניסוחיו של שביט טומנים בחובם כפילות, השוורת את החיבור כולו: מצד אחד הוא מדבר על "המרכז" כדבר שיוצרים או מקימים, ושיוצריהם הם המדינה, התנועה או הפוליטיקה (כשהיא במיטבה); ואילו מצד אחר הוא מדבר על "מרכז" שנוצר, באופן טבעי, חופשי וכמו-אבולוציוני, כאשר החלקים השונים בחברה מעורים אלו באלו ופועלים יחד. שביט חולם על שניהם, בלי להכיר בכך שהם מוציאים זה את זה. לא ניתן "להקים" מרכז. קונצנזוס אמיתי, בר-קיימא, הוא דבר שלעולם לא ניתן ליצור אותו, אלא רק להניח

לו להיווצר. והניסיון לעשות זאת רק מרחיק את האפשרות שהדבר יתרחש באמת, גם אם מידה מספקת של כוח יכולה ליצור את האשליה שהדבר קיים. הטעות הזאת דווקא יכולה להתגלגל לכדי טרגדיה, אם ההיסטוריה תחזור על עצמה שוב.

כוחו של סיפור

החתירה למדינת מופת אינה הדרך היחידה שבה שביט פוגע בלא יודעין במאמץ להתגבר על הפילוג בעם. הדבר קיים גם באופן שבו הוא מספר את סיפוריו. שביט מתאר בכנות כיצד השורשים שלו ללא ספק משתייכים "לשבט של האשכנזים הוותיקים החילונים", אבל, הוא מספר, "בשנים האחרונות יצאתי מתחומי של השבט שלי. וניסיתי להקשיב לסיפורים של כל השבטים הישראליים". ניכר שכך עשה. הספר כולל מאמץ לספר את סיפוריהם של כל הצדדים; הוא מבקר את כולם בה במידה שהוא מביע אמפתיה כלפיהם. ועדיין, בישראל 2021 יש דרך שבה מספרים את הסיפורים של השבטים השונים, ויש קלישאות, והנרטיבים הללו הם חלק מהבעיה. שביט – כמסיח לפי תומו – מספק לנו כמה דוגמאות לכך.

משל: בארץ רחוקה חיו שני תאומים. הם היו זהים לחלוטין, אך עדיין, כפי שיכול כל אחד לראות, גם היו שונים בכל. האחד היה גבה-קומה, שרירי מוצקים, ומחלפות ערמוניות עוטרות לקלסטריו. ואילו האחר היה גברתן, התנשא מעל סביבתו, ושערו ירד לו על פניו כגללים אדמוניים. אף בהליכותיהם נבדלו זה מזה הבדל גמור. הראשון עבד ללא-לאות, עשה לילות כימים וראה ברכה מרובה בעסקיו. השני, לעומתו, היה וורקוהוליק, נשאב אובססיבית לביזנס שלו וצבר לו הון ועוד הון. מה הפלא, אפוא, שהכפר כולו רחש חיבה לאח האחד, והזעיף פניו למשנהו.

אני מניח שמשל התאומים הקטן הזה עורר בכם איזה גיחוך; הוא פחות מצחיק אם יוצא לכם לגלות שאתם אחד התאומים. שביט עושה מאמץ אמיתי לא לתלות את האשמה במצב שהידרדרנו אליו במחנה פוליטי זה או אחר. גם הימין וגם השמאל החלישו את הממלכתיות. אבל אי אפשר לפספס את ההבדל במינוח. הימין "העמיק את השסע החברתי, עודד את הפיצול לשבטים ... טיפח הלך רוח של חוסר אחריות ולעתים אף הפקרות". השמאל לעומתו חטא בכך ש"במקום להיות כוח של בעד, הוא היה לכוח של נגד" [בגין, נתניהו, מתנחלים, חרדים] (עמ' 71). בנימין נתניהו – הנציג הזוכה לתמיכה כמעט גורפת בימין – מתואר בתור "חסר גבולות" ו"חסר עקבות" (עמ' 83), ואילו השמאל מתואר כמי שחוטא בכך שלדידו "המטרה מקדשת את האמצעים", ושהוא מנסה להשיג את מטרתו "בכל מחיר" (עמ' 78). אלו ואלו יוצרים פילוג, אבל האחד משסע, והשני הולך נגד. אלו ואלו לא שמים לעצמם גבול, אבל זה חסר עקבות וזה מקדש אמצעים. זהים לחלוטין, שונים בכול.

יש בכך עדות להצלחתו של אחד המאמצים ששביט מתאר בהקשר זה, קרי – השתלטות השמאל על מוקדי התקשורת ויצירת סיקור המקדם את מטרותיו. כך נוצרו שמות תואר המתקשרים אסוציאטיבית לקבוצות מסוימות. כך התפתחו תמות מוזיקליות המתאימה לדמויות השונות. זו לפטר, זו לזאב. לימדו אותנו לדבר באופן קשה מאוד לקבוצות מסוימות וסלחני לאחרות, גם כשאננו מתכוונים לכך.

לא אוכל להשלים הבחנה זו בלי לציין דוגמה קטנה נוספת שבכל הפנות נגעה בי אישית. שביט מבקש, לצורך חזונו, "לקומם מרכז משותף, אשר יהיה הקבוצה המשותפת של מתוני כל הקבוצות, ואשר יתחיל את התהליך של ההתלכדות הישראלית המחודשת" (עמ' 152). אחת הקבוצות הללו, שאת מתוניה הוא מבקש, היא על פניו קבוצת הנאו-ליברלים, או אם לנקוט מונח סביר ופחות עמום וטעון (במטען שלילי) – תומכי השוק החפשי. לא ברור לי כיצד שביט מצפה לכוון ברית גם עם הללו, כשהוא מהדהד את עלילת הדם שלפיה מדובר במי שמחזיקים ב"תפיסת עולם חסרת חמלה" (עמ' 163). הדבר גורם לתהות האם הזדמן לשביט לקרוא בנפש חפצה את פרידמן או את האייק, שאותם הוא מציין במפורש כמחוללי התפיסה הזו. אבל לא בטוח שזה משנה. לא חשוב כמה פעמים ליברלים-כלכלית צועקים, מדם ליבם, שהם לא שונאים עניים, ולא חשוב כמה פעמים יסבירו מדוע הם משוכנעים ששוק חפשי יותר מיטיב באופן אולטימטיבי גם עם החלשים ביותר בחברה: השמאל כבר הטמיע בנו את המוסכמה שלפיו הללו חסרי חמלה, כדי כך שנדמה לנו סביר לומר דברים כאלה – ואחרים, כשמדובר בעמדה ימנית – ובאותה עת לצפות, בטבעיות, שהנמענים יתאחדו איתך בממלכתיות "הנותנת מקום לכולם".

דרכו של שביט בספרו את הסיפור הישראלי צורמת גם באימוץ של מיתוסים; כאלה שמרוב שהם נאמרים, אין איש בודק אחריהם. כך למשל במיתוס בדבר הרס המדינה בידי הימין. אנו קוראים, למשל, ש"נתניהו החליש באופן שיטתי את מוסדות המדינה – כולל בתי המשפט, שומרי הסף, הצבא והמשטרה" (עמ' 78). איני מתיימר להיות מומחה, אבל מישו יכול להצביע על מהותה של החלשה זו? לומר אם נחלשו בעידן נתניהו, או בכלל בתולדות המדינה? הניטלו מבתי המשפט או שומרי הסף סמכויות כלשהן, בימי נתניהו או בזמן מן הזמנים? הקוצצו בימיו תקציביהם של הצבא והמשטרה? שביט בעצמו, במסגרת נרטיב אחר, מספר כיצד השמאל הקדיש את פועלו להעצמת הרכיבים הלא נבחרים במשטר הישראלי – פעל והצליח – וקורא, במסגרת החזון העתידי, להיפוך של עודף המשפטיות שהתרחשה בעשורים האחרונים. אז נחלשו או לא?

זה לא המקום היחיד בהקשר זה ששביט סותר את עצמו. כשהוא מצוי בנרטיב של "המרד הנאו-ליברלי", הוא מספר כיצד בגללו "שירות המדינה נחלש, מערכת החינוך ומערכת הבריאות נפגעו ורמת הפיתוח של התשתיות הלאומיות נמוכה" (עמ' 53). זאת אף כי תקציב החינוך ותקציב הבריאות רק גדלו, באופן עקיב, לאורך כל שנות

המדינה, והיקף פיתוח התשתיות – בכבישים, בנמלים, במקורות אנרגיה מתכלה ומתחדשת – ניכר לעין כול. לעומת זאת, כשהוא מספר את סיפורה של ישראל "האמיתית", הוא תולה את שגשוגה בראש ובראשונה בכך שהיא מדינה בריאה, בזכות "מערכת בריאות ציבורית הנחשבת למובילה עולמית" (עמ' 111), ובכך שהיא מדינה משכילה, בעלת שיעורי השכלה גבוהה מהגבוהים בעולם (עמ' 112). מהי האמת? שמא מערכת הבריאות שלנו מובילה בעולם למרות החלשתה, ולפני המרד הנאו-ליברלי בשנות ה-90 היא הובילה את העולם שבעתים? ואולי מערכת החינוך שלנו התחילה במצב כל כך טוב, שתוך כדי החלשתה הפכה ישראל למדינה מהמשכילות בעולם?

אולי אנחנו פשוט מספרים לעצמנו יותר מדי סיפורים?

ואולי לא. שכן יש סיפור אחד החסר באופן בולט בנרטיב המרדנות: המרד הפרוגרסיבי, הבא לידי ביטוי בתיאור החסר הן של הסיפור הליברלי, הן של הסיפור המילניאלי. שביט מתאר בצדק את המרד הליברלי ככזה שדרש להעצים את זכויות הפרט במדינה שהתאפיינה במידה רבה של קולקטיביזם. תחילתו במהפכה השיפוטית שהתחוללה לאחר חקיקת חוקי היסוד חופש העיסוק וכבוד האדם וחירותו בשנות התשעים, ושיאו ב"מהפכת נגד" שנוצרה בשל הצלחתו, המתרחשת בעשור השני של המאה ה-21, בה "הכוחות השמרניים והדתניים בחברה הישראלית [החלו] להיאבק בה בעוצמה רבה" (עמ' 48). אלא שהדבר שהכוחות השמרניים נאבקים נגדו היום שונה בעליל מהדבר שנקרא ליברליזם לפני שלושים שנה. משהו התרחש כאן באמצע. מהגנה על זכויות פרט שליליות כחירות, חופש ביטוי, חופש עיסוק וחופש דת – דברים ששמרנים באופן כללי תומכים בהם – הציבור המכונה (שלא בצדק) ליברלי עבר לדרישה מהמדינה לספק או לאכוף רשימה מתרבה לאין קץ של "זכויות", וליתר דיוק לקדם אידאולוגיה בכסות של קידום זכויות. כך בשם הזכויות נשללת מציבורים מסוימים הזכות לקיים אירועים ציבוריים על פי אמונתם, נשלל מיחידים חופש הביטוי או חופש העיסוק במקרה שהם מבקשים להביע דעה ששומר-סף מכריע שהיא "פוגענית", ועוד כיוצא באלו. המרד הליברלי עבר מוטציה בשלושים שנותיו, והטענה כאילו השמרנים נאבקים באנשי זכויות האדם מעוותת את המציאות ומשחקת באופן ברור לטובת צד אחד של המשוואה.

היעדרות הסיפור הזה מסבירה את הנרטיב האחד שבו נדמה ששביט מחמיץ את לב העניין. הוא מתאר את הטיפוס המילניאלי כמי ש"מרוכז באישי ובעצמי, לא בִּכְלָל" אך "ניחן בחוש צדק חריף". "היה לו עניין רב בהגנה על הסביבה ובמאבק נגד ההתחממות הגלובלית", אבל לעומת זאת, "לא היה בו אומן במדינה ובמוסדותיה. הוא גילה חשדנות עמוקה כלפי ארגונים וכלפי סמכות" (עמ' 61). כך שמרד זה "מעצים את ההסתייגות מהממשלה ומוסדות המדינה. הוא מעמיק את אי-האמון בארגונים גדולים – פרטיים וציבוריים. הוא מחליש את הערבות ההדדית ומעצים

את האדישות הפוליטית" (עמ' 64). התיאור הזה הוא היחיד בספר שממש שגוי. אכן, הטיפוס ששביט מתאר – האדיש פוליטית וחסר האמון במוסדות – קיים בהחלט, והדבר מגובה במחקרים. אבל לעומתו קיים טיפוס מילניאלי הופכי: הפעיל החברתי שהפוליטיקה היא כל עולמו, כדי כך שהוא יסרב לקיים קשר רומנטי או חברי עם מי שאינו מסכים עם הפוליטיקה שלו. הטיפוס הזה מגלה אמון חריג במוסדות המדינה ואף במוסדות בינלאומיים ובארגוני סביבה גדולים, והוא דורש מעורבות יתר של המדינה, יתר חקיקה ויתר רגולציה בנושאים מוסריים, סביבתיים וחברתיים, ואין לו שום היסוס בשימוש במדינה לכפיית עמדותיו על אחרים. הטיפוס הזה הוא שחקן מרכזי במגמות הקיטוב החברתי לא רק בארץ, אלא בעולם כולו, וההתעלמות ממנו היא משגה קרדינלי.

באין חזון ישגשג עם

נניח כעת לסיפור ונעבור אל החזון, שאותו כאמור פורס שביט בחלקו השני של הספר. מה מציע לנו שביט? לנסות שוב, אך הפעם – בלי טעויות. אנו ניצור ממלכתיות חדשה, אשר "בניגוד לממלכתיות ההיסטורית ... יהיה [עליה] לכבד כל שבט, כל מיעוט וכל יחיד. ולא למחוץ זהויות קודמות אלא להעצים אותן. ולא לשחוק חירויות אלא לחגוג את העובדה שהחברה הישראלית היא חברה חופשית, רבגונית וססגונית" (עמ' 142).

שביט יוצק תוכן לממלכתיות החדשה הזו. אלה עיקריה, כפי שהוא מונה אותן בתמצית: "ישראל היא ביתו הלאומי של העם היהודי; ישראל היא דמוקרטיה נאורה שכל אזרחיה ואזרחיותיה שווים; על כן על מדינת ישראל להיות מדינה יהודית, דמוקרטית, בטוחה, משגשגת וצודקת; על ישראל להיות מדינת מופת" (עמ' 144. ההדגשה שלי). הדבר בא לידי ביטוי בכך שעל ישראל להיות גם לאומית וגם ליברלית; גם חזקה וגם מוסרית; גם מסורתית וגם מודרנית; גם יצירתית וגם מתוכננת; מדינת אחווה המשלבת צמיחה כלכלית גבוהה עם צדק חברתי; ועוד כהנה צמדים המתקיימים במתח הדדי ובאורח בלתי-נמנע באים, תדיר או תמיד, זה על חשבון זה. על ישראל להיות מדינה שגם אוכלים בה את העוגה וגם משאירים אותה שלמה. מדינה מושלמת. מדינת מופת.

אני תמיד נדהם לראות כיצד אנשים תולים בדבר הנקרא "מדינה" ציפיות, ואף דרישות, שבכל הקשר אחר נדמות להם מופרכות ואף הרסניות. היש הורה סביר הדורש מילדו להיות ילד מופת? גם יצירתי וגם מסודר למשעי? גם מתמטי וגם הומני, וגם וגם וגם? היש אדם בגיר המציב רף כזה לעצמו? למשפחתו? לחברה שהוא מנהל? לכיתה שהוא מלמד? בקצה הדרך הזאת, במקרה הטוב, נמצאת ספת הפסיכולוג, המנסה להציל נפש מסוכסכת. כיצד זה שרק בנוגע לדבר הסבוך, המגושם, החשוף

ביותר לשחיתות ולשגיאיות הקיים בסדר האנושי, נדמה לנו הגיוני – מתבקש! – להניח כשאיפה בסיסית שהוא יהיה "מופת"?

שביט, כמובן, אינו נאיבי עד כדי כך. אדם שהקדיש קצת מחשבה לנושאים מדיניים לא באמת יכול לחשוב בצורה כזו. אבל הדיבור במושגים כאלו, כגון הרעיון שהממלכתיות של בן-גוריון הצליחה אך התפוררה לאחר מכן, פשוט טבוע בפסיכה הישראלית. אנחנו לא מצליחים להשתחרר מזה. חשוב מאוד שנשתחרר מזה. מסיבות המופיעות גם הן בספר שלפנינו.

שביט תולה את תקוותיו לעתיד "המדינה" – לא המדינה בתורת צבר האנשים המרכיבים אותה, אלא המדינה כצבר מוסדות המכתיבים את המתרחש בה – באותו פער שבין מה שהוא מכנה ישראל הפוליטית לבין ישראל האמיתית. ישראל האמיתית משגשגת, אף על פי שהיא כוללת רבות מהסתירות והמתחים ששביט מייעד למדינה: "מה שמאפיין את הישראליות החדשה שהתהוותה כאן בעשורים האחרונים", הוא כותב, "הוא היותה תרבות לא מתוכננת של יין-יאנג" (עמ' 128), המצליחה להפוך "את הסתירות הישראליות לכוח פורה ויוצר" (עמ' 132). אם זה יכול להתרחש ברמה הלא פוליטית, מדוע לא גם בפוליטיקה? חייבת להימצא הדרך!

לא, לא ניתן למצוא את הדרך. כי עם ומדינה אינם אותו דבר. החברה הישראלית איננה מתנהלת באיזה שילוב מיטבי, באיזה גם-וגם, של מסורת ומודרנה, יצירתיות ותכנון, לאומיות וליברליות. היא לא פיתחה איזו נוסחה גאונית. העובדה ששלל הרכיבים המתנגשים הללו מתקיימים בחברה במתח פורה נובעת מהצטברות של אינסוף בחירות והכרעות מבוזרות: בקרב יחידים וקבוצות המקיימים לאורך יומם וחיהם רבבות הכרעות אד-הוק לאחד הצדדים, פעם כך ופעם אחרת, באופן עצמאי וספונטני. המתחים לא נפתרים, אך לבני אדם יכולת מופלאה לחיות עם סתירות. הם יכולים להדחיק אותן, או לסלוח להן, או לחיות ב"צריך עיון". מדינה לא יודעת ולא מסוגלת להתנהל כך. למדינה אין הכרעות קטנטנות ואישיות – רק גורפות וכוללניות; לא מקומיות וזמניות – רק אוניברסליות וקבועות. מדינה חייבת נוסחה, ונוסחאות המקיימות סתירה פנימית קורסות. ודאי תאמרו שאני מגזים, ותצדקו – זו הייתה הגזמה. לפוליטיקה – האפורה, הפשרנית, העקומה קצת – יש כלים להחזיק פרדוקסים מסוימים ולגבש הסדרים מאולתרים, שאומנם אינם יכולים לרבע את המעגל, אבל הם יכולים לספק ריבוע לא עקום מדי. אבל היכולת הזאת מוגבלת. ברגע שמנסים להעמיס עליה יותר מדי, הצורה נשברת.

אך מעל כל זאת, החזון של שביט חותר תחת מה שהגדיר הוא כמטרה הנעלה ביותר: איחוד החברה הישראלית. הינה אמת שחייבים ללמוד להשלים איתה: כל מדינת מופת היא מדינה מפלגת. זאת משום ש"המופת" הוא תמיד מופת של מישור, או של קבוצה כלשהי; לעולם לא של כל האנשים ושל כל הקבוצות, כל הזמן. כל אחד

מהמושגים המופיעים ברשימה ששביט מנה מתפרש אחרת בידי אנשים אחרים. האזון ביניהם שונה אצל כל אחד, בטח אם צריך למצוא איזון המתבטא בהסדרים קבועים. כשהמדינה לוקחת לה למנדט את יצירתו של המופת, התוצאה ההכרחית היא תחרות מי יקבע מהו מופת זה. וזו תחרות שמידרדרת מהר. בסוף מישו יהיה חייב להחליט. איזה בן-גוריון כזה. והרבה אחרים יצטרכו לחיות במדינה המתנכרת אליהם.

די. לא עוד מדינת מופת. הבה נתחיל בשלב ביניים: תנו לנו מדינה מתפקדת, קצת מעצימה ובעיקר צנועה. אם ישראל האמיתית הצליחה להיות כה נהדרת לצד פוליטיקה כושלת, תארו לעצמכם מה תהיה לצד פוליטיקה סבירה. התוצאה תהיה טובה מספיק.

משמעות מגיעה מבפנים

שביט פורש קווי מתאר מפורטים למדי לחזון הראוי למדינת ישראל. חלק מהדברים מעט סיסמתיים ועמומים, אבל אחרים ממוקדים וקונקרטיים יותר. כך הוא מונה בין אתגרי ישראל המתחדשת הכשרת אליטה משרתת חדשה, שיקום המגזר הציבורי, והפיכה למדינת אחווה שהיא לא סוציאליסטית חונקת אך גם לא קפיטליסטית "דורסנית"; אך מאידך גיסא הוא מתאר באופן קונקרטי יותר את הצורך לתקן את המשטר הישראלי באמצעות שינוי שיטת הבחירות, ביצוע רפורמה במבנה הממשלה (על פי המודל שהגה תומר מוסקוביץ', שפורסם בכתב עת זה),³ ואסדרה של היחסים בין הרשות המחוקקת והשופטת; וכן קווים לשיפור המצב בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני (בקווים דומים לאלה שמקדם מיכה גודמן בספרו 'מלכוד 67', שסקירה שלו הופיעה בכתב עת זה).⁴ הוא מפנה זרקור גם לכמה אתגרים מדוברים פחות ומציע בשבילם רעיונות מקוריים. הבולט בהם הוא אתגר העם היהודי לתפוצותיו. בעתיד, הציבור שיזדקק לישראל יותר מכולם הוא היהודים הלא-אורתודוקסים בתפוצות; ישראל היא הדבר היחיד העשוי לשמש להם מחולל אנרגיה תרבותי וזהותי, אשר בלעדיו יתקשו לשרוד (עמ' 207). כך הוא מציע להקים רשת בתי ספר ציוניים מסובסדים לילדים יהודים בתפוצות, והקמת "חיל שלום יהודי" משימתי שישתתפו בו צעירים יהודים מהארץ ומחו"ל, כדרכים לשמור על כלל העם היהודי ולחזק את הקשר שלו לישראל.

אולם עיקר היתרון של מדינת ישראל החדשה ששביט משווה לנגד עיניו קשור באקדח שהונח במערכה הראשונה: שאלת המשמעות. בן-גוריון, כזכור, ביקש על פי שביט לכוון מדינה שבה העם היהודי יוכל לחיות חיי חירות משמעותיים. בהתאם לכך קובע שביט כי ישראל "אינה מדינת לאום סתמית של יום קטנות. ישראל של האלף השלישי תעצב את עצמה מחדש כמדינת מופת המעניקה לכל אזרחיה חיים משמעותיים" (עמ' 149). ודוק: לא מדינה המאפשרת להם משמעות, אלא מעניקה אותה.

שביט מניח אחריות יוצאת מגדר הרגיל לפתחה של המדינה. היש שאלה נוקבת יותר משאלת משמעות החיים? אבל האם התשובה לשאלה זו היא – מדינה? כיצד זו עשויה להעניק משמעות? שביט מספק דוגמה מההיסטוריה הקרובה: מבצע החיסונים. מערכת ציבורית מקצועית ואיכותית העניקה לכל אזרח ולכל אזרחית של המדינה היהודית-דמוקרטית את ששועי העולם לא יכלו לקבל במקומות אחרים. מופת זה העניק משמעות ממשית לזכות להיות 'ישראלי' (עמ' 169). זו משמעות החיים? חיסונים? מדיניות ציבורית מרשימה?

בעתיד, מסביר שביט, העולם יהיה צמא למשמעות עוד יותר מכפי שהוא היום, ודאי בישראל. לכן, ישראל חייבת להפוך ל"מדינת מגדלור", אשר תשמש מופת לכל בני האדם החיים בה ותשמש מופת לעם היהודי בתפוצות ומופת לאנושות (עמ' 210). שביט אף מתאר איך נראית מדינת מגדלור: יש בה חדשנות, שוויון מגדרי וצדק חברתי; היא מדינה ירוקה ומוכוונת צעירים; והיא מדינת חלוץ המוצאת פתרונות לאתגרים מתחדשים, מפתחת טכנולוגיה מוסרית ומובילה בתחום המחשבה על מוסר וחברה בעידן הטכנולוגי (עמ' 214–215).

התפיסה הזו שמקדם שביט בעייתית בעיניי מאוד. ראשית, חזון המשמעות של שביט חוזר לבעיית מדינת המופת והמרכז ש"יוצרים אותו". חלומות על שוויון מגדרי אולי ממלאים אנשים מסוימים בתחושת משמעות, כמו גם מדיניות אקלים; אך מה בדבר האנשים השונים מהם? שוב חזרנו לכור היתוך ממלכתי המכתיב, באמצעות המדינה, לא מיהם היהודים אלא מי הם צריכים להיות. מבלי משים, שביט מכון את עצמו לחזרה על אותן טעויות של הניסוי הקודם. ישמעו אוזניך מה שפיך דובר. יש גם משהו מדכא בתמונה הזאת. מקופלת כאן בעיניי איזו תחושה שבעצם אין לאדם משמעות בחייו, כדי כך שהוא זקוק ללווייתן גדול כמו "מדינה" שיעניק לו משהו הדומה לה. ולא היא: משמעות החיים היא אינדיבידואלית, היא ייחודית; היא נובעת מתוך האדם וקשריו הקונקרטיים עם האנשים והדברים שיש לו בחייו – משפחתו, אהבותיו, הדברים הממלאים אותו בהשראה ושהוא בוחר להקדיש להם את זמנו וחייו. הדברים היפים המתרחשים מעצמם כשהוא עם עצמו ועם רעיו. חלק גדול מאוד מזה הוא גם הסיפור הגדול שהוא שייך אליו. וליתר דיוק: ההקשר הרחב, המסורת והתרבות הספציפיים, הם מצע הכרחי שעליו יכולה משמעות אינדיבידואלית לצמוח. אבל הוא לא הדבר עצמו, לכשעצמו.

אך בתוך החזון עצמו שמציע שביט, טמונה גם תובנה אשר נותנת מענה ואף מייתרת את התפיסה הבעייתית הזאת. שכן "מדינת מופת" אינה מקור המשמעות היחיד ששביט מתעקש עליו. מקור נוסף זה מופיע במסגרת הנרטיב על אודות ישראל "האמיתית", והמשגשגת. סיבה מרכזית לשגשוג הזה היא ההתכה בין מזרח למערב שהתרחשה בעם המיוחד הזה: "המפגש בין התרבות האירופית והאמריקאית לבין התרבות הים-תיכונית בארץ האבות היה לפורה באופן בלתי-רגיל. המערב העניק

לנו את מה שהיה חסר באזור שאנו חיים בו: דמוקרטיה, ליברליות, מדע, טכנולוגיה, הומניזם. ואילו המזרח העניק לנו את כל שהמערב איבד: שורשיות, חיוניות, מסורתיות, משפחתיות, סולידריות – ותחושה עמוקה של משמעות" (עמ' 121). ישראל יוצאת דופן במדינות המערביות. היא נדמית מחוסנת מפני תופעת ההרס העצמי שהמערב מתגלגל אליו; יש בה ילודה גבוהה ומשפחות בריאות ושוקקות. יש בה פטריוטיות וכבוד לנכסי העבר. ויש לה מסורת, היסטוריה ותרבות פרטיקולרית, החיוניים לתחושת המשמעות.

"מקור ההשראה של סיפור המשמעות הישראלי של המאה ה-21", מסכם שביט, "יהיה הליבה הערכית של הממלכתיות החדשה, המחויבת לישראל שהיא מדינת מופת יהודית, דמוקרטית, חזקה, משגשגת וצודקת. אבל מקור השראה אחר יהיה ערכיה הלא-מוגדרים והלא-מוצהרים של ישראל האמיתית. סיפור המשמעות יהיה חייב להתייחס לכך שישראל המתהווה היא ישראל מערבית-מזרחית. ישראל מודרנית-מסורתית. וישראל אינדיבידואליסטית-משפחתית. ישראל המקיימת מערכת יצרנית של איזונים בין קטביה, ניגודיה וסתירותיה" (עמ' 148). ואני אומר, אילו היה לנו רק המקור האחרון – דיינו. הסיפור של ישראל האמיתית הוא כל מה שאנו צריכים. איננו צריכים על גבי זה מדינת מופת שנוכל לנופף בהישגיה בפני העולם; איננו זקוקים ואף איננו יכולים להחזיק סד של שלמות מוסרית הכפויה כגיגית על כולנו כאחד, על כל השוני שבינינו. די לנו במערכת מתפקדת היטב. בישראל הפוליטית ובמדינתה יש הרבה "סור מרע" שצריך לטפל בו, ושם אפשר לעצור. את ה"עשה טוב" אפשר להשאיר לעם הזה, שכמה טוב שהוא כזה.

2 וראו גם מאמרו של ידיה שטרן, "ממלכתיות בעת הזאת", השילוח, 19 (תש"ף), עמ' 111–144.

3 ראו תומר מוסקוביץ, "פתרון הדירקטוריון: מבנה חדש לממשלה", השילוח, 22 (תשפ"א), עמ' 73–90.

4 ראו אלון שלו, "מלכוד אסתטי: פיחון בריא", השילוח, 6 (תשע"ח), עמ' 194–205.

1 למעשה, הוא ראשון בסדרה שספרו של הרב שי פירון הנזכר כאן שני בה, ואשר צפויים לה כותרים נוספים, פרי עטם של חברי קבוצת "בית יוצר ישראלי" שפירון עומד בראשה. סקירה קצרה של ספרו של פירון מופיעה במדור קריאה ראשונה בגיליון זה. לסקירת ספרו של אלינסון, ראו "קריאה ראשונה", השילוח, 26 (תשפ"ב), עמ' 186–188.

לא על הנזק לבדו

הדיסטופיה השמרנית 'חופשי זה' ממחישה היטב את הפער המקצין במערב בין ליברלים לשמרנים, אך בעצמה אינה מצליחה להימלט מהדגשת עקרון 'הנזק לזולת' כיסוד המוסרי העליון | ליאת נטוביץ-קושיצקי

חופשי זה

חיים נבון

ידיעות ספרים, 2019 | 220 עמ'

הדיסטופיה, ז'אנר שהתפתח בשנות השלושים של המאה ה-20, המשיך מאז להיות אחד הז'אנרים האהובים והמצליחים. ההצלחה שלו מעולם לא התפוגגה, אבל נדמה שבשנים האחרונות חלה פריחה עולמית מחודשת. האשטאג "סיפורה של שפחה" (#סיפורה_של_שפחה) הציף לפני כשנתיים-שלוש את הרשתות החברתיות. כל הדרת נשים משתמעת – קונצרט נפרד לנשים, דף עבודה בתורה שמסביר את תפקידן הביתי של הנשים או להבדיל הצעות חוק הנוגעות לסוגיית ההפלות – סומנו ותויגו מיד כעוד לבנה מתערערת בדרך לחורבן הדיסטופי של המערב הליברלי, כמתואר באורח ציורי ומצמרר בסדרה הפופולרית המבוססת על ספרה של הסופרת הקנדית מרגרט אטווד.

בישראל עלתה לפני כמה שנים לשידור הסדרה 'אוטונומיות', שעסקה בישראל המפוצלת לאוטונומיות חרדיות וחילוניות נבדלות, ובשנים האחרונות הופיעו כאן שלל ספרי דיסטופיה על אודות עתידה הקודר של המדינה, לרוב על רקע משבר אקלימי, פריצת מלחמה כוללת עם מדינות ערב, עליית שלטון דתי קיצוני או שילוב של כל הנ"ל.¹ יש הטוענים שהדבר נובע מאווירת השיסוי והקיטוב שאנו חווים בשנים האחרונות. החשש מפני הקצנה של מגמות אלו וייסודו של שלטון רודני עולה ומבוטא בספרים, סדרות וסרטים. הציבור צורך יצירות אלו בהמוניו כדי לתת ביטוי לחשש וגם כדי להפיג אותו מעט.²

האם יש לחשש יסוד? זוהי שאלה עובדתית, פרשנית ובמידה רבה פוליטית. האם עליית טראמפ לשלטון החמירה את המתח הבין-גזעי בארה"ב? האם מתרחש תהליך הדתה

בארץ? האם הרשתות החברתיות משקפות את ההקצנה או שמא הן המייצרות אותה?

לא ארחיב כאן באשר לשאלות העובדתיות הללו. דיון זה אומנם מסעיר ואקטואלי אך הוא עלול להירתם בקלות לעמדה פוליטית כזאת או אחרת ולפספס את העיקר שמציעה לנו הדיסטופיה במיטבה: משל מעמיק על התנגשותם של ערכים יסודיים בתרבות ימינו. בין אם מדובר במציאות קרובה, ובין אם רחוקה, הדיסטופיה אפקטיבית משום שהיא מבטאת מתחים חברתיים-פילוסופיים ממושכים ויסודיים לחברה המודרנית – הפרט מול הכלל, הרגש מול הרציונליות, החירות מול השוויון ועוד. באמצעות הדמיון, העלילה הדיסטופית מסוגלת להמחיש היטב טענות אנליטיות תיאורטיות על אודות תפקידי המדינה והחברה, תוך צלילה לטבע האדם שעליו הן מתבססות. הדיסטופיה מקצינה אמונות והלכי רוח קיימים ומדגימה באופן עלילתי וסוחף את ההתנגשות הבלתי-נמנעת ביניהם בשלבים מאוחרים יותר. במובן הזה הדיסטופיה היא הסוגה הספרותית הקרובה ביותר לפילוסופיה הפוליטית; היא תאומתה היצירתית, הססגונית, הבועטת.³

כאן אשווה בין הדיסטופיה הספרותית 'חופשי זה' של הרב חיים נבון שראתה אור באחרונה לבין הדיסטופיה 'השלישי' לישי שריד, (עם עובד, 2015) ואראה כיצד יצירות אלו, אשר עוסקות בעתיד רחוק מאוד, משקפות את המאבק היומיומי והמציאותי לגמרי בין שני זרמי עומק פוליטיים הפועלים כיום במערב ובפרט בישראל: ליברליזם ושמרנות.

הוגים רבים עסקו בסוגיית הפער (ההופך לעיתים בלתי-נסבל) בין בעלי ההשקפה השמרנית להשקפה הליברלית: תומס סואל הגדיר אותם כבעלי שתי השקפות על טבע האדם: גדורה, ובלתי-גדורה. אנשי ההשקפה הגדורה סבורים שכוחותיו של האדם מוגבלים עקב טבעו המסוים, ומכאן גוזרים את תפיסתם בזכות התקדמות איטית וזהירה של החברה והוקרת הישגיה הקיימים; ואילו אנשי ההשקפה הבלתי-גדורה סבורים שיכולותיו של האדם בלתי מוגבלות, ועל כן החברה ניתנת לשינוי, תיקון והסדרה באופן מוחלט ורציונלי. כותבים אחרים הסבירו את הפער ככזה הנובע מכך שההשקפה הליברלית נשענת על תיאוריות גדולות על טבע האדם ואילו זו השמרנית קשורה בניסיון וטעייה היסטוריים ונבדלים לכל תרבות ותרבות, ועל כן מדובר בשפות שונות שקשה לתקשר ביניהן. היו מי שניסו בכל זאת לחלץ עקרונות שמרניים כלליים יותר, ולהציב ביסוד השמרנות עקרונות ערכיים בלתי-משתנים המובחנים מהעקרונות הליברליים.⁴ כל הניסיונות הללו, בסופו של דבר, מנסים להפחית מחוסר האמון והזרות בין הקבוצות הפוליטיות השונות ובכך לגשר מעט על הפערים המקצינים ביניהן.

ניסיון נוסף הוא הצעתו של ג'ונתן היידט, פסיכולוג חברתי החוקר זה שנים את הקיטוב הפוליטי המחריף בארה"ב. על פי היידט, הכרעות מוסריות אינן רציונליות מלכתחילה

להבדיל מ'עולם חדש, מופלא' (בתמונה: מתוך הסרט), אצל נבון המודל החברתי החדש צמח דווקא מתוך הרדיפה הקיצונית אחר החירות.

אלא נובעות מאינטואיציות רגשיות שונות שהתפתחו לכדי כשישה יסודות מוסריים נבדלים.⁵ לטענתו, הזרמים הפוליטיים נשענים על יסודות מוסריים שונים (אם כי חופפים בחלקם), אך לגיטימיים במידה דומה. הליברלים בטוחים שהשקפת עולמם, המבוססת בעיקרה על עקרון החירות ומניעת נזק לזולת, היא ההשקפה המוסרית הבלעדית; אך למעשה יש יסודות מוסריים נוספים – נאמנות, סמכותיות וקדושה – המהווים חלק מהשקפת עולמם המוסרית של השמרנים. בספרו 'המוח הצדקני' מבקש היידט להוכיח כיצד התבססו יסודות אלו באופן אבולוציוני כאינטואיציות הטבעיות במוחנו. היידט מתאר התבססות זו כטיטה ראשונית של המוח, טיטה שאומנם מתפתחת באופנים שונים אצל אנשים שונים מבחינה גנטית, סביבתית וחברתית, אך עדיין קיימת ובעלת השפעה ניכרת על אופני החשיבה האנושיים.

העדשה הפסיכולוגית של היידט מתאימה במיוחד לניתוח ספרותי של הדיסטופיות שלפנינו, שכן היא יכולה לסייע לנו להבין את המניעים הרגשיים העמוקים של הדמויות ולחבר בינן לבין המשל הפילוסופי-פוליטי שהיצירה כולה מבקשת להציג. בדרך זו אנסה לפרוש את הדרמה המוסרית בישראל בין המחנות השונים, להבהיר מדוע השקפת העולם השמרנית נתקלת בדרך כלל בחוסר אמון (במקרה הטוב) או בזלזול (במקרה הרע) מצד המחנה הליברלי, וכן לבקר את הנשמע מצד המחנה השמרני: שכן, אף שלהשקפה השמרנית ביסוס מוסרי רחב, הנטייה הרטרורית של השמרנים בבואם להצדיק הכרעות מוסריות מתמקדת בשנים האחרונות בעיקר בעקרון 'מניעת הנזק', אותו עיקרון שאינו ייחודי לשמרנים אלא הוא מהווה מושכל יסוד של הליברלים. נטייה זו טומנת בתוכה סכנה של שמיטת הקרקע מתחת ללגיטימיות של האינטואיציות המוסריות השמרניות.

חופשי זה

הדיסטופיה עלתה כפורחת לאחר מלחמת העולם הראשונה כתגובה לעידן ההשכלה וכמענה מפוכח לז'אנר האוטופי ולתפיסת הנאורות. התפיסה שלפיה האדם יוכל בתבונתו ליצור מחדש חברה מושלמת ללא מעמדות וללא סבל נתקלה בזוועות מלחמות העולם, שחלקן נשענו על התפתחויות מדעיות, ובביקורת חריפה על מידת ההיגיון שבחברה מושלמת וסטטית זו ועל רמת החירות שתיוותר בה. הניסיון לרתום את הקדמה הטכנולוגית כדי לייצר חברה טובה ונאורה יותר נענה בסיפורי אימה, כיצד הכוח העצום של הנדסת החברה מוביל את האנושות לשליטה טוטליטרית – נוסח '1984' של ג'ורג' אורוול; או לחברה צרכנית, ריקנית, מסוממת ורדודה – בגרסת 'עולם חדש מופלא' של אלדוס האקסלי.

מבקר התרבות ניל פוסטמן טען (עוד ב-1984) כי מבין שתי האפשרויות העומדות לפתחנו ביצירות אלו, כלומר חשש מעריצות מזרת אימה לעומת חשש מהשתעבדות מרצון לטמטום ולעונג, דווקא האחרונה היא שעודה מאיימת עלינו. הדבר נכון לפחות לגבי הרומן של נבון: התבנית הדיסטופית של 'חופשי זה' ממשיכה את זו שבדיסטופיה של האקסלי, המציגה עולם מאושר-לכאורה – בהבדלים מסוימים, שעליהם נעמוד כעת.

בישראל העתידנית של נבון כל קשר אנושי – זוגי או הורי – מחויב בחוזה ברור ומוגבל בזמן. חוזים ארוכים מדי אינם מקובלים, שכן ההיקשרות הרגשית עלולה לפגוע בחירות האדם. וכך, כשאור, גיבור הספר, שוקל בחיוב להמשיך את חוזה ההורות בינו לבין תום, גבר בשנות השישים לחייו, הוא מצטדק "תום הוא איש חכם ומנוסה, ולפעמים גם הורה מפנק, ושתי תקופות של חוזה הורות לא היו דבר מאוד חריג, אפילו בגילי. לא מעט אנשים בסביבות גיל שלושים עדיין רוצים שיהיה בחייהם מישהו מבוגר יותר, שיוכל להושיט עצה או עזרה. כמובן, זה לא יוכל להימשך עוד הרבה שנים" (עמ' 42).

מקור האיסור על המשפחה כפי שהיא מוכרת לנו הוא רצף של פרשות התעללות, שגררו בתהליך הדרגתי את הגבלת חוזה ההורות לשלוש שנים בלבד. התלות האנושית על שלל פגמיה ונזקיה הפסיכולוגיים "נפתרת" סוף כל סוף, ואנשים חיים באופן בטוח, בדרך כלל בגפם ובדרך כלל ללא ילדים, עם מפגשים חברתיים ואנושיים מוגבלים ונטולי פגיעה. כפי ששר יהודה פוליקר למילותיו של יעקב גלעד, "חופשי זה לגמרי לבד".

"קיוויתי שאפילו טל כבר יבין שבשיחה הזו הגענו לגבול שבין הלגיטימי ללא לגיטימי מבחינה חברתית" רוטן אור, כשהשכן היחיד שלו מציע לו בגמגום מתחנן לבוא לביקור והוא נאלץ להתחמק. "אנחנו בסך הכול שכנים. לא חתמנו על חוזה. אני לא יכול לריב איתו, כי אני לא יכול להרשות לעצמי להישאר בבניין הזה לבד. אבל בנאדם צריך לדעת את הגבולות שלו" (עמ' 10).

הטכנולוגיה מאפשרת מפגשים אלו באמצעות ה"בנה", מכשיר טכנולוגי המהווה שכבת מציאות נוספת, מותקן על האוזן ולרוב נותר שם לנצח. ה"רפואית", מכשיר טכנולוגי נוסף, מאפשרת ריפוי של כל המכאובים הפיזיים והנפשיים, אם ישנם. דקירה קטנה בבוקר ממננת את הכמות הרצויה של התרופות הנחוצות, והתחושה הטובה חוזרת. ישראל מתנהלת על מי מנוחות, למעט מלחמות משעממות ונטולות פשר בצפון הרחוק שמנהלים צבאות שכירים.

אור הוא מידען מבריק, מעין עיתונאי וחוקר פרטי של שנת 2089, המאתר מידע רלוונטי לגופים עסקיים, פוליטיקאים וגם סתם אנשים פרטיים המנויים לחשבון שלו. האירוע המחולל, מז'אנר ספרי המתח הבלשיים, כולל בקשה יוצאת דופן מבן זוגה של אישה מסתורית, מידענית מוכשרת בעצמה, אשר הפרה את חוזה הזוגיות עימו ופשוט נעלמה. אור מתבקש לאתר את האישה ויוצא למסע חיפוש מאתגר. כמו בכל דיסטופיה, המסע של אור ושל חברתו רוט לאיתור אותה אישה מוביל אותם יחד עם הקוראים לחשיפת המנגנונים שמפעילים את עולמם ובסופו של דבר גם לפתרון התעלומה הבלשית.

הפתרון הוא – והמתעדים לקרוא את הספר יכולים לדלג לפסקה הבאה – כזה: אור מגלה כי המידענית הנעלמת עברה ליישוב כפרי וסודי שבו חיות משפחות כבעבר, בקשרים ארוכי טווח ובלתי-מוגבלים, מתחת לרדאר הרשויות. רוט מציעה לאור לעבור איתה ליישוב ולחיות איתה בזוגיות מחייבת נטולת חוזה זמני. למורדים הללו מסייעים "ילדי הזכוכית", הילדים שהמדינה יצרה בעצמה באמצעות תרומות זרע וביצית ורחם מלאכותיים כדי להגדיל את האוכלוסייה שבה הילודה הגיעה כמעט לאפס. כאן ראוי לציין כי הסיבה היחידה לכך שהחברה נטולת הילודה טרם קרסה כלכלית קשורה בכך שתוחלת החיים ירדה מאוד, שכן רוב האנשים בני יותר מ-70 נעזרים בהמתת חסד שהיא כמובן חוקית. ילדי הזכוכית אינם מתקשרים כבני אדם רגילים. הם חיים בשולי הערים בחבורות שקטות, שקועים בעולם הלוגריתמי הממוחשב אך מודעים למצבם העגום ועל כן מסייעים למורדים להסתתר. אור מסרב להצעתה של רוט שכן אינו מסוגל להתמודד עם כאב ההכרה במציאות.

מבחינה עלילתית מדובר במהלך קלאסי בדיסטופיות, שבו האנטי-גיבור, החריג מעט ביחס לעולם המהונדס שהצליחו בני האדם ליצור (אימו הביולוגית של אור גידלה אותו עד גיל עשר; זיכרון הפרידה הודחק, אך הוא עדיין מפעפע בהזדמנויות שונות) מנסה לפרוץ מבעד לעמימות הרכה העוטפת אותו וממסכת את עולמו. סיפור האהבה הלא ממומשת עם רוט מרחף מעל ניסיון פריצה זה של הגיבור, אשר לבסוף נכנע לכוחות הגדולים ממנו. המערכת מנצחת.⁶

גם ב'עולם חדש מופלא' החברה האנושית הצליחה בכוחותיה שלה, ובאמצעים טכנולוגיים מתקדמים, להגיע לאושר המושלם. כאן וגם כאן מדובר כמובן באושר

סטטי, יציב ושטחי להפליא. אך בעוד בעולמו של האקסלי האדם נכפה לוותר על חירותו, ומתומרן באמצעות הנדסה חברתית-טכנולוגית ופיתוח תרופתי-פסיכיאטרי, אצל נבון המודל החברתי החדש צמח דווקא מתוך הרדיפה הקיצונית אחר החירות. במובן זה מדובר בחידוש מהותי: מרבית הדיסטופיות מבטאות חרדה מפני הפגיעה בערך החירות, ומתארות חברה שבה לכל אדם תפקיד ברור וסדר יום קבוע. 'חופשי זה' מתארת מציאות שונה לחלוטין, אבל עגומה באותה מידה. נבון מבקש להראות שלא רק הנדסת החברה מלמעלה היא מסוכנת ויכולה להוביל אותנו לחיים רדודים ובלתי אנושיים, אלא שגם השאיפה המוחלטת לחירות ולחוסר תלות עשויה להוביל אותנו לאותה נקודה בדיוק.

גם ללא ממשלת סתרים שמשחקת בנו כרצונה, ברגע שמתממשת שאיפתו של האדם לחיים נטולי מחויבות והקשר, ואולי מדויק יותר לומר נטולי ברית – חייו הופכים דלים ונטולי אנושיות. זהו המסר השמרני הניצב בחזית הדיסטופיה של נבון.

במובן זה, הרומן של נבון נטוע היטב ברוח הזמן ובתרבות שנכתב בה. אם בתקופתו של האקסלי הסוציאליזם היה אפשרות ממשית ונכספת בעבור קבוצות אליטה נכבדות, והניסיון לנהל את החברה באמצעים טכנולוגיים וסוציולוגיים מתקדמים היה השאיפה הגבוהה ביותר אשר אף מומשה באזורים מסוימים בעולם, הרי כיום השיח האליטיסטי-אקדמי ובהמשך לו התקשורתי עוסק רבות בזכותו של כל אדם לפעול באופן חופשי ואוטונומי כדי להשיג את אושרו ללא כל תלות בנורמות החברתיות, הקהילתיות, המשפחתיות או המגדריות שאלהן הוא לכאורה מחויב. פעולות שנעשות במסגרת זו נחוו כ"אמיצות", ייחודיות ונחשקות. זכויות אלו נחשבות כה בסיסיות עד שקריאות להתערבויות ממשלתיות ומשפטיות כדי לחייב את מימושן נשמעות תדיר, על אף הפרדוקסליות הטמונה בכך.⁷

תפיסת עולם זו התפתחה בהשפעתה של המסורת הפילוסופית הליברלית, הקשורה בפילוסופים כגון לוק וג'ון סטיוארט מיל. האדם במסגרת תפיסה זו הוא אטומיסטי – פרט המהווה יחידה שלמה ומספקת לעצמה. האדם נתפס כנטול חובות חיצוניות מוגדרות והוא חופשי לעשות ככל שהוא חפץ, למעט פגיעה באחרים שיש להם אותן זכויות וחירויות טבעיות אשר יש לו. המדינה, בתורה, נועדה בעיקר להגנה על זכויותיהם של פרטים מפני פרטים אחרים המפירים את החוק הטבעי ופוגעים בזולתם, והיא שואבת את הלגיטימציה שלה מ"האמנה החברתית": הסכמתם (המפורשת או המובלעת) של הנשלטים שהיא תיטול לעצמה סמכות זו. מעיקרון החופש הפוליטי לא נגזרת בהכרח התלישות המוחלטת שנבון מתווה בספרו – אף אחד מההוגים הליברלים לא היה בפועל כה אטומיסט כמו הטיפוס האידאלי שסביבו נבנתה ההגות שלהם – אך ההיגיון המוביל לשם טמון בו. אם החופש הוא עקרון-העל והפגיעה בזולת היא אמת המידה היחידה שיש לה משקל אמיתי, כי אז מתבקשת תנועה לווייתור על יותר ויותר מוסדות חברתיים, לא רק פוליטיים, המגבילים או מגדירים את האדם (דת, מסורת,

מגדר) ועל חובות דתיות, לאומיות, קהילתיות ומשפחתיות. בעולם של מדינת חוק דמוקרטית אין סיבה שאדם יהיה מחויב לדבר אלא אם כן הסכים לכך באופן מפורש, ברור ומתחדש.

הגישה השמרנית, לעומת זאת, רואה באדם יצור חברתי. כלומר, האדם כפרט נפרד אינו יחידה סגורה ומספקת. הוא חסר. הוא אינו בן אנוש באופן מלא לבדו. הקשרים החברתיים והפוליטיים, על כל המוסדות הכרוכים בהם, הכרחיים להתפתחותו האנושית, לזהותו, לתחושת שייכותו לעולם ולמימושו העצמי, והמדינה אינה רק פתרון מאולץ לשאלת הבטחת חירויותיו וזכויותיו. מוסדות חברתיים אלה – הדתות, הלאומים, הקהילה ובראש ובראשונה המשפחה – קודמים במובן מסוים לאדם הפרטי, ותובעים ממנו מידה של נאמנות ומחויבות נצחית שאינה תלויה בהסכמתו כפרט העומד בפני עצמו.

הפיכת המשפחה ליצירה אנושית, על פי רצונו המשתנה והזמני של האדם, העברת ממד המחויבות הנצחית בין הורה לילדו לממד חוזי שיכול להתבטל באופן פשוט יחסית – מובילה להתמוטטות החברה האנושית כפי שאנו מכירים אותה, אבל גם להתפרקותו של האדם כיצור שלם בעל נפש עמוקה. היכולת להתמסר מתנוונת כמו גם היכולת לאהוב.

השלישי

העולם המתואר ב'השלישי' של ישי שריד שונה מאוד הן מעולמו של האקסלי הן מעולמו של אורוול. במקום הנדסה חברתית וקדמה טכנולוגית, אנחנו מצויים בעולם הנסוג חזרה לשלטון מלוכני ותיאוקרטי ברובו. בישראל העתידית של שריד, פצצות אטום שהוטלו על חיפה ועל גוש דן הובילו לעליית שלטונו של יהועז, דתל"ש וקצין במיל' שחי בנגב. יהועז, לוחם קרבי מהולל לשעבר, חווה התגלות, מצליח לגייס את הכוחות הנותרים ולגרש את הערבים ("העמלקים" בלשון המספר) מאזור גב ההר. הוא מושח עצמו למלך, ממנה עצמו לכוהן גדול ומקים את בית המקדש ואת הסנהדרין. יהועז מנהל את המדינה על בסיס ההלכה היהודית כפי שפירש אותה חברו הטוב, הרב יגאל צוריה, שנהרג במהלך הקרבות. על פי פרשנות זו הרוגי הפצצות חטאו, היהודים ככלל טהורים וחשובים יותר מהגויים, ועליהם לתקן את עצמם על ידי חזרה לחיבור טבעי ובריא יותר עם אדמת ארץ ישראל.

הטכנולוגיה ככל שהיא קיימת מגויסת לטובת השלטון החדש, אם זה בתוכניות הטלוויזיה בערוץ האחד המותר לשידור, ואם באמצעים הצבאיים. יחד עם זאת, עקב החרם המוטל על ישראל מצד מדינות העולם בשל גירוש הפלסטינים, הטכנולוגיה מצויה בהידרדרות מתמדת, והשליטה בחברה באמצעים מתקדמים כלל אינה הנקודה המרכזית בסיפור.

יהונתן, בנו הנכה של המלך, שעל אף נכותו לא נפסל לכהונה ומנהל את עבודת המקדש, הוא האנטי-גיבור המספר. מבעד לעיניו נחשפים הדרו ויופיו של בית המקדש ועבודת הקורבנות, והאופן שבו טקסים שנחשבו לפגאניים ופרימיטיביים מעוררים לפתע רגשות רדומים ותופסים מקום חשוב ומוערך בהווה הציבורית. מבעד לעיניו נחשפים אט אט גם הפונדמנטליזם וההיבריס מרקיע השחקים של אביו. יהונתן מאוהב באפרת, חברת ילדותו ובתו של הרב צוריה, אך זו האחרונה נישאת דווקא לאביו, המתיר לעצמו בפלפול הלכתי מפוקפק לשאת אישה שנייה. החטאים הפרטיים מתגלגלים מהר מאוד לחטאים ציבוריים: כוחו הבלתי מוגבל כמלך מוביל את יהועז ליציאה למלחמה מיותרת ואלימה, ולחורבן בית המקדש השלישי ועימו מה שנותר מממלכת ישראל.

יהונתן חווה התגלויות חוזרות ונשנות המורות לו לדרוש מאביו לפרוש מכס המלוכה. ההתגלויות מענות את נפשו, אך אמונתו השלמה באביו כמו גם אופיו השפוף לא מניחים לו לעשות כן.

הנה אפוא גם ביצירה זו מתקיים המהלך העלילתי הקלאסי שתואר לעיל: האנטי-גיבור מנסה להילחם במציאות שנכפית עליו ועל עולמו, ללא הצלחה, כאשר סיפור אהבה מרחף מעל סיפורו. התשתית היסודית של עולמו נחשפת בפניו ובפני הקורא במהלך העלילה, ומובילה לכניעתו הבלתי נמנעת.

במבט ראשון, 'השלישי' מבטא בעיקר את המתח בין הרציונליזם החילוני לבין פונדמנטליזם דתי פופוליסטי הרוכב על רגשות הפחד. גם כאן אין מדובר בעלילה דיסטופית ייחודית לישראל ולדת היהודית: הסדרה 'סיפורה של שפחה' שהוזכרה בתחילה מבוססת על ספר קנדי שהצליח מאוד באמצע שנות השמונים, והביע חרדה מפני דתיות נוצרית קיצונית. 'כניעה' של מישל וולבק, שפורסם ב-2015, מביע חשש דומה מפני עליית האסלאם בצרפת.

עם זאת, דומה כי התרחשות עלילתית זו שונה במקצת בישראל שכן היא משקפת אחת מן השאלות שהטרידו את הציונות החילונית כבר מראשיתה: איך ניתן להפריד בין מדינת ישראל כחזון משיחי תיאוקרטי המבוסס על אלפיים שנות כמיהה ותפילה, לבין הצורך להקים למען יהודי העולם הנרדפים מדינה מודרנית ודמוקרטית המבוססת על תבונה וקדמה. אכן, החרדה החילונית-מודרנית מפני אמונה סוחפת ונטולת היגיון שסופה קיצוניות, אלימות ומוות הובעה באינספור יצירות ישראליות לאורך השנים.⁸

ראוי בהקשר זה לתהות – על שריד כעל קודמיו – מיהם בעצם אותם פונדמנטליסטים דתיים המככים בכל היצירות הללו. הרי החברה היהודית, בישראל בפרט, עמוסה אנשים דתיים וגם דתיים מאוד, שרובם ככולם רחוקים אלפי מילין מחתירה לכינונה של תיאוקרטיה פונדמנטליסטית. האם הכותבים הללו אינם בונים בעצם איש קש כדי שיהיה נוח לטעון נגדו? החיבור בין כוחה של הדת באשר היא לבין כוח משחית אינו

בלתי-אפשרי, אך ברגע שהוא מנותק מהמציאות בקיום הדתי היהודי-ישראלי בפועל הוא נותר בעיקר גנרי ואוטומטי, ומעיד על תפיסת עולם בינארית.

לזכותו של שריד יש לציין כי מעבר לכך כתיבתו מרשימה ובלתי-פלקטית בעליל. הוא מקבל את נקודת המבט החשדנית של (חלק) מאנשי הימין המשיחי ויוצק תבנית עלילתית המתאימה לשיטתם: פצצות אטום נופלות על תל-אביב ומוחקות חצי מדינה והעולם עומד מנגד; ערביי ישראל והפלסטינים משתוללים משמחה ורוצחים את היהודים שמנסים להימלט. ולא זו אף זו, מה שנותר מהממשלה הדמוקרטית-ליברלית חסר אונים למול הכאוס. האדם היחיד שמצליח לגבש את שארית הפליטה וליצוק בה תעוזה ואומץ לב, עושה זאת בהשראה דתית-רוחנית. התמיכה ביהוה, לפחות בתחילת דרכו, עצומה. הוא מצליח למצוא את ארון הברית במעמקי הר הבית, ובית המקדש המוקם על חורבות מסגד אל-אקצה מעניק משמעות ומטרה לעם שמצליח לשקם את עצמו.

"אסור לעם להסתבך בשנאה עצמית חסרת מוצא, כפי שעשו אנשי הרוח הרעה בתל-אביב", מסביר הרב צוריה. "מיום שחרב הבית השני ופסקה העבודה איבד העם את מרכז חייו. לכן התערער האיזון הנפשי שלו, כמו שקורה לאדם שאיבד את שיווי המשקל והוא מסתובב כל הזמן אחוז סחרחורת איומה. בית המקדש הוא המרכז, השעון שמכתיב את הקצב, הלב הפועם שמזרים דם טרי לכל האיברים, הכתובת והמוצא לכל המועקות" (עמ' 37).

על גבי תשתית עלילתית זו נבנית תפיסת עולמו האמונית של יהונתן. תפיסתו הרואה בעבודת הקורבנות פעולה רוחנית מעוררת הזדהות: "כל היום עולים ויורדים בכבש המזבח, זורקים את הדם על דפנותיו, שורפים עליו את הקורבנות. הכול נבלע בין אבניו, תאוות הבשר והתפילות והפחדים והחרטות, כל נשמותינו שביקשו בו מחילה וכפרה" (עמ' 21). משכנעת גם משיכתו הכמעט פיזית לאלוהיו, תוך התמרת הארוס לאמונה רוחנית: "השכינה קוראת לי לבוא; לפעמים כבר לא אכפת לי שאש תאכלני ובלבד שאראה, ולו לשבריר שנייה, מה יש מאחוריה... איני מספר לאיש על נשימתה הטהורה של השכינה שנושבת מאחורי הפרוכת, על ריח פרחי גן עדן שלה, וכיצד רגליי כמעט סוטות ממסלולן. אבל רק כמעט, לבל ייפתחו מולי שערי גיהנום במהלומת אש. אסור-אסור-אסור. לעולם לא אעז" (עמ' 26).

הספר אם כן, מכבד את השקפת העולם האמונית, ומהמקום הזה עוסק בשאלת המחיר. מה עלול לקרות כשהפנטזיה של הימין המשיחי תתגשם. בלי תל-אביב, בלי החילונים הריאליסטים לאיזון הרגשות הדתיים המופרזים ולהדגשת זכויות הפרט, לא רק שהמדינה (או הממלכה) לא יחזיקו מעמד זמן רב, אלוהים בעצמו מצוי בסכנה. מי שקושר את אלוהיו לאדמה וכולא אותו במקדש עשוי חומר, יאבד את אלוהי השמיים. יהונתן משחזר כיצד בסיום עבודת הבוקר "אני נושא עיני אל השמיים בתפילה פרטית

של רגע, לאל רחוק שבשמיים, נזכר שהוא שוהה כאן אתנו, בתוך המשכן, בקודש הקודשים, ומשפיל מיד את מבטי".

תיאוריית היסודות המוסריים

מה שטוחות הן הנפשות ששכחו איך להתחלחל.
– ליאון קאס⁹

כדי להמשיך מכאן, נשוב למחקרו של הפסיכולוג החברתי ג'ונתן היידט על היסודות המוסריים, שהזכרתי בקצרה בפתחה. היידט נשען על המחקרים המלמדים כי הכרעות מוסריות נקבעות ברובן תוך שברירי שנייה, באמצעות אינטואיציות מוסריות יסודיות, ורק לאחר מכן המוח הרציונלי נכנס לפעולה כדי להצדיקן. הוא מתאר אינטואיציות אלו כפיל הנוטה מלכתחילה לכיוון מסוים, והרוכב על הפיל, קרי התבונה, משתף פעולה עם ההטיה הראשונית ומחזק אותה. היידט מביא מגוון מחקרים המוכיחים כי הסיכוי שאדם ישנה בעצמו את האינטואיציה הראשונית שלו באופן רציונלי קלוש, אך לעיתים אדם קרוב אחר יכול להטות את דעתו כאשר יפנה ליסודות מוסריים אחרים ויעצים אותם (כלומר באמצעות פנייה לפיל), או לעיתים רחוקות יותר באמצעות טיעונים רציונליים (וגם אז הדבר יתרחש רק לאחר יחסי קרבה ואמון).

האינטואיציות המוסריות שלנו קשורות בשישה יסודות מוסריים שהתפתחו באופן אבולוציוני אצל האדם כדי להתמודד עם אתגרים מסוימים שעמדו בפני בני מינו לאורך מיליוני שנים. כעת הם טבועים במוחנו ומניעים אותנו להכרעות באתגרים חדשים. אין מדובר ביסודות אוניברסליים, אלא במעין נוסח טיוטה של מוחנו. הטיוטה יכולה להשתנות כתלות בגנים שלנו וכמובן בתנאים ובנסיבות החברתיות שלנו, אבל אין היא ניתנת למחיקה.

בין יסודות אלו הדאגה לזולת שהתבססה בשל הצורך החיוני של האדם לדאוג לצאצאיו לאורך זמן רב (שכן תינוקות נולדים חסרי ישע, בוודאי ביחס ליונקים אחרים). יסוד נוסף הוא יסוד החירות במובן של היעדר עריצות ויחסים שוויוניים פחות או יותר בין חברי הקבוצה. יסוד זה התגבש כאשר האדם החל לפתח כלי נשק שאפשרו לו להתגבר בקלות, כקבוצה, על מנהיג שפעל בעריצות. יסוד ההוגנות התבסס לאור היתרון שצובר האדם כאשר הוא משתף פעולה באופן המיטיב עם שני הצדדים. יסוד הנאמנות והשבטיות קנה לו שביתה בעקבות היתרון שביצירת קואליציות רחבות. כך, פעולה קבוצתית זוהתה כמוסרית ונכונה. יסוד הסמכותיות כרוך ביסוד הציותנות, והוא התפתח ככל שהתבסס הסדר במבנה היררכי. בני אדם נטו לצייתנות כלפי סמכות אנושית כריזמטית ובעלת כוח, שבתמורה אפשרה סדר וצדק במבנה החברתי. היסוד האחרון הוא יסוד הטוהר והקדושה, ששורשיו בחשש מפני מאכלים חדשים ורעילים, מחלות מידבקות ומגפות.

על פי מחקרו של היידט, האינטואיציה הרגשית של בעלי השקפת עולם שמרנית מושפעת מששת היסודות הללו במידה פחות או יותר זהה, בעוד בעלי השקפה ליברלית מושפעים בעיקר משלושת היסודות הראשונים – כאשר ערך ההוגנות יכול להתבטל לעיתים מפני ערכי החירות והדאגה לזולת. במחקרו, היידט תשאל מאות אנשים על סיטואציות מוסריות וביקשם להכריע אם האדם פעל בהם באופן בלתי-מוסרי. למשל, משפחה שהכלב שלה מת מחליטה לבשל את גופתו ולאכולה (מבלי שאיש רואה זאת). האם יש בכך פגם מוסרי? אדם קונה פעם בשבוע עוף ומקיים איתו יחסי מין לפני שהוא מבשל ואוכל אותו. האם זה פגם מוסרי?

היידט, כאמור, גילה כי אף שכל הנחקרים חשו דחייה כלפי סיפורים כגון אלו, הליברלים הניחו שהדחייה נובעת ממוסכמה חברתית זו או אחרת אך שאין בכך פסול מוסרי (כיוון ש"אף אחד לא נפגע"), ואילו בעלי השקפה שמרנית סברו שבהחלט יש בכך פסול מוסרי של ממש.

בספרו, היידט מבקש לרכך מעט את הפילוג הגובר בארה"ב בין הימין לשמאל. ההבדלים בינינו, הוא מסביר, מבוססים בחלקם הגדול על האינטואיציות המוסריות המניעות אותנו. הן אכן מקבלות חשיבות ופרשנות שונה אצל אנשים שונים, אבל חשוב להכיר בכך שכולן אינטואיטיביות ומוסריות באותה המידה. זוהי נקודה חשובה. ההבנה שהמוסר בעיקרו אינו רציונלי, אלא טבוע בנו אינטואיטיבית, אינה אמורה להפחית מערכו או להפוך אותו ליחסי. מסלול התגבשותו של המוסר לאורך השנים והטבעתו באינטואיציות שלנו עיצב אף אותנו כבני אנוש. הניסיון להיפטר מחלק מהיסודות המוסריים הללו משום שאינם תואמים את התיאוריה העכשווית המובילה הוא ניסיון נפסד. הציוויליזציה האנושית קשורה באינטואיציות מוסריות אלו. השמירה על האיזון ביניהן צריכה להיתפס כאתגר פוליטי ולא כמצע להתנגשות אידיאולוגית הולכת ומחריפה.

אך אם התבונה רק רוכבת על גבי פיל האינטואיציה, כפי שטוען היידט, כיצד בדיוק אמורה התבונה הרציונלית שמציע היידט לסייע להפחתת המתח? האם שמרן שרואה בליברלים ניהיליסטים אנטי-פטריוטים ונטולי כבוד ירכך את דעתו כלפיהם? האם ליברל שיקרא שורות אלו ישתכנע או יחשוב לעצמו שמדובר בסך הכול בסמנטיקה שגויה המכלילה תחת הכותרת "מוסרי" יותר מן הנדרש?

על פי היידט, התבונה הרציונלית כשלעצמה אכן חלשה למדי. רק כאשר נוצרת אינטימיות, כאשר קיימים קשרים רגשיים קרובים יש סיכוי סביר להתחבר לצד השני ולהבין שאינו מפלצת אנטי-מוסרית אלא בעל מבנה מוסרי מעט שונה.

מדובר אכן באתגר. ובאתגר הזה השמרנים מצויים בעמדת פתיחה גרועה במיוחד.

נהוג לומר כי קשה יותר להגדיר ועל כן לדון בהשקפה המוסרית השמרנית מבחינה

תיאורטית, כיוון שאין מדובר בתיאוריה אנליטית אוניברסלית אלא במטא-השקפה המבוססת על ניסיון העבר ועל כן משתנה בנוגע לעניינים קונקרטיים מחברה לחברה ומתחום לתחום. זה כנראה נכון, אבל הקושי טמון גם, ואולי בעיקר, בכך שהאינטואיציות המוסריות שמפעילות השקפה זו חופפות לאינטואיציות המוסריות של הליברלים רק באופן חלקי.

מי שחונך למוסר אוניברסלי כנראה יחסר אותן אינטואיציות שהן נחלת מי שחונך בחברה שמרנית וקהילתית יותר. אדם זה אולי ירגיש שיש "משהו לא בסדר" בפגיעה ביסודות של טוהר, נאמנות או סמכות, אבל לא מספיק כדי לשנות את השקפתו העקרונית הנחרצת במצבים שבהם יש משהו שנפגע. וכך, בעוד השקפה שמרנית תכיר בפגיעה שיכולה להיגרם ליחידים כתוצאה משמירה על יסודות הקדושה, הנאמנות או הסמכותיות, ולעיתים אף תפעל לאיזונה, ההשקפה הליברלית תתקשה לקבל נורמות חברתיות המסבות ולו נזק קל שבקלים ליחיד או לחירותו.

הדבר ניכר היטב בהבדלים שבין 'השלישי' לבין 'חופשי זה'. בשתי היצירות קיימת ביקורת נוקבת על זניחת הערכים המרכזיים של כל אחת מהשקפות העולם הללו. ב'השלישי' הביקורת היא על ההליכה העיוורת אחרי ערכי הנאמנות, הכבוד לסמכות, והקדושה – תוך הזנחה מופקרת של ערכי החירות (התיאוקרטיה כופה עצמה על כלל הציבור כולל ניצולי תל-אביב), ההוגנות (המתבטאת במעשי המלך, המפר התחייבויות וזונח את אשתו) והדאגה לזולת (ברגע השיא של הספר המלך מוכן להרוג את ילדו מאשתו החדשה, כמעין 'כפרה' על חטאו, בהיפוך מושלם של סיפור עקדת יצחק).

'חופשי זה', לעומת זאת, מותח ביקורת כלפי חברה אשר דיכאה לחלוטין את האינטואיציות הרגשיות כלפי ערכי הנאמנות, הקדושה והכבוד לסמכות והתמקדה באופן מוגזם וקיצוני בערך ההוגנות והחירות. כפי שמסבירה רוט לאור ללא הצלחה: "אור, תקשיב למה שאני אומרת. אני לא אומרת תתחתן איתי. אני אפילו לא אומרת: בוא לגור בדירה שלי. אני אומרת: בוא לגור לידי. תקשיב לי: זה יהיה לנו טוב. אי אפשר שהכול יהיה חוזים והסכמים והסדרים. אני עורכת דין, ואני יודעת כמה שווים הדברים הללו... מה שיש בינינו הוא אחר, וצריך שבילו כלים אחרים" (עמ' 32).

אלא שאף כי אפשר להניח שקוראים ליברליים יזדהו עם רוט, שכן הם יבינו שיש כאן משהו "לא בסדר", לא בטוח שהם יצליחו להסביר לעצמם בבירור מה כל כך בלתי מוסרי או פגום בעולם המדומיין הזה. בסופו של דבר אור לא מעוניין לעלות מדרגה ביחסיו עם רוט. זכותו להשאיר את היחסים ברמת העניין שהוא מבקש, ואנחנו לא באמת יכולים לדעת ולשפוט אותו על כך. הוא לא פוגע באף אחד, הוא לא כופה את עצמו על אף אחד. הוא היה הוגן ולא התחייב למשהו שאינו מסוגל לעמוד בו.

ייתכן שזו הסיבה, המתבקשת מבחינתו של נבון, לכך שהוא ניסה לקשור בין הפגיעה ביסודות מוסריים אלה לבין היסוד המוסרי המשותף של הדאגה לזולת. הפגיעה

המוחשית באחר מוצגת אף כחלק מפתרון התעלומה הבלשית, כחלק מהקתרזיס של המתח ההולך ונבנה. תחושת ה"משהו כאן לא בסדר" גוברת והולכת – אבל רק כאשר גורלם העגום של ילדי הזכוכית נחשף, אנו מבינים את הקטסטרופה שהוסתרה מתחת לפני השטח.

על פי נבון, כאשר האינטואיציה המוסרית של נאמנות מתבטלת ונשחקת, וכאשר ערך החירות מחליף אותה באופן מוחלט, יסוד הדאגה לאחר מתערער וכבר אינו מספיק כדי לבסס קשר הורי ממושך. הדאגה נותרת אפוא כללית, מרוחקת ובלתי־אישית. לאחר שהחברה העתידנית הסכימה באופן דמוקרטי כי יחסי הורים וילדים יוגבלו לשלוש שנים, כדי לשמור על חירותו וחוסר־תלותו של הילד, הרצון בילדים דעך מעצמו. הקשרים האנושיים כולם הפכו קצרים ומוגבלים ונטולי אהבה עמוקה ומחייבת. כאשר הילודה ירדה לרף נמוך באופן מסוכן, המדינה הביאה לעולם ילדים באופן מלאכותי, אך גידולם לא עלה יפה, שכן חופשיים ככל שהיו, ללא הקשרים משפחתיים גורלם היה להיוותר מבודדים, נטולי יכולת תקשורת נורמלית ועצובים תמיד.

ב'השלישי', לעומת זאת, הפגיעה בשלושת היסודות המוסריים המשותפים מספיקה לחלוטין. כל קורא בר דעת, שמרן כליברלי, יזדעזע מהפגמים המוסריים הנוראיים בהתנהגותו של המלך היהיר לאין קץ, המלך אשר ניצל את עוצמתו כשליט יחיד, את הנאמנות הלאומית ואת קדושת בית המקדש לטובת מילוי תאוותיו הפרטיות ואשר סירב לפנות את מקומו כדי להציל את עמו. היסודות המשותפים הללו עומדים בפני עצמם, ועל כן קל לייצר הזדהות רחבה עימם. מובן שכאשר יש התנגשות פנימית בין יסודות אלו, המורכבות גדלה. ב'עולם חדש מופלא' הושקע מאמץ רב בהדגמה כיצד ערך החירות בפני עצמו הוא בעל חשיבות עצומה גם כאשר הזולת נותר שמח וטוב לבב, נאמן, צייתן והוגן. האמירה של האקסלי אפקטיבית עד כאב: ללא חירות, האדם אינו אדם. נבון מתקשה לטעון שללא נאמנות, ללא קדושה וללא קבלת סמכות האדם אינו אדם; תחת זאת, או כדי לחזק זאת, הוא פונה לערך המשותף של הדאגה לזולת.

אלא שהטענה הכללית הזו – שהוויתור על ערכי הנאמנות, הטוהר והציות, יפגעו לבסוף בחברה ולאחר מכן גם בפרט – לא תמיד עומדת במבחן האמינות. לעיתים הקפיצות שנעשות כדי לקשר בין השלבים מלאכותיות מדי ולא משכנעות. קשה להעלות על הדעת חברה שתחליט באופן דמוקרטי לנתק הורים מילדיהם באופן מוחלט בגיל שלוש. דרגה כזו של ניתוק מהאינטואיציה הבסיסית כל כך של הדאגה לזולת (אשר התבססה כאמור על הצורך לדאוג לצאצאים חסרי הישע) דורשת מציאות דיסטופית בפני עצמה. ואכן בספר פרט עלילתי זה מוזכר בקצרה כחלק מסקירה היסטורית.

ייתכן כי אין בכך רק משום ניסיון ליצירת הזדהות עם הקוראים הליברליים. הדבר גם מסתדר היטב עם ההשקפה השמרנית עצמה שנוטה לראות את הערכים החברתיים

ככרוכים זה בזה, כמארגיים, ובדיוק בשל כך נזהרת בביטולם המוחלט שכן קשה מאוד להבין ולדעת כיצד הדברים ישפיעו בטווח הארוך. עוד ייתכן כי לגופו של הספר ובהתאם לז'אנר שבו נכתב, הקצנת קווי העלילה מוצדקת. ובכל זאת, ארחיב על אודות היבט זה – שכן בעיניי הוא מבטא נטייה רחבה יותר במחשבה השמרנית.

ההיזקקות שלנו וההרגל בכל שיח ציבורי להדגים כיצד הערכים שאנו מאמינים בהם מתנקזים כולם אל ים הפגיעה בזולת מחלישה את יכולתנו לעמוד ולהגן בקומה זקופה על ההכרעות המוסריות שלנו כאשר היסוד המוסרי שלהן שונה.

הפילוסוף ליאון קאס טען לאחר שיבוטה של הכבשה דולי כי הטכנולוגיה עלולה למחוק גבולות מוסריים. במאמרו "חוכמת ההיגעלות" כתב קאס כי רגשות הדחייה האינטואיטיביים שעולים בנו יכולים לשמש תמרור אזהרה לבני האדם שהם הרחיקו לכת גם כאשר אי אפשר להצביע באופן ברור על נפגעים מסוימים.¹⁰ אם לא כן, מה שהיום נראה לנו כזוועה מוסרית ייראה בעוד כמה שנים הגיוני למדי. אכילת הכלב המת, אם לחזור לדוגמה של היידט, תהפוך מקובלת, וההתנגדות לה תיתפס כעוד מוסכמה חברתית פרימיטיבית שנעלמה לה.

הקדמה הטכנולוגית המהירה מציבה בפני האדם שלל שאלות מוסריות חדשות ומורכבות. כיצד נוכל להתמודד עימן רק על בסיס חלקי של האינטואיציות המוסריות שלנו? אם נכריח עצמנו תמיד לנסות לכוון אותן עם פגיעה בחירות או באחר, נקבל טיעונים קלושים ולא מספקים. כיצד ניתן למשל, לעצור לאורך זמן את אפשרות הסחר בילדים באמצעות תשלום עבור שילוב של תרומת זרע, תרומת ביצית ופונדקאות? וזאת עוד לפני שדיברנו על רחם מלאכותי. הרי ניתן, בוודאי, להסדיר באופן חוקי את חובות ההורה לילד שהזמין. הילד יגדל לתפארת וישמח עד מאוד שהמדינה אפשרה להורה שלו לרכוש אותו, לא פחות ואולי אף יותר מילד שנולד להורים שאף אחד לא בדק את כשירותם והסדיר את חובותיהם כלפיו.

הצורך להכיר, להמחיש ולתווך לתקופתנו את כלל היסודות המוסריים הוא בעל חשיבות לא רק כדי לרכך את המתח ולאפשר שיח מיטיב יותר עם הליברלים, אלא גם בפני עצמו; גם יסודות אינטואיטיביים עשויים להישחק באבן הריחיים של התרבות. מי שחש בבירור את חוסר המוסריות שבפגיעה ביסוד הנאמנות, למשל, עלול לאורך זמן להתנתק ממנה ולהביט בה כצופה מן הצד לאחר שייתקל באינספור כתבות, סרטים, ספרים, וראיונות עם אישי ציבור שמדברים בשבח הפוליאמוריה.¹¹

האתגר גדול, ועם זאת אפשרי. אסיים בדוגמה מעניינת ומפתיעה אשר עשויה להמחיש נקודה זו. לפני כשנה שודר מערכון מוצלח של תאגיד 'כאן' ושמו "התחתנת עם חבר טוב". במערכון מרואיינים בסגנון דוקו שני חברים טובים שהחליטו להתחתן

זה עם זה. הם אינם הומוסקסואלים, והם מקיימים יחסים אינטימיים עם בנות המין השני, אך הם מעוניינים להינשא זה לזה כי זה יותר מתאים להם, יותר יציב, בלי תלונות על ניקיון או שאלות מציקות על העבודה. לדבריהם, גברים טועים בכך שהם אוהבים נשים כשלמעשה "הם רק נמשכים אליהן". בהתאם לכך, קיום יחסי מין עם אדם שאוהבים נתפס בעיניהם כאקט חולני. נוסף על כך, הם מקיימים הסדר הורות עם צעיר בן 21 המעוניין אף הוא בעתיד להתחתן עם חברו הטוב.

כמו כל סאטירה טובה, גם במערכון הזה חבויה נקודת אמת. ערך הדאגה לזולת לא ייעלם לחלוטין גם בעולם נטול מחויבות המתפרשת על ידי האדם כבעלת משמעות. עם זאת, ללא ערכי הנאמנות, המסורת והטוהר, הוא עלול להידלדל במהירות ולהתבטא כלא הרבה יותר מרצון לשותפות ממושכת ונוחה עם חבר טוב. בהתאם, הרצון בילדים והדאגה להם אף הם לא נעלמים, אך ממומשים בתנאים מסוימים מאוד המדלדלים את ערכם. בני האדם לא ייפגעו באופן בלתי הפיך; זו רק חוויית החיים שלהם שתהפוך שטוחה להפליא.

- * המאמר נכתב במסגרת תוכנית "ירושלים" של מכון ארגמן.
1. אסף גברון, הידרומניה, תל-אביב: גוונים, 2008; מישקה בן-דוד, הכריש, תל אביב: iCast, 2018; אריק צ'רניאק, גיבור, תל-אביב: לוקוס, 2017; וכן הקלאסיקה של עמוס קינן, הדרך לעין חרוד, תל אביב: עם עובד, 1984.
2. אלי אשד, "פרדוקס ושמו דיסטופיה: איך ולמה התאבדה האנושות ביצירות עתידניות מדכאות", ליברל, אפריל 2016, עמ' 114.
3. כמובן זו אינה הסוגה היחידה שעשויה להיות משל פילוסופי-פוליטי. בעבר ספרי מסעות פנטסטיים היו פופולריים בהיבט זה, "מסעות גוליבר" בראשם.
4. ראו רוג'ר סקרוטון, להיות שמרן, מאנגלית: יאיר לוינשטיין, תל-אביב: שיבולת, 2020. אלון שלו, "על השמרנות: הדרך לטוב האפשרי", השילוח, 14 (תשע"ט), עמ' 33-42.
5. Jonathan Haidt, *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*, Vintage, 2013.
6. הגיבור בדיסטופיות נחשב לזר ועובר שלושה שלבים. הראשון: פרישה פסיבית וניסיון לנטישת הכלל. השני: ניסיון להיאחז בתרבויות שוליים. השלישי: תגובתה הנחרצת של המערכת וכניעת הגיבור. ראו לאה הדומי, בין תקווה לספק: סיפור האוטופיה, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1989, עמ' 49.
7. לאחרונה, במסגרת בקשת הצטרפות לדנ"ץ 8537/18, העלתה שדולת הנשים טענה קיצונית עוד יותר מהחזון הדיסטופי של נבון: אם בעולם של 'חופשי זה' בני האדם רשאים לחתום על חווי זוגיות גם אם מוגבלים, על פי טענת הארגון כל חוזה המגביל את קיום יחסי המין לבן זוג אחד כלל אינו חוקי. "קביעה חווית שעניינה הטלת מגבלות על התנהגות מינית של אישה או איש פוגעת בתקנת הציבור משהיא מהווה פגיעה חמורה בליבת הזכות לאוטונומיה". ראו ס' 157 לבקשת ההצטרפות. זמין במרשתת.
8. הערה 1 לעיל.
9. Leon Kass, "The Wisdom of Repugnance", *The New Republic*, June 2, 1997, 17-26, p.20.
10. שם.
11. הנה רשימת דוגמאות, כולן מעיתון הארץ: עמליה רוזנבלום, "זמה אם פוליאמוריה היא בכלל נטייה מינית?", 6.12.2018; ליהי רוטשילד, "מי מפחד מפוליאמוריה?", 3.2.2019; דני בר-און, "לתרגל פוליאמוריה עם חירות, אבל בוהירות", 1.4.2018; גבריאל בוקובזה, "לוותר על המונגמיה בלי שקרים ובלי בגידות?", 16.3.2016; שני ליטמן, "קהילות חדשות מתהוות, ופרדס חנה מתפתחת למעבדה לניסויים חברתיים", 8.4.2021; "יחסים פקוחים" מאת זהר כרמי וליאת שדה-סעדון: פרק לקריאה", 27.11.2020; ון ספיר, "מי מפחד מפוליאמוריה?", 16.2.2019.

קריאה ראשונה

ראש לשועלים

שאיפתו של ניקולו מקיאוולי לחירות

אריקה בנר

מאנגלית: אמוץ גלעדי

מאגנס, 2021 | 385 עמ'

הקריאה בביוגרפיה החדשה שחיברה על מקיאוולי, קשה שלא להתייבב לכל הפחות לא רחוק ממנה.

'ראש לשועלים' עוקב אחר פרק של כמאה שנות תהפוכות בפירנצה, מהשלב שבו חדלה העיר לתפקד דה-פקטו כרפובליקה, עם השתלטותו של בית מדיצ'י, עד השלב שבו נסתם הגולל על מאבקהם של הפלורנטינים להשבת חירותם, למשך למעלה משלוש מאות שנים; תקופה שהחלה סמוך ללידת ברנרדו מקיאוולי, אביו של גיבור הספר, ניקולו, ותמה כעשור אחר מותו של האחרון.

טענתה הבסיסית של בנר היא זו: כתיבתו של מקיאוולי, במיוחד בספרו 'הנסיך' (אך לא רק), היא רב משמעית במכוון; הוא מסתיר את כוונתו האמיתית. מקריאה יחפה שלו מתקבל אומנם הדימוי שדבק בו, אך קריאה מיועדת, קריאה בין השורות הבקירה גם בהקשר ההיסטורי, חושפת משהו אחר מאוד. מקיאוולי כותב באופן זה, טוענת בנר, מתוך אילוץ: כמי ששאף לפעול בזירה הציבורית ולשמור על עורו, על אחת כמה וכמה בהיותו בן למשפחה מעוטת יכולת וקשרים, הוא לא יכול להסתכן בהבעת עמדותיו באופן ישיר, ולכן מצא דרכים מתוחכמות להסוותן. המחברת

כל היודע דבר על ניקולו מקיאוולי, המפורסם בעיקר בזכות ספרו הקטן והחריף 'הנסיך', מכיר אותו כאחד ההוגים המושמצים בהיסטוריה; ריאליסט ציניקן, המתווה לרודנים צעירים, החפצים להחזיק היטב בממלכותיהם, דרך הרצופה באכזריות, הטעיות, לעג למוסר (למעט התועלת בהפגנת מצג שווא של מוסריות) ושלל אמירות מקוממות. עד כדי כך, שבשפה השגורה משמש המונח "מקיאווליסט" לתיאור פוליטיקאים ציניים, שקרנים ובלתי אמינים במיוחד. אומנם, מי שיודע עוד דבר או שניים על מקיאוולי, יודע שישנה שניות בקרב קוראיו – כבר מדור הקוראים הראשון שלו – לגבי המידה שבה הדימוי הפופולרי הזה מוצדק; זאת במיוחד לאור ספרו הגדול והמלומד יותר, 'הדיונים', שבו הוא נדמה כמי שמבכר את המשטר הרפובליקני על פני שלטון נסיכים. אריקה בנר נוקטת עמדה חד-משמעית וקיצונית לצד אחד בשיחה הזו; ולאחר

לחיקוי והעקרונות שמקיאווילי ממליץ עליהם ב'הנסיך' מתגלים, לפחות מנקודת המבט שלו, כעצות אחיתופל.

הדוגמה המובהקת היא הדמות המוכרת ביותר מכתביו של מקיאווילי: צ'ורה בורג'ה. בורג'ה מוצג ב'הנסיך' כמודל לחיקוי בעבור שליטים שאפתניים; אולם בפועל, במבט היסטורי, שלטונו היה רופף ביותר, תלוי לחלוטין באחרים (במיוחד באביו, האפיפיור אלכסנדר השישי), ולא בכדי קרס עם מותם. מקיאווילי הכיר את בורג'ה אישית ובילה איתו זמן רב כשגריר מטעם רפובליקת פירנצה, ומתכתובותיו ניכר שלא העריכו כלל. מתכתובות אלו, על פי בנר, אנו למדים דבר המשנה לחלוטין את התמונה בנוגע לקריאה ב'הנסיך': מוטיב מרכזי בחיבור הוא מרכזיותה של "פורטונה", אלת המזל, והדגשת העובדה שכדי להתמיד בשלטון על הנסיך להיות בר-מזל וללמוד לשלוט בפורטונה. אלא שמסתבר, מתוך אותן תכתובות, ש"מזל" הוא בפי מקיאווילי דבר הקרוב למילת גנאי; ש"נסיך בר-מזל" הוא אצלו שם קוד לנסיך בלתי נבון ונטול מידות הנחוצות לשליט טוב, השולט רק בזכות מזלו; ובהתאם לכך, הוא שולל את הגישה שיש להתיישר עם החזקים שהשעה משחקת להם, שכן לאורך זמן, בחלוף השעה, אסטרטגיה כזו מסתיימת בקטסטרופה.

דוגמה לעצה נוספת, שבנר מרבה להשתמש בה, הוא הציטוט המפורסם שלפיו "מי שנעשה אדונה של עיר שהורגלה לחירות ואינו משמיד אותה יכול לצפות שהיא תשמיד אותו. שם החירות וזכר החוקה והמוסדות הקודמים, שאין לא בכוח הזמן ולא בכוח חסדי המושל החדש להשכיחם

מתארת למעשה (הגם שהיא לא משתמשת במינוח זה) דפוס פעולה של כתיבה אזוטריה, מהסוג הרווח בקרב פילוסופים עוד מהעת העתיקה. לומדי פילוסופיה יהודית יכירו דפוס זה מכתובתו של הרמב"ם בספרו מורה הנבוכים, או אולי, להבדיל, מחיבוריו של ברוך שפינוזה.

בנר תומכת את התזה שלה בשתי דרכים. הראשונה היא באמצעות התחקות אחר חייו של מקיאווילי. לאורך כל חייו פעל מקיאווילי, במישרין או בסתר, להעצמת הממד הרפובליקני של פירנצה. למעשה, ההיסטוריה של התנגדות בית מקיאווילי למשטר נסיכים בפירנצה החלה עוד בטרם נולד: בן דודו של אביו, ג'ירולאמו מקיאווילי, הנהיג את הפלג שהתנגד לשלטונו של קוזימו – ראשון הנסיכים לבית מדיצ'י – ופעל להפלתו, עד שנכלא בעוון קשירת קשר ומת בכלאו. ניקולו עצמו שירת את הרפובליקה החופשית בימי גלות בית מדיצ'י והיה מקורב לעומד בראשה, פיירו סודריני; תמך במובהק בשילוב השכבות העממיות בשלטון באמצעות מועצות ציבוריות; ובאופן הבולט ביותר – פעל נמרצות לחימוש אזרחי פירנצה ולקיום מיליציה עממית שתייתר את התלות בצבאות שכירי חרב, למגינת ליבן של שכבות האצולה. לא בכדי הורחק מהזירה הציבורית ואף נכלא ועונה עם חזרת בית מדיצ'י לשלטון.

הדרך השנייה, המבריקה והמסקרנת יותר, היא באמצעות התחקות אחר אירועי התקופה, האישים הבולטים בה ותגובותיו של מקיאווילי אליהם בזמן אמת, העולה מתוך תכתובותיו האישיות, שהמחברת עושה בהן שימוש ענף. מתוך כך נחשפת תופעה מעניינת: רבים מהעצות, הדמויות

המאכלסות אותה, ניבטת מתוך הספר כתוססת, צבעונית, טרגית כדי מריטת-שערות ומלאת אינטריגות כרימון (ושמא, רימון מתולע). מומלץ לכול.

א"ש

מהפכת הקשב העידן הדיגיטלי - שבר ותיקון

מיכה גודמן

דביר, 2021 | 207 עמ'

כשמיכה גודמן יוצא מאזור הנוחות שלו מתרחשים דברים טובים. כך מעיד הניסיון, וכך מעיד גם ספרו החדש. מטרתו של הספר, פותח גודמן בהצטנעות, "אינה להוסיף ידע חדש, אלא להמשיג את הידע שכבר קיים. הרכבתי יחד פיסות אינפורמציה שונות, על מנת לנסח תיאוריה מארגנת ומובנת" (עמ' 10-11). אולם הדבר רחוק מלהיות עניין של מה בכך. במידה רבה, ודאי בעידן התפוצצות הידע וידע-הכזב, הערך וההתועלת בארגון של הידע הרלוונטי פְּנוּשָׁא נתון לצורכי הקורא המצוי, הגשתו בצורה נהירה ומתן כלים לגיבוש מחשבות על אודותיו, אפשר ואינם נופלים מהערך ומהתועלת של ייצור הידע עצמו. גודמן מתגלה כמי שמצטיין בפעולה הזו, ובאופן מעניין, דווקא בתחומים שאינם תחומי התמחותו הפורמליים (וראו ספרו 'מלכוד 76').

תרומתו העיקרית של הספר לשיח על אודות מקומם של העזרים הדיגיטליים והמרחב הווירטואלי בחיינו היא המשגת הנושא באמצעות משאב "הקֶשֶׁב". העולם

מן הלבבות, לעולם ישמשו לאזרחים עילה ואמתלה להתקוממות" (הנסיך, פרק חמישי). על פניו, יש כאן עצה כיצד להשתלט על רפובליקה; אולם, מה בצע לשליט בעיר שהושמדה? מקיאווולי רומז כאן את מה שיעז לייעץ לבני מדיצ'י ישירות בערוב חייו, אחר שעלה בידו לשקם מעט את מעמדו בקרבם: אם אתם חפצי חיים, עליכם לשתף לפחות במידה כלשהי את העם בשלטון; אחרת, לעולם לא תהיו בטוחים מפני מורדים וקושרים. שלטון שהעם מעורב בו לעולם יהיה יציב יותר משלטון שהעם מודר ממנו.

בקריאה כזאת, 'הנסיך' מתגלה כחיבור בעל מסר אירוני: גם האסטרטגיות הטובות ביותר שנסיך יכול לנקוט לא תיצורנה משטר יציב ומועיל. יש להעדיף רפובליקה על פני שלטון נסיכים. כאן יש לציין ספר קודם של המחברת, *Machiavelli's Prince: A New Reading*, שהוא קריאה צמודה של הנסיך ופרשנות של כל אחד מפרקיו על דרך זו, והקורא העברי ודאי ירוויח גם מתרגומו של זה. אומנם, אולי יש לציין גם את האירוניה של ההיסטוריה: שהרי לבסוף התכונן בפירנצה שלטון מונרכי שהתמיד משך מאות בשנים.

התזה של בנר מרתקת ומשכנעת. לכן יש להוסיף שהספר ניהן בכתיבה מצוינת. האינטלקטואל האנגלי טרי איגלטון תיאר את החיבור כ"ביוגרפיה מלאת חיות וקריאה באופן כפייתי", ואין לי אלא להסכים איתו. לא זכורים לי ביוגרפיות או חיבורים היסטוריים רבים שהתקשיתי להניח מידי כמו הספר הזה. איטליה של המאות החמש-עשרה והשש-עשרה, על הדמויות

החיים הפוליטיים. הכוונה לתופעת הקיטוב החברתי והסגירות המחשבתית שהרשתות החברתיות מעודדות. הדברים ידועים ומדוברים מאוד, ועדיין, גודמן מטיב להציג את הבעיה ולהסבירה בפשטות ובתמצית. החלק השני, הארוך ביותר בספר, עוסק בנזקים הפסיכולוגיים. מדובר בסוגיה שאינה מדוברת דיה, וכאן תרומתו החשובה של הספר. גודמן מציב תמרורי אזהרה חשובים בהדגישו את הדרכים שבהן דילול הקשב שלנו והתקת נתחים גדולים מהפעילות האנושית שלנו למרחבים וירטואליים על חשבון אינטראקציה אנושית פוגעים בנו, ובעיקר – בבני נוער.

החיים הווירטואליים מנוונים נתח חשוב מהאנושיות שלנו – את האמפתיה, את כישורי התקשורת, את היכולת להיות פגיעים ואת היכולת לגבש חסינות רגשית ועוד. בהתאם לכך, יש מתאם ברור, ואפשר כבר לומר שגם קשר סיבתי, בין מהפכת הקשב לבין תחושות של בדידות, דיכאון, ניכור ודימוי עצמי נמוך ופגיעה כללית באושר.

החלק השלישי של הספר מונה שלוש אסטרטגיות ראשוניות להתמודדות עם מהפכת הקשב. הראשונה היא רגולציה. גודמן אינו מפרט מה בדיוק היא צריכה להיות, אך הוא מניח שהאנושות תפתח בהדרגה אסדרה מדינתית כלשהי שתגן מפני חלק מהסכנות הכרוכות בחיים בעולם הדיגיטלי, כפי שהיא עשתה בנוגע לתיעוש, לכלי תעבורה מודרניים ועוד. גודמן מדגיש יותר את שני הכיוונים הנוספים, והדבר נזקף ליזכותו.

הכיוון הנוסף האחד הוא יצירת תרבות. כפי שהאנושות משכילה לפתח תרבות וולונטרית של בריאות כתגובה לעידן השפע התזונתי

הדיגיטלי יצר תופעה כלכלית חדשה: כלכלת הקשב. גורמים שונים, בעיקר מפרסמים, מתחרים על הקשב האנושי. העולם הווירטואלי, במיוחד הרשתות החברתיות, הוא תעשייה של קשב: מערכת שנועדה לנתב את משאב הקשב המוגבל שיש לכל אחד מאתנו אל גורמים אחרים, ממש כפי שתעשיית הפרסום מיועדת לניתוב משאב הכסף המוגבל שלנו אל ספקי מוצרים ושירותים. אלא שהקשב הוא משאב מוגבל בהרבה מהכסף; איננו מחזיקים אותו בארנק או בחשבון בנק, והוא חומק מאיתנו מבלי משים; וההשלכות של אובדנו – כפי שגודמן מתאר בהרחבה לאורך הספר – חמורות יותר. את קריאתו של גודמן ניתן לנסח כך: אל תנהגו בהפקרות בקשב שלכם; אל תבזבוזו אותו; הקדישו לו תשומת לב, ועשו בו שימוש. לכל הפחות, אל תנהגו בו בפחות רצינות מכפי שאתם נוהגים בכסף.

גודמן, כפי שכותרת ספרו מעידה, טוען שאנו נמצאים בעיצומה של מהפכה. כל המהפכות – גם הטובות, שהיטיבו עם האנושות באופן קיצוני, כמו מהפכת הדפוס והמהפכה התעשייתית – בתחילתן יוצרות הרס וכאוס. תמיד ישנו שלב ביניים מסוכן מאוד בין הרגע שבו העולם עובר שידוד מערכות לבין השלב שבו האנושות כבר הסתגלה למצב החדש ופיתחה אסטרטגיות המייצבות ומאזנות אותו. על פי גודמן, אנו מצויים בעיצומו של שלב הביניים המסוכן הזה. הנזקים מצטברים במהירות מבהילה, ועלינו להזדרז בהתאקלמות שלנו.

שני חלקיו הראשונים של הספר מוקדשים לתיאור נזקי הביניים העיקריים של מהפכת הקשב. החלק הראשון, להשפעתה על

ישראל השלישית

בין ממלכתיות
למסורתיות, קווי
יסוד להתחדשות
ישראלית

הרב שי פירון

ידיעות ספרים, 2021 | 229 עמ'

ספר זה של הרב שי פירון הוא שני בסדרה חדשה של הוצאת ידיעות ספרים שייעודה להביא בפני הקורא הישראלי "הצעה לסדר יום ישראלי חדש", כלשון הכריכה הפנימית. הספר 'בית שלישי' של ארי שביט, הנידון במדור הביקורות בגיליון זה, הוא הראשון בסדרה זו. ב'ישראל השלישית' ניתכות יחד שתי מגמות הנמצאות בתנופה בשיח הישראלי בתקופה האחרונה.

המגמה הראשונה הוא חידוש ה"ממלכתיות". מושג הממלכתיות השתגר בשנים האחרונות בשיח הפוליטי הישראלי, אך הוא משמש בעיקר כשם קוד להתנהגות מאופקת ומנומסת ולחילופין ביחס מכבד (ואולי כנוע) כלפי מוסדות מדינתיים. למעשה, אנו פוגשים בו יותר על דרך השלילה, כשאנשים מתוייגים בתור "אנטי-ממלכתיים", מאשר על דרך החיוב. עם או בלי קשר לתופעה הזו בשיח הפופולרי, בשנים האחרונות מתקיים, בעיקר בחוגי המרכז הפוליטי, מאמץ אינטלקטואלי לצקת למושג זה תוכן חיובי חדש (שכביכול מתגבר על הכשלים של מושג הממלכתיות הבן-גוריוני), להחיותו ולהשמישו שוב כאתוס מלכד ומגייס למען המדינה.

המגמה השנייה הוא ניסוח ה"מסורתיות". תחילתו של מאמץ זה, במובן מסוים, בספרו

והצרכני שהתפתח בעשורים הקודמים, בדמות הרגלי אכילה, כושר והימנעות מצריכה מופרזת של חומרים מזיקים (בעיקר עישון), כך היא יכולה וצריכה לפתח תרבות של הרגלי קשב בריאים והימנעות מהסחות דעת, בעיקר בהקשרים משפחתיים וחבריים.

הכיוון השני הוא שימוש באותו שוק חופשי שהביא לנו את הכלים הדיגיטליים החדשים. גודמן מצביע על מגמה של התפתחות "טכנולוגיות לשחרור מטכנולוגיה", שנועדו לסייע לאנשים לשמור על הקשב שלהם, דוגמת משבשי קליטת אינטרנט שניתן להתקין בבית ובמשרד ולהפעיל בזמנים קצובים, או טכנולוגיה המונעת מנהגים להתכתב בסלולרי תוך כדי נהיגה. גודמן מתאר דרכים יצירתיות נוספות שבהן אפשר לרתום את הטכנולוגיה עצמה להגנה על הקשב האנושי, ובכך חותם את ספרו.

גודמן עשה בספרו זה שירות חשוב לקורא הישראלי, אולי יותר מבחיבוריו האחרים. וזאת, לא רק בזכות התוכן. כפי שאף קורא עבר של גודמן לא יפתע לשמוע, הספר כתוב בצורה יוצאת מן הכלל. תהא דעתכם על גודמן אשר תהא, קשה להתכחש לכך שהוא כנראה המוכשר שבכותבים הישראלים בסוגת ספרי העיון לציבור הרחב. כהרגלו של גודמן, הספר מתאפיין בחתירה ל"איוון" בסוגיות טעונות או פוליטיות, וכן לפעמים בהקרה מסוימת של דיוק לטובת אלגנטיות וארגון תמטי; אך אלו אינם מעיבים על הספר בעיניי, והמחיר הכרוך בהם שווה את התועלת המופקת מקירוב הטקסט לקוראים. ספר מומלץ מאוד לכל מי שחי בעידן הדיגיטלי שלנו.

א"ש

שהחיבור עצמו הוא גם וגם – גם תיאוריה וגם היסטוריה, גם מסה אישית וגם הגות מקורית – מקשה עליו לבלוט בין החיבורים המקדישים את כלל מאתיים וחמישים עמודיהם לאחד או שניים מהמאמצים הללו. הדבר מצער; אומנם כשלעצמי לא מצאתי בספר בשורות גדולות, אך יש בו מספר רב של תובנות וטענות מעניינות, בעיקר בחלק העוסק בניתוח המסורתיות.

כזו היא למשל הטענה שהמסורתיות היא צורתה של היהדות המקורית – הן במזרח, הן באשכנז שלפני זעזועי המודרנה – והקריאה לפרק את הזיהוי בין מסורתיות למזרחיות ולאפשר ליוצאי אשכנז לאמץ לעצמם זהות מסורתית, מגמה שלטענת פירון כבר מתרחשת לנגד עינינו. בהקשר זה, ובכמה נקודות נוספות, מעניין להשוות בין חיבור זה לבין ספרו של משה קופל, 'לחיות כמו יהודי', שהופיע סמוך לו, הפורש גם הוא טענה בדבר מסורתיות ודווקא מזווית אשכנזית ומתוך פרספקטיבה של מי שגדל בתפר שבין זהויות יהודיות אמריקניות.

מכל מקום, ספרו של פירון קצר, קולח ונעים לקריאה, ולטעמי הקורא בו יצא נשכר. העמודים שהוא כותב מתוך חוויותיו האישיות יש והם רבי עוצמה, במיוחד בדברם על קשריו עם הוריו וסביו, והם במידה רבה רגעי השיא של הספר. יש בהם עדות לתופעה מעניינת אופיינית לבני הדור שלו בציונות הדתית דווקא, של ילדים שנעשו דתיים והלכתיים יותר מהוריהם. החזון שבספר, בדבר הממלכתיות ובדבר המסורתיות, לוקה בעיניי באידיליות מסוימת, אך הוא מותיר חומר למחשבה.

א"ש

של פרופ' מאיר בוזגלו 'שפה לנאמנים' לפני יותר מעשור. מאז קמו מסגרות מגוונות לקידום רעיון המסורתיות וניסיונות שונים להגדיר את המסורתיות, את החברה המסורתית ואת הטיפוס המסורתי. שי פירון מבקש ליטול חלק בשתי המגמות הללו, ומזהה בשילוב ביניהן מפתח ל"התחדשות ישראלית".

'ישראל השלישית' הוא חיבור אקלקטי למדי מבחינת סוגי הכתיבה והעיון הקיימים בו. בחלקו הוא חיבור אנליטי, המבקש להגדיר מושגים רעיוניים – בעיקר, ממלכתיות ומסורתיות (גם אם באורח ראשוני); בחלקו הוא נרטיב היסטורי, העוסק בתולדות מדינת ישראל כמו גם בתולדות הזרמים וה"שבטים" היהודיים בחברה הישראלית; בחלקו הוא סקירה השוואתית של התפיסות השונות של זרמים ושבטים אלו כלפי מדינת ישראל והציונות; ובחלקו הנותר הוא מסה אישית, שבה פירון מתאר את יחסיו שלו עם המושגים שהוא עוסק בהם דרך יחסיו עם המסורות השונות שהשתלבו בבית הוריו, כבן ליהודי שעלה ממצרים ולאם שהיא נצר למשפחה חסידית ממזרח אירופה, ודרך מסעו האישי שתחילתו בהשתייכות משפחתית לשבט החילוני, המשכו בחזרה בתשובה בנעוריו ובמעבר לשבט הציוני-דתי, ואחריתו בהזדהות המחודשת שלו כמסורתי, שמבחינתו לא שוללת לא את הזהות הראשונה ואף לא את השנייה.

חיבורו של פירון מבקש להיות קריאת כיוון, התחלה של שיח; אולם יש בו משהו המעורר חשש שהוא ייבלע בתוך הזרם הגדול של ספרי "ישראל לאן?" היוצא בעת האחרונה ולא ימצא את מקומו. באופן אירוני, העובדה

ארץ מקלט ההגירה לארץ ישראל, 1919-1927

גור אלרואי
מכון בן-גוריון לחקר
ישראל והציונות,
2021 | 294 עמ'

אגב כך נחשפת גם הדילמה הגדולה של מנהיגי היישוב ומנהיגי התנועה הציונית בשנות העשרים הראשונות, כאשר הבריטים אפשרו עלייה כמעט בלתי-מוגבלת, והמוני פליטים התדפקו על לשכות העלייה: האם צריכה אדמת הארץ לקלוט את כל היהודים המבקשים מקום מפלט, או שעל פרנסיה לבלום את הגל כדי שלא להעמיס על היישוב הרך ולדרדרו למשבר כלכלי. ההכרעה של ויצמן ואחרים הייתה מדיניות הגירה ברגנית, שהעדיפה את החלוץ על הפליט ואת החזק על החלש.

הספר, הנשען על אינספור מסמכים ומכתבים, בעיקר מן הארכיון הציוני, מגולל את סיפורם של היהודים שביקשו להגיע לארץ ישראל בתקופה זו, ומתאר את התהליכים שעברו מהפנייה אל לשכות העלייה בארצות המוצא עד להגעתם לחופי הארץ; את 'בתי העולים' שהוקמו במקומות שונים, את תהליכי קבלת האשרה, הבדיקות הרפואיות והאחרות והניהול של התעבורה הימית. זוהי במידה רבה "היסטוריה חדשה" המצטרפת למגמה של ערעור על הנראטיב הציוני הקלאסי, אך במקרה הזה ראוי שלא לדרוש זאת לגנאי: מדובר במלאכה של דיוק התמונה ההיסטורית והעשרתה, כראוי להיסטוריה המתבוננת בעבר בעיניים פקוחות ומאפשרת להפיק ממנו לקחים מרתקים.

י"ש

ראשית שנות העשרים של המאה הקודמת, שהיו גם ראשית שנות המנדט הבריטי בארץ ישראל, העניקו ליישוב קפיצה דמוגרפית רבת משמעות, שעיצבה הרבה מאופיו בשנים הבאות. ההיסטוריוגרפיה השגורה מחלקת את התקופה ל"עלייה שלישית" ו"עלייה רביעית", אך עושה זאת מנקודת מבט של האתוס הציוני – באופן שלא דווקא תואם את התמונה ההיסטורית המתבוננת על העובדות הפשוטות: מספר העולים, מניעיהם, עיסוקם וארצות מוצאם.

ב'ארץ מקלט' מציג פרופ' אלרואי תמונה עשירה ומרתקת של ההגירה לארץ ישראל בתקופה זו. הוא מבכר את המינוח 'הגירה' כיוון שרוב היהודים שהגיעו ארצה בשנים אלה לא עשו זאת ממניעים ציוניים או כחלק מתנועה חלוצית – אלא חיפשו מנוח לכף רגלם ממציאות קשה מאוד ששררה באוקראינה, ברוסיה ובפולין: מן הפרעות הנוראות במלחמת האזרחים האוקראינית (1917-1920), שהשואה השכיחה מלב, פרעות שבהן מצאו את מותם רבבות יהודים וחוסלו מאות קהילות, כמו גם מהמדיניות של המשטר הבולשביקי שפגעה קשות בפרנסת היהודים ברוסיה, ומהמשבר הכלכלי בפולין שבא שלוב עם מדיניות מפלה כלפי יהודים.

פולין

זיכרונות ותובנות
משליחות
דיפלומטית 1989-
1993

עמי מהל

ניב, 2021 | 280 עמ'

עצמו יש מוגבלויות. הוא אומנם קולח ונעים, ומיטיב לשלב ידע היסטורי עם אנקדוטות ואף עם בדיחות פוליטיות צורבות מהסוג שהגוש המזרחי הצטיין בו – אך יש בו חזרתיות רבה, בייחוד מפני שנושאי החתך שנבחרו לפרקים חופפים זה לה, ומרובה בו מדי התייעוד של אירועים ומפגשים הדומים זה לזה. אבל גם כך, יש בו עניין מיוחד בשל חשיבותה החריגה והאקטואלית של המדינה המדוברת, פולין, ובזכות נוכחותו של המחבר בה בתקופה שבה נחלצה מהטוטליטריות, מהסוציאליזם ומהחסות הסובייטית.

היחסים עם פולין בכותרות עכשיו. מהמדינה שאכלה מרורים מידי גרמניה הנאצית וברית המועצות, ביחד ולחוד, יותר מכל מדינה אחרת באירופה, תובעת ממשלת ישראל הנוכחית, ועימה דעת הקהל הפופוליסטית, את מה שאין היא תובעת לא מגרמניה ("המצפן המוסרי של אירופה", כדברי ראש הממשלה בנט לקנצלרית היוצאת מרקל) המממנת את החתרנות הפלסטינית נגד ישראל, ולא מרוסיה הדורסנית והאלימה. פולין, בת בריתה הגדולה של ישראל באירופה עד לא מכבר, רואה עכשיו את שר החוץ הישראלי רק מצד העורף שהוא מפנה לה – וזאת בשל צעדים מוגזמים אומנם, אך מובנים בחלקם, שהיא נקטה בנוגע להדבקות האשמה בפשעי הנאצים על מצחה, ובאשר להשבת הרכוש המולאם שטרם הושב (רובו לא של יהודים, רובו ככולו הולאם בידי הסובייטים, ועיקרו, כפי שמסביר מהל, נמסר לפולנים שנפלטו משטחי פולין שסיפחה ברית המועצות אחרי המלחמה).

הכרת הרקע לדברים חיונית, וספרו של עמי מהל הוא הזדמנות לרכוש הכרה זאת.

ספרי זיכרונות של דיפלומטים ראויים להתעניינות גם כשהם כתובים מנקודת מבט אישית מובהקת ואינם עשויים כמחקר היסטורי ממסמך. הם משלבים, בדרך כלל בצורה תמציתית וסיפורית, מידע על מדינות היעד ועל יחסיהן עם ישראל ועם היהודים – עם התודעות חווייתיות לעולם העבודה הדיפלומטית. עולם זה, אם אתה דיפלומט ישראלי, הוא מורכב, מפרך ואף מסוכן הרבה יותר מתדמיתו הזוהרת והקוקטיילית. איגרותיו של שגריר ישראל באיטליה ד"ר דרור אידר המתפרסמות ברשתות החברתיות הן דוגמה חיה של צוהר ססגוני לעולם זה. זכורים לי לטוב, מלפני שמונה שנים, גם ספריה של מישל מזאל, אשת השגריר צבי מזאל, המחיים לעינינו את תלאותיו של השירות במצרים העוינת ובמדגסקר בעת הפיכה צבאית, ברומניה הקומוניסטית וגם בשוודיה האש"פיסטית.

כיוצא באלה הוא ספרו החדש של עמי מהל, איש משרד החוץ לשעבר, על שליחותו כסגן שגריר בפולין עם חידוש היחסים איתה, ב-1989. אף כי לא היה הדמות הבכירה ביותר בשגרירות, למהל יתרונות כעד-מספר; בין היתר משום שניהל את דסק פולין במשרד החוץ גם בשנים שלאחר שובו מהשליחות, כך שהמעקב שלו הוא ארוך-שנים. לספר

שניאור – מן החיים והמוות

מונוגרפיה ספרותית

לילך נתנאל

מוסד ביאליק, תש"ף |

382 עמ'

דומה שאין דוגמה מובהקת יותר מזלמן שניאור לסופר יהודי חשוב ונחשב, מושך תשומת לב ומעורר מחלוקת, מחוללה של יצירה אדירת-היקף, ובה בעת נשכח ומודח, התגלמות האי-אופנתיות והתדמית המיושנת, דחוי רעיונית ואסתטית. שניאור (1887–1959) נמנה בימיו בנשימה אחת עם ביאליק וטשרניחובסקי כמשורר עברי, וזכה לפופולריות אדירה ולמועמדויות רציניות לפרס נובל כסופר עברי ובעיקר יידי.

התרבות הצברית דחתה אותו. את המשורר הפומפוזי משהו; את מי שאחרי שנים ארוכות של מסירות לעברית המתחיה, מעוטת הקוראים, החליט לפנות לקהל המיליונים של קוראי יידיש, שנכחד בחטף; את מי שחרף רגישותו המודרנית ותעוזתו המופלגת יחסית לימיו סירב לאמץ את ההגייה המנצחת, הספרדית, וכך אבדה לקורא העברי המצוי המוזיקליות המלבבת של שירתו. גלי הריאקציה האנטי-צברית בספרות הישראלית, גלי הגילוי-מחדש של סופרים אינדיבידואליסטים דחויים כגון יעקב שטיינברג דוד פוגל, פסחו עליו וקיפחוהו. אולי מפני ש"עונו" היה כפול: גם גלותי בנושאי ובניגונו – וגם אולטרה-כוחני, גופני, יצרי, ושוחר-אלימות כביכול מבחינת הדימוי שיצר לעצמו בתוכן שיריו ובסגנונם, בניגוד

מהל אינו מסגר במיוחד על פולין. להפך. אחר שהקורא מתוודע בעזרתו לתפקודה של פולין, לאורך מאות שנים, כמארכת הסובלנית-יחסית (בפרט בימי הביניים) של הקהילה היהודית הגדולה בעולם, לסבלותיה מידי גרמניה ומידי רוסיה וברית המועצות ולמרדנותה האמיצה נגדן, עשוי הקורא לצפות לעמדה פרו-פולנית יותר מצד המחבר. אך מהל סבור שפולין השתנתה לרעה מאז הימים ששירת בה (שגם הם כמובן היו רבי מורכבויות, והאנטישמיות העממית בפולין לא טמנה בהם את ידה בצלחת). הוא רואה את השלטון בה היום כפופוליסטי וכסובלני יותר לאנטישמיות, ואינו מרבה בדברים על תמיכתה בישראל. ובצדק הוא מגנה את החוקים שנתקבלו שם, המבקשים לטשטש את עובדת השתתפותם של פולנים רבים ברצח היהודים.

בספר ניכר מאמץ להציג את מורכבות התמונה של יחסי הפולנים והיהודים, על האורות והאופל שבה. המחבר משוחרר למדי ממנהגים דיפלומטיים, ואומר בחופשיות את דעתו הנוקבת על אישים ומעשים; אך באשר לרושם שהקורא יקבל על פולין הוא נוקט סיוגים ואיזונים עצמיים על ימין ועל שמאל. השיפוט לגבי טיבה של המדינה הפולנית כיום, ולגבי מהלכיו הנוכחיים של משרד החוץ, נמסר כולו לקורא – עם חומר ראיות רב ומועיל.

צ"א

המחברת את הספר באורח כיאסטי ובאמצעו לב אחד הנפתח אל שני הכיוונים.

מסביב – מבוא, ומנגד נספח קצר, מציגים את קורות חייו של שניאור. במעגל פנימי יותר, החטיבה הראשונה מבקשת לקוראו מחדש כמשורר, ולהבחין בדוק הרך והרגיש שהלהט הרטורי מסתיר; וכנגדה, החטיבה השלישית והאחרונה בספר חושפת את רוחב מסכת הפרווה של שניאור. ואילו באמצע, וכאן ההברקה המבנית, שוכנת חטיבת גשר, שנושאה "בריתות של השפעה" בין שניאור ליוצרים בכירים אחרים בני זמנו. חצייה הראשון הוא מעין פרידה מהחטיבה הראשונה, שעסקה כאמור בשירה, ועניינה שניאור וביאליק; וחצייה השני כבר מבשר את החטיבה השלישית, ומפגיש את שניאור עם סופר היידיש שלום אש.

ביאליק היה רבו ומורו של שניאור בראשית דרכו. זלמן (או זלקינד) שניאור הנער נסע אל ביאליק לאודסה, להיות לו לתלמיד, בעודו משורר עברי מתחיל בן שלוש-עשרה. מקום גידולו עד אז, העיירה הנודעת מתולדות החסידות שקלוב, עתידה הייתה לגדוש במלאותה את הרומאנים והסיפורים שלו. כעבור שבע שנים נוספות כבר הציגו ביאליק את שניאור במסתו המפורסמת 'שירתנו הצעירה' כ"שמשון צעיר, שגדלו לו בן לילה כל שבע מחלפותיו"; אריה שגדל במסתרים ופתאום זינק לעינינו בוגר "וטרפו בין-שיניו". היחסים בין התלמיד למורו ידעו לימים מעקשים ותפניות, ועדיין שניאור זוהה כל השנים עם ביאליק – דבר שלפעת, כשביאליק החל להיחשב כמיושן, סימן כזה גם את מושפעו הצעיר והטורף.

לאידיאלים של הספרות המינורית ושל ההמעטה והניואנס הדק.

מוצדקת אפוא בחירתה של לילך נתנאל להקדיש דווקא לשניאור התבוננות מקיפה, מעמיקה ורבת פנים, ולעשותו מושא לספרה. חיוני שנתוודע שוב, ומזווית ראייה עכשווית וחדשה, ליוצר חשוב וייחודי שנחנק בכבלי הדימוי שלו – דימוי המקצין יסודות אחדים ומשליט אותם על התמונה כולה. הספר מתווה את דמותו של שניאור כסופר ומשורר, מציע לה הקשרים חדשים ומנסה להשיב את היוצר אל התעניינותנו, אך אין בו משום ניסיון להכתרה מחודשת שלו כאחד ממלכי השירה העברית. השתנות הטעמים ידועה וקשה להילחם בה; שיריו היפהפיים של שניאור אינם מגיעים לגובה שיריו של ביאליק גם בבחינה המשתדלת להיות אובייקטיבית; וניכר שהמחברת אינה חסידה נלהבת של האיש ואינה שבויה בקסמם של שיריו יתר על המידה.

חום חיבת הספרות וקור הרוח המחקרי משמשים בספר יחדיו. בצורת הגשתו, ז'רגון אקדמי מופשט בעל כובד פוסטמודרני מהלך-אימים (ראו כבר בשמותיהם של פרקים: "מחשבת המקור", "מקום הכתיבה", וכן במילה השכיחה והטובה-לכל-דבר "אתר") מתאזן בהיגדים פיוטיים וציוריים. סגולה חשובה וייחודית נמצאת דווקא במבנה הספר. שניאור מתאפיין בכפל-פנים בכמה בחינות: סופר ומשורר, יידיש ועברית, פופולרי ודחוי, מודרניסט מערב-אירופי שתחם את סיפוריו בתחום-המושב שבמזרח היבשת, שביט שהפציע בשמי הספרות עוד בהיותו נער ומי שקפצה עליו זקנת התיישנות עוד בעומדו בשיא כוחו. בהתאם לכך בנתה

גם בנידון זה, הפרק ההשוואתי הכלול בחטיבת-האמצע של הספר מאיר יפה את הסוגיה – עוד בטרם צוללים אליה בחטיבה המוקדשת לפרוזה של שניאור. ההשוואה היא כאמור לשלום אש. שניהם, שניאור ואש, הציבו, לדברי החוקרת, אופוזיציה ריאליסטית, אנטי-סנטימנטלית, "ליטאית" (כלומר יהודית-רוסית), לי"ל פרץ וברדיצ'בסקי הפולנים שוחרי המיסטיקה וההוד. ההשוואה לאש היא מבוא יפה לפרקים הבאים, שבהם, בין היתר, מושווה קורפוס-העיירה של שניאור לזה הפריואי של אמיל זולא.

"היא שקועה, כמו לא-מודע קולקטיבי, בשקט של חללי ספריות, בספרי כינוס היצירות, בגליונות העיתונים וכתב העת שראו אור אי-אז בוורשה, בוילנה, בניו-יורק ובתל-אביב", כותבת לילך נתנאל על יצירת שניאור ומקומה בתרבותנו. ההשוואה ללא-מודע קולקטיבי מעוררת מחשבות: כן, אולי יש לנו תשתית מיתית לאומית נסתרת של מרדנות ארצית או אף אלילית מחד גיסא, ומרקם חיים גלותי-עירתי עשיר מאידך גיסא. ומנגד, האומנם יצירות ספרות שרק מתי מעט נחשפים להן היום מפכות בתהומות התודעה של כולנו? כך או כך, ראוי שלפחות חלקים ממנה יהיו כן-מודע קולקטיבי, והכרך שלפנינו עשוי להיות פתח-דבר לכך.

צ"א

המעקב אחר הדינמיקה שבין השניים לאורך השנים, ויותר מכך המעקב אחר דינמיקת החיקוי-וההתרחקות בין שירתו שוחרת המהפכנות והקצוות של שניאור לזו המתונה והנוטה-לסמלים של ביאליק – מעקב זה מאפשר לנתנאל להמחיש את האופי והייחוד של שניאור באורח חי יותר מזה שעשתה בחטיבת הפרקים הראשונה, זו שהוקדשה לשירת שניאור כשלעצמה. אך גם בחטיבה ההיא רב העניין. נתנאל מנתחת למשל את כישלון שירת ארץ-ישראל של שניאור: דווקא בבואו לארץ ההגשמה הלאומית הוא פנה בשיריו מן הגשמיות אל הזדהות מיסטית עם דמויות מקראיות. בפרק הארצישראלי הבא בחייו, בשנות החמישים, נחל שניאור כישלון ביקורתי בניסיונו להציב מעין חלופה פגאנית מומצאת לתנ"ך בפואמה הגדולה שלו 'לוחות גנוזים'; זו נראתה לישראלים, ובכללם אפילו ל"כנענים" בעלי גישה אידיאולוגית והיסטורית דומה לשל שניאור, מאולצת עד גיחוך.

מפעלו של שניאור בסיפורת גדול בהרבה ממפעלו השירי. בידיד הוא כולל כרכים רבים, ועוד שפע שנדפס בעיתונים ולא כונס בספרים, בסדרות של רומאנים מחיי שקלוב והסביבה. כמה מהם תרגם לעברית. זו, להבדיל מידיש-החולין שלו, היא ספוגת עסיס של לשון מקורות ישראל. הדבר ניכר בתרגומים-מידיש שנתנאל הכינה לקטעים מהספרים היידיים ששניאור לא תרגם בעצמו. גיבוריהם של הרומאנים הללו הם ה"עמארים", עמי-הארצות, קרי היהודים הפשוטים, לא תלמידי החכמים ולא המשכילים אלא בעלי-בתים מחד גיסא ועובדי כפיים מאידך גיסא. בגישתו החילונית-מהפכנית ביקש שניאור להעלותם על נס.

הנזיר היהודי

אילן שיינפלד

זמורה, 2021 | 464 עמ'

בארצות שלטון של ספרד ופורטוגל בעולם החדש, בפנינו "אמריקה הלטינית",

פעלה במשך מאות שנים האינקוויזיציה הקתולית ורדפה את פליטי הגירוש ומסע השמד והאימה מארצות-האם. כבספרד, היא התמקדה בחשיפת "מתייהדים": נוצרים – בפרט ממוצא יהודי – שחזרו לקיים בסתר את דת אבותיהם.

עמנו ידע צורות רבות של רדיפות וגזרות, שמד והשמדה, טבח חסר אבחנה ומתקפות להכעיס או לתיאבון, האינקוויזיציה הספרדית-קתולית יכולה להירשם לדיראון כאחת מהן, ובכל זאת מאפייניה הייחודיים לה כורכים בה סוגיות עקרוניות שיש בהן עניין ייחודי – פילוסופי, מוסרי, תיאולוגי, פסיכולוגי וגם ספרותי.

מאפיין אחד כזה הוא הזהות שהתקיימה באימפריה הספרדית בין הדת, ובפרט עיקרי אמונתה, לבין המדינה והזכות לחיות בתחומה; ובפועל, גם בינן לבין גזע, על פי עקרון "טוהר הדם". מאפיין נוסף הוא החשאיות שנדרשה מהמתייהדים האנוסים, גם בתוך משפחותיהם, ותבעה שותפות-סוד ואמון, ולעומתה המלשינות, שנתפסה כחובה דתית ואזרחית, גם מלשינות נגד בני משפחה – נוסח המשטרים הקומוניסטיים במאה העשרים. מאפיין שלישי הוא אופייה המשפטי המובהק של האינקוויזיציה, שכלל מצד אחד עינויי תופת אכזריים ומיתות משונות, אך מצד שני חייב פרוטוקולים

מדוקדקים ואפשרויות דיון, ויכוח ושימוע, ומתוך כך – ויכוחי דת, ותיעודם.

כל אלה מטעינים את הרומאן ההיסטורי החדש של אילן שיינפלד, שזה רקעו ונושאו, בעוצמה ובנחיצות, ומקנים לו מתח עלילתי, עושר תיאורי ועומק רעיוני. היצירה מבוססת על מקרה היסטורי: פרשת מעצרו, חקירתו ושריפתו של הרופא פרנציסקוס מלדונדו דה-סילבה בפרו של שנות העשרים והשלושים של המאה ה-17. שתי-עשרה שנה ישב האיש במאסר, לצורך חקירה שנהפכה לויכוח דת, עד שהוצא להורג באוטרדה-פה בעיר לימה לצד נידונים נוספים.

פרנציסקוס היה בנו של רופא מן היהודים שומרי-דתם-בסתר, אשר נעצר בעקבות הלשנה מתוך המשפחה, ובלחץ האינקוויזיציה חזר בגלוי לאמונה הקתולית וריצה עונש קשה שאינו מיתה. אצל הבן, המצטייר כאדם מבריק במיוחד, הוגה דעות, ובעל נטייה רוחנית מזהירה ואומץ מוסרי רב, ההתחלה הייתה דומה והסוף היה אחר. בעולם שבו הדת עומדת במרכז החיים והיא סיבה מקובלת להסגרת בני משפחה למשל, מסירת דת-אבותיך, דת-האמת, לדור הבא היא טעם החיים והצידוק לקיומם ולמסירתם.

המציאות הייחודית של התקופה והמקום נתנה בידי שיינפלד צידוק לחידוד חריף אף יותר של הדברים. כזו היא למשל סוגיית האסון שממייטים הורים על ילדיהם, ביודעין, כשהם מוסרים להם את סוד יהדותם – והפשר המקודש שהדבר נוסך בחייהם. בהיבט אחר, מעניין לראות כיצד פרנציסקוס נעשה מלומד יהודי עתיר דמיון יוצר, ועם

כאן גם מקומה של המעורבות הרגשית של שיינפלד עצמו, המחבר. הוא חש, באיזה אורח מיסטי, כי האילן הגדוע של גיבור-הרוח הרצוח שלו נישא על פני ארבע מאות שנה ומחצית הגלובוס והגיע אליו-עצמו, אל אילן החי והכותב. שיינפלד אינו קושר לעצמו כתרים לא לו, ואינו מנסה אפילו לצבוע את גיבורו בצבעי אופיו, אמונותיו ונטיותיו שלו. הוא כותב את גיבורו, שנפשו קשורה בנפשו, כממלא חובה יהודית, וכמשלם חוב של כבוד לאותם גיבורי רוח שנשאו במכאובי גופם את נטל נצח ישראל.

צ"א

לנץ

גאורג ביכנר

מגרמנית: אמיר פלג

ומימון קרל מאור

פרדס, 2021 | 117 עמ'

אנו מתוודעים ללֶנֶץ בפתיחת הנובלה הזאת כאשר הוא הולך בהרי חבל אלזס בשיא החורף, בין אדים ושלגים. "שווה נפש המשיך ללכת, ולא אכפת היה לו אם עולה הדרך או יורדת. עייפות לא הרגיש כלל, רק לרגעים הפריע לו שאינו יכול ללכת על הראש".

הוא בא משום-מקום, סוף המשפט הזה, ואין לו שום שורש של ציפייה ושום ענף של מובן ברור, והוא מפיל תדהמה על הקורא, בפרט לנוכח ידיעתו שלפניו ספר בן כמאתיים שנה. מאה שנה לפני הסוריאליזם ושאר המצאותיו הטרופות והמתגרות של המודרניזם. באחרית הדבר הארוכה של אמיר פלג, אחד ממרגמי הספר מגרמנית, אנו למדים כי ארנולד צוויג

זאת בור בענייני יסוד, משום שאת כל הידוע לו על היהדות הוא שואב במעין הנדסה-לאחור מכתביו של מומר המספרים על מקורות היהדות כדי להפריך אותם. ספרים יהודיים אין. או מכיוון אחר, האדיקות הדתית השיגעונית של הימים ההם, אשתו הנוצרייה של הגיבור מסוגלת לנקב את גוף בתה במסמרים כדי להפוך אותה לבעלת סטיגמטה, קדושה חיה. מציאותם של אמריקנים-ילידים בסביבה תורמת גם היא גוונים משלה, ועוד ועוד.

אך עיקר העניין הוא התכרכותו של האינקוויזיטור, אב בית הדין מניוזקה, אחר אסירו המלומד; מתוך משיכה אסורה אך גם מתוך אתגר דתי ופילוסופי. הפולמוס המתקיים ביניהם, במקביל להבשלה מתמדת של משנתו הדתית של פרנציסקוס, איננו סתם ויכוח דת קתולי-יהודי. המלחמה בין הצדדים היא גם צמד של מלחמות פנימיות בתוך כל אחד מהם. אצל החוקר-הנוגש הנוצרי, זהו קרב בין רצון-הדעת לבין החינוך, המושכלות הקיימות ושאיפות הקריירה. אצל הנחקר-המעונה – קרב בין יצר החיים הבסיסי, האומר היפגע, לבין הרוח, הייעוד וצו ההכרה הצלולה. אך גם תוכנו התיאולוגי של הוויכוח מסקרן עד להפתיע.

עם התעלותו הרוחנית של גיבור הספר, ועם התחדדות הפולמוס הדתי שלו עם מענהו, צומח הספר עצמו מרומאן עלילתי מעניין וצבעוני לכדי יצירה בעלת מתח רוחני המתמודדת עם שאלות של אמונה, ועם השאלה הגדולה אם משמעותם של חיי היחיד גלומה בעצם חייו או באמת שהם נושאים ובהקשרם כחולייה בשרשרת הדורות ובשלשלת הייעוד.

האסתטי, הפילוסופי, החווייתי וההיסטורי רב, וניכר בה בקלות. אנו נפגשים בה עם היטרפות-הדעת, דעתו של איש רוח רגיש, דעתו של הוגה-דעות – המוצגת לנו כדרך שנתפסה בימים ההם: בטרם היות מדעי הפסיכולוגיה והפסיכיאטריה, בלי ההמשגה הרפואית המוכרת לנו. שוררת בתפיסה זו אחדות, או לפחות רציפות, בין אמונה לאמנות, בין דעה לדעת, בין דעת לדת ואפילו בין נפש לנוף.

התיאור כולו פרי התבוננות וכושר אמפתיה, והוא קושר במשתמע בין תפיסות העולם של לנץ, ובפרט תפיסותיו האמנותיות והדתיות, לבין מצבו הנפשי. אשר לדתיות, האיש מיטלטל בין אמונה מאנית שהוא עשוי להיות בעל כוחות ריפוי והחיאה כגון אלו המיוחסים לישו, לבין ייאוש ריקן של כפירה. אשר לאמנות, הוא גורס כי האמנות במיטבה היא זו המיטיבה לחקות את המציאות, שכן המציאות כולה יופי.

'לנץ' היא יצירה עזת ביטוי ונועזת בדימוייה, מתגלגלת במהירות, קיצונית בטלטלותיה. היא דוח קליני ממשי על אדם אבל גם על הנזק שברוח זמן הממליכה את הרגש. מחבר גרמני משלהי הרומנטיקה מביט בו אל שורשיה, ובמשתמע מזהה אותה עם השיגעון וההרס העצמי. תרגומה ללשוננו משמח, והוא נעשה היטב.

צ"א

כתב ש"זהו משפט המסמן את תחילתה של הפרוזה המודרנית". אישור משמח, ומרחיק לכת, לתחושה האותנטית של הקורא התם.

גאורג ביכנר כתב את 'לנץ' על פי יומניו של הכומר יוהאן פרידריך אברלין, שתיעד את התארחותו של האיש אצלו בחורף 1778. ביכנר מת מטיפוס בגיל 24 בלבד, בשנת 1837, אך שנותיו המעטות הספיקו לעשותו לאחד מחשובי המחזאים והסופרים הגרמנים, הנחשב לפורץ דרך מלב עידן הרומנטיקה, ועם מאפייניו, אל העתיד המודרניסטי הרחוק. בייחוד נודע ביכנר במחזהו 'וויצק' המוצג תדיר ועל פיו כתובה גם אופרה מפורסמת של אלבן ברג.

יאקוב לנץ, גיבורו, היה אף הוא סופר גרמני, שקדם לו בכשני דורות; איש תנועת 'הסער והפרץ', מברשת התנועה הרומנטית. דעתו של לנץ נטרפה עליו בצעירותו, בתקופה סוערת שהנובלה של ביכנר מתעדת. הוא שרד ממנה ומניסיונות אובדניים רבים שביצע, ועשורים רבים המשיך לחיות באופן שמתארות מילות הסיום של הנובלה: "שוב לא חש כל פחד, לא התאוה לדבר, קיומו היה לו לעול שעליו לשאתו. – כך חלפו עברו חייו".

היצירה עצמה קצרה מאוד, ואלמלא אחרית הדבר לא הייתה ממלאת ספרון, אפילו בעימוד רחב השוליים של ספרון זה. אורכה כאורך מאמר ממוצע בהשילוח. אך ערכה

הסוקרים: אלון שלו, יואב שורק, צור ארליך

נבהלה וקלקלה

לקראת סוף הרומן המרשים והמדובר שלה קלטה כנראה הסופרת טאפי ברודסר-אקנר שהסיפור חורג מהשטאנץ המצופה-פוליטית – וביצעה נסיגה מביכה שהיא פשיטת רגל ספרותית ואידאולוגית ועדות מאלפת על רוח-הזמן

א

קרייריסטית שמציבה את הקריירה לפני משפחתה, בעוד טובי הוא זה שמגדל את הילדים:

אבל הוא המשיך להיות ההורה העיקרי. אליו התקשרו ראשון כשלהאנה היה חום בגן וכשלסולי הייתה תפוחית חיתולים שהתגלתה כעמידה בפני כל טיפול מסורתי. הוא היה ההורה שחיפש חוגי מוזיקה ולפעמים חמק מהעבודה כדי להשתתף בהם אף שקראו לאירועים כאלה "אימא ואני" (למען האמת היו צריכים לקרוא להם "המטפלת ואני"). הוא שרשם את האנה לתוכניות העשרה, ואחר כך לתוכניות ספורט, למועדוניות, לגנים, לבתי ספר, לקייטנות, לשיעורי מנדרינית, לחוגי טניס ולאורתודנטים. הוא היה המתנדב בשוק הספרים ואופה הבראנזי לגיוסי התרומות לבית הספר היהודי. הוא זה שנכנס למנועי החיפוש, הקליד "נמאס לי להכין ארוחת ערב", ומצא אתרים שהציעו לו "לערכב ולגנון" את הארוחות ואיך לוודא "שהכול יהיה טרי". כששאל שאלה שאר הנשים היו אומרות, "ממש אימא למופת!" והוא חשב

'פליישמן בצרות' הוא רומן שגון ואנגרטי בצורה יוצאת דופן שראה אור ב-2019 בארה"ב, קיבל שם תשומת לב רבה (עד כמה שביכולתי לשפוט מקצה מזרח), ותורגם לא מזמן לעברית (בהוצאת 'תכלת', מאנגלית: טל ארצי). הוא נכתב על ידי סופרת יהודייה אמריקנית (שגדלה בבית יהודי אורתודוקסי, כמו חלק מהגיבורים) בשם טאפי ברודסר-אקנר (Taffy Brodesser-Akner). הספר מרשים כשלעצמו, כמוזכר, אבל מעניין לדון בו גם כי הוא מדגים כמה היבטים של העידן שאנחנו חיים בו וכן את השלכותיו על הספרות. כוונתי לעידן ה-MeToo.

הרומן עוסק בגירושין של בני זוג יהודים ניו-יורקים בתחילת שנות הארבעים שלהם, טובי ורייצ'ל פליישמן. טובי הוא רופא ואילו רייצ'ל היא סוכנת שחקנים מצליחה מאוד, ולזוג שני ילדים קטנים, בת ובן. כארבע חמישיות מהרומן מסופר סיפור הנישואין והגירושין מהזווית של טובי (ההתעקשות על מסירת המינון הנ"ל תוסבר בהמשך). בארבע חמישיות אלו מוצגת רייצ'ל כאישה

(עמ' 83). רייצ'ל מסרבת להיות "עקרת בית משנות החמישים" (עמ' 195), אך זועמת כשטובי מגלה לאורחיו לפי תומו שהוא זה שבישל את הארוחה לשני זוגות שהפליישמנים מארחים בביתם (עמ' 203).

טובי מוצג כמי שתופס את מקצוע הרפואה באופן אידיאליסטי, בעוד רייצ'ל מדרבנת אותו לנסות להרוויח יותר כסף:

אבל טובי רצה להיות רופא כדי לרפא מחלות, והוא לא הכיר שום רופא עור שעושה כסף ממחלות אמיתיות, להבדיל מפלסטיקה.

"אבל תוכל לטוס בקיץ לאפריקה או לאסיה או לאן שלא יהיה ולתקן שפות שסועות", היא [רייצ'ל] אמרה.

"אני לא רוצה לחיות חודש מהחיים בהתנצלות על מה שאני עושה כל השנה", הוא אמר, "אלא לחיות חיים טובים כל יום".

"כולנו רוצים", היא אמרה בזעם. "אבל מי יכול להרשות לעצמו? אני רוצה שמתישוהו נצליח לקנות דירה". (עמ' 161–162)

ההצדקה היחידה שאפשר למצוא בארבע החמישיות הראשונות של הרומן להתנהגותה של רייצ'ל טמונה בילדותה. אביה של רייצ'ל נטש אותה בינקותה ואימה מתה כשהייתה בת שלוש. היא גודלה בידי סבתה הקורקטית אך הלא-חמה. בילדות עגומה זו אפשר לראות הסבר לראיית העולם ה"השרדותית" שלה.

אולם תהיה אשר תהיה הסיבה להתנהגותה הקלוקלת, עד החמישית האחרונה של הסיפור ברור לקוראים דרכו של מי טובה בסיפור הזה ודרכה של מי רעה. לכך יש להוסיף את העובדה שבזמן ההווה של

שזה פוגעני והרגיש צורך להגיד שלא, הוא לא האימא, הוא האבא, ואלה חלק מהחובות שלו, אבל עד מהרה הבין שמה שדחף אותן להגיד דברים כאלה היה חוסר העניין של בעליהן בילדים וחוסר רצונם לעזור בבית, ולכן הוא רק (אימוג'י של סמיילי). הוא זה שגשאר בבית כשהבייסיטר חלתה וביקש מעמיתיו להחליף אותו בהרצאה או לטפל בחולה. ולכן הוא לא היה מסוגל להתחרות ברופאים מומחים כמו מרקו שהיו במסלול קידום מהיר ואכן המריאו על גב המנטורים שלהם עד השמיים. (עמ' 164)

טובי, כמוזכר וכפי שעולה מהציטוט שהובא זה עתה, מנהל קריירה בעצמו, אבל הוא זה שעושה את הוויתורים לטובת גידול הילדים:

אף אחד מהם לא רצה שרק מטפלות יגדלו את הילדים, ולכן טובי ארגן את שעות העבודה שלו בבית החולים כך שיגיע הביתה כל יום בחמש וחצי בערב ויהי מה. הוא המשיך לעבוד במשרה מלאה אבל התחיל מוקדם, לא התעכב אחרי שעות העבודה ולא נשאר יותר לשתות עם בארטק במשרד. (עמ' 163)

רייצ'ל, לעומת זאת, מוצגת כאישה שהשאפתנות החברתית מנחה את חייה: "הוא המשיך ללבוש את הבגדים שרייצ'ל התעקשה להלביש אותו בהם, שהיו עשויים מבדים משובחים יותר מאלה שאפשר למצוא ב'בננה ריפבליק' החביבה עליו בשדרה השלישית. רייצ'ל רצתה שהוא ייראה כמו גבר עשיר" (עמ' 67); וכאישה שהקרייריזם שלה הופך אותה לחסרת לב: "בפעם הראשונה שראה אותה צועקת על עובד שלה במסיבת חג המולד של החברה שבה השתכרה הוא לא הצליח להרגיש משיכה כלפיה, והיא קראה לו אפס"

ליבי הושפעה בנעוריה מעיתונאי כריזמטי אך שוביניסטי ששמו ארצ'ר סילבן (עד כמה שאני מבין: מין שילוב של נורמן מיילר, טום וולף והאנטר תומפסון). אחת מכתבותיו המפורסמות של סילבן, מ-1979, עסקה בהתפרקותם של נישואין ונכתבה מתוך אהדה לעמדת הגבר ועיונות כלפי עמדת האישה. "הכתבה זכתה לתפוצה אדירה עוד לפני עידן האינטרנט. היא הייתה שערורייתית, וגינתה את הנשים על ששינו את כללי המשחק בלי אזהרה מוקדמת, עם שחרור האישה המשמים שלהן וההתעוררות המינית המטופשת שלהן" (עמ' 47).

בעקבות סילבן פנתה ליבי לכתיבה במגזין גברים. היא הייתה מראיינת שהתמחתה בראיונות עם גברים. היא חשה שרק בראיונות הללו היא הצליחה להגניב את לבטיה שלה ולהלביש אותם על חיי מרואייניה: "דבר אחד ידעתי בוודאות: שזאת הדרך היחידה לגרום לאנשים להקשיב לאישה – לספר את סיפורה באמצעות גבר" (עמ' 243). אך היא חשה שהקריירה שלה לא המריאה והיא מסבירה זאת בשלל סיבות הקשורות למגדר שלה (למשל: "לאישה במגזין גברים יש תפקיד מוגדר מאוד: עליה להיות או כנועה או רעשנית ... אבל לא משנה איזה סוג של אישה את, וגם כשאת סוגים רבים של נשים, את עדיין רק אישה, ופירוש הדבר שאת תמיד נחותה קצת מגבר"; עמ' 241).

ליבי עזבה את עבודתה וניסתה לכתוב ספרים. אבל גם כאן עבודתה לא המריאה. היא ניסתה לכתוב ספר על נעוריה אבל הבינה לפתע ש"הקול שלי התעורר לחיים רק כשסיפרתי על מישהו אחר" (עמ' 244).

הסיפור רייצ'ל לא מתייצבת למועד שבו הגיע תורה לשמור על ילדיה. היא אף לא טורחת להסביר היכן היא ומתי תחזור למלא את חובותיה כאם.

כשטובי מהרהר באפשרות שניתן לפרש אחרת את סיפור נישואיהם, הוא מעלה זאת כאפשרות מופרכת:

הוא שאל את עצמו אם יש גרסה של הסיפור שבה הוא האיש הרע. הוא שאל את עצמו אם רייצ'ל יושבת עכשיו באשראם כלשהו ומספרת לכל מי שמוכן לשמוע שהיא הייתה קורבן. הקורבן. ממש, של בעל ששם את הקריירה שלו בצד וגידל את הילדים והעניק להם יציבות – את הילדים ששניהם רצו! של בעל שהריע לה על כל הצלחה לאורך הדרך. מה בדיוק היא יכולה להגיד עליו? שהוא לא היה 'שאפתן'? הוא היה שאפתן ככל שאפשרו לו להיות. (עמ' 71)

ב

המספרת של הרומן היא אליזבת (ליבי) אפשטיין (כיום סלייטר), ידידה ותיקה של טובי (מטיול משותף לישראל שעשו שניהם בצעירותם). עם פרוץ המשבר בחייו מחדש טובי את הקשר הידידותי עם ליבי ומתנה את צרותיו וקובלנותיו בפניה.

אולם ליבי אינה רק מספרת-עדה ברומן הזה. סיפורה שלה, הגם שהוא סיפור משנה כאן, שזור באופנים שונים בסיפור העלילה המרכזי. בסיפורה יש שני מוקדים עיקריים: סיפור נפתולי הקריירה שלה ותיאור משבר גיל הארבעים הפוקד אותה במקביל להתפרקות נישואיו של טובי.

דפים לא מעטים לתיאור ההיצע המיני המפתיע שנגלה לטובי חסר הביטחון ביחסיו עם נשים בעקבות גירושיו. אף שתיאוריה של ברודסר-אקנר משעשעים, לא הצלחתי להימנע מההרגשה שיש כאן תיאור של הדרך שבה אישה חושבת שגבר חוגג את החופש המיני שלו.

בכל אופן, זו בחירה מפתיעה לסופרת ב-2019 להתמקד בתיאור גירושין מנקודת המבט של הגבר. מניין היא נבעה? על כורחך אתה מתפתה לחשוב שבדמותה של ליבי יש משהו שמאפיין גם את ברודסר-אקנר, כלומר שגם הקול של הסופרת "מתעורר לחיים" רק כשהיא מספרת "על משהו אחר"; שכמו ליבי, החשה שהיא מצטיינת בדיבוב גברים בראיונות, ברודסר-אקנר חשה שהיא מצטיינת בכך בספרות.

אבל האם זה "בסדר" לכתוב כך כיום? האם זה פמיניסטי? (אני שואל את השאלות מנקודת מבטה של סופרת אמריקנית ב-2019).

ועוד זאת: ליבי, הנשואה לבן זוג שאוהב אותה והיא אמא לילדים, מיואשת מחייה הפרבריים (היא גרה בניו-ג'רזי), חסרי הריגושים והמשעממים.

זאת הבעיה: אפשר להשתוקק רק למשהו שאין – ככה זה עם השתוקקות. ולנו היה זה את זה ... התגעגעתי לכמיהה. אנחנו לא אמורים לרצות את הכמיהה, אבל ככה זה. אז מה עושים? ... ניגשתי למכולת שבפינת הרחוב והשדרה השישית, וקניתי חפיסת סיגריות. המוכר לא הסתכל עלי במבט מוזר ולא אמר שאני זקנה מדי למשחקים כאלה. חזרתי אל הספסל, הדלקתי סיגריה ושאפתי, והעשן נכנס לגופי ומילא אותי ברעל, במשהו. (עמ' 111)

א

'פליישמן בצרות' הוא חולייה חדשה נכבדה בשלשלת מפוארת של הספרות היהודית-אמריקנית מהמחצית השנייה של המאה ה-20 שעסקה בהתפרקות של יחסים זוגיים או בתיאור ריקנותם, כתיבה שלמרות הנושא הקודר שלה היה בה ממד סאטירי או קומי מבריק. ניתן למנות במסורת הזו את 'הרצוג' ו'מתנת המבולדט' של סול בלו, את 'משהו קרה' של ג'וזף הלר ואת 'חיי גבר' של פיליפ רות.

זו מסורת גברית, כמובן, ואילו כאן מדובר בסופרת. אך מה שמסייע לזיהוי השייכות של 'פליישמן בצרות' למסורת הזאת הוא הבחירה של ברודסר-אקנר לספר את מרב סיפור הגירושין מנקודת מבטו של הגבר, טובי. אגב, כדי להזריק אנרגיה לסיפור, ואולי גם כדי להדגיש את שייכותו של הרומן למסורת המזכרת, מקדישה הסופרת

היחסים מנקודת מבטה של רייצ'ל.

ד

בחמישית האחרונה של הרומן נחשפת ליבי לגרסתה של רייצ'ל לסיפור היחסים עם טובי.

מידע חדש וחשוב שמתווסף לסיפור בחלק זה נוגע לטראומת הלידה שחוותה רייצ'ל בלידת בתה הבכורה. הרופא המיילד ביצע בריצ'ל, בניגוד מפורש לרצונה, הליך פולשני על מנת לזרוז את הלידה.

גם קודם לכן חוותה רייצ'ל את ההיריון כסוג של עלבון:

אישה היא בת אדם עד שהיא מתעברת. ברגע שהיא נעשית לאינקובטור אנושי מתייחסים אליה כאל אוסף איברים. העלבונות גדולים, אבל מוסווים. לאורך כל ההיריון אנשים קראו לה חמודה. אמרו שהיא מקסימה. (עמ' 320)

אבל האירוע בלידה נחווה על ידה כאונס ממשי, והיא אף הצטרפה בעקבותיו לקבוצת תמיכה לנשים שנאנסו. זו אמנם לא אשמתו של טובי, אבל האירוע הזה מסביר יותר את עולמה ומצוקותיה של רייצ'ל.

מידע נוסף, וליתר דיוק פרספקטיבה נוספת, שמעניקה הגרסה של רייצ'ל בסוף הרומן נוגעת לאנטי-חומרנות כביכול של טובי, המנוגדת למטריאליזם של רייצ'ל. אנטי-חומרנות זו הייתה מהשפה ולחוץ בלבד, טוענת רייצ'ל. "הוא העמיד פנים שהוא אדיש לכסף, אבל הייתם צריכים לראות כמה הוא אהב את האוטו. הייתם צריכים לראות כמה הוא אהב את המועדון – הברכה שעל הגג התנשאה מעל העיר הן כמטפורה והן

'פליישמן בצרות' מודע בחריפות לעידן ההיסטורי שאנו נמצאים בו. הרגישות הזאת לרוח התקופה ניכרת ברגעים רבים לאורך הרומן. הנה שניים מהם. באחד נשאל טובי מהו הסרט האהוב עליו, והמספרת מעירה בסוגריים: "(הוא רצה לכתוב 'הרומן שלי עם אנני', אבל לא היה משוכנע שזה עדיין בסדר)" (עמ' 30). והנה עוד רגע כזה, בהקשר של העליות והירידות במוניטין של ארצ'ר סליבן:

בשנות השמונים שיבחו אותו על היותו עיתונאי ישר להפליא האומר בגלוי את מה שהוא חושב גם אם הוא חורג מכללי הנימוס. בשנות התשעים העלו את השאלה אם אפשר בכלל לכתוב בלי דעות קדומות. במילניום החדש עוררה הכתבה מחאה ציבורית על מיוזגניות והייתה אחת הסיבות לכך שאני, על אף היותי אישה, קיבלתי עבודה במגזין גברים. (עמ' 167)

כיצד, עם מודעות חריפה כזו לרוח הזמן, הרשתה לעצמה ברודסר-אקנר לכתוב כמעט רומן שלם המציג את הגבר במערכת יחסים כקדוש מעונה ואילו את האישה כקרייריסטית ו"טפסנית חברתית" קרה וחסרת לב? כיצד היא הרשתה לעצמה לכתוב ב-2019 רומן שממשיך את שושלת הסופרים הגברים היהודים שממשלו בכיפת הספרות האמריקנית במחצית השנייה של המאה ה-20 כאילו המילניום החדש לא הגיע עם שינויי טעמיו?

התשובה היא שהיא אכן לא הרשתה לעצמה לעשות זאת (ומכאן ואילך יהיו מה שמכונים "ספוילרים"). זו הסיבה שהוסיפה את החמישית האחרונה של הרומן, שהיא פניית פרסה פתאומית וחדה שבה מסופר סיפור

בפועל" (עמ' 325).

לטעמי, חמישית הרומן האחרונה היא פשיטת רגל ספרותית ואידאולוגית. ועם זאת היא מאלפת בעדות שלה על רוח הזמן.

זו פשיטת רגל ספרותית, ראשית, כי היא דוחסת באופן לא פרופורציונלי עמדה מנוגדת לעמדה שהופיעה ברובו המכריע של הספר קודם לכן, וכך הופכת את הצגתה של העמדה הנגדית לבהולה, מאולצת, מוקצנת. אני משער שמה שאירע בפועל בזמן הכתיבה של הרומן היה הפצעה של הבנה של הסופרת שהיא לא יכולה ב-2019 לספר סיפור של התפרקות נישואין מנקודת מבטו של גבר ותוך צידוד בעמדתו; ואז הסוואתה של הפצעת ההבנה הפתאומית הזו במבנה מתוחכם כביכול שבו נחשף לפתע שיש צד נוסף לסיפור. החמישית האחרונה שנועדה לפצות על ארבע החמישיות שקדמו לה מוחשת כעריכה ספרותית מאוחרת ומודבקת, החושפת את עצמה בראש ובראשונה בחוסר הפרופורציה הכמותי המוזכר.

אבל העיקר בעיניי הוא פשיטת הרגל האידאולוגית המתחוללת בחמישית האחרונה הזו.

זאת משום שגרסתה של רייצ'ל אינה חולקת על עיקרי העובדות שמסר טובי ב-80 אחוזי הרומן שקדמו לה; היא רק מציעה פרשנות אחרת שלהם. כך נוצרת הסיטואציה הבאה: כיוון שהסופרת רצתה לסגור על האישה בסיפור הספציפי הזה בכל מחיר, היא נגררת לאפולוגטיקה על קרייריזם מטורף, אנוכי:

שנים היא ניסתה לשכנע אותו לבקש קידום, לשאוף ליותר, אבל הוא לא עשה את זה.

הוא אמר שעוד כסף היה יכול להיות נחמד באמת, אבל היא מבקשת ממנו לעבור לעיסוק שונה לחלוטין מהעיסוק הנוכחי שלו, שהוא "להביא מרפא לחולים" (לא קל היה לצלוח את הצדקנות בשיחות האלה). לא ממש, היא הייתה אומרת. כל דבר שונה ממה שאני עושה עכשיו נראה לי מושחת ומעורר סלידה מוסרית, הוא היה אומר. כן, היא הייתה עונה. גם היא הייתה רוצה לעשות דברים מופלאים בעולם. אבל אולי הם יעשו קודם דברים מופלאים בשביל הילדים שלהם. (עמ' 325)

כך נהפך ה"פמיניזם" (קרי, הפמיניזם כביכול) בחמישית הרומן האחרונה לנושא דגל של ניאו-ליברליזם קיצוני, אגואיסטי, מטריאליסטי, איין ראנדי ברוחו.

ולעוד דבר נהפך "פמיניזם": ללאיבי ללקות רגשית:

'סופר דופר קריאייטיב' [סוכנות השחקנים של רייצ'ל] תעניק מחדש את מלוא השירותים. היא גדלה וגדלה ודומה היה שלהתרחבות שלה אין גבול. הסוכנות הייתה ההפך של הורות, ובסתר ליבה [של רייצ'ל] גם תיקון נחוץ. הסוכנות הייתה הישג, בניגוד מוחלט להורות ... הסכם של שחקן נסגר תוך שבוע-שבועיים ובוה נגמר הסיפור. כל הקטע של האנה וסולי, לעומת זאת – היא לא תדע אם הוא הצליח עד שתמות בלי ששום דבר רע קרה קודם לכן.

היא הגיעה הביתה כל ערב אף שלא גמרה את העבודה – לא תמיד באותה שעה אבל לרוב כשהילדים עוד היו ערים – והמשיכה לעבוד במטבח בתנאים בלתי אפשריים כמעט. האנה רצתה לדבר על זה שאין לה טלפון וסולי רצה לשחק ברבסי וטובי רצה שהיא תתלה בו עיניים מעריצות

ותקשיב לסיפורים אינסופיים, אבל באמת אינסופיים, על אבחוני כבד. (עמ' 327)

נוסף על כך, התחושה היא שליבי המספרת – וברודסר-אקנר העומדת מאחוריה – נוטלות מכל הבא ליד מארסנל הטיעונים הפמיניסטיים רק כדי להצדיק את התנהלותה של רייצ'ל, התנהלות שקשה מאוד להצדיקה:

ונכון שאם מקבלים את הגרסה שלו [טובי] רייצ'ל היא אקסית שפלה ממש (לפי הסיפורים האלה, האקסיות תמיד שפלות), אבל היא גם אישה שהעבירו אותה על דעתה. אולי הגורם היה עלבון הלידה. ואולי חוסר ההגינות המשתקת של מה שקורה למעמדה של האישה, לגופה ולתפקידה בתרבות ברגע שהיא נעשית לאם. (עמ' 374)

רייצ'ל, לעומת זאת, עשתה מעשה שלא יעלה על הדעת. אבל בסופו של דבר מצבנו זהה: העולם מקטין נשים מהרגע שהן מפסיקות להיות זמינות לו מבחינה מינית. (שם)

כך נערמים טיעונים רלוונטיים יותר ופחות שנועדו לשכנע אותנו שלרייצ'ל יש קיים, שהיא קורבן. דווקא ריבוי הטיעונים יוצר חשד שהקיים הספציפי הזה חלש מאוד.

ה

ליבי, המספרת, ממזגת את סיפורה בסיפורה של רייצ'ל ותופסת את שתיהן כקורבנות נשיים ואת סיפוריהן כסיפור התקוממות פמיניסטי:

את רייצ'ל ואותי חינכו לעשות מה שאנחנו רוצות, וכך עשינו. היינו מצליחניות והראינו לכולם. ... והסוד הוא כזה: כשאת אכן מצליחה, כשאת אכן משתכרת יותר ומתקדמת יותר, כשאת אכן משיגה מעל לכל המצופה, שום דבר סביבך לא משתנה. את עדיין צריכה ללכת על קצות האצבעות כדי לא לפגוע באיזה גבר שברירי". (עמ' 369)

אבל כאן מתגלה פשיטת הרגל האידאולוגית של הרומן מכיוון אחר. הרי אנחנו יודעים מפיה של ליבי עצמה שזה לא בדיוק סיפורה. סיפורה, בחלק מרכזי שלו, הוא הסיפור הרגיל והנוגע ללב של משבר גיל הארבעים של נשים וגברים שמגלים שהם "שמונים ומצויים, פרווריים ומשעממים" (עמ' 369) וחיהם כנראה כבר לא ימריאו לגבהים. ליבי יוצרת עירוב מרתיע של מצוקות משבר גיל הארבעים בטיעונים של פמיניזם מיליטנטי. ליבי, כך נדמה, מעדיפה למסגר את משבר אמצע החיים שלה כמשבר נשי ולא אוניברסלי כי במקרה הזה הרי יש "רעים" בסיפור, יש את מי להאשים ויש גם פתרון זמין לכאורה, כזה הכרוך בשינוי חברתי. בעוד במשבר גיל הארבעים האוניברסלי אין את מי להאשים וגם אין לו ממש פתרון מעשי.

אני חושב שהרומן הזה חושף כך בלא כוונה חלק מהמוטיבציה העומדת מאחורי זעם ומחאה "פמיניסטיים" (כלומר שמוצגים כפמיניסטיים אך אינם כאלה באמת). ויש להבחין בין החלק הזה לבין טענות פמיניסטיות מוצקות ומוצדקות על אפליה ביחס לנשים.

כך שכשליבי, לקראת סוף הרומן, מכריזה בחגיגות כי "לעולם לא אהיה ארצ'ר

קשיים ומכאובים שהינם, לדאבון הלב, חלק מההתנסות האנושית הכללית.

ועדיין, מומלץ לקרוא ברומן הזה, הכתוב בכישרון גדול ובשנינות רושפת ומציג פלחי חיים עסיסיים עדכניים (מדהים לגלות, אגב ולמשל, שמנהטן כבר יקרה מדי כיום אפילו לרופאים!). אך רוח משגי של קריאתו הוא דרבון למחשבה מה מוצדק ומה מוטעה בהלכי רוח דומיננטיים בזמננו.

סילבן, אבל אני אכתוב את הספר שלי, ויהיה בו משהו שארצ'ר סילבן לא היה מסוגל לו, והוא כל הצדדים של הסיפור" (עמ' 376), ובכך היא מתייחסת לספר שאנו קוראים ויוצרת זהות בינה לבין הסופרת, אני לא שותף לתחושה החגיגית. כדי ליצור סיפור מאוזן כביכול נסחפה ברודסר-אקנר ללמד סנגוריה על תפיסות עולם אנוכיות, מטריאליסטיות וקודרות; וכדי להתאים את סיפורה לעידן שלנו היא נסחפה לכלול תחת עמדה פמיניסטית כביכול שלל טרוניות על

דברים שגוגל לא רוצה שנחשוב

פרסומים נגד הקונצנזוס המדעי מעולם לא היו תענוג גדול. אם כי לעיתים זכו הכופרים במוסכמות המדעיות בחמלה מסוימת. האינקוויזטורים של רומא, למשל, ברוו לג'ורדנו ברונו, המדען האיטלקי בן המאה השש-עשרה, מיתה מהירה. אף שפרסם ספר שערורייתי אחד שכפר בתורה התלמאית המקובלת, שלפיה כדור הארץ ניצב במרכז היקום והשמש חגה סביבו, ואף כי בספר אחר טען כי הכוכבים הנראים בשמיים הם בעצמם שמשות, הם חסו עליו ותלו שקיק אבק שריפה על צווארו לפני שהעלו אותו על המוקד, כדי לקצר את סבלו. המאה השבע-עשרה מצאה כנסייה קתולית פתוחה מעט יותר. כך זכה הפיזיקאי המפורסם גלילאו גליליי לכשלושים שנה של מחקר תיאורטי פורה בתאוריות שאינן מקובלות, בטרם הועמד למשפט על חיבוריו שתמכו בממצאיו הקוסמולוגיים של קופרניקוס. הוא אפילו לא הועלה על המוקד, אלא נידון למעצר בית ללא הגבלת זמן.

מכל מקום, הכנסייה הקתולית אינה בעלת מונופול על צרות מוחין מדעית. הקהילה המדעית בווינה הנאורה של המאה הי"ט העבירה את הרופא האוסטרו-הונגרי איגנץ זמלווייס מסכת השפלות כה אכזרית עד שעצביו בגדו בו והוא אושפז בבית חולים פסיכיאטרי. פשעו של זמלווייס היה פרסומם של ספר אחד וכמה מאמרים שטענו, בניגוד לכל מוסכמה מדעית אז, כי תמותת היולדות הגבוהה בבתי החולים נגרמת על ידי יצורים זעירים בלתי נראים המועברים אליהן בשעה שהרופאים טיפלו בהן בידים מזוהמות. בשלהי המאה העשרים האגודה הגסטרואנטרולוגית של אוסטרליה לא הסכימה לפרסם את מאמרם של הפיזיולוג ג'ון וורן והמיקרוביולוג בארי מרשל, שבו טענו כי אולקוס הקיבה נגרם מחידק. התאוריה שלהם לא עלתה בקנה אחד עם מה שהיה ידוע אז על טבעם של חידקים. הם זכו בקיתונות של בוז מהקהילייה המדעית. וזכו בפרס נובל על תגליתם עשרים ושתיים שנה מאוחר יותר.

במאה העשרים ואחת איש אינו עולה על המוקד בגלל ויכוח קוסמולוגי, והתאולוגים מהוותיקן כבר אינם מהלכים אימים. אך גם היום נותרו סוגיות מדעיות רגישות. והאינקוויזיציה, ובכן היא עברה כידוע לעמק הסיליקון.

קחו למשל את תאוריית ההתחממות הגלובלית. היא נהנית מקונצנזוס מדעי רחב. היא גם זוכה למקום של כבוד בסדר היום של תנועות ומפלגות פרוגרסיביות. והיא עומדת על שלושה דברים: האחד, הקביעה כי ההתחממות הנמדדת כיום חורגת ממחזורי ההתחממות וההתקררות ההיסטוריים של כדור הארץ. העיקר השני הוא כי הגורם האנושי הוא בעל משמעות בהתחממות (וכי פעולות או מחדלים שלו יכולים לשנות את המגמה, להחריפה או לבולמה). והעיקר השלישי גורס כי התחממות זו תביא בסופו של דבר לתוצאות הרוות אסון. מדענים שאינם מקבלים את שלוש ההנחות הללו במלואן מתקשים כיום לפרסם בכתבי העת המדעיים החשובים, אך האינטרנט עוד פתוח בפניהם ומאפשר להם להציג את השקפתם המדעית. אתרים של חובבי מדע וסרטוני יוטיוב אומנם לא זוכים למענקים ממשלתיים, אך הם מסתייעים, כמו עשרות מיליוני המוציאים לאור ברשת, בתמורה החלקית שמעניקות הפרסומות הדיגיטליות.

על שוק הפרסום הדיגיטלי חולשת גוגל, שכמו רבים וחזקים בעבר, לא תניח לקומץ כופרים לבלבל אתכם ברעיונות החורגים מהקונצנזוס. היא אומנם לא מתכוננת כרגע להסיר משרתיה את האתרים שאינם מקבלים את תאוריית ההתחממות האקלים במלואה, היא גם לא תסיר סרטונים כאלו מהיוטיוב, אך היא תמנע מהם לקבל פרסומות. או במילים אחרות, תחנוק אותם כלכלית. "אנחנו מודיעים למפרסמים בגוגל, למוציאים לאור וליוצרי סרטוני ה'יוטיוב', על מדיניות מוניטיזציה חדשה שתאסור פרסום ומוניטיזציה של תוכן הסותר את הקונצנזוס המדעי המבוסס היטב אודות הקיום והגורמים של שינויי האקלים", נכתב בהודעה לתקשורת שהוציאה לאחרונה ענקית הטכנולוגיה. "מדיניות זו תחול על תוכן המתייחס לשינויי האקלים כתרמית או כהונאה, על טענות המכחישות כי המגמות ארוכות הטווח מראות כי ההתחממות האקלים הינה גלובלית, וכן על טענות המכחישות שפליטת גזי החממה או הפעילות האנושית תורמת לשינויי האקלים". וכדי שלא תחשדו חלילה שגוגל שולחת ידה בהחרמה על רקע פוליטי, החברה סיפקה למהלך הסבר עסקי: "מפרסמים פשוט אינם רוצים שהפרסומות שלהם יופיעו בסמיכות לתוכן שכזה".

אלא שהנמקה אחרונה זו מופרכת. כבר שנים רבות גוגל מאפשרת ללקוחותיה שלא לפרסם בצמוד לתוכן המנוגד לערכיהם, וכל מה שנדרש מהמפרסם לעשות הוא ללחוץ על ברירת ה-Content exclusions בשעה שהוא מקים קמפיין חדש ולבחור את התוויות שאינן לרוחו. לו רצתה גוגל לאפשר למפרסמים להימנע מלתמוך בתאוריות שאינן לרוחם, הייתה מוסיפה למפרסמים את האופציה הזו. אבל היא מנסה למנוע מכם להיחשף לתכנים שאינם לרוחה.

כדי שלא תחששו כי תם עידן החופש במדע, החברה הדגישה בהודעתה כי היא לא תתנכל לכל התכנים הדנים בטענות הכופרות בתאוריית ההתחממות הגלובלית, אלא רק לאלו המציגים את הדעות המנוגדות כעובדה. חשוב לציין כי ראשי הכנסייה הקתולית של המאה השבע-עשרה גילו פלורליזם דומה. לגלילאו הובהר כי הוא רשאי לדון בספריו בתאוריה ההליוצנטרית של קופרניקוס, רק לא להציגה כעובדה.

החלל הפנוי נוסח ווב

אחרי שהפילו או הביאו להסרתם של מאות פסלים של מנהיגי הקונפדרציה של מדינות הדרום, מחאת השחורים בארה"ב מדרבנת את הממשל עצמו למחוק מהזיכרון הלאומי האמריקני עוד ועוד אישים שאינם לרוחה. הקונגרס הקציב לפנטגון שלוש שנים לשינוי שמותיהם של עשרה בסיסי צבא הקרואים על שם גנרלים דרומיים. בערים ובעיירות ברחבי ארה"ב משנים שמות של רחובות וכיכרות כדי לעמוד בתקן הפוליטי החדש, ואפילו חיל הים האמריקני החל בסריקה של השמות שנושאות ספינותיו, לבדוק אם גם הוא יכול לתרום משהו משלו לטיהור ההיסטורי.

מעודדים מההצלחה הסוחפת של תנועת 'חיי השחורים נחשבים' הצטרפו עתה גם פעילים מהקהילה הלהט"בית למסע למחיקת מורשתה של ארה"ב. הללו מכוונים גבוהה הרבה יותר. לטלסקופ החלל הראשון שלה, קראה סוכנות החלל נאס"א על שם גדול האסטרונאוטים האמריקנים אדווין האבל. השם התברר כמוצלח. האבל האיש הוכיח כי הגלקסיות שנצפו בטלסקופים הן מקבצי כוכבים, וקבע את החוק שלפיו הגלקסיות הללו מתפשטות, חוק שעומד ביסוד תיאוריית המפץ הגדול. טלסקופ החלל שנקרא על שמו סיפק, חוץ מתמונות עוצרות נשימה, גם שלל גילויים מדעיים חשובים, ביניהם גם כאלו שסייעו לדייק את חוק התפשטות הגלקסיות של אותו האבל.

הטלסקופ הענק נשלח לחלל לפני יותר משלושים שנה, ובסוף השנה הבאה הוא צפוי להיות מוחלף בטלסקופ חלל חדש, גדול וחזק בהרבה.

בנאס"א חיפשו שם ראוי לטלסקופ החדש והחליטו לקרוא לו על שם ג'יימס ווב (James Edwin Webb), מנהלה השני של סוכנות החלל האמריקנית. אך אל תניחו

לתואר האפרורי להטעות אתכם. ווב קיבל, בראשית שנות השישים של המאה הקודמת, סוכנות חלל חלשה שהוכתה פעם אחר פעם בידי הסובייטים במרוץ לעליונות בחלל – והפך אותה לאגדה, לתו תקן טכנולוגי. הוא היה זה שהנשיא ג'ון קנדי השליך עליו את על יהבו כאשר התחייב בפני העולם להביס את הסובייטים ולהנחית אדם על הירח לפני סוף העשור. אומנם ביולי 1969, כאשר האסטרונאוטים האמריקנים צעדו על הירח, ווב כבר לא היה מנהל הסוכנות, אך ההישג הכביר רשום על שמו. ולכן, בנאס"א חשבו שטוב יהיה לקרוא לטלסקופ החלל החדש על שמו.

כמה אנשי אקדמיה חשבו אחרת, ולפני מספר חודשים פרסמו מאמר נוקב ב'סיינטיפיק אמריקן', כתב העת הנפוץ בארה"ב למדע פופולרי, ובו האשימו את ווב

באחריות לפיטוריהם של עשרות מעובדי נאס"א בשנות השישים לאחר שהואשמו בפעילות הומוסקסואלית. בסוכנות החלל האמריקנית מיהרו כמובן לבדוק את האשמות. אגף ההיסטוריה של הסוכנות ערך חיפוש יסודי בארכיונים של נאס"א ובאלו של הממשל האמריקני, ולא מצא כל הוכחה לכך שג'יימס ווב מילא תפקיד פעיל במדיניות הפיטורים על רקע נטייה מינית. אומנם נאס"א בניהולו פיטרה הומוסקסואלים, אך זה היה הנוהל בכל זרועות הממשל בתקופה שבה הומוסקסואליות סווגה בספרי הפסיכיאטריה כהפרעה נפשית, ויתרה מכך, הייתה עברה פלילית כמעט בכל מדינות ארה"ב. דעתם של הפעילים הלהט"בים לא נחה. ווב, הם טוענים, היה בעמדת כוח בתקופה שבה האפליה בוצעה ולכאורה לא עשה דבר כדי לעצור אותה, ולכן אין זה ראוי להנציח אותו.

עד כה לפחות, נאס"א מסרבת לשנות את תוכניתה לקרוא לטלסקופ החלל על שם ווב, שכן על פי אמת מידה זו שהציבו הפעילים הלהט"בים יש למחות את זכרם של כמעט כל בעלי התפקידים הבכירים בממשל האמריקני, לפחות עד לראשית שנות השבעים. הפעילים מצידם ממשיכים בלחץ בציבורי. הם אף העלו את הצעה לקרוא לטלסקופ החדש על שם סאלי רייד (Sally Ride). רייד שירתה כאסטרונאוטית בנאס"א בשנות השמונים. כמו כל עמיתה היא הייתה אישה עם יכולות גבוהות, פיזיות ואקדמיות כאחד. אך היא מעולם לא עמדה בראש משימת חלל. היא גם לא הייתה האסטרונאוטית הראשונה בסוכנות. מדוע אם כן חושבים אותם פעילים כי היא ראויה לקבל את הכבוד העצום? אולי תרצו לנחש?

*

מכון האמנות של שיקגו (The Art Institute of Chicago) פיטר לפני כמה שבועות את כל צוות המדריכים המתנדבים שלו, רובם נשים לבנות מהמעמד הבינוני והגבוה. המדריכות המיומנות, שנדרשו לעבור הכשרה ארוכה ומקיפה, מדריכות במקום בממוצע כ-15 שנה. הסוד הגלוי בשיקגו הוא שהמכון רוצה לבנות צוות פחות לבן ופחות מבוסס כלכלית. בהודעה לתקשורת שהוציא דובר המכון הוא הפציר בציבור שלא להיגרר למלחמת תרבות ולא לראות במהלך גזענות הפוכה (גזענות נגד לבנים). מה היו אם כן שיקולי הנהלת המוזיאון בפיטורי צוות הדרכה? כנראה קשה להסביר את העניין במילים פשוטות. ורוניקה שטיין, מנהלת החינוך וההנגשה לציבור אומרת כי "המוזיאון צריך לצאת לדרך חדשה באופן המאפשר לחברי קהילה מכל רמות ההכנסה לקחת חלק ולהגיב לנושאים של מעמדות וחלוקת הון, בלי שיידרשו לגמישות כלכלית". או אולי תעדיפו את דבריו של יושב ראש המכון, רוברט לוי: "אם אנו חפצים להישאר רלבנטיים לקהלים משתנים המבקשים קשר לאומנות, דרושה רפלקסיה עצמית ביקורתית ופעולה של שיתופיות המביאה להחלמה".

האונס יועלה על נס

לקראת פתיחת שנת הלימודים האחרונה פרסמה הממשלה הסקוטית הנחיות לבתי הספר תחת הכותרת: "הדרכה לתמיכה בתלמידים טרנסג'נדרים בבתי הספר". ההנחיות כללו גם את בתי הספר היסודיים בסקוטלנד שבהם מתחילים התלמידים ללמוד בגיל חמש בקירוב. בהנחיות התבקשו בתי הספר לחשוף את התלמידים משכבות הגיל הצעירות לספרות שמופיעות בה דמויות של טרנסג'נדרים צעירים. המורים מודרכים בהנחיות שלא לתחקר תלמיד המתוודה בפניהם שהוא מזהה עצמו עם המין השני, אלא רק לשאול אותו כיצד הוא רוצה שיפנו אליו מעתה ואם הוא מעוניין שיפנו אליו בשם חדש. ההנחיות מורות עוד כי אם לתלמיד שהצהיר על עצמו כטרנסג'נדר ובחר להיקרא בשם חדש טרם מלאו שש-עשרה, בית הספר לא ישנה את שמו במסמכים הרשמיים של המוסד, אלא יציין ברשימותיו כי פלוני ביקש להיות מכונה בשם פלמוני, כדי שצוות בית הספר ידע לכבד את רצונו. בהנחיות הומלץ למורה לשאול את התלמיד (כזכור, בן חמש ומעלה) אם הוריו מודעים לעניין, אך המורים לא מחויבים על פי ההנחיה לדווח להורים על שינוי הכינוי בבית הספר. ההנחיות גם מחייבות את בתי הספר לאפשר לתלמידים הללו לבחור באילו חדרי שירותים ובאילו חדרי הלבשה להשתמש.

במחוז לאודון (Loudoun) המנומנם בוויירג'יניה התלמידים שמכריזים על עצמם כטרנסג'נדרים יכולים כבר מזמן לבחור לאילו מלתחות להיכנס. וכך, נער אחד בן ארבע-עשרה, הנוהג ללבוש חצאית מעת לעת, נכנס ברשות, בחסות המדיניות הפרוגרסיבית של המחוז, לחדרי השירותים של התלמידות בבית הספר של העיר ליסברג, ואנס שם תלמידה. הנהלת בית הספר הודיעה לאביה של הנאנסת כי בכוונתה לטפל באירוע במסגרת הליך משמעתי פנימי. כשהאב הקים קול זעקה, המשרה

הוזעקה כדי לעצור אותו. הנהלת בית הספר מיהרה להוציא מכתב

דחוף להורים ובו דיווחה על השערורייה שהתרחשה

בבית הספר באותו היום. לא – לא האונס, אלא

עזות הפנים של האב. בישיבה של מועצת

בית הספר שהתקיימה זמן קצר

לאחר מכן, כשהנהלה הכחישה

שהתקיפה התרחשה בחסות

המדיניות של המחוז לשילוב

טרנסג'נדרים, שוב התפרץ האב.

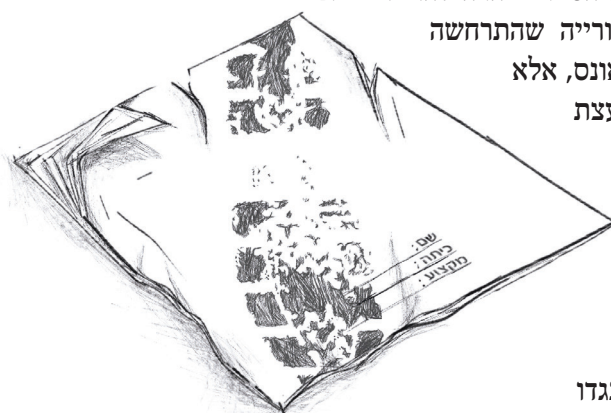
הפעם הוא נגרר בידי שוטרים.

משרד השריף המקומי מיהר להגיש נגדו

כתב אישום. בתלונה שהגישה משפחת הילדה על האונס

התפנה משרד השריף לטפל רק לאחר שהנער, שהועבר בינתיים לבית

ספר אחר, אנס שם נערה נוספת.

מחוז לאודון שינה את פניו. הוא מרוחק רק כעשרים ק"מ מהעיר וושינגטון, ורבים מהפקידים העובדים בעיר הבירה ובסביבתה החלו להגר אל המחוז הכפרי בעשרים השנים האחרונות; המחוז שהיה פעם מעוז רפובליקני נהפך כך לבעל רוב דמוקרטי. הם מיהרו לתפוס את עמדות המפתח בממשל המקומי והביאו איתם רוח פרוגרסיבית. בימים אלו מחוז לאודון המנומנם בוער. הורים מפגינים מול בתי הספר ודורשים כי המדינות המסכנות את ילדיהם תופסק. מולם ניצבת הנהגת המחוז, מקושרת, נחושה ואידאולוגית, שלא מוכנה להרפות מהמדיניות שהפכה את בתי הספר לידידותיים מאוד למגוון אינסופי של נטיות מיניות. לפחות כרגע נראה שבמחוז לאודון פרצה מלחמת תרבות.

גן עדן סקנדינבי

מהגר סורי צעיר ושמו דמיר אל-עלי פרץ לפני כחמש שנים, בצוהרי היום, לדירה בעיר מאלמו בשוודיה יחד עם אחיו הגדול. שני האחים מצאו שם אישה צעירה ישנה. הם איימו אליה באקדח דמה, אנסו אותה, התעללו בה ובעטו בגופה ובראשה עד לאובדן הכרה. הם עזבו את הדירה עם כרטיס האשראי של הצעירה, עם הדרכון שלה ועם כמה חפצי ערך. הצעירה התאוששה והזעיקה את המשטרה, וזו פתחה במצוד. כשהאחים הסורים נתפסו, התברר בחקירתם שהם אחראים לאונס אכזרי נוסף: הם חטפו וכלאו במרתף אישה שוודית אחרת ובמשך למעלה מיממה היכו ואנסו אותה.

בית המשפט גזר על השניים עשר שנות מאסר, שקוצרו לבסוף לארבע וחצי שנים בלבד. הוא גם גזר עליהם לפצות את הצעירה שאנסו ב-220 אלף קרונה, שהם כ-80 אלף שקלים, אלא שעד היום לא הצליחה האישה לגבות מהם יותר מ-3,000 קרונה, סכום צנוע השקול ל-1,100 שקלים בלבד.

לאחרונה, לאחר הליך משפטי ארוך, קבע בית המשפט העליון בשוודיה כי יש להאמין לטענת דמיר אל-עלי כי בעת ביצוע מעשי האונס טרם מלאו לו שמונה-עשרה. לפיכך התברר, כי על פי החוק השוודי לא ניתן היה אפשר עליו יותר משתי שנות מאסר. מכיוון שבפועל הוא ריצה בכלא תקופת מאסר ארוכה יותר, פסק לו בית

המשפט פיצויים של 840 אלף קרונה, כמעט פי ארבעה

מהסכום הפיצוי שנפסק לאישה שנאנסה. החוק

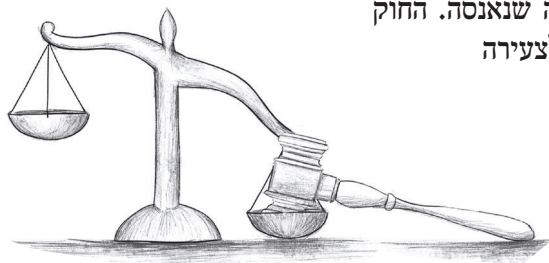
השוודי, אגב, לא מאפשר לצעירה

לגבות את הפיצויים שטרם

שולמו לה מתוך הפיצויים

ששולמו לאיש שאנס

אותה.

הברקזיט של ההגירה

הממלכה הבריטית, משוחררת מכבלי הפקידות של האיחוד האירופי בבריסל, מנסה בחודשים האחרונים לקדם תוכנית חדשה להגליית מסתננים בלתי חוקיים מתחומה. את ההשראה לתוכנית קיבלה ממשלת בריטניה מהאוסטרלים, שכבר כשמונה שנים מנהלים מדיניות חסרת פשרות שאינה מאפשרת למסתננים להגיע אל חופי היבשת. כל סירה שנתפסת בדרכה למדינת האי הגדולה נגררת לאחד מכמה מתקני כליאה שבנתה אוסטרליה בנאורו ובפפואה גינאה החדשה. המדיניות הקשוחה של אוסטרליה אינה מאפשרת את הכניסה למדינה למי שניסה להיכנס אליה בדרך שאינה חוקית, גם אם הוכיח בסופו של דבר כי הוא זכאי למעמד של פליט. הברירה העומדת בפניו אלו שהוגלו למתקני הכליאה היא לחזור למדינות מוצאם, או להתיישב באיי האוקיינוס השקט או בכל מדינה אחרת שתסכים לקלוט אותם. המדיניות האוסטרלית זוכה אומנם לביקורת רבה בעולם, אבל יעילותה הוכחה מעבר לכל ספק. ובריטניה, גם היא מדינת איים, מנסה לקדם פתרון דומה.

את התוכנית הבריטית יזמה פריטי פאטל (Priti Patel) שרת הפנים הנמרצת והאסרטיבית בממשלתו של בוריס ג'ונסון. פאטל, תומכת נלהבת בישראל, היא הינדית שהוריה, ממוצא הודי, היגרו בעצמם לאנגליה לפני כחמישים שנה. מכיוון שבחודשים האחרונים הסתננו לבריטניה לא פחות מ-17 אלף מהגרים לא חוקיים, רובם בסירות קטנות מחופי צרפת, ממשלתו של ג'ונסון העניקה לשרת הפנים הקשוחה את הגיבוי המלא לנסות ולהוציא את התוכנית אל הפועל. השבוע ספגה התוכנית מכה כאשר משא ומתן מתקדם של פאטל להקמת מתקן כליאה כזה באלבניה התפוצץ. בחודשים האחרונים נכשל גם משא ומתן דומה עם רואנדה, ובחינה להקמת מתקן כזה באי אֶסְנֶשֶׁן, טריטוריה בריטית במרכז האוקיינוס האטלנטי, התברר כחסר היתכנות כלכלית בגלל עלויות ההטסה הגבוהות אל האי המרוחק. אך גורמים בממשל הבריטי אומרים שהממשל נחוש להמשיך ולמצוא מקום ליישם בו את התוכנית שהיא בעיניו הסיכוי היחיד לבלימת ההגירה הבלתי חוקית אל האיים הבריטיים. ובלימת ההגירה הייתה הרי אחת העילות המרכזיות לפרישתה של בריטניה מהאיחוד האירופי.

